

Kommer Erika

„Elindultak szeptemberben...”

Ifjúságnevelés a kisebbségi szocialista sajtóban:
A Neue Banater Zeitung és a Szabad Szó
gyermek és ifjúsági rovatai (1968–1990)

KOMMER ERIKA

*„ELINDULTAK SZEPTEMBERBEN...”
IFJÚSÁGNEVELÉS A KISEBBSÉGI
SZOCIALISTA SAJTÓBAN: A NEUE
BANATER ZEITUNG ÉS A SZABAD
SZÓ GYERMEK- ÉS IFJÚSÁGI
ROVATAI (1968–1990)*

SAPIENTIA KÖNYVEK

SAPIENTIA
ERDÉLYI MAGYAR
TUDOMÁNYEGYETEM

KOMMER ERIKA

„ELINDULTAK SZEPTEMBERBEN...”

*Ifjúságnevelés a kisebbségi szocialista sajtóban:
A Neue Banater Zeitung és a Szabad Szó
gyermek- és ifjúsági rovatai (1968–1990)*

SAPIENTIA KÖNYVEK

Tudománytörténet

Kiadja a

Scientia Kiadó

400112 Kolozsvár, Mátyás király (Matei Corvin) u. 4.

Tel./fax: +40-364-401454, e-mail: scientia@kpi.sapientia.ro

www.scientiakiado.ro

Felelős kiadó:

Kása Zoltán

Lektorálta:

Szekernyés János (Temesvár)

Bodó Barna (Kolozsvár)

Első kiadás: 2019

© Scientia

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

KOMMER, ERIKA

„Elindultak szeptemberben...” : Ifjúságnevelés a kisebbségi szocialista sajtóban :

A Neue Banater Zeitung és a Szabad Szó gyermek és ifjúsági rovatai (1968–1990) /

Kommer Erika. - Cluj-Napoca : Scientia, 2019

Conține bibliografie

ISBN 978-606-975-026-1

070

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.	13
1. 1968 és 1990 – a két határkő.	15
2. Miért éppen a <i>Neue Banater Zeitung</i> és a <i>Szabad Szó</i> ?	19
3. Kiindulópontok.	23
4. Megjelent munkák a <i>Neue Banater Zeitung</i> ról és a <i>Szabad Szóról</i>	27
5. Társadalmi-politikai viszonyok Romániában 1968–1990 között	37
A romániai német kisebbség és kultúra	38
A romániai német írott sajtó	46
A romániai magyar kisebbség és kultúra	49
A romániai magyar írott sajtó	53
A cenzúra	56
6. A <i>Neue Banater Zeitung</i>	67
Nikolaus Berwanger és a formátumváltoztatás.	69
A <i>Pipatsch</i>	77
A <i>Kulturbote</i>	81
7. A <i>Szabad Szó</i>	83
Pongrácz P. Mária.	84
Interjú Pongrácz P. Máriával.	86
8. Gyerme-, ifjúsági és diákoldalak.	93
Gyerme-, ifjúsági és diákoldalak a <i>Neue Banater Zeitung</i> ban	94
A <i>Treffpunkt</i>	102
Interjú Horst Samsonnal	106
Gyerme-, ifjúsági és diákoldalak a <i>Szabad Szó</i> ban	108
Interjú Józsa Ödönnel.	134
9. Az olvasói levél mint kommunikációs eszköz.	139
Interjú Marius Koityval	141
Az olvasói levél a <i>Treffpunkt</i> hasábjain	144
Interjú Graur Jánossal	158
10. Levelezőrovatok a <i>Szabad Szó</i> ban	163
11. A nyelv mint manipulatív tényező.	167
A bikkfanyelv a gyakorlatban	174
12. Nevelésre vonatkozó tételek és iskolamodell a kommunista Romániában.	179
13. Gyermekek és iskolamodell a <i>Szabad Szó</i> ban és a <i>Neue Banater Zeitung</i> ban	183
Összefoglalás és kitekintés	205
Mellékletek	209
Bibliográfia.	217

Rezumat: „Au pornit în septembrie...” Educația tineretului oglindită în presa socialistă minoritară: Rubrici pentru copii și tineri ale cotidianelor <i>Neue Banater Zeitung</i> și <i>Szabad Szó</i> (1968–1990)	239
Abstract: „They Started in September...” Youth Education in the Socialist Press of Minorities: Columns for Children and Youth in the Gazettes <i>Neue Banater Zeitung</i> and <i>Szabad Szó</i> (1968–1990)	241
A szerzőről.	243

CONTENTS

Foreword	13
1. 1968 and 1990 – The Two Landmarks	15
2. Why Exactly the <i>Neue Banater Zeitung</i> and the <i>Szabad Szó</i> ?	19
3. Starting Points	23
4. Already Published Works about the <i>Neue Banater Zeitung</i> and the <i>Szabad Szó</i>	27
5. Social and Political Circumstances in Romania Between 1968 and 1990 .	37
German Minority and Culture in Romania	38
German Written Press in Romania	46
Hungarian Minority and Culture in Romania	49
Hungarian Written Press in Romania	53
Censorship	56
6. The <i>Neue Banater Zeitung</i>	67
Nikolaus Berwanger and the Format Change	69
The “ <i>Pipatsch</i> ”	77
The “ <i>Kulturbote</i> ”	81
7. The <i>Szabad Szó</i>	83
Mária Pongrácz P.	84
Interview with Mária Pongrácz P.	86
8. Children, Youth and Student Pages	93
Children, Youth and Student Pages in the <i>Neue Banater Zeitung</i>	94
The <i>Treffpunkt</i>	102
Interview with Horst Samson	106
Children, Youth, and Student Pages in <i>Szabad Szó</i>	108
Interview with Ödön Józsa	134
9. The Reader’s Letter as a Communication Device	139
Interview with Marius Koity	141
The <i>Reader’s Letter</i> in “ <i>Treffpunkt</i> ”	144
Interview with János Graur	158
10. Correspondence Columns in <i>Szabad Szó</i>	163
11. The Language as a Manipulative Factor	167
The “Newspeak” in Practice	174
12. Items Concerning Education and School Model in Communist Romania	179
13. The Image of Children and School Model in <i>Szabad Szó</i> and <i>Neue Banater Zeitung</i>	183
Conclusions	205
Annexes	209

Bibliography	217
Rezumat: „Au pornit în septembrie...” Educația tineretului oglindită în presa socialistă minoritară: Rubrici pentru copii și tineri ale cotidianelor <i>Neue Banater Zeitung</i> și <i>Szabad Szó</i> (1968–1990)	239
Abstract: “They Started in September...” Youth Education in the Socialist Press of Minorities: Columns for Children and Youth in the Gazettes <i>Neue Banater Zeitung</i> and <i>Szabad Szó</i> (1968–1990)	241
About the Author	243

CUPRINS

Prefață	13
1. 1968 și 1990 – cele două puncte de reper	15
2. De ce tocmai cotidienele <i>Neue Banater Zeitung</i> și <i>Szabad Szó</i> ?	19
3. Puncte de plecare	23
4. Lucrări apărute despre <i>Neue Banater Zeitung</i> și <i>Szabad Szó</i>	27
5. Relațiile social-politice în România între 1968 și 1990	37
Minoritatea și cultura germană din România	38
Presa scrisă în limba germană din România	46
Minoritatea și cultura maghiară din România	49
Presa scrisă în limba maghiară din România	53
Cenzura.	56
6. <i>Neue Banater Zeitung</i>	67
Nikolaus Berwanger și schimbarea formatului	69
„ <i>Pipatsch</i> ”	77
„ <i>Kulturbote</i> ”	81
7. <i>Szabad Szó</i>	83
Pongrácz P. Mária.	84
Interviu cu Pongrácz P. Mária	86
8. Rubrici pentru copii, tineri și elevi	93
Rubrici pentru copii, tineri și elevi în <i>Neue Banater Zeitung</i>	94
„ <i>Treffpunkt</i> ”	102
Interviu cu Horst Samson	106
Rubrici pentru copii, tineri și elevi în <i>Szabad Szó</i>	108
Interviu cu Józsa Ödön	134
9. Scrisoarea de la cititor – un mijloc de comunicare	139
Interviu cu Marius Koity	141
Scrisori de la cititori în paginile „ <i>Treffpunkt</i> ”	144
Interviu cu Graur János	158
10. Rubrici de corespondență în <i>Szabad Szó</i>	163
11. Limba ca factor manipulativ	167
Limba de lemn – practic	174
12. Teze referitoare la educație și modelul de școală în România comunistă	179
13. Imaginea despre copil și modelul de școală în <i>Szabad Szó</i> și <i>Neue Banater Zeitung</i>	183
Concluzii	205
Anexe	209
Bibliografie.	217

Rezumat: „Au pornit în septembrie...” Educația tineretului oglindită în presa socialistă minoritară: Rubrici pentru copii și tineri ale cotidienelor <i>Neue Banater Zeitung</i> și <i>Szabad Szó</i> (1968–1990)	239
Abstract: „They Started in September...” Youth Education in the Socialist Press of Minorities: Columns for Children and Youth in the Gazettes <i>Neue Banater Zeitung</i> and <i>Szabad Szó</i> (1968–1990)	241
Despre autor	243

ELŐSZÓ

Jelen könyv gyökerei a 2007-ben a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Német Nyelv és Irodalom Tanszékén megvédett mesteri dolgozatom tematikájához nyúlnak vissza, amelynek címe *Gyermek- és ifjúsági rovatok a romániai német sajtóban 1989-ben és 1990-ben. A Raketenpost részletes elemzésével*.¹ A romániai német sajtó történetének rövid áttekintése után (az 1944 és 2007 közötti időszakban) a dolgozat bemutatja a bukaresti *Neuer Weg*, a temesvári *Neue Banater Zeitung* és a brassói *Karpatenrundschau* lapokat. A második rész általában véve tárgyalja a gyermek- és ifjúsági rovatokat, majd az említett lapok konkrét oldalaira tér ki: a *Raketenpostra*, a *Treffpunktra*, az *Unsere Schulera*, a *Die kleine KR*-re és a *Die kleinere KR*-re, a *Lyzeumra*, valamint a *Jugendforumra*. Ezt követi a *Raketenpost*nak a forradalom előtti és utáni évben megjelent szövegeinek összehasonlítása. A dolgozat célja az volt, hogy megvizsgálja, mennyiben tükröződnek a társadalmi-politikai változások ezeken az oldalakon, illetve formailag és tartalmilag miben különböznek az 1989-es év, illetve az 1990-es év gyermekeknek és ifjaknak szánt írásai.

A doktori iskola keretében végzett vizsgálódásaim tulajdonképpen ezt az előzetes kutatást folytatták és terjesztették ki, kitágítva a kutatási periódust az 1968-tól 1990-ig terjedő időszakra és kontrasztívvá téve az elemzést azáltal, hogy egy magyar nyelven írt újságot is beemeltem az elemzésbe: a temesvári *Szabad Szót*.

Disszertációm nem jöhetett volna létre dr. Egyed Emese professzor asszony és dr. Tar Nóra-Gabriella docens asszony útmutató segítségével nélkül. Kutatói éveim során nyújtott támogatásukért, tanácsaikért, észrevételeikért ezúttal is köszönetet mondok. Köszönöm dr. Péntek János professzor úr és dr. Gábor Csilla professzor asszony kritikai észrevételeit, amelyekkel munkámat végigkísérték. Köszönettel tartozom továbbá Marius Koitynak, Horst Samsonnak, Luzian Geiernek és Rosl Finknek, a *Neue Banater Zeitung* egykori újságíróinak, Graur Jánosnak, a *Heti Új Szó* főszerkesztőjének, Pongrácz P. Máriának és Józsa Ödönnek, a *Szabad Szó* egykori újságíróinak, akik kérdéseimre válaszolva, emlékeiket felidézve segítették munkámat. Ezúton mondok köszönetet dr. Monok István professzor úrnak, az MTA doktorának, aki publikálási útjaimat egyengette. Köszönet illeti továbbá családomat, akik támogattak és segítettek a kutatások elvégzése és a disszertáció megírásának ideje alatt.

Kommer Erika

2018. február 18.

1 *Kinder- und Jugendseiten der deutschsprachigen Presse in Rumänien in den Jahren 1989 und 1990. Mit einer ausführlichen Analyse von Raketenpost.*

1968 ÉS 1990 – A KÉT HATÁRKŐ

Kutatásom korpuszát az 1968 és 1990 között megjelent temesvári *Neue Banater Zeitung* német nyelvű napilapnak és magyar testvérújságjának, a *Szabad Szónak* a gyermek-, diák-, illetve ifjúsági oldalai képezik. A vizsgált időszak behatárolását két sajtótörténeti és több történelmi változás segítette, illetve indokolhatja: 1968. február 21-én változott a *Wahrheit* című, addig hetente háromszor megjelenő lap *Neue Banater Zeitung* napilappá. Ezt a változást Románia Szocialista Köztársaság új területi felosztása szülte, amikor is megyéket alakítottak ki az addigi járások, rajonok helyett, illetve megszüntették a tartományokat. Ceaușescu célja az volt, hogy megszüntesse a korábbi tartományi pártvezetést és egy saját, Ceaușescu-párti vezetést honosítson meg.² Az újság alcímének változása is utalt a területi-adminisztrációs átszervezésekre: a lap már nem a Román Kommunista Párt Bánsági Tartományi Bizottságának és a Tartományi Néptanács lapjaként nevezte meg magát,³ hanem a Román Kommunista Párt Megyei Bizottságának és a Temes Megyei Ideiglenes Néptanács lapjaként.⁴ Az új köntösbe öltözött lap, amelynek számozása az elődjéét folytatta, beköszöntő vezércikkében utal a politikai eredetű társadalmi változásokra, bár a lap megújításának indoklása meglehetősen ködös. A Temes megyei Pártbizottság „nagy és változatos” feladatok előtt áll, ezért német nyelvű sajtótermékét is napilappá „alakították” – így a cikk.⁵ A címben szereplő „új” jelzőt is magyarázza a cikk. Az írás szerint a szó tulajdonképpen és átvitt értelmű jelentésében is vonatkoztatandó az új lapra. Az „újat” hármas minőségében kell érteni: mint ígéretet, mint újdonságot és mint militáns szimbólumot.⁶ Azt ígéri a lap, hogy az olvasó bizalmát mindenkoron értékelni fogja, a szerkesztőbizottság a legjobbat fogja nyújtani információátadás terén, amennyire lehetséges, és elkötelezi magát amellett, hogy minden társadalmilag újat és haladót támogat: a hagyományokat tovább ápolja. Az eredeti szövegben is ott áll ez az elgondolkodtató kettőspont. A társadalmi újdonság és a hagyományok ápolása

2 Cziprián-Kovács Loránd: *RE: Régióát szervezés. Románia jelenlegi területi felosztása és az abból adódó gondok*. URL: <http://reply.transindex.ro/?cikk=333> [2014. augusztus 22.]

3 Organ des Banater Regionskomitees der RKP und des Regionsvolksrates. *Die Wahrheit*, 1968. február 17. (XII), 1.

4 Organ des Kreiskomitees der RKP und des Provisorischen Kreisvolksrates Temesch. *NBZ*, 1968. február 21. (XII), 1.

5 Vor dem Temescher Kreisparteikomitee stehen **grosse** und **vielfältige** Aufgaben, weshalb auch sein Presseorgan in deutscher Sprache zur Tageszeitung ausgebaut wurde.* Worte auf den Weg. *NBZ*, 1968. február 21. (XII), 1. [Saját kiemelések]

6 * Worte auf den Weg. *NBZ*, 1968. február 21. (XII), 1.

nem éppen egymást kiegészítő, megerősítő tartalmak, ezért nem volna indokolt ennek az írásjelnek a használata. Inkább felkiáltójel-szerepet tölt be, arra figyelmeztet, hogy egy visszacsatolásról van szó, az egykori *Banater Deutsche Zeitung*hoz (1925–1941) való kapcsolódásról. A vezércikk címe is ezt a gondolatot erősíti meg: *Útravaló szavak*⁷ – az út folytatódik, a lap életében egy új korszak kezdődik.

1968-ban lett Gherasim Emil költő, műfordító a *Szabad Szó* főszerkesztője, akinek idejében az újság fellendült, és ezzel együtt olvasóközönsége, eladott példányszáma megnövekedett.⁸ Derenetchi Herminát váltotta fel, aki – Pongrácz P. Mária szerint – jóindulatú, emberszerető asszony volt, és felismerte, hogy szüksége van a lapnak fiatal újságírókra, ő maga azonban nem sokat értett e mesterséghez.⁹

Az is 1968-ban történt, hogy Temes megye pártsajtóját (a *Drapelul Roșut*, a *Szabad Szót*, a *Neue Banater Zeitung*ot és a *Banatske Novinet*) a tájegység magyarsága által komoly áldozatok árán, közadakozásból emelt, 1930-ban felavatott, Székely László (1877–1934) műépítész által tervezett egykori Magyar Házba költöztették.¹⁰

Az 1968-as év jelentős változásokat hozott a történelmi-társadalmi élet terén is a romániai kisebbségek számára. Nicolae Ceaușescu diktátor személyi kultuszának és az egész társadalom feletti uralmának megerősítése érdekében néhány olyan kezdeményezést szorgalmazott, amely akár a kisebbségek javára történő eseménynek is tűnhetett. Az új sajtótermékek (*Neue Banater Zeitung*, *Hermannstädter Zeitung*, *Karpatenrundschau*) elindítása mellett találkozásokra került sor a kisebbségek képviselőivel: június 26-án a Román Kommunista Párt Központi Bizottsága találkozóra hívta a magyar kisebbség értelmiségi képviselőit (több mint 50 író, költő, szerkesztőt, művészt, köztük Domokos Gézá, Szász Jánost, Bodor Pált Bukarestből, Gáll Ernőt, Demeter Jánost, Jordáky Lajost, Kántor Lajost, Nagy Istvánt, Csehi Gyulát, Fodor Sándort, Kányádi Sándort, Jancsó Elemért Kolozsvárról, Hajdu Győzöt, Gálfalvi Zsoltot, Sütő Andrást Marosvásárhelyről és Sisak Ernőt Temesvárról),¹¹ július 3-án pedig a német kisebbség küldöttségét. Ezen a találkozón részt vett többek között Nikolaus Berwanger író, politikus, újságíró, a *Neue Banater Zeitung* 1969 és 1984 közötti főszerkesztője, Anton Breitenhofer, Arnold Hauser, Paul Schuster, Eduard Eisenburger, Georg Scherg, Franz Liebhard.¹²

7 *Worte auf den Weg*.

8 *Szabad Szó* szócikk. In: Dávid Gyula (szerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, 5/1. Kolozsvár, Kriterion, 2010.

9 Levelezésem Pongrácz P. Máriával 2014 novemberében, 1.

10 A Magyar Házzal külön fejezet szól Beke György Bartók *szülőföldjén* című könyvében: *A magyar ház csatája* (209–224. oldal).

11 Novák Csaba Zoltán: *A romániai magyar értelmiségiek találkozója Nicolae Ceaușescuval*. URL: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=22761>

12 Hannelore Baier: Das Jahr 1968 und die deutsche Minderheit. *ADZ*, 2009. július 11. [Kézirat]

1968. október 24-én megalakult a Szocialista Egységfront és a Románia Szocialista Köztársaság Magyar, valamint Német Nemzetiségű Dolgozói Tanácsa, amelyek az Egységfronthoz csatlakoztak más szervezetekkel egyetemben – ilyen volt a Nők Országos Egyesülete, az egyetemistacsoportosulások, a mérnökök és technikusok egyesülete, az ügyvédeké, a művészeké stb. – azzal a céllal, hogy lehetőleg a Párt és Ceaușescu hatalomkontrolljának megkönnyítésére minden lehetséges társadalmi kategória fedve legyen.¹³ A nemzeti kisebbségek saját szándékukból csatlakoztak, lévén hogy 15 év után (a Demokratikus Bizottságok, a németek esetében a Német Antifasiszta Bizottság, a magyarok esetében a Magyar Népi Szövetség feloszlását követően) látszólag újra saját politikai képviselői lehetőségéhez jutottak (tevékenységük a Román Kommunista Párt felügyelete alatt állt, kirakatpolitikáról volt szó csupán).

1989 decemberében zajlott Romániában a kommunista diktatúrát megdöntő forradalom. Az ezt követő 1990-es évet azért csatoltam még kutatási időszakomhoz, hogy a társadalmi változások hatására a sajtóban is kibontakozó korai módosulásokat megfigyelhessem.

13 Hannelore Baier: Das Jahr 1968 und die deutsche Minderheit. *ADZ*, 2009. július 11. [Kézirat]

MIÉRT ÉPPEN A NEUE BANATER ZEITUNG ÉS A SZABAD SZÓ?

Nem Temes megyében születtem, nem ott nőttem fel, tanulmányaimat sem Temesváron végeztem, személyes életem eseményei nem kötnek a régióhoz. Miért lehet hát érdekes egy kívülálló számára a bánási sajtó?

Kántor Lajos irodalomtörténész a *Még egyszer irodalmunk meghatározásáról* című tanulmányában, amelyet 1972-ben írt és kötetben 1979-ben jelentetett meg, többek között a romániai magyar irodalom kutatásának miértjeiről tűnődik.¹⁴ Mint filológus kutató eszmefuttatását, logikus okfejtéseit a sajtó kereteire is kitérőnek találom. Kántor Lajos a romániai magyar irodalmat kettős minőségében tartja érdekesnek: történelmi-művelődéstörténeti, illetve esztétikai szempontból. A sajtótól sem vitatható el semmiképpen történelmi, társadalom-ábrázoló jellege. Ami az esztétikai minőséget illeti, az is megállná a helyét egy sajtóelemzés indoklásaként is, hogyha – mondjuk – irodalmi mellékletekkel foglalkoztam volna. A gyermek-, diák- és ifjúsági oldalak diskurzusa azonban nem irodalmi, így szövegei, műfajai, érthető módon, elsősorban nem is a nyelv esztétikai jellegére fektetik a hangsúlyt. Viszont a sajtóanyagokat nem esztétikai, hanem nyelvi jelenségeként vizsgálva, kitűnően érvényesíthetjük rájuk Kántornak az irodalomra vonatkozó megállapítását: a sajtó (az irodalomtörténész megfogalmazásában az irodalom) „a földrajzi-történelmi-etnikai hovatarozástól függetlenül, azokon felülemelkedő” (Kántornál „irodalmi”) „értékek teremtetője”.¹⁵ A vizsgált periódusban a román nacionalizmus megerősödése és az államhatalomnak a nemzeti kisebbségek irányában tett homogenizációs törekvései hangsúlyozottan fontossá tettek az egész ország területén mindenféle értékkeremtést és -őrzést. A Bánásban,¹⁶ ezen a többnemzetiségű, Románia területét tekintve periférián elhelyezkedő régióban a *Neue Banater Zeitung* és a *Szabad Szó* felvállalta ezt. Nikolaus Berwanger NBZ-főszerkesztő *Pipatsch* című sváb tájszólás-melléklete vagy a *Szabad Szó*ban megjelenő *Család és iskola* oldal „Elindultunk szeptemberben” fényképes sorozata határozottan a nyelvi hovatarozáson felülemelkedni is képes értékeket hordoz még a mai kor számára is. Az, hogy az adott történelmi-társadalmi helyzetben az anyanyelv hasz-

14 Kántor Lajos: *Még egyszer irodalmunk meghatározásáról*. In: uő: *Korváltás. Kritikák, tanulmányok*. Bukarest, Kriterion, 1979, 9–15.

15 Uo., 9.

16 A Romániához tartozó Kelet-Bánáság.

nálatának kérdése mindezen egyetemes értékek felett (mint néphagyományok ápolása, gyermekeink tanulásra ösztönzése) kiemelten fontos volt, csak növeli a kérdés komplexitását és szükségessé teszi Kántor Lajos irodalomvizsgálási okainak átértékelését. Az elemzett bánsági sajtótermékek esetében nem beszélhetünk „hovatartozástól függetlenülésről”, mivel a hovatartozás társadalmi és nyelvi szinten is identitásmeghatározó volt az akkori kisebbségi létben. Hogy miért ragaszkodtam mégis Kántor Lajos gondolataihoz témaválasztási indoklásom kiindulópontjaként? Mert ő találóan kiemeli azt a két kulturális lényegyet, amely nemcsak a kisebbségi lét irodalmának, hanem sajtójának is immanens eleme: a **nyelvi kérdést** és az **etnikai sajátosságok** őrzését.¹⁷

Fried István irodalomtörténész *Kétnyelvűség, többkulturáltság Kelet-Közép-Európa irodalmaiban* című tanulmányában a regionális kutatások korszerűsödéséről beszél.¹⁸ Ma, amikor egyre inkább kiviláglik a globalizáció jeleniségének számos hátránya is az előnyök mellett, és „Európa maga is a régiók Európája”,¹⁹ egy ilyen plurikulturális tájegység, mint a Bánság, valóságos aranybánya a kutató számára.

A nyelvet Fried István mint a „vegyes nyelvű területeken élők hovatartozásának megkülönböztető tulajdonságá”-t említi.²⁰ Ehhez az aspektushoz adódott hozzá még Ceaușescu Romániájában a szocialista diktatúra cenzúrája és Securitate nevű titkosszolgálat, amelyek miatt a félelem és az ebből következő óvatosság jegyében a nyelv használata nyilvános helyeken megfontolttá, korlátozotttá vált. Az ún. bikkfanyelv²¹ használatával természetsszerűen megváltoztak a nyelv funkciói. Kisebbségi vonatkozásban ez megint fokozottan megnehezítette a nyelvhasználatot. A többségi, román sajtó nyelvét is ellehetetlenítette ez a politikai diskurzus, de a magyar és a német újságnak kettős harcot kellett – a lehetőségek szerint – naponta megvívnia: a szocialista diktatúrával mint élet- és lélekromboló közeggel, illetve mint anyanyelvet és anyanyelvi kultúrát indirekt és direkt módokon pusztítani akaró hatalommal. És máris eljutottunk a Kántor Lajos által említett etnikai sajátosságok őrzéséhez, mint a nyelv, a sajtónyelv, a sajtó feladatahoz.

Ennek a formailag és lényegileg átértékelődött nyelvnek, amelynek már-már több hangsúlyt kellett fektetnie a „hogyan”-ra, mint az általa közölt tartalmakra, átértékelődtek a funkciói is. Teljesen lecsökevényesedett az információátadó szerepe, és hangsúlyossá vált a közvetítő, kapcsolattartó funkciója. A társadalmi interakció eszközeként tartja a kapcsolatot az olvasókkal, és több síkon

17 Kántor, 10.

18 Fried István: *Kétnyelvűség, többkulturáltság Kelet-Közép-Európa irodalmaiban*. In: Kelemen Zoltán (főszerk.): *„Gagyog s ragyog”*. Magyar irodalom közép-európai kontextusban. Szeged, Universitas Szeged Kiadó, 2012, 21–34.

19 Uo., 34.

20 Uo., 21.

21 A szocialista ideológia propagálására szolgáló, többnyire semmitmondó, valóságot kikerülő, ismeretközlő célokat nem szolgáló diskurzus.

is közvetít a kultúrák, népek – a magyar, a román és a sváb – között: egyrészt a recepció terén (tudvalevő, hogy a *NBZ*-ot például nemcsak a német ajkúak járatták, olvasták, hanem más nemzetiségűek is, főként a sportrovatáért); kulturális téren (más nyelven megjelent könyvek bemutatásával, a társlap évkönyvének hirdetésével) és emellett pártlapként a román államhatalom szócsöve a párt által megrendelt politikai-ideológiai jellegű tartalmak által.

Ahogy Fried István írja, a társadalmi funkció által intézményesedik a nyelv, „reprezentánsa lesz az anyanyelvi közösség egységtörekvéseinek”.²² A megállapítás időtállóságát mi sem bizonyítja jobban, mint ha tényeket eleve-nítünk fel. A *Neue Banater Zeitung* és a *Szabad Szó* 1968 és 1989 között egy kommunista állam jogi, politikai, társadalmi keretei közt tartott ki az anyanyelvi kultúra ápolása mellett, a 89-es forradalom után újult erővel. Fried István tanulmánya egy 2012-es antológiában jelent meg, amikor is a német lap *Banater Zeitung* név alatt már csak az *Allgemeine Deutsche Zeitung* országos német nyelvű romániai lap mellékleteként létezik, a *Szabad Szó* pedig anyagi okok miatt, a megmentésére, fenntartására tett törekvések ellenére is mára már csak hetilap formájában *Heti Új Szó* néven él tovább.

Mint a Hungarológia Doktori Iskola doktorandusza feltettem magamnak azt a kérdést is, hogy összehasonlító jellegű kutatásom miként illeszkedik ebbe a tudományterületbe. Az *Európai utas*²³ folyóirat szerkesztőségében tartott 2006-os kerekasztal-beszélgetés számos, a magyarságtudomány lehetőségeiről és tennivalóiról feltett kérdés közül kettőt emelnék ki, amelyre talán szerény kutatásom is egy lehetséges válasz-szelet: „Mit jelent és mit jelentett magyar identitásúnak megmaradni [...] Erdélyben, [...] Romániában?”, illetve „Hogyan segítjük a magyarként való megmaradást, [...] a szülőföldön való megmaradást?”²⁴ A második problémafelvetés a dolgozatomra vonatkoztatva így hangzik: Hogyan segítette a *Szabad Szó* a nemzeti megmaradást? Jogos a kérdés: miért szükséges ennek a témafelvetésnek a körbejárásához a német *Neue Banater Zeitung*gal való összevetés? Szegedy-Maszák Mihály szerint ez a kapcsolat az „idegennel”, a „mással” mindennapos létdialogus volt ugyanazon térben, a kommunizmus korlátoztságában, amely kor Szegedy-Maszák szerint „óriási teherként nehezedik kulturális örökségünkre”.²⁵ Ebben a térben, amelyben az anyanyelv volt a legfőbb megőrző közeg, az önazonosság biztosítója, nem indokolatlan-e egy másik nyelvet beszélő, szintén kisebbségi népcsoportot, illetve annak sajtóter-

22 Fried, 22.

23 Az Európai Együttműködés folyóirata, kiadja a budapesti Európai Utas Alapítvány, felelős kiadó az Európai Utas Alapítvány kuratóriuma.

24 * Végeredmény vagy kiindulópont? – Kerekasztal-beszélgetés a hungarológiáról. *Európai utas*, XVII. évfolyam, 2006/2–3. URL: <http://www.hhrf.org/europaiutas/6364/130–141.pdf> [2014. november 1.]

25 Szegedy-Maszák Mihály: Van, ami nincs.. Magyarságtudomány: Elmélet vagy föladat? *Európai utas*, XI. évfolyam, 2000/3. URL: <http://www.hhrf.org/europaiutas/20003/3.htm> [2014. november 1.]

mékét bevonni a vizsgálatba? Mivel itt nem egy külföldön élő közösségről van szó, amelynek tükrében valamilyennek látszana a romániai magyar (kulturális) lét, hiszen a két népcsoport állampolgársága azonos, akár kettős relevanciáról is beszélhetünk, ami az összehasonlítás létjogosultságát illeti: 1. tükröződhet párbeszéd a sajtószövegek mentén (egymás kultúrtermékeiről és -eseményeiről való tudósítás által), 2. az ugyanabban az állami helyzetben lévők sorsa: hogyan él, hogyan látja, hogyan dolgozza fel az adott társadalmi realitást a másik, aki ugyanabban a helyzetben él? Esetünkben árnyaltabb a kérdés, hiszen a két nemzetiség – a magyar és a német – életvitele, gondolkodása, magatartása több szempontból is távol esett egymástól. Kulcsfontosságúnak tekinthetjük ebben a kérdésben Lahdelma Tuomónak, a Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság elnökének az említett kerekasztal-beszélgetés során tett kijelentését, mely szerint a hungarológia „Lényege a kultúrák találkozása, s az, hogy egy másik perspektívából foglalkozunk egy nemzeti kultúrával”.²⁶ Az én vizsgálódásomban nyilván ez a másik perspektíva is újraértelmezendő, elsősorban azért, mert rétegződik: nem a német kultúra felőli perspektíváról van szó a magyar kultúra irányába, hanem ugyanannak a társadalmi-politikai-kulturális időszaknak adott területen két perspektívából való tükröződéséről. A magyarságtudomány művelése folyamat (lásd Fazekas Tiborc felszólalását az említett kerekasztal-beszélgetésen); kontextusban hatékonyabban vizsgálható.

26 * Végeredmény vagy kiindulópont?

KIINDULÓPONTOK

A kutatásom kiindulópontjaként szolgáló alapkérdés az, hogy hogyan és milyen formában szólítják meg a gyermekeket, fiatalokat, diákokat a *Neue Banater Zeitung* és a *Szabad Szó* 1968 és 1990 közötti számai. Miért éppen úgy? Milyen felnőtteket akartak nevelni ezáltal? Hogyan tükrözték a gyermek-, ifjúsági és diákoldalak a pártpolitikát, a kommunista tanítási elveket? Milyen embereszmény körvonalazódott ebből a nevelő szándékú diskurzusból? Kik közvetítették a gyermekeknek szánt tartalmakat? Hogyan tartották a kapcsolatot az olvasókkal? Hogyan hatott a cenzúra intézménye, később az öncenzúra ezekre az oldalakra, rovatokra?

Hogy a kérdésre választ találjak és az ennek alapján megfogalmazott hipotézisek helyességét, illetve hamisságát ellenőrizni tudjam, összetett munkafolyamatot alkalmaztam, amely több kutatási és elemzési módszert ötvöz. Az általam használt alapvető módszer a tartalomelemzés, mind kvalitatív, mind kvantitatív elemekkel. Kvantitatív elemzésre volt szükség az első hipotézisben megfogalmazottak ellenőrzésére, hogy mérhetően megállapítható legyen: több gyermek-, diák- és ifjúsági oldal létezett-e a vizsgált időszakban a *Neue Banater Zeitung*-ban, mint a *Szabad Szó*-ban, avagy nem. A különböző magyar és német nyelvű oldalak, illetve cikkek összevetésekor – az esetleges kölcsönhatás vizsgálatának céljával vagy a cenzúra, a szocialista tanítási-nevelési elvek textuális nyomait, vagy az olvasókkal való kapcsolattartás formáit keresve – kvalitatív tartalomelemzést használtam. Mintavételként a kutatási korpuszt képező újságok gyermek- és ifjúsági oldalait kerestem meg, azaz klaszteres mintavételt alkalmaztam. Ezeket az oldalakat lefényképeztem és elolvastam. Elemzési egyetemenként az újságcikket határoztam meg.

Mivel alapvetően induktív megközelítésben tárgyalom a korpuszon végzett elemzésből született megállapításokat (a konkrét újságcikkekből indulok ki és vonok le általánosabb következtetéseket az újság egészére vagy az akkori társadalomra vonatkozóan), kontrollkutatásokat is végeztem. Bevontam a vizsgálódásba két, más régiót képviselő napilapot is, a marosvásárhelyi *Vörös Zászlót* és a *Steaua Roșie*-t, hogy az így nyert információtöbblet is biztosítsa a következtetések megbízhatóságát.

A kontextualizálás módszerével építettem be a dolgozatba az elméleti ismereteket a korról (történelmi-társadalmi, lingvisztikai és neveléseméleti ismereteket). A jobb hitelesség, forrásellenőrzés és a részletkérdések tisztázása érdekében interjút készítettem – személyesen vagy írásban – a *Neue Banater Zeitung* és a *Szabad Szó* néhány volt szerkesztőjével, újságírójával: Rosl

Finkel, Horst Samsonnal, Marius Koityval, Graur Jánossal, Józsa Ödönnel és Pongrácz P. Máriával. Az egyén szempontjából felelevenített múltbeli emlékek – az oral history módszere – segítette további összefüggések feltárását, illetve megértését.²⁷ Az interjúalanyok megkeresése és szóra bírása nem volt minden alkalommal zökkenőmentes. A német lap egykori munkatársaival viszonylag könnyebb volt kapcsolatot teremteni, mert sokan közülük ma Németország területén élnek és az elektronikus média mindennapi használói. A Magyarországra kitelepült újságírókat nehezebb volt felkutatni, és a vezetékes telefonon, illetve postai levélváltás útján történő kapcsolattartás sokkal lassúbb és körülményesebb volt. Néhány újságírót biztatni kellett, hogy elhiggye, számomra, kutatásom számára valóban hasznosak az ő visszaemlékezései. Ennek ellenére sem vállalta mindenki emlékeinek írásban történő közlését, az ily módon felelevenített adatok, információk esetleges pontatlanságára hivatkozva.

Munkamódszerem a következő volt: megkerestem a kijelölt periódusban (1968 és 1990 között) megjelent *Neue Banater Zeitung*- és *Szabad Szó*-példányokat, elolvastam a gyermek-, ifjúsági és diákoldalakait, a családi rovatokat, lejegyeztem szerkesztőiket, a főbb előforduló tartalmakat, vázoltam az oldal struktúráját, figyeltem a megjelenés periodicitására, a rovatcím változására.²⁸ Az újságcikkeket mennyiségi és minőségi tartalomelemzéssel közelítettem meg. Esetenként nehézkes volt az elemzési egység, az „újságcikk” meghatározása, hiszen ezeken az oldalakon gyakran olvashatunk cím nélküli, aláíratlan szövegeket, bekeretezett pártidézeteket, összefoglaló felsorolásokat mint szövegegységet. Végül úgy egységesítettem, hogy bármely összefüggő szöveget, amely az oldalon megjelent, vizsgálat tárgyává emeltem.

A tartalomelemzés manifeszt tartalmakat vizsgál látens üzenetek feltárása érdekében. Antal László *A tartalomelemzés alapjai* című könyvében így határozza meg ezt a módszert: „Tartalomelemzésnek nevezünk minden olyan eljárást, amelynek során közlemények, üzenetek törvényszerűen visszatérő sajátságai alapján módszer és objektív eljárással olyan következtetéseket vonunk le, amelyek a közleményekben nyíltan kimondva nincsenek, de az üzenet megszerkesztettségének, azaz kódolásának a módjából kiolvashatók, s esetleg más eszközökkel, más módon (nem tartalomelemzéssel) nyert adatok segítségével megerősíthetők, igazolhatók.”²⁹ A Holsti által meghatározott tartalomelemzés-fajták közül az elsőt alkalmaztam, azaz a kommunikáció jellemzőit igyekeztem leírni: kinek, mit és hogyan mondtak.³⁰ Konkrét kutatási szituációkra lebontva: hogyan és mit közöltek, közölhettek kisebbségi helyzetben 1968 és 1990 között a magyarok és a németek Romániában gyermekeiknek, ifjaiknak újságjaik hasábjain.

27 Az interjúk teljes szövege a könyvben olvasható, kivéve a Rosl Finkel folytatott beszélgetést, mivel ő nem járult hozzá az interjú közléséhez.

28 Ezekre az adatokra vonatkozó összefoglaló táblázataim a mellékletben olvashatók.

29 Antal László: *A tartalomelemzés alapjai*. Budapest, Magvető, 1976, 15.

30 Klaus Krippendorff: *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Budapest, Balassi Kiadó, 1995, 36.

A főként a szociológiában használatos módszer kódolással dolgozik, azaz a vizsgált szöveg egyes részeit adatcsökkentés céljából előre meghatározott vagy az elemzés folyamatában kialakuló kategóriáknak felelteti meg. Mivel az én célom nem szemantikai tartalomelemzés volt, vagyis nem akartam a szövegekben előforduló előre meghatározott témákra vagy személyekre történő utalások gyakoriságát felmérni és ebből következtetéseket levonni, nem dolgoztam kódolással. Célcsoportot határoztam meg, témát és az értekezés megfelelő fejezeteiben végül a cenzúra hatására létrejött bikkfanyelv használatát, illetve a kommunista Románia iskolamodelljét és nevelési tételeinek tükröződését figyeltem meg és vázoltam fel.

MEGJELENT MUNKÁK A *NEUE BANATER ZEITUNG*RÓL ÉS A SZABAD SZÓRÓL

A *Neue Banater Zeitung* temesvári napilapról szóló önálló elemző kötet még nem látott napvilágot. Viszont jelent meg több tartalmas tanulmány – leginkább volt romániai német újságírók tollából – az 1970-es, 1980-as évek romániai német sajtójáról, illetve ezen belül a *Neue Banater Zeitung*ról is – ezek az írások főként az újságnak a bánsági németek életében betöltött közösségmegtartó erejét hangsúlyozzák.

A kommunista Románia német publicisztikáját taglaló kötetek közül már klasszikusnak számít az 1977-ben megjelent *Die Zeit in der Zeitung: Beiträge zur rumäniendeutschen politischen Publizistik* című kötet, Eduard Eisenburger és Michael Kroner szerkesztésében.³¹ A korabeli pártpolitikai diskurzust használva, Lenin- és Ceaușescu-idézetekkel tarkítva mutatja be Eisenburger – vázlatosan – a romániai német sajtót (írott sajtót, rádió-, televízióadást), melyek a szocialista társadalom folyamatos építését szolgálták és a német kisebbség megismertetését az ország többi, más nyelvet beszélő lakójával.³² A kutató számára kevésbé használható propagandahálózattal átszőtt bevezető után Eisenburger rátér a *Neuer Weg* országos napilapnak és feladatainak a bemutatására, majd konkrét cikkekre utalva beszél a pártpolitikának és az ipari, illetve a mezőgazdasági életnek az újságban való bemutatásáról. Ezután említi meg a kulturális és gyermekeknek, ifjaknak szóló mellékleteket. A tanulmány harmadik része a helyi újságokkal foglalkozik, amelynek keretén belül a *Neue Banater Zeitung*ot és röviden annak tematikus mellékleteit is megemlíti, többek között az „Unsere Schule” és a „Lenauschule” különoldalakat. A negyedik alfejezet számba veszi a romániai német írott sajtó hozzájárulását a romániai németiség szellemi életéhez: iskoláról, tankönyvkiadásról, az újságok gyermek- és ifjúsági mellékleteiről (nagy kihagyásokkal és elnagyolva), színházról, irodalmi kerekasztal-beszélgetésekről ír. Az utolsó alfejezet sajtó és hazaszeretet kapcsolatát vizsgálja.

Eduard Eisenburger romániai német író, újságíró és politikus a *Die Rumäniendeutschen* című 1974-es tanulmányában már külön alcím alatt említette a

31 Eduard Eisenburger – Michael Kroner (Hrsg.): *Die Zeit in der Zeitung. Beiträge zur rumäniendeutschen politischen Publizistik*. Cluj-Napoca, Dacia, 1977.

32 Eduard Eisenburger: Aktiver Mitgestalter unseres Hier und Heute: Die rumäniendeutsche Presse in den Jahren des sozialistischen Aufbaus. In: Eduard Eisenburger – Michael Kroner (Hrsg.): *Die Zeit in der Zeitung: Beiträge zur rumäniendeutschen politischen Publizistik*. Cluj-Napoca, Dacia, 1977, 182–247.

sajtót (a könyvkiadással egy kalap alatt), tény, hogy nagyon röviden, vázlatosan, viszont mellékletként csatolta a korabeli német nyelvű romániai újságok és folyóiratok listáját.³³

Hans Frick *Deutschsprachige Medien in Rumänien*³⁴ című tanulmánya, amely már a rendszerváltás után íródott, szintén a teljes romániai német sajtótermék-palettával foglalkozik. Frick 1961 és 1987 között a *Neuer Weg* szerkesztője volt. Említett tanulmányában sorra veszi a romániai német újságokat és folyóiratokat az 1771-ben alakult *Temeswarer Nachrichtent*ől és az 1778-as szebeni *Theatral Wochenblatt*-tól a 18. század végi – 19. század eleji temesvári újságokon, a *Temeswarer Zeitungon*, *Temeswarer Merkur*on, *Temeswarer Wochenblatt*on át a *Neue Temeswarer Zeitungig* (1868) és a *Siebenbürger Wochenblattig*, amely több mint 100 évig fennmaradt – 1849-től *Kronstädter Zeitung* néven. Ezt követően Frick az első világháború utáni fellendülésről ír: ekkor német nyelven 77 újság és 30 folyóirat jelent meg Romániában. A második világháború után, amikor a német kisebbség a politikai életből kiszorult, megszűntek ezek a publikációk. 1949. március 13-án alakulhatott meg aztán a kommunista egypártrendszer szellemében a német kisebbség „érdekeit képviselő” *Neuer Weg* bukaresti napilap, melynek „központi lap” voltát, ennek pozitív és negatív velejáróit Hans Frick részletesen megvilágítja. A lap monopolhelyezete 1957-ben változott meg a *Die Wahrheit* (a későbbi *Neue Banater Zeitung*) temesvári újság és a brassói *Volkszeitung* (a későbbi *Karpatenrundschau*) megjelenésével, ezt árnyalta az 1968-ban induló erdélyi hetilap, a *Hermannstädter Zeitung*. Frick kifejti, hogy miért is jelentett ez utóbbi, valamint a *Neue Banater Zeitung* néven megújuló temesvári lap valódi konkurrenciát a *Neuer Weg*nek.

Ezután a szerző vonalszerűen vezet végig a 70-es, 80-as évek kommunista megszorításain, majd bemutatja az 1989-es történelmi változások okozta ideológiai felszabadulás hatását a német nyelvű médiára.

A romániai német sajtót általánosságában, átfogóan tárgyaló szakirodalomhoz sorolható a *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*³⁵ (1993) „Presse und Publizistik” címszáva is. A kötetet Walter Myß brassói születésű író állította össze. Említett szócikkében a szász újságírás kezdeteit a magyarországi német nyelvű sajtótörténet kezdeteivel kapcsolja össze. Kitér az Erdélyen kívül megjelenő (amerikai, németországi) kiadványokra is; hangsúlyozza a publicisztika szerepét a szászság történelmének, szociális kapcsolatainak, gazdaságának és

33 Eisenburger: Die Rumäniendeutschen. In: Eisenburger: *Wegzeichen der Heimat. Bilder, Berichte, Zeitdokumente über die Rumäniendeutschen*. Cluj, Dacia, 1974, 164.

34 Hans Frick: *Deutschsprachige Medien in Rumaenien*. In: Reinhard Olt (Hrsg.): *Der Riese erwacht: Osteuropa nach 1989. Facetten aus Gesellschaft, Politik, Medien*. Frankfurt a. M., IMK, 1995, 285–295.

35 Walter Myß: *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*. Thaur bei Innsbruck, Wort und Welt Verlag, 1993.

kultúrájának tükrözésében. A *Volkszeitung*, a *Neue Banater Zeitung* elődjét épp hogy megemlíti a romániai német nyelvű, a kommunizmus ideje alatt kiadott sajtótermékek sorában.

A *Die deutsche Nationalität in Rumänien*³⁶ című kiadvány, amely a Kriterion kiadónál jelent meg 1977-ben románul és németül, a Meridiane kiadónál pedig angolul és franciául, tartalmaz egy médiáról szóló fejezetet is, amelyben szintén említést nyer a *Neue Banater Zeitung*.

Ortfried Kotzian 1990-ben összeállított dokumentációja a „keleti” németekről átfogó fejezetet szentel a romániai németeknek,³⁷ amelyben röviden ír a német nyelvű médiáról is, mint a párt elveihez kötött ideológiai kultúrfelfogás tükréről, ugyanakkor a kisebbség egyik (anya)nyelvi megtartójáról. Említi a *Neuer Weg Raketenpost* elnevezésű didaktikai gyermekoldalát (két 1990-ből származó újságoldallal illusztrálva), illetve a regionális lapok által támogatott német nyelvű diákújságokat: a *Honterusschule heutet* (Brassóban), a *Gaudeamus* (Medgyesen), a *Brukenthal-Schulet* (Szebenben), a *Lenaus Schule* (Temesváron) és a 2000-t (Bukarestben).³⁸

A kommunista Románia médiapolitikai kérdéseit, a német kisebbség politikai, gazdasági, társadalmi helyzetét, a cenzúra hatását az írott sajtóra alaposan tárgyalja Anna Galon a szebeni hetilapról, a *Hermannstädter Zeitung*ról írott könyvében³⁹ Bár a cím arra utal, hogy a kiadvány egyetlen újság története, alapos betekintést nyerünk a fent említett általánosabb kérdésekbe is – alapvetően 11 fejezetet sorolnék ide a 26-ból, tehát terjedelmileg majdnem a szakkönyv felét.⁴⁰ Anna Galon Lengyelországban született és tanulmányait Németországban végezte médiatervezés szakon; 2007-től a *Westfalenpost* napilap szerkesztője, tehát könyve egy más szemléletmódot képvisel(het), mint a szakirodalom nagy része: egy fiatal, úgymond kívülről álló újságíró visszatekintése a múltba.

36 *A német kisebbség Romániában* (saját fordítás). Monica Barcan – Adalbert Millitz: *Die deutsche Nationalität in Rumänien*, Bukarest, Kriterion, 1977.

37 Die Deutschen in Rumänien. In: Ortfried Kotzian: *Die Aussiedler und ihre Kinder. Eine Forschungsdokumentation über die Deutschen im Osten der Akademie für Lehrerfortbildung Dillingen und des Bukowina-Instituts Augsburg*, 1991 (2. Auflage), 243–323.

38 Uo., 277–281.

39 Anna Galon: *Zwischen Pflicht und Kür. Die Hermannstädter Zeitung und die Siebenbürger Sachsen im kommunistischen Rumänien und nach der Wende*. Hermannstadt–Bonn, Schiller Verlag, 2008.

40 *Die Zeitung in der Ära Ceaușescu / Az újság a Ceaușescu-korban, Medienpolitik unter Ceaușescu / Sajtópolitika Ceaușescu idejében, Die deutsche Minderheit in Rumänien – Geschichte und Gegenwart / A német kisebbség Romániában – történelem és jelen, Die Journalisten / Az újságírók, Die Zeitung und die Zensur / Az újság és a cenzúra, Die Zwischenzeilentechnik / A sorok között írni és olvasni, Der Sturz des Diktators / A diktátor bukása, Der Exodus der Rumäniendeutschen / A romániai németek kivándorlása, Das DFDR als politische Vertretung der Rumäniendeutschen / A Romániai Német Demokrata Fórum: a romániai németek politikai képviselete, Die Situation der Minderheiten seit der Wende / A kisebbségek helyzete a forradalom után, Zeitungsieber in Rumänien / Újság-láz Romániában* (saját fordítások).

Az Annemarie Weber, Petra Josting és Norbert Hopster által szerkesztett, a gyermekirodalmi szakirodalomban klasszikusnak számító bibliográfiai kötet⁴¹ is szentel egy alfejezetet az 1944–1989 közötti időszak romániai német nyelvű sajtótermékeinek, természetesen különös tekintettel a gyermekirodalmi vonatkozásokra.

Achimescu Ildico temesvári író, újságíró, fordító⁴² 2004-ben jelentette meg *Ca sticla, zidul...* című publicisztikai kötetét, amelyben temesvári lapokban megjelent írásait fűzi egybe.⁴³ Köztük van sok-sok személyleírás, amely Temesvár kulturális arculatát kerekíti ki – esetenként a tartalomjegyzék a cím után zárójelben feltünteti az adott szöveg témájául szolgáló személyiség nevét. Olvashatunk például az író-fordító Erika Scharfról, a Temesvári Német Állami Színház irodalmi titkáráról, Franz Liebhard „jobbkezeéről”;⁴⁴ Pongrácz Mariáról, az író-újságíróról, aki a *Szabad Szó* meghatározó munkatársa is volt;⁴⁵ Nikolaus Berwangerről, a *Neue Banater Zeitung* legendás főszerkesztőjéről.⁴⁶ Achimescu sokszínű műve betekintést nyújt a vidék kulturális pezsgésébe, meghatározó színfoltokat láttatva, és mindez amellett, hogy konkrét személyiségekhez is közelebb visz, összefüggések felismerését teszi lehetővé a bánsági sajtóéletben.

A *Neue Banater Zeitung*ról konkrétan értekező tanulmányok zömében (volt) NBZ-újságírók tollából kerültek ki. Paul Schuster, a *Neuer Weg* napilap és a *Neue Literatur* irodalmi folyóirat munkatársa 1970-ben egy háromrészes tanulmánysorozatban elemzi a *Neue Banater Zeitung* diákoknak és egyetemistáknak szóló mellékleteit.⁴⁷ Bevezetőjében hiányolja a rendszerezett, szervezett, átlátható kultúrpolitikát az egyes romániai német publikációk esetében, amely lehetővé tenné a tényleges véleménycserét, kritikai szempontok egységes és következetes alkalmazását, új tehetségek támogatását, aktuális problémák alapos megvitatását. Megjegyzi, hogy szemmel láthatóan nő a publikált szerzők és a tárgyalt problémák száma, de sajnálja, hogy csak esetleges, elszórt jelenségekről van szó. Szerinte mindez alól két kiadvány képez kivételt: a *Volk und Kultur* ha-

41 Annemarie Weber – Petra Josting – Norbert Hopster (Hrsg.): *Rumäniendeutsche Kinder- und Jugendliteratur 1944-1989. Eine Bibliographie*. Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 2004.

42 „Achimescu Ildico-Clara” szócikk. In: Paul Eugen Banciu – Aquilina Birăescu: *Timișoara literară. Uniunea Scriitorilor din România – Filiala Timișoara. Dicționar biobibliografic, cu o postfață de Cornel Ungureanu*. Timișoara, Editura Marineasa, 2007. URL: http://www.bjt.ro/bv/ScritoriBanateni/BANCIU_Paul-Eugen/CD/dictionarPDF.pdf, 7–8.

43 Ildico Achimescu: *Ca sticla, zidul...*, Timișoara, Augusta, 2004.

44 *Un condei și-o mare iubire*. In: Achimescu, 37.

45 „*Timișoara este unică!*” In: Achimescu, 179–181.

46 „*O lume străină, care sunt eu însumi*”. In: Achimescu, 260–262.

47 Paul Schuster: Nichtprovinzielles aus der Provinz. Zu den Beilagen der Neuen Banater Zeitung für Schüler und Studenten. *Neue Literatur*, 21. évfolyam, 9. füzet, 1970. szeptember, 108–110.; Paul Schuster: Nichtprovinzielles aus der Provinz. Zu den Beilagen der NBZ für Schüler und Studenten – II. *Neue Literatur*, 21. évfolyam, 10. füzet, 1970. október, 100–105.; Paul Schuster: Zur NBZ-Beilage „*Universitas*”. *Neue Literatur*, 21. évfolyam, 11. füzet, 1970. november, 99–101.

vilap és a *Neue Banater Zeitung*.⁴⁸ A *Neue Banater Zeitung* kultúrpolitikai szervezettségét dicséri, és már az elemzése elején találóan megfogalmazza az újság sikerének kulcsát: nem az *általános* értelemben vett olvasóhoz íródik. Rétegeket próbál megszólítani, elvetve az egyneműsítés fiktív létjogosultságát (figyelmet érdemlő újságpolitika a hetvenes-nyolcvanas években!), ezért alakít ki rengeteg különoldalt és mellékletet. Az objektív külvilágot természetesen egyneműen közelíti meg, mindenkire szólunk a realitást tükrözni próbáló hírek, riportok; de figyelembe veszi, hogy a szubjektív érdeklődés bizony differenciál és érdekcsoportok szerint próbálja a bántási olvasóközönséget megszólítani. Schuster a *Kulturbote* kulturális rovat mellett az *Universitas* és *Wir über uns* diákoldalakat is vizsgálja, egészen pontosan azt, hogy hogyan sikerül a *Neue Banater Zeitung*-nak a sokféle hangot egységbe szervezni, ütköztetni, valamiféle rendszerben láttatni.

Az eleve differenciált célcsoport mellett az is segíti az említett diákoldalak sikerességét, hogy maguk a diákok írják őket. Schuster nem elfogult, a hiányosságokat is megemlíti: kifogásolja az esetenként fogalmazásszerű, minden eredetiséget nélkülöző írásokat, az anekdotázást, iskolaév végi elegikus, konvencionális tanárdicsérő hangvételt stb., egyszóval mindent, ami nem eredeti, nem véleménynyilvánítás, nem a tapasztalatcserét szolgálja, nem jár körbe metodikai vagy tapasztalatszerzési kérdéseket.⁴⁹

Eduard Schneider, a *Neue Banater Zeitung* kultúrrovatának egykori szerkesztője (1969-től) 2007-ben *Literatur und Literaturreflexion in der rumänien-deutschen Presse der Nachkriegszeit. Die Neue Banater Zeitung (Temeswar) und ihr Beitrag zur Förderung der literarischen Nachwuchsgeneration (1969-1975)* címmel jelentetett meg tanulmányt.⁵⁰

Luzian Geier több tanulmányban is elemzi, értelmezi az egykori *Neue Banater Zeitung*-ot, annak feladatait, teljesítményét, szerkesztőit. Geier 1970-től volt a NBZ újságírója, a Bánságról szóló történelmi, kulturális, etnográfiai írásokat közölt, közreműködött a „*So heißen wir in...*”, „*Banater Dorfmusikanten*”, „...*die Schule han*”, „*Archivfoto*”, „*Dorfchronik*” rovatok, a NBZ-Kulturbote melléklet és a helyi oldalak szerkesztésében. Idevágó kiadatlan tanulmánya, amely Nikolaus Berwanger 1969–1984 közötti NBZ-főszerkesztő személyéről és munkásságáról szól, a müncheni „*Nikolaus Berwanger – Journalist, Kulturpolitiker, Schriftsteller*”⁵¹ elnevezésű konferencián hangzott el, 2006. decem-

48 Schuster (1970. szeptember), 108.

49 Schuster (1970. október), 100–101.

50 Eduard Schneider: *Literatur und Literaturreflexion in der rumänien-deutschen Presse der Nachkriegszeit. Die Neue Banater Zeitung (Temeswar) und ihr Beitrag zur Förderung der literarischen Nachwuchsgeneration (1969-1975)*. In: Mira Miladinovi Zalaznik – Peter Motzan – Stefan Sienerth (Hrsg.): *Benachrichtigen und vermitteln. Deutschsprachige Presse und Literatur in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*. München, IKGS Verlag, 2007, 315–345.

51 „Nikolaus Bergwanger – újságíró, kultúrpolitikus, író”. Lásd: Dieter Michelbach: *Facettenreiche Persönlichkeit: Bergwanger-Seminar in München. Siebenbürgische Zeitung*, 2007. január 15., 7., URL: <http://www.siebenbuerger.de/zeitung/artikel/kultur/6053->

ber 14-én.⁵² Geier alaposan körüljárja azokat a tényeket, amelyek Berwangernek a *Neue Banater Zeitung* és a német kisebbség megtartása, kulturális fejlődése érdekében tett munkálkodását támasztják alá. Megemlíti ennek a komplex életműnek, szerkesztői és emberi magatartásnak a kritizálóit és a kifogások lehetséges okait is. Hangsúlyozza Berwanger közönségszolgálati, a lap reklámozásáért kifejtett munkáját is, amelyhez foghatót az újság szerkesztősége sem előtte, sem utána nem tudott felmutatni. Bemutatja Berwangert mint a tényfeltáró újságírás elkötelezett szakemberét, jó szervezőt, az újság külföldi kapcsolatainak a megalapozóját, a bánsági németek kalendárium-tradíciójának újraélesztőjét, a bánsági iskolák német tannyelvű osztályainak megmaradását szorgalmazó újságíró és politikust.

Luzian Geier 2012-es írása a *Neue Banater Zeitung* kismonográfiája.⁵³ Alapos leíró munkája a következő alcímek köré szerveződik: 1. *Von der „Wahrheit“ (1957) zur NBZ (1968). Der allgemeine rumänische, rumäniendeutsche und Banater Medien-Kontext*; 2. *Die NBZ: Ressorts, Personal, Zeitungsstruktur*; 3. *Qualitätsanalyse: Seiten, Sonderseiten, Inhalte, Sprache, Stil*; 4. *Besonderheiten einer deutschen Minderheitenzeitung im kommunistischen Rumänien 1968-1989. Der kulturelle Auftrag*; 5. *Die NBZ nach der Wende (1990-1993)*. A tanulmányhoz három melléklet is tartozik: az első egy 1971-ben húszévesen a NBZ szerkesztőségében gyakorlatozó nyugatnémet (BRD) diák élménybeszámolója, a második a lap gérai partnerújságjának főszerkesztője által szignált levél, amelyben a két szerkesztőség közötti kapcsolatról ír, a harmadik pedig az újság impresszumának változásait tartalmazza.

Ezen kívül 2008-ban a Bécsi Egyetemen született egy mesteri fokozat elérését pályázó szakdolgozat Nikolaus Berwanger munkásságáról.⁵⁴ Szerzője, Cornelia Harlacher, a bánsági svábok helyzetének részletes történelmi felvázolásával indít, majd bemutatja azt a 60-as évekbeli liberálisabb politikai helyzetet Romániában, amely Berwanger hatékony kulturális és újságírói munkásságának előfeltétele lehetett. Ezt követi Berwanger sokoldalú életművének áttekintése az Adam Müller-Guttenbrunn irodalmi kör és a NBZ köré szervezve. Itt külön alfejezet foglalkozik a „*Wir über uns*” és az „*Universitas*” diákoldalakkal, a „NBZ-Kulturbote” kulturális melléklettel, illetve a „*Pipatsch*” tájszólás-melléklettel. Az ifjakkak szóló mellékletek rövid, kétoldalas elemzése csak általánosságokat foglal össze, nem tér ki alaposabb tartalmi-formai elemzésre az

facettenreiche-persoenlichkeit.html [2013. július 24.]

52 Luzian Geier: *Dem Zwang der Parteipolitik ausgeliefert?! Für die Gemeinschaft etwas bewegen: Das Wirken von Nikolaus Berwanger als Chefredakteur der „Neuen Banater Zeitung“ 1969-1984*, 2007 [Kézirat].

53 Luzian Geier: Die „Neue Banater Zeitung“. Aspekte der Berichterstattung und der kulturelle Auftrag. In: Walter Engel – Walter Tonța (Hrsg.): *Banater Stadtkultur. Temeswar – das kulturelle Zentrum der Banater Deutschen (II). Zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Stuttgart, Landsmannschaft der Banater Schwaben, 2012, 83–108.

54 Cornelia Harlacher: *Nikolaus Bergwanger – Leben und Schaffen eines Rumäniendeutschen*. Diplomarbeit an der Universität Wien, Wien, Mai 2008.

ott megjelenő cikkeket illetően. Az utolsó nagy terjedelmű fejezet Berwanger irodalmi műveivel foglalkozik 1971–1989 között.

Ami a romániai magyar sajtóéletet illeti, a szocialista (írott) sajtó feladatairól Balogh Edgár írt bevezető tanulmányt a *Korunk* 1971/3-as számában. Több mint 30 magyar nyelvű sajtótermékről beszél Romániában, a többnyelvűeket is beleszámítva több mint 40-ről.⁵⁵ Kiemeli, hogy a romániai „magyar nemzetiség szocialista közfelfogásának formálója [...] elsősorban a sajtó”.⁵⁶ Ugyanakkor megfogalmazza az eredetiség követelményét a sajtótermékekkel szemben, a saját (magyar) értékek terjesztését, kapcsolatot az olvasókkal. Majd – a kor-szellemhez hűen, a cenzúra elvárásainak megfelelően – hangsúlyozza a nemzetiségi és a román országos sajtó rész-egész viszonyát, a közös országos ügyek tárgyalásának fontosságát: „Nemzetiségi sajtónk nem sziget el, hanem egyenrangúan egyesít a haza egész lakosságával.”⁵⁷

Ezekhez adódik a szocialista sajtó másik jellemző vonása, melyet tizenegy évvel korábban, 1960. május 6-án, a kommunista sajtó napjának alkalmából Kovács András az *Utunk*-ban részletesen körülírt, és pedig a sajtó szerepe a gazdasági fejlődésben – a jó példák bemutatásával, általánossá tételével.⁵⁸

Romániai sajtótörténeti jellegű írások gyűjteménye a Veress Zoltán szerkesztette 1974-es *Korunk Évkönyv*.⁵⁹ Jordáky Lajos, Engel Károly, Veress Pál, Nagy Géza, Spielmann József, Gaal György, Szekernyés János, Bodor Pál és mások sajtóval kapcsolatos írásai mellett a tanulmányokban előforduló sajtótermékek bibliográfiáját is tartalmazza az évkönyv.

A romániai magyar sajtó történetével lexikonjellegéhez képest meglehetősen kimerítően foglalkozik a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 5/1-es kötetének „sajtótörténet” szócikke, külön alrészeket szentelve az 1918–1944, az 1944–1989 és az 1989 utáni időszaknak.⁶⁰ A kutatási területemet érintő 1944–1989 közötti periódust tárgyaló rész a konkrét sajtótermékek megnevezése mellett feltárja a sajtó szabad létezését gátló hatalmi mechanizmusokat, rendeleteket, valamint a cenzúra működését is.

Kuszálík Péter *Erdélyi hírlapok és folyóiratok (1940–1989)* címen közzétett bibliográfiája magyar, illetve kétnyelvű kiadványok gyűjteménye.⁶¹ Pontos és részletes adatokat közöl többek között a *Szabad Szó*ról is.

Papp Z. Attila *Romániai magyar sajtóvilág a második világháború végétől 1989-ig* című tanulmánya korszakolja azokat az eseményeket, történéseket,

55 Balogh Edgár: Sajtótudományi feladataink. *Korunk* 1971/3, 328.

56 Uo., 329.

57 Uo., 330.

58 Kovács András: A kommunista sajtó napjára. *Utunk*, 1960. május 6., 1., 8.

59 Veress Zoltán (szerk.): *Korunk Évkönyv 1974*, Kolozsvár.

60 „sajtótörténet” szócikk. In: Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Bukarest–Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Kriterion Könyvkiadó, 2010, 19–37.

61 Kuszálík Péter: *Erdélyi hírlapok és folyóiratok (1940–1989)* URL: <http://kuszalik1.adatbank.transindex.ro/index.php?action=bo&name=772> [2013. július 15.]

amelyek a címben is meghatározott perióduson belül a romániai magyar nyelvű sajtót befolyásolták. Ilyenként megnevezi a Szovjetunióhoz való viszonyulást, a közigazgatási változásokat, a politikai pluralizmus fokozatos megszüntetését, a korábbi időszakokban kibontakozó civil társadalmi kezdeményezések felszámolását, melyek pótlására új típusú szerveket hoztak létre, kiadványokkal együtt.⁶² Az 1968 utáni események közül, amelyek kutatási időszakom szempontjából relevánsak, kiemelném a szerző felsorolásából az 1968-as párizsi diáktüntetések, amelyek hatására diáklapok indítását is engedélyezték; a már említett, az 1968-as, az ország közigazgatási-területi felosztásáról szóló törvényt, amelynek alapján tartományok helyett megyéket alakítottak ki és minden új megyeközpontban nyomdákat hoztak létre, Kovászna és Hargita megyében új magyar lapok indultak, minden magyarok által is lakott megyében létezett az RKP megyei bizottságai által kiadott napi- vagy hetilap magyar nyelven, illetve a bukaresti központi lap, az *Előre*.⁶³ Megemlíteném továbbá a bukaresti *Művelődés* című folyóirat megszüntetését 1985-ben, amely helyett a *Cântarea României* című kiadványban magyar és német nyelvű oldalakat biztosítottak a kisebbségek számára.⁶⁴ Papp Z. Attila szerint 1988-ban született az a párthatározat, amely szerint tilos volt a helységnevek „idegen nyelvű” közlése.⁶⁵ Ebben a kérdésben különféle, egymással nem megegyező adatokra bukkantam. Hans Frick szerint ez a törvény 1981-ből való.⁶⁶ Anna Galon és Rosemarie Hochstrasser szerint a törvény 1971-ben lépett életbe.⁶⁷ Végül a *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989* című, Diószegi László és R. Süle Andrea szerkesztette kötet „Tömegtájékoztató” alfejezetében találtam választ, indokot ezek létezésére:

A diktatúra fokozódó terrorját jelezte, hogy – bár külön közlemény nem tudatta – a háború után először 1971. október 27-étől az erdélyi helységnevek *egy részét* csak románul közzölték. 17 évvel később már nem csak bizonyos helységekre vonatkozott ez az utasítás. 1988 áprilisától még szépirodalmi művekben sem lehetett leírni magyarul vagy németül az erdélyi helységneveket.⁶⁸

62 Papp Z. Attila: Romániai magyar sajtóvilág a második világháború végétől 1989-ig. *Regio* 2004/1. 45–63.

63 Uo., 50–51.

64 Uo., 51–52.

65 Uo., 52.

66 Hans Frick: Deutschsprachige Medien in Rumänien. In: Olt, Reinhard (Hrsg.): *Der Riese erwacht: Osteuropa nach 1989. Facetten aus Gesellschaft, Politik, Medien*. Frankfurt a. M., IMK, 1995, 291.

67 Anna Galon: *Zwischen Pflicht und Kür. Die Hermannstädter Zeitung und die Siebenbürger Sachsen im kommunistischen Rumänien und nach der Wende*. Hermannstadt–Bonn, Schiller Verlag, 2008. és Rosemarie Hochstrasser: *Die siebenbürgisch-sächsische Gesellschaft in ihrem strukturellen Wandel. 1867-1992: Unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Hermannstadt und Brennendorf*. Hermannstadt, hora, 2002.

68 Diószegi László – R. Süle Andrea: *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1990, 99.

Papp Z. Attila tanulmánya a romániai magyar szamizdat kiadványok megjelenéséről is szót ejt (*Ellenpontok*, 1982, *Kiáltó Szó*, 1988), és több mint tíz oldalt szentel a romániai cenzúra „esztétikájának”.⁶⁹

Kifejezetten a *Szabad Szó*ról Graur Jánosnak a *Heti Új Szó* 2014-es évkönyvében, a *Mindenki Kalendáriumában* megjelent temesvári lapkiadásról szóló tanulmányában olvashatunk.⁷⁰ Az egykori *Szabad Szó* szerkesztője, a mai *Heti Új Szó* főszerkesztője a két évfordulós lap történetére tekint vissza – a *Szabad Szó* napilap 2014-ben 70 éves volt (1944. november elsején jelent meg), a *Heti Új Szó* hetilap 20 éves (1994. december 29-én jelent meg).⁷¹ A sajtótörténeti összefoglaló az említett lapok előzményeiről ír először, részletesebben a *Déli Hírlapról*, amelynek alapjaira a *Szabad Szó* épült; ezt követően fényképekkel gazdagon illusztrált rész következik a *Szabad Szó* 1944 és 1989 között megjelent számairól, a forradalom után *Temesvári Új Szó*vá való változásáról, végül a ma megjelenő *Heti Új Szó* témáiról és a *Heti Új Szó* Baráti Körről. Végezetül idézetgyűjteményt olvashatunk a Romániai Magyar Népközség Bánsági Szervezete által kiadott 1944-es MAGYAR NÉPNAPTÁR-ból.

A Bánság magyarságáról sok információt nyújt Beke György *Bartók szülőföldjén* című kötete.⁷² A *Túl a katedrán*, illetve a *Szórványdiákok* című fejezetek a bánsági magyar iskolák, tagozatok, osztályok helyzetét vázolják fel, *A magyar ház csatája* című rész a magyaroktól méltatlanul eltulajdonított, általuk felépített közösségi épület mostoha sorsát ismerteti, amelyben a bánsági sajtó, közöttük a *Szabad Szó* és a *Neue Banater Zeitung* is székel. *Lenauheim* cím alatt olvashatunk az erdélyi szászok és bánsági svábok nemzethaláláról és Nikolaus Berwangerről is.

69 Uo., 52–63.

70 Graur János: A magyar nyelvű lapkiadás 70 éve Temesváron. In: Graur János (főszerk.): *MINDENKI KALENDÁRIUMA*, Temesvár, Waldpress, 2014, 162–197.

71 Uo., 162.

72 Beke György: *Bartók szülőföldjén*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2002.

TÁRSADALMI-POLITIKAI VISZONYOK ROMÁNIÁBAN 1968–1990 KÖZÖTT

Hogy a két bemutatott napilap tartalmait érthően elemezhesük, szükséges áttekinteni az adott korszakot, a társadalmi-politikai körülményeket, amelyek között ezek az újságok léteztek.

Az 1966-os népszámlálás alapján anyanyelv szerint Erdélyben 1 626 000 magyar élt, nemzetiség szerint 1 597 000 egyén vallotta magyarnak magát; ugyanakkor 186 000 erdélyi szászt számláltak.⁷³ Az 1977-es népszámlálás alkalmával 1 691 048 magyart vettek nyilvántartásba (nemzetiség és anyanyelv szerint), illetve 171 000 szászt.⁷⁴ Varga E. Árpád társadalomkutató, statisztikus adatai szerint 1977-ben anyanyelvi és nemzetiségi bevallás szerint 323 477 német lakos élt Romániában.⁷⁵ 1989-ben az erdélyi szász közösség létszámát 95 000-re becsülték.⁷⁶ Konrad Gündisch szász történész szerint a romániai német exodus 1990-ben érte el tetőfokát, és ennek eredményeként kb. 20-25 000 erdélyi szász és hozzátartozó teljesen ugyanennyi bánsági sváb maradt az országban.⁷⁷ Az 1992-es népszámlálási adatok összesen 119 436 német, szász, sváb lakost jegyeztek Romániában.⁷⁸ 2002-ben 59 754 német élt Romániában, 2011-ben már csak 36 884.⁷⁹

A romániai német és magyar kisebbség helyzetének 1960 és 1990 közötti változása megköveteli az előző évek társadalmi-politikai jellegének ismeretét

73 Pomogáts Béla: *III. Magyar irodalom Erdélyben (1945–1968) IV. Irodalmi dokumentumok*. Csíkszereda, Pallas Akadémia Könyvkiadó, 2009, 17. és *Bevölkerungsentwicklung in Siebenbürgen*. In: Walter Myss (Hrsg.): *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*. Thaur bei Innsbruck, Wort und Welt, 1993, 600–601.

74 Vö. Pomogáts 2009, 17.; Hochstrasser, 61. Ez utóbbi forrásmunka 165 117 németről beszél Erdélyben az 1977-es népszámlálás adatait felvonultatva, illetve 1 095 655 magyarról.

75 Varga E. Árpád: *Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében*. In: Juhász Gyula (főszerk.): *Magyarságkutatás*. Budapest, Magyarságkutató Intézet, 1988. A Magyarságkutató Intézet évkönyvében megjelent tanulmány a táblamelléletek nélkül (37–65. old.). Apróbb stiláris javításokkal. URL= <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdmagy.htm> [2015. március 8.]

76 Myss, 601.

77 Ovidiu Pecican: *A szász ember ára*. Interjú Konrad Gündisch professzorral, Hadházy Zsuzsa fordítása. *Provincia*. Kulturális és politikai havilap, 2002. június–július, 10.

78 Varga E. Árpád: Az 1992. évi romániai népszámlálás előzetes nemzetiségi adatközlése (Részlet a szerző *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén* címmel a *Regio* könyvek sorozatban megjelent munkájából). *Regio*. III, 1992. 3. sz. 74–79. URL: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/elozetes.htm> [2012. április 26.]

79 Kiss Tamás: *A 2011-es romániai népszámlálás tanulságai és következményei*. URL: <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2012/ProMino12-3-02-Kiss.pdf> [2015. május 17.]

is, a második világháborúig visszamenőleg. A statisztikai adatok mindkét népcsoport számbeli csökkenését mutatják az idő múlásával. Az erdélyi szászok esetében ez a fogyatkozás gyorsabb és drasztikusabb volt, e jelenség okait is megvilágítja a következő rövid történelmi visszatekintés.

A romániai német kisebbség és kultúra

A romániai német lakosok második világháború utáni helyzetét Pomogáts Béla a következőképpen vázolja:

[a németeket] a háború végeztével, mint ellenséges népcsoportot szovjet munkatáborokba hurcoltak, majd a Bărăgan homoksivatagában telepítettek le, és csak nagy sokára térhettek vissza otthonaikba. Végül tetemes »fejpénz« (tízezer nyugatnémet márka) ellenében engedték őket a Német Szövetségi Köztársaságba. A közel kilenc évszázadon keresztül Erdélyben élő és ott az európai gazdálkodás és civilizáció előőrsének tekintett német népcsoport története ezzel tulajdonképpen véget ért. Következésképp az 1977-es népszámlálás alkalmával összeírott 358 732 németből 1991-re csak 74 000 maradt, és az egykor virágzó szász és bánsági német települések [...] valamint falvak nagy része elveszítette eredeti lakosságát. A szász városok és falvak a pusztulás képét mutatták [...]»⁸⁰

A magyar irodalomtörténész kíváncsi tehát a romániai lakosság egy másik kisebbségi csoportjára, a németekre is, hogy ezáltal jobban megértse saját népét, hogy összehasonlíthassa a két népcsoport helyzetét, sorsának alakulását. Azzal a gondolattal, hogy a romániai német népcsoport története véget ért volna, lehet vitatkozni. Konrad Gündisch szász történész szerint semmiképpen nem zárult le még az erdélyi szász nép története – vallotta ezt egy, a 2000-es évek elején adott interjújában.⁸¹ Ő úgy gondolja, hogy ez a közösség fennmarad, mert van egy magja, amely a szülőföldjén marad, és a gazdasági migráció következtében német vállalkozók jönnek Romániába. Viszont megváltozik a romániai németiség, más jellegű közösséggé alakul. Én is azt gondolom, hogy ameddig létezik bármilyen kis létszámú romániai német lakosság, addig nem beszélhetünk annak teljes és végleges kipusztulásáról. Az interjú említi a családdegyszítő programot, amelynek értelmében a korábban kitelepített szászok újra kapcsolatba kerülhettek rokonaikkal.⁸² A német kulturális élet is fellendült: 1949-ben megalakult a bukaresti székelyhelyű *Neuer Weg* napilap, és 1953-ban létrejöhett a temesvári német színház.⁸³

80 Pomogáts 2009, 19.

81 Pecican, 10.

82 Uo.

83 Uo., URL: <http://www.deutschestheater.ro/ueber-uns.html?L=2> [2015. április 7.]

1950-ben szovjet modell mintájára, a szeptember 6-ai 1950/5. számú rajonálási törvény alapján megváltoztatták Románia területi felosztását: tartományokra megyék helyett, rajonokra járások helyett, valamint városokra és községekre.⁸⁴ Ezt a rendszert változtatták vissza aztán 1968-ban – amint már többször szó volt róla – egy egységes román állam megvalósítása érdekében. Ceaușescu elsődleges célja az volt, hogy lecserélje a meglévő politikai vezetőket. Az új megyehatárok újabb lakosságkeveredést hoztak, és az újonnan alakult 16 erdélyi megye lakossága – a két székely megye kivételével – túlnyomórészt román lett.⁸⁵

Az 1950-es választási törvény értelmében a németek újra élhettek választójogukkal.⁸⁶ Pozitív változást hozott az 1956. januári 8./1-es rendelet is, amelynek értelmében a romániai németek visszakaphatták 1945-ben eltulajdonított házaikat.⁸⁷ 1955-ben indult a visszahonosítás (Repatriierung) – az állam minden német visszatérőnek büntetésmentességet ígért –, ez azonban nem járt nagy sikerrel, nem költöztek haza tömegesen az emigránsok.⁸⁸

Rosemarie Hochstrasser szerint 1955 és 1964 között a román külpolitikát a Szovjetuniótól való gazdasági és politikai függetlenedés jellemezte, a cél a kommunista internacionalizmus román nacionalizmussal való felváltása volt.⁸⁹ A Vladimir Tismăneanu⁹⁰ vezette tudományos kutatócsoportnak a romániai kommunizmust elemző tanulmányán alapuló összegzés, amely a Jakabffy Elemér Alapítvány oldalán található, máshova helyezi a határokat, és az 1957–1965 közötti éveket a „társadalom feletti teljes ellenőrzés időszakának” nevezi.⁹¹ Belpolitikailag az ország lakosságának egységesítése volt a cél, ennek érdekében a kisebbségek elrománosítása.⁹² Elsőként a kétnyelvűséget szüntették be hivatalokban, üzleti körökben, nyilvános összejöveteleken, törvényszéken.⁹³ A sajtóban a helységneveknek 1988. április 3-i rendelettel csak a román változata szerepelhetett.⁹⁴

Románia továbbra sem adott szabad kezét a területén élő kisebbségeknek. Az állam megfigyelés alatt tartotta a szász vezetőket és intézményeket, nem szűntek meg a kényszerű áttelepítések sem, és a szívélyes invitálás

84 Uo. és Gulyás László: *A tartományi rendszer és a nemzeti kérdés Romániában 1950–1968 (Province-system and National-question in Romania 1950–1968)*. URL: http://epa.oszk.hu/02200/02251/00040/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom2664.pdf [2018. augusztus 23.]

85 Hochstrasser, 57.

86 Uo., 55.

87 Uo.

88 Uo.

89 Uo., 57.

90 Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România: *Raport Final*. Ed. de Tismăneanu, Vladimir – Dobrin, Dobrin – Vasile Cristian. București, Humanitas, 2007. 332–354.

91 * *A nemzeti kisebbségek helyzete. A magyarok*. URL: http://www.jakabffy.ro/magyarki-sebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=2008_02.htm [2018. december 9.]

92 Hochstrasser, 57.

93 Uo.

94 Lásd később a sajtóról szóló részben.

ellenére sem következett be a németországi, ausztriai szászok és más kisebbségi emigránsok tömeges hazaköltözése. 1959-ben a román–német megbékélés jegyében következett be a német tannyelvű iskolák összeolvasztása román intézményekkel, ennek következtében pedig a mai napig nincs önálló szász iskola Erdélyben.⁹⁵

Ceaușescu hatalomra kerülésével mit sem változott a helyzet. Bár a pártvezér beismerte, hogy a romániai németeket igazságtalanságok érték a második világháború után,⁹⁶ továbbra is számos kisebbségpusztító intézkedés volt érvényben. A „kulturális örökség megmentése” érdekében állami tulajdonba kerültek a műemlékek, a Securitate továbbra is ellenőrzés alatt tartotta a lakosságot. Az 1978-ban a Német Szövetségi Köztársasággal kötött egyezmény alapján lehetővé vált a németek kivándorlása Romániából – fejpenz ellenében. Az elhagyott ingatlanokat az állam (olcsón) felvásárolhatta. 1982-ben Románia kártérítést akart követelni Németországtól a kivándorolt németek iskoláztatásáért, de a nemzetközi közvélemény következtében elállt szándékától.⁹⁷

A kirakatpolitika értelmében a hetvenes, nyolcvanas években a romániai németek (így az erdélyi szászok is) a román lakossággal „egyenjogúak [voltak] és teljes értékű tagjai [voltak] a román szocialista társadalomnak”.⁹⁸ A Román Szocialista Köztársaság 1965. augusztus 21-i alkotmánya egyenjogúságot deklarált az ország minden polgára számára.⁹⁹ A Román Népköztársaságból Románia Szocialista Köztársaság lett. Az Alkotmány magába foglalta a kisebbségek jogait is:

A Román Szocialista Köztársaság állampolgárai a gazdasági, politikai, jogi, szociális és kulturális élet minden területén egyenjogúságot élveznek, nemzetiségre, fajra, nemre és hitre való tekintet nélkül. [...] ¹⁰⁰

Emellett érvényben maradt az 1945-ös Nemzetiségi Statútumnak az a rendelete, amely engedélyezte Románia minden lakosának az anyanyelv használatát a magánéletben és a közigazgatásban azokon a településeken, amelyeken az illető nemzetiségű lakosság számaránya elérte a 30%-ot.¹⁰¹ A hátránya csak

95 Cziráki, 192.

96 Eisenburger 1977, 191–192.

97 Cziráki, 193.

98 Eduard Eisenburger: *Wegzeichen der Heimat. Bilder, Berichte, Zeitdokumente über die Rumäniendeutschen*. Cluj, Dacia Verlag, 1974, 145. Eduard Eisenburger 1974-ben írt *Die Rumäniendeutschen* című tanulmánya a kommunista Románia cenzúrájának megfelelően pozitív színezetben mutatja be az ország kisebbségekhez való viszonyulását, viszont az utókor számára használható adatokat, tényeket vonultat fel a romániai németek politikai, társadalmi, kulturális életéről.

99 Uo., 154.

100 Idézi Anna Galon: *Zwischen Pflicht und Kür. Die Hermannstädter Zeitung und die Siebenbürger Sachsen im kommunistischen Rumänien und nach der Wende*. Hermannstadt–Bonn, Schiller, 2008, 14. [Saját fordítás]

101 Szarka László: *Magyarország és a magyar kisebbségek helyzete 1945-ben*. URL: <http://adat->

az volt ezeknek a kisebbségek számára pozitív kicsengésű rendeleteknek, hogy egyedi megfogalmazások, illetve elnevezések következtében ezek gyakorlatba ültetése nem történt meg. A nemzeti kisebbségeket az Alkotmány „együtt élő nemzetiségeknek” (naționalități conlocuitoare) nevezte – ezt az elnevezést már 1945 óta bevezették –, ezáltal kizárva a romániai magyarokat és németeket (is) az őket megillető jogok élvezetéből.¹⁰² Annemarie Weber, a német kisebbség kutatója részletesen foglalkozik az 1965-ös romániai alkotmánnyal és a benne foglalt, kisebbségekre vonatkozó rendeletekkel.¹⁰³ Ez az alkotmány kimondja, hogy a Románia Szocialista Köztársaság, amelyben a teljes hatalom a népet illeti, kiköti azonban azt is – némileg ellentmondva ennek a tételnek –, hogy az egész társadalom vezető orgánuma a Román Kommunista Párt. A hatalmi viszonyok jelentősen megváltoznak: megszűnik a kapitalista magántulajdon; a lakosság felosztásában eltűnnek a rétegek és az osztályok, az egység- és homogenizációs törekvések nyilvánvalóak. Az 1952-es alkotmányban „kisebbség”-nek nevezett csoportokat az új alkotmány „együtt élő nemzetiségek”-ké kereszteli át, amelyek kulturális jogokkal rendelkeznek ugyan, de közigazgatásiakkal nem. Elveszítik az eddigi viszonylagos csoportautonómiájukat és a lakosság elhanyagolt részei lesznek.¹⁰⁴

Ceaușescu színre lépése 1965-ben csalóka reményeket ébreszt(het)ett a kisebbségi lakosságban. Az új vezér reformerként lépett fel, pl. találkozókat szervezett a magyar, német és más kisebbségek értelmiségi képviselőivel, és ennek eredményeképpen létrehozta az ún. Dolgozók Tanácsait az egyes nemzetek képviseleti szerveként.¹⁰⁵ Az 1968-ban megalakult Német Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa azonban csak a Román Kommunista Párt égisze alatt működhetett, így valójában semmiféle önálló döntési joggal nem rendelkezett. Hosszú ideig ezeket a kisebbségi tanácsokat nem is hívták össze, végül a hetvenes évek végén már csak a Ceaușescu-kultusz éltetését voltak hivatottak szolgálni.¹⁰⁶

Ceaușescu nemzeti homogenizációs terveit szolgálták az 1971-ben megfogalmazott ún. *Júliusi tézisek* is: az államfő immár teljesen nyíltan hangoztatta szándékát, „a párttagok és minden munkás marxista-leninista nevelését”,¹⁰⁷ és intézkedéseket javasolt „a politikai-ideológiai tevékenység javítására”.¹⁰⁸ A nacionalizmus és sztálinizmus ezen párosításával a politikai életben már nem volt senki, aki szembeszállhatott volna, hiszen Ceaușescu a hatvanas évek végétől a „rotációs taktikát” alkalmazta, azaz rendszeresen váltotta magas beosztású embereit.¹⁰⁹

bank.transindex.ro/regio/kisebbségkutatas/pdf/IV_fej_01_Szarka.pdf [2018. december 9.]

102 Galon, 14–15.

103 Weber 2010, 250 ff.

104 Uo.

105 Galon, 12–13.

106 Vö. Galon, 59. és Hochstrasser, 59.

107 Galon, 12.

108 Uo.

109 Uo., 13.

A kommunista vezető másik taktikája a „megszorítás-lazítás politikája” volt. A hatvanas évek viszonylagos kulturális szabadságát újra represszió követte: a Maros-Magyar Tartomány felszámolása az 1968-ban kialakított megyerendszer részeként és 1971-től csak korlátozottan lehetett a helységek nem román elnevezését nyilvánosan, illetve a sajtóban használni – leginkább csak akkor, ha a magyar vagy a német elnevezés hasonlított a román helységnévhez vagy ha annak szó szerinti fordítása volt.¹¹⁰ Az erdélyi szászok is érezhették ennek hatását: ekkor változtatták meg a *Hermannstädter Zeitung* nevét, mely 1971. október 29-e és 1989. december 15-e között *Die Woche* néven jelent meg.¹¹¹ 1974-ben szigorították meg a külföldiekkel való kapcsolatfelvételt.

A hetvenes-nyolcvanas évekre jellemző asszimiláló politikát, a társadalom tudatos homogenizálási tervét Ceaușescu nyíltan megfogalmazta a Román Kommunista Párt III. Országos Konferenciáján, 1972 júliusában, ekkor jelentette ki, hogy „a társadalom homogenizációs folyamata által a nemzetek erőteljesebben fognak közelíteni egymáshoz [...] mind szociális, mind nemzetiségi értelemben”.¹¹² A németek elrománosítását nagymértékben gyorsította az egykori német lakóterületek, lakóközösségek szétforgácsolása: a német szakembereket, értelmiségieket tanulmányaik elvégzése után románok által lakott településekre neveztek ki, a románokat pedig kisebbség lakta vidékre.¹¹³ Ezt az eljárást elsőként az iskolák szenvedték meg. A német nyelvű iskolákba egyre több nem német ajkú tanárt alkalmaztak, ezzel is züllesztve a kisebbségi oktatást.¹¹⁴ Az imigyen megkevert lakosság társas érintkezése iskolán kívül is románul zajlott, és rövid időn belül a mindennapi beszédben (munkahelyen, utcán, szomszédok között) teljesen eluralkodott a román nyelv. 1987-ben aztán a hivatalos kommunikáció területeiről teljesen száműzték a kisebbségek nyelvét.¹¹⁵

1984-ben szüntették meg a magyar és német nyelvű tévéműsorokat energiatakarékosság ürügyén, egy év múlva pedig a kisebbségi rádióadásokat.

A nyolcvanas évek Ceaușescu-politikájára az egységesítés volt jellemző. Nem akarta, hogy különbség legyen falu és város életszínvonala között; ennek érdekében agroipari központokat akart vidéken létesíteni, új lakóépületekkel a dolgozók számára. „A munkások egységes társadalmát” akarta így megvalósítani, tervének teljes kivitelezését azonban a társadalmi változások megakadályozták.¹¹⁶ A kommunizmus és a Ceaușescu-kultusz miatti elégedetlenség, az élelmiszerhiány, valamint más keleti országok politikai változásai Romániában végül véres forradalomhoz és a diktatúra bukásához vezettek 1989 decemberében.

110 Galon 9., 42.; Hochstrasser, 60.

111 Galon, 9.

112 Hochstrasser, 62.

113 Uo.

114 Galon, 18.

115 Hochstrasser, 63.

116 Uo.

A romániai németek ezt a változást arra használták fel, hogy minél zökkenőmentesebben és gyorsabban elhagyják Romániát és kivándoroljanak Németországba. A háború, menekülés, kitelepítés vagy deportálás következtében szétszakadt családok most újraegyesülhettek, de hagyták el Romániát a gazdasági lehetőségeik felszámolása miatt is, mind falvakban, mind városokon, a szász, sváb közösségek felbomlása, az etnokulturális identitás- és összetartozás-érzés hiánya, a német kulturális és nyelvi területektől való elszigeteltség miatt és annak okán is, hogy nem bíztak már semmilyen romániai vezetésben.¹¹⁷ Csak 1990-ben 111 150 német települt át Romániából Németországba.¹¹⁸

Az itthon maradónak lehetőségük nyílt saját érdekképviselőre: megalakult a Romániai Német Demokrata Fórum (Demokratisches Forum der Deutschen in Rumänien) – első helyi fiókja már 1989. december 28-án Segesváron.¹¹⁹ Az 1990-es májusi választások alkalmával egy német ajkú képviselő is bekerült a román parlamentbe, Ingmar Brandsch személyében.¹²⁰ A Romániai Német Demokrata Fórum fél évvel a Ceaușescu-rendszer bukása után a német kisebbség jogainak megfogalmazását és betartását kérte, többek között anyanyelvi oktatást, rádió- és tévéműsorokat, a hagyományaik ápolásának jogát, vallásuk gyakorlását és egyházi iskoláik fenntartását.¹²¹ Mégsem született kisebbségi törvény e javaslatok alapján, mert a forradalom utáni hónapokban elhatalmasodott Romániában a nacionalista hangulat, a márciusi román–magyar konfliktusok a kisebbségek háttérbe szorításához vezettek.¹²²

A romániai kisebbségi megmaradásról szólva feltétlenül beszélni kell az oktatásról, az iskolákról. Az iskola és a templom mindig is összefüggő intézmények voltak az erdélyi szász történelemben, és ma is azok: a nemzeti ellenállás szimbólumai, mentsvárai.¹²³ 1948-ig a szász iskolák az evangélikus egyház keretén belül működtek, ennek az államosítás vetett véget, ezáltal végérvényesen megszüntetve az önálló német iskolákat Romániában.¹²⁴ Az 1948. augusztus 4-i kultusztörvény nem kérdőjelezte meg az egyházak autonóm jogait, de az államhatalomnak vetette alá ezeket: szerepkörét kizárólag a liturgia és a vallásigazgatás terére korlátozta.¹²⁵ Ezentúl állami német nyelvű iskolák, illetve német tagozatok és osztályok működtek román iskolákon belül. A szerkezeti

117 Uo., 64.

118 Uo., 66.

119 Uo., 68.

120 Uo.

121 Bővebben: Uo.

122 Vö: Uo., 69. és Szekler in: Myss, 515. *A fekete március vagy marosvásárhelyi pogrom* megnevezéssel azokra az etnikai harcokra hivatkozunk, amelyek 1990 márciusában történtek Marosvásárhelyen a magyarok és románok között. Az eseménynek 5 halottja (3 magyar és 2 román) és 278 sérültje volt. A kiváltó esemény az volt, hogy a magyarság békésen tüntetett az anyanyelvi oktatás megteremtéséért. https://hu.wikipedia.org/wiki/Fekete_m%C3%A1rcius

123 *Schulwesen der Siebenbürger Sachsen* in: Myss, 460.

124 Vö. uo. és Hochstrasser, 52.

125 Hochstrasser, 105.

változáson túl tartalmilag is radikális változáson esett át a szász oktatás: az evangélikus szellemiséget a marxista-leninista ideológia váltotta fel.¹²⁶

Az egyház és az iskola szétválasztásával a lelkész közösségi szerepe is megváltozott: már nem ő volt a felelős az ifjúság nevelését, továbbképzését illetően, csupán a vallásoktatásra korlátozódott munkája.¹²⁷ Ennek ellenére a szász papok és evangélikus püspökök továbbra is a szász közösség összetartó erejének számítottak, és ezáltal legtöbbször a kivándorlás ellen, a megmaradás, itthon maradás mellett kötelezték el magukat, és erre ösztönözték híveiket is. A kivándorlás azonban nem volt megállítható sem a hívek, sem az egyházi elöljárók körében: míg 1968-ban még minden egyes evangélikus egyházközségnek külön papja volt, 1983-ig 116 tiszteletes hagyta el Romániát. 1995-ben 213 egyházközségben kevesebb mint 100 hívet számláltak, napjainkra 37 evangélikus pap maradt 262 egyházközség szolgálatában.¹²⁸ A Temesvári Római Katolikus Egyházmegye püspöke, dr. Martin Roos úgy fogalmazott, hogy addig lesznek német nyelvű egyházi szolgáltatások Romániában, amíg erre igény van.¹²⁹

Az erdélyi német nyelvű oktatás hagyománya, a tanárok elhivatottsága, valamint az a tény, hogy a német nyelvű iskolákban román és magyar diákok is tanultak, elősegítette a német nyelvű oktatás színvonalas fennmaradását Erdélyben, Romániában az elnyomás évei alatt is.¹³⁰ 1989 után aztán a német ajkú diák-, illetve tanárihiánnyal kellett és kell megküzdenie a német iskolának, felvállalva, hogy tanulói, oktatói többségében más nemzetiségűek legyenek. Ezáltal biztosítható még az anyanyelvi oktatás az elenyésző számú német kisebbség számára.

Martin Bottesch, a Romániai Német Demokrata Fórum Oktatási Bizottságának elnöke 2004-ben úgy látta, hogy a német iskola Romániában már nem függ össze szorosan a német kisebbséggel: túlélte az 1970–1980-as évek, illetve az 1990–1991-es időszak kivándorlási hullámain és „egy bizonyos stabilitásra tett szert, bebizonyítva ezáltal, hogy a német nyelvű iskolák számban nem csökkennek ugyanolyan mértékben, mint a német kisebbség maga”.¹³¹

A vallásos oktatás, a vallásoktatók képzése 1990 után indult – előtte tiltott dolog volt –, a gyulafehérvári Hittudományi Főiskolán és Papnevelő Intézetben, illetve külföldi egyetemeken: Grazban, Fuldában.¹³²

A német nyelvű könyvkiadásról szólva meg kell említenünk, hogy a második világháború következményeként minden német nyomdát eltulajdonított

126 Hochstrasser, 52.

127 Uo., 106.

128 Uo., 107.

129 Dr. Martin Roos: Biserica catolică și minoritatea germană din România. In: *Istorie & Perspective. 15 ani Forumul Democrat al Germanilor din România*. Sibiu, Honterus, 168.

130 Myss, 460.

131 Martin Bottesch: Gânduri despre viitorul învățământului în limba germană din România. In: *Istorie & Perspective. 15 ani Forumul Democrat al Germanilor din România*. Sibiu, Honterus, 99.

132 Dr. Roos, 165.

az állam, a létező kiadókat bezárták, 1948-tól nem létezett több önálló német vállalkozás Romániában. 1969-ben a nemzeti kisebbségek irodalmi javainak kiadására létrehozták a bukaresti, állami *Kriterion* kiadót, amely magyar, német, zsidó, szerb, ukrán, zsidó, szlovák, török és tatár műveket adott közre. A nem magyar, főként német részlegét Hedi Hauser vezette. Elmondása szerint Domo-kos Géza és Bodor Pál kollégáival együtt arra törekedett, hogy a kiadó profilját bővítse történelem, folklór, irodalom- és zenetörténet, etnográfia és más területekről való írások kiadásával.¹³³ A nyugdíjba vonulása óta (1991) Hamburgban élő szerkesztő így emlékezik vissza 80 évesen munkájára:

[...] a romániai német költőknek több szabadságuk volt véleményt nyilvánítani és publikálni, mint magyar társaiknak. A hatalom bizonyos keretek között többet megengedett nekik, mert azt tartották, ez kevésbé befolyásolja a népet, viszont jól mutat Nyugat előtt.¹³⁴

„A fennállásának első húsz évében több mint 3000 magyar, s közel ezer német cím két erőteljes kultúra továbbélését biztosította, a többi nyelv esetében pedig kizárólagosan a *Kriterion* adott ki önismereti jellegű könyvet Romániában.”¹³⁵ – olvashatjuk a kiadó honlapján. Az 1989-es változások, a nehéz gazdasági helyzet, a kiadók elszaporodása, az olvasótábor csökkenése mind nehezítette a kiadó tevékenységét. Az első szabad években mégis sikerült valami rendkívülit felmutatnia: a cenzúra által betiltott kéziratokat jelentetett meg.

1973-ban alakult a kolozsvári *Dacia* kiadó, német részleggel, mely főként tudományos és irodalmi könyveket publikált.¹³⁶ 1971–1982 között jelentette meg a *Transsylvania: Studien zur deutschen Literatur aus Siebenbürgen* folyóiratot Michael Markel szerkesztésében.¹³⁷

1989 előtt főként a következő kiadók jelentettek meg német nyelvű könyveket: *Kriterion*, *Dacia*, *Ion Creangă*, *Albatros*, *Facla*, *Meridiane*, a *Tankönyvkiadó* és a *Politikai Kiadó*, ezek közül – a temesvári *Faclát* kivéve, mely főként bánsági szerzők műveit publikálta – mindenik bukaresti székhelyű volt. Ezzel szemben 1990-től a könyvkiadás súlypontja fokozatosan a fővárosból vidékre tevődött át.¹³⁸ A forradalom előtti kiadók privatizálása, illetve új kiadók megjelenése miatt nagyon nehéz folyamatosságról és szakosodásról beszélni az 1989

133 Hedi Hauser: Die Nischen der Nischengesellschaft. Über die Tätigkeit im Verlagswesen. *Siebenbürgische Semesterblätter* 1996, Nr. 10, București, Kriterion, 28.

134 *Die deutsche Kultur im kommunistischen Rumänien gepflegt*; Interview mit Hedi Hauser. URL: <http://www.siebenbuerger.de/zeitung/artikel/kultur/10771-die-deutsche-kultur-im-kommunistischen.html> [2012. április 24.]

135 <http://www.kriterion.ro/main.php> [2012. április 24.]

136 *Buchdruck und Verlagswesen*. In: Myss, 81–82.

137 <http://www.getcited.org/pub/100967782> [2012. április 29-én]

138 Horst Schuller: *Bücher und Publikationen in deutscher Sprache. Aus dem rumänischen Verlagsproduktion 1989-1999*. URL: <http://reviste.ulbsibiu.ro/gb/GB1718/Schuller.pdf> [2012. április 29.], 175.

utáni romániai német könyvkiadás esetében. 1990-ben még javarészt azok publikáltak német nyelven (is), akik azelőtt is ezt tették; 1991-től alakult meg azután számos új kiadó.

Számbeli különbségeiktől eltekintve a két népcsoport nagyon hasonlóan élte át, illetve élte túl a román diktatúra éveit: igyekezett ellenállni a felsőbb rendeletekre történő asszimilációs kísérleteknek, és megőrizni anyanyelvét, nemzeti értékeit, kultúráját, s ezáltal egységtudatát, identitását. Mindkét közösség az egyház, az iskola, a sajtó erejére, az anyanyelvi kultúrtermékeire támaszkodva tudta ezt megvalósítani.

1977-ben felszámolták a Sajtófőigazgatóságot.¹³⁹ A cenzúrának mint intézménynek a megszüntetése megnehezítette a nyolcvanas évek kiadói munkáját – akárcsak a sajtóét. Már nem egyetlen embert kellett az ügynek, egy könyv kiadásának megnyerni, hanem több párttisztviselőt, akik a kiadás során bármikor ellenőrizhették és leállíthatták a folyamatot.¹⁴⁰ Az államvezetés úgy gondolta, hogy a sajtótermékek ellenőrzése még hatékonyabb lesz, ha a hivatal emberei beépülnek a szerkesztőségekbe. 1977 nyarán a sajtóintézményekben vezetőségi tanácsokat hoztak létre, amelyeknek ellenőrizniük kellett a lapok politikai és ideológiai tartalmát.¹⁴¹

Azt a változást azonban, amit az 1989-es forradalom hozott Románia és ezáltal kisebbségi lakosainak is az életébe, már különbözőképpen dolgozták fel. Nagyon leegyszerűsítve: a magyarok maradtak, a németek mentek... Ebben alapvetően közrejátszott a két kisebbség közötti nagy számbeli különbség. Arról, hogy az erdélyi szászok majd ezeréves történelmüket adták fel, ma is viták, vélemények és ellenvélemények keringenek. Hajdú Farkas-Zoltán Eginald Schlattner gondolatait jegyezte le: „[...] népem közel ezer esztendeig élt ezen a tájon... hogy a változásokat követő nyáron összeomolják, és önként kilépjen a történelemből. [...] Tudomásom szerint mi vagyunk az egyetlen nép, aki önkéntesen lépett ki a történelemből. [...] itt azért mindenki szót ért a másikkal... és itt ismernek a fák... itt vannak a temetők... itt van a történelmünk... Talán ezen a lehetőségen is el kellett volna gondolkodnunk.”¹⁴²

A romániai német írott sajtó

Ceausescu kultúrpolitikáját ugyanaz az ingadozás jellemezte, mint a társadalmi-politikai döntéseit: engedékenyebb időszakot mindig szigorítás követett, és fordítva. Sztálin halála után, 1953-ban kissé háttérbe szorult a szovjet

139 Apró István – Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből*. Médiatudományi Intézet, 2014, 149.

140 Uo., 149–150.

141 Schuller, 175.

142 Hajdú Farkas-Zoltán: *Szászok – egy árulás*. Kolozsvár, Koinónia, 2004, 114–115.

kultúra magasztalása, a szocialista realizmus és az osztályharc ideológiája, a hangsúly áttevődött a nemzeti kultúrára.¹⁴³

A liberálisabb időszakokban a kisebbségek kulturális élete is virágozhatott: például 1968 és 1971 között új regionális lapok létesülhettek, melyek tematikus változatossága többé-kevésbé a szaklapok hiányát is pótolta.¹⁴⁴ 1968-ban alakult például a *Hermannstädter Zeitung* hetilap Szebenben Ewalt Zweyer főszerkesztésében.¹⁴⁵ Ennek a korszaknak a már említett *Júliusi tézisek* vetettek véget.

1974-ben jelent meg az első, világháború utáni sajtótörvény, amelyet szintén kettősség jellemzett. Bár sajtószabadságot hirdetett és anyanyelvhasználatot a médiában a kisebbségek számára is, a sajtót teljesen a Pártnak rendelte alá.¹⁴⁶

Az állam- és pártpolitikával teljes egyetértésben az állampolgárok közötti valódi egyenlőség megvalósításának érdekében az együtt élő nemzetiségek munkásainak az anyanyelvi sajtószervek által is biztosítva van az információszerzés és véleménykifejezés lehetősége.¹⁴⁷ – idézi Eisenburger.

A sajtó fogalmába e törvény szerint nemcsak az írott sajtó, a rádió és a televízió tartozott, hanem a filmek is és bármely nyomtatott anyag, hang- és képfelvétel, amely nyilvános véleménykifejező, tömeginformáló eszközként használatba került.¹⁴⁸ Az újságírói hivatásról szólt a 39. cikkely, amely a szakmai képzettség mellett az újságírókkal szemben azt is követelményként állította fel, hogy a Román Kommunista Párt politikáját szolgálják, mind a magánéletükben, mind a munkájukban a szocialista etika normáit kövessék, a szocializmus és a kommunizmus ügyét odaadással szolgálják.¹⁴⁹

A cenzorok nagyrészt maguk is a német kisebbség köréből kerültek ki, ezért a szerkesztőségi tagjai jó kapcsolatban voltak velük.¹⁵⁰ Annemarie Weber, a *Hermannstädter Zeitung* egykori szerkesztője (1977–1982, 1996–1999) szerint a nyolcvanas években vagy megszüntették a központi cenzorok alkalmazását, vagy szemet hunytak kissé a német nyelvű kiadványok esetében – feltehetőleg

143 Galon, 20.

144 Uo.

145 Galon, 7., 9.; Eisenburger 1974, 187. Ez utóbbi *Die Woche* néven említi, mivel 1971. október 29-e és 1989. december 15-e között az újság felső határozatra nevet változtatni kényszerült.

146 „A sajtó a tevékenységét a Román Kommunista Párt vezetése alatt fejti ki.” Galon, 21. [Saját fordítás]

147 Eduard Eisenburger: Aktiver Mitgestalter unseres Hier und Heute. Die rumäniendeutsche Presse in den Jahren des sozialistischen Aufbaus. In: Eduard Eisenburger – Michael Kroner: *Die Zeit in der Zeitung. Beiträge zur rumäniendeutschen politischen Publizistik*. Cluj-Napoca, Dacia, 1977, 186. [Saját fordítás]

148 Galon, 21.

149 Uo.

150 Uo., 41.

arra gondolván, hogy a német kisebbség már úgysem rendelkezik jelentős társadalmi erővel.¹⁵¹

Az újságírók tökélyre fejlesztették a képes beszéd technikáját, az olvasók megtanultak olvasni a sorok között. Gyakori volt a körülírás: pl. „szent épület” („sakraler Bau”) „templom” („Kirche”) helyett (az ateista Romániában mellőzni kellett a vallásos témákat), vagy „város a Csibin lábánál” („die Stadt am Zibin”) „Nagyszeben” („Hermannstadt”) helyett (hogy elkerüljék a román nevek használatát).¹⁵²

A szocialista Romániában nyolc német nyelvű újság jelent meg. Az egész ország német kisebbségét szólította meg a Bukarestben kiadott *Neuer Weg* napilap, Annemarie Weber újságíró, a romániai németek identitásának kutatója szerint mégsem tekinthetjük a *Neuer Wege*t kisebbségi lapnak. Ez az újság politikai információs és propagandalap volt, azzal a két fő feladattal, hogy a Román Kommunista Párt tanait terjessze és a német dolgozókat „átnevelje” szocialista hívekké.¹⁵³ Részletekre lebontva ez a következő célok elérését jelentette: a német lakosság nacionalista elvektől való megtisztítását, egységes népérzetük átalakítását az osztály-társadalom gondolatának elfogadására, a román néppel való barátságekötést, az osztály-társadalmi építőmunkába való beilleszkedést.¹⁵⁴

A bánági svábok és a Bánág déli részén élő hegyvidéki németek lapja volt a *Neue Banater Zeitung*, a Szeben megyei szászok kiadványa a *Die Woche*. A *Karpatenrundschau* társadalmi, politikai, kulturális hetilap Brassóban jelent meg. Mind a három kiadvány veszélyeztette megjelenésével a *Neuer Weg* hatalmi privilégiumát, mivel regionális tematikájú cikkekkel próbálták a német olvasóközönséget magukhoz vonzani.¹⁵⁵ A Kultúra és a Szocialista Nevelés Tanácsának havilapja, a *Volk und Kultur* a német nyelvű műkedvelő művészeti mozgalmat kívánta támogatni. Az anyanyelvi írói tevékenység támogatásáról a *Neue Literatur* folyóirat gondoskodott. A *Forschungen zur Volk- und Landeskunde* tudományos folyóirat félévenként jelent meg, a *Kirchliche Blätter* az Evangélikus Egyház kiadványa volt.¹⁵⁶

1990-ben még önállóan létezett a *Neuer Weg*, a *Neue Banater Zeitung*, a *Karpatenrundschau* (ez utóbbi kettő hamarosan csak a *Neuer Weg* mellékleteként tudott fennmaradni), a *Hermannstädter Zeitung* (a *Die Woche* 1989. december 26-i kiadásával visszatért eredeti nevéhez),¹⁵⁷ ma péntekenként megjelenő hetilap; a *Volk und Kultur* (1993-ig maradt fenn).¹⁵⁸ Fokozatosan elhalt a

151 Uo., 162., 41.

152 Uo., 42–43.

153 Annemarie Weber: *Rumäniendeutsche? Diskurse zur Gruppenidentität einer Minderheit (1944–1971)*. Studia Transylvanica, Band 40, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2010, 85–98.

154 Uo.

155 Uo.

156 Vö: Eisenburger 1977, 182–183. és *Presse und Publizistik*, in: Myss, 394.

157 http://www.hermannstaedter.ro/?page_id=197 [2015. április 7.]

158 Weber 2010, 314.

Neue Literatur is (1995-ben szűnt meg).¹⁵⁹ A *Kirchliche Blätter* és a *Forschungen zur Volk- und Landeskunde* viszont a nehézségekkel dacolva is fennmaradt, ez utóbbi 2009-ben ünnepelte fennállásának 50 éves évfordulóját.¹⁶⁰

A romániai magyar kisebbség és kultúra

A második világháború után az erdélyi magyarságra kettős elnyomás nehezedett: egyrészt a sztálinista-kommunista, másrészt a nagyromán-nacionalista politikának kellett megfelelnie. A romániai – nem csak a kisebbségi – politikai és kulturális élet a központi irányítás által megszabott követelményekhez igazodva zajlott.¹⁶¹

1947-ben a Román Kommunista Párt megkezdte az erdélyi magyar kultúra intézményeinek felszámolását. Benkő Samu erre vonatkozó összefoglaló tanulmányában¹⁶² e folyamatnak több állomására emlékezik: a magyar intézményvezetők elbocsátására, a Bolyai Tudományegyetem magyar állampolgárságú tudósainak elmozdítására, az egyházi és egyesületi tulajdonban lévő oktatási és művelődési intézmények államosítására.¹⁶³ Ilyen körülmények között az 50-es években (1948–1960) sok írói, illetve emberi úttévesztésre, politikai megalkuvásra került sor: a kommunista ideológia és mozgalom elkötelezettjeiként sokan valóban hittek ennek eszméiben, és „évtizedek után kellett belátniok, hogy valójában egy embertelen és népellenes stratégiában bíztak”.¹⁶⁴

Benkő Samu már említett *Erdély magyar művelődésének sajátosságai* című tanulmányában a következő adatokkal szolgál még a romániai oktatási rendszerről: 1956-ban indult az oktatás „reformja”: az iskolai oktatásban, a felsőoktatásban (sőt még a színházakban is) a „párhuzamosság” rendszerét vezették be, azaz mindenhol, egy fedél alatt, léteznie kellett egy román és egy magyar tagozatnak. Ez abból a szempontból volt káros hatással a magyar kulturális életre, hogy a magyar iskolákban román osztályokat is indítani kellett, ahol viszont a gyereklétszám nem engedte meg két osztály létesítését, ott a magyar tagozat szűnt meg.¹⁶⁵ A „kulturális szeparatizmus” vádjával illettek minden ezekkel ellenkező gondolatot. 1959-ben ilyen alapon vonták össze a kolozsvári román Babeş és a magyar Bolyai egyetemet, így változott ugyanebben az évben az Ady református

159 Uo., 315.

160 Gudrun-Liane Ittu: *Forschungen zur Volk- und Landeskunde, singura revistă a Academiei Române editată în limba germană, la 50 de ani (1959-2009)*. URL: <http://www.scipio.ro/documents/201869/340202/printPDFFile.pdf> [2012. április 29.]

161 Uo., 7.

162 Benkő Samu: *Erdély magyar művelődésének sajátosságai*. In: *Újrakezdések. Tanulmányok, előadások, beszélgetések, búcsúztatások 1990–1995*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 1996, 16–38.

163 Uo., 7–8.

164 Uo., 8.

165 Uo., 56.

kollégium Ady–Şincai középiskolává.¹⁶⁶ Bár a román nacionalizmus virágzott, volt pozitív hozadéka is a hatvanas éveknek: fejlődött a nehézipar, még volt élelmiszer-termelés, a tudományos és a művészeti élet is fejlődhetett.

1968 őszén talált vissza az erdélyi irodalom „eredeti eszményeihez és feladataihoz” – e korszakfordulót a csehszlovákiai fordulat és a bukaresti kormány „különutas” politikája eredményezte,¹⁶⁷ melynek következtében enyhült az erdélyi magyarságra nehezedő elnyomás.¹⁶⁸ Addig a román kommunista hatalommal való együttműködés határozta meg az erdélyi magyarok túlélési stratégiáját, 1968 után már önálló cselekvésre törekedtek.¹⁶⁹

Pomogáts Béla irodalomtörténész szerint a „hosszú hatvanas években” a román politika fő célja az ország mihamarabbi etnikai homogenizálása volt, az egységes nyelvű és identitású ország megteremtése.¹⁷⁰ Ennek érdekében igyekeztek beolvasztani a nemzeti kisebbségeket. A magyarok esetében a kulturális identitás megtörését anyanyelvi intézményeik felszámolásával, átalakításával, azok román intézményeknek való alárendelésével, illetve a lakosság kényszerű áttelepítésével próbálták megvalósítani.

Erdély magyarsága már a két világháború között is főként városlakó volt, ezt próbálta gyengíteni a román hatalom a második világháború után: falusi román lakókat telepítettek be a közeli, főként magyarlakta városokba, illetve „módszeresen telepítettek át a Regátból románokat”.¹⁷¹ Emellett a nagyobb városokban csak engedéllyel lehetett letelepedni, és ezt az engedélyt magyaroknak általában nem adták meg.¹⁷² Ez a bukaresti politika meg is hozta eredményét: pl. Kolozsvár lakosságának 47,3%-a volt magyar 1956-ban, 32,5%-a 1977-ben, Marosvásárhelyen ez az arány 73,8%-ról 62,9%-ra csökkent.¹⁷³

1965-ben, Gheorghe Gheorghiu-Dej pártfőtitkár halála után Nicolae Ceauşescu került hatalomra, aki felépítette korlátlan személyi diktatúráját, körülvette magát családtagjaival és talpnyaló álpolitikusokkal, és gazdaságilag, társadalmilag, erkölcsileg tönkretette Romániát.¹⁷⁴

Az erdélyi magyarság társadalmi erejét a román kormány közigazgatási intézkedésekkel is gyengíteni próbálta: 1968-ban felszámolták a tartományi

166 Uo., 57.

167 Az Alexander Dubcek által irányított prágai demokratizálási folyamatról (a „prágai tavasz”) és annak elfojtásáról van szó. A román kormány elutasította a negatív beavatkozást, Ceauşescu a demokratikus szocializmus tökéletesítésére tett kísérletként könyvelte el a történetet. Ezáltal ún. „különutas” politikát folytatott a moszkvai vezetéshez képest, amelynek beavatkozása vetett véget a cseh reformfolyamatnak. Vö. Pomogáts Béla: *V. Magyar irodalom Erdélyben (1968–1989) VI. Irodalmi dokumentumok*. Csíkszereda, Pallas Akadémia Könyvkiadó, 2010, 14.

168 Uo., 11.

169 Uo., 12.

170 Pomogáts 2009, 55–56.

171 Pomogáts 2010, 21.

172 Uo.

173 Uo., 22–23.

174 Uo., 14–17.

rendszer és visszaállították a megyei tagolást. A Maros-Magyar Autonóm Tartomány helyett három megye született: Maros, Hargita és Kovászna. Az új közigazgatási egységekhez már más vidékek tartoztak, mint elődeikhez: jó néhány magyar területet leválasztottak, újabb román területeket pedig csatlakoztattak, hogy megváltozzon e megyék etnikai összetétele.¹⁷⁵ Ehhez a folyamathoz járultak hozzá a nyolcvanas és a kilencvenes évek (rendszer váltás utáni) kívándorlási hullámai Magyarországra; az erdélyi magyarság száma és befolyása a romániai társadalomban radikálisan csökkent.¹⁷⁶

A magyar történelmi egyházak, a római katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius, a szellemileg înséges diktatórikus időkben mindent megtettek a magyarság kulturális fennmaradásáért, „az erdélyi magyarság nemzeti tudatának és kultúrájának utolsó végvárait [...] jelentették”.¹⁷⁷ A román hatalom tevékenységi megszorításokkal sújtotta ezeket az egyházakat is: tiltotta, akadályozta a vallásoktatást, egyházi kiadványok (beleértve a Bibliát) megjelentetését és az egyházi élet gyakorlását a templomon kívül.¹⁷⁸

Az 1948-ban (a felekezeti oktatás megszüntetése árán) létrehozott állami iskolahálózaton belül önálló vagy tagozati magyar tannyelvű iskolák is működtek.¹⁷⁹ 1959 és 1962 között azonban – a Románia alkotmányában foglaltak ellenére – minden magyar iskolát egyesítettek a román iskolákkal, illetve román tagozatokat hoztak létre. Volt ugyan magyar oktatás egyes főiskolákon és egyetemeken, de megszűntek az önálló magyar intézmények. A szaklíceumokba és főiskolákra való felvételizést ellehetetlenítették a magyar anyanyelvű diákok számára, ezért sok szülő román elemi és általános iskolába íratta gyermekét. Bár 1969 júliusában kiadtak egy rendeletet, mely szerint a felvételi bizottságokba olyan tanterőket is szándékoztak bevonni, akik ismerték a kisebbségek nyelvét, a gyakorlatban továbbra is sok visszaélés történt ezen a téren.¹⁸⁰

A tanárképzés is problematikus volt: csak a marosvásárhelyi Pedagógiai Főiskola és a kolozsvári tudományegyetem nevelte az utánpótlást, ez viszont igen kevés volt. A tankönyveket illetően is nehézségekbe ütközött a romániai magyarság: gyerekeik, ifjaik az asszimilációt elősegítő, tényeket elferdítő kiadványokból tanultak irodalmat, történelmet.¹⁸¹

A könyvkiadás lehetőségei és korlátai is nagymértékben hatottak a kulturális élet kibontakozására. Az 1956-os magyarországi forradalom következményeként Romániában egyre jobban beszűkültek a könyvkiadási lehetőségek magyar nyelven. A pártideológiai elvárásoknak nem feleltek meg azok a művek,

175 Uo., 23–24.

176 Uo., 24.

177 Pomogáts 2010, 33.

178 Uo., 33–34.

179 „iskolahálózat” szócikk, in: Balogh Edgár (szerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, II. kötet G–Ke, Bukarest, Kriterion, 1991.

180 Pomogáts 2009, 547.

181 Uo.

melyek a romániai magyarság etnokulturális sajátosságait, hagyományait tárták fel – ezeket nacionalistának nyilvánították és kiadásukat betiltották (pl. Orbán Balázs *A Székelyföld leírása* című művének néprajzi fejezeteit).¹⁸²

A hatvanas években aztán e mellett a behatároló jelenség mellett érdekes módon feléledtek egyes úttörő kísérletek, amelyek majd a 70-es években bontakoztak ki teljesebben. A hatvanas években fokozatosan csökkent a magyar nyelven kiadott szakkönyvek száma. Ezt részben a szocialista kollektivizálás és a központi utasítás-rendszerű gazdálkodás okozta érdeklődéscsökkenéssel magyarázhatjuk mindenféle mezőgazdasági téma iránt, de a romániai magyarság képzettségi és tájékozódásbeli lemaradásával is a világméretű tudományos-műszaki fejlődéssel szemben. 1968-tól Románia már említett területi-közigazgatási átszervezése következtében néhány megyében fellendült a magyar könyvkiadás. A Magyar Autonóm Tartomány (majd Maros-Magyar Autonóm Tartomány) szervei vezették mennyiségileg a kiadott művek sorát, ezt követte Körösvidék 27 címmel, Kolozs 21 címmel, Brassó 19 kiadvánnyal, Máramaros 12 könyvvel. 1969 végén felső kezdeményezésre új könyvkiadó-hálózat jött létre. Így törekedtek a vidéki könyvkiadás felélesztésére, illetve a kiadói monopolhelyzetek megszüntetésére. Ekkor született meg az első romániai nemzetiégi könyvkiadó, a *Kriterion*, a nemzetiégi szerkesztőségekkel is rendelkező *Dacia* Kolozsváron és a *Facla* Temesváron. Emellett még 14 román kiadó is jelentetett meg műveket magyar nyelven. Ezek közül az *Albatros*, a *Ion Creangă*, az *Eminescu*, a *Technikai és Politikai Könyvkiadónak* Bukarestben volt magyar szerkesztősége, a *Didaktikai és Pedagógiai Könyvkiadónak*, a *Ceresnek* és a *Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadónak* Kolozsváron.¹⁸³

A nyolcvanas évek közepétől egyre inkább érezhetővé vált a könyvkiadásban is a hatalom homogenizációs, nacionalista politikája, illetve a Szocialista Nevelési és Művelődési Tanács kiadópolitikája. A kiadott műveknek a párt célkitűzéseit kellett terjeszteniük, minden sajátos etnikai jellemzőket tartalmazó kiadványt eleve betiltottak. Emellett még gazdasági-pénzügyi megszorítások is nehezítették a magyar nyelvű könyvkiadást. 1989-ben már csak 7 kiadó publikált magyar nyelvű könyveket.¹⁸⁴

1990-től a romániai magyar könyvkiadás is – a sajtóhoz hasonlóan – átélte a hatalomváltás utáni „bizonytalan” időszakot. Az egykori központi állami szervek kihalófélben voltak, az alárendelt kiadók lassan önállósodtak, magánkiadók, könyvkereskedők és nyomdák jelentek meg, megindult a nyomdartermékek beáramlása Magyarországról, csökkent a vásárlóképesség. A *Romániai*

182 „könyvkiadás” szócikk, in: Dávid Gyula (szerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, 3. kötet Kh–M, Bukarest, Kriterion, 1994.

183 Uo.

184 Uo.

Magyar Irodalmi Lexikon szerint 1990-ben összesen 66 magyar nyelvű könyv jelent meg Romániában.¹⁸⁵

A romániai magyar írott sajtó

A romániai magyar sajtónak 1944-től új szakasza kezdődött, a megjelenő lapok a hírközlést és a szocialista irodalom kibontakozásának segítségét tűzték ki célul. 1949-től a romániai magyarok központi lapja a *Romániai Magyar Szó*, későbbi nevén az *Előre* volt. Emellett léteztek a párt hivatalos magyar nyelvű újságai: az *Igazság* (1939-től) Kolozsváron, a *Fáklya* (1946-tól) Nagyváradon, a *Vörös Lobogó* (1950-től) Aradon, a *Szabad Szó* (1944-től) Temesváron, a *Megyei Tükör* (1968-tól) Sepsiszentgyörgyön, a *Hargita* (szintén 1968-tól) Csíkszeredában, a *Vörös Zászló* (1952-től) Marosvásárhelyen, a *Bányavidéki Fáklya* (1958-tól) Nagybányán, a *Szatmári Hírlap* (1968-tól), a *Brassói Lapok* (1963-tól).¹⁸⁶ A folyóiratok állománya is bővült: 1949–1952 között jelent meg az *Irodalmi Almanach*, 1953-tól az *Igaz Szó*, 1957-ben újraindult a *Korunk*. Az *Utunk* 1946-ban jelent meg, a *Dolgozó Nő* 1949-ben, 1948-ban indult az *Ifjúmunkás* III. folyama, amely 1950-ig jelent meg, majd 1957-ben újraindult. 1952-től *Falvak Dolgozó Népe* elnevezés alatt jelent meg az addig (1932–1952) *Falvak Népeként* ismert romániai magyar földművesek lapja. 1957-ben megszületett a *Napsugár*, „a mindenkori hazai gyermeklapok legrangosabbika”.¹⁸⁷ A magyarok szellemi életének új anyanyelvi fórumaként indult a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, a társadalmi, politikai, irodalmi-művészeti és tudományos élet tükré, *A Hét*, valamint a szociológiai és etnográfiai kutatások folyóirata, a *Művelődés*. Ezek sorát egészítette ki az *Új Élet* színvonalas képes kulturális folyóirat Marosvásárhelyen, amely 1958. április 1-jén *Művészet* címmel jelent meg, és pártutasításra vette fel 1959-ben az *Új Élet* nevet, a marosvásárhelyi *Orvosi Szemle*, a Szakszervezetek Szövetsége által kiadott hetilap, a *Munkásélet*, a *Tanügyi Újság*, a *Jóbarát* ifjúsági lap. Sokasodtak a diákújságok. Az *Echinox* a kolozsvári egyetem kétnyelvű (román–magyar) diáklapja, a *Tháliát* a marosvásárhelyi színművészeti diákok szerkesztették, a szintén marosvásárhelyi *Aeskulaport* az orvostanhallgatók, az *Athenaeum* pedig a pedagógiai főiskolásoké volt.¹⁸⁸ Jordáky Lajos egy korábbi tanulmányában (1971-ben) a Bukarestben kiadott *Könyvtári Szemlét* és a kolozsvári *Református Szemlét* is megemlíti a társadalmi, kulturális és tudományos folyóiratok csoportjában, illetve három magyar nyelvű hivatalos lapot: a *Románia Szocialista Köztársaság Hivatalos*

185 Uo.

186 Jordáky Lajos: A romániai magyar sajtó történeti útja. In: *Korunk Évkönyv 1974*. Kolozsvár, 26.

187 Uo., 27.

188 Uo.

*Lapját, Hargita Megye Néptanácsának Hivatalos Lapját és Kovászna Megye Néptanácsának Hivatalos Lapját.*¹⁸⁹

A szocialista (írott) sajtó feladatairól Balogh Edgár írt bevezető tanulmányt a *Korunk* 1971/3-as számában. Több mint 30 magyar nyelvű sajtótermékről beszél Romániában, a többnyelvűeket is beleszámítva több mint 40-ről.¹⁹⁰ Kiemeli, hogy a romániai „magyar nemzetiség szocialista közfelfogásának formálója [...] elsősorban a sajtó”.¹⁹¹ Ugyanakkor megfogalmazza az eredetiség követelményét a sajtótermékekkel szemben, a saját (magyar) értékek terjesztését, a kapcsolatot az olvasókkal. Majd – a korszellemhez híven, a cenzúra elvárásainak megfelelően – hangsúlyozza a nemzetiségi és a román országos sajtó rész-egész viszonyát, a közös országos ügyek tárgyalásának fontosságát: „Nemzetiségi sajtónk nem szigetel el, hanem egyenrangúan egyesít a haza egész lakosságával.”¹⁹² Ezekhez adódik a szocialista sajtó másik jellemző vonása, melyet tizenegy évvel korábban, 1960. május 6-án, a kommunista sajtó napjának alkalmából Kovács András az *Utunk*-ban részletesen körülírt, éspedig a sajtó szerepe a gazdasági fejlődésben – a jó példák bemutatásával, általánossá tételével.¹⁹³

A kommunista propaganda látszólagos szolgálata mellett azonban értékes irodalomszervező szerepet is vállalt a romániai magyar sajtó. Irodalmi ankétokat közölt, részletesen beszámolt a hatvanas évek irodalmi „kerekasztal-vitáiról”: pl. az *Utunk* az Írószövetség nemzeti kisebbségek irodalmával foglalkozó bizottságának 1960. március 30-án rendezett üléséről *Az új irodalom útján*¹⁹⁴ címmel vagy 1968-ban a *Közérthetően – a közérthetőségről*¹⁹⁵ cikkében az *Utunk* és a *Tribuna* szerkesztőinek megbeszéléséről. Az *Igaz Szóban* 1965-ben jelent meg hasonló témájú írás *Növekvő nemzedék* címmel, 1969-ben pedig a *Huszonöt év*.¹⁹⁶

Irodalmi körök országsszerte működtek a helyi szellemi irodalmi tevékenységek közösségbe fonásának, illetve a fiatal tehetségek felkarolásának céljából: pl. a Gaál Gábor Irodalmi Kör Kolozsváron, az Igaz Szó Irodalmi Köre Marosvásárhelyen, a Kölcsey Ferenc Irodalmi Kör Szatmáron, a Mikes Kelemen Irodalmi Kör Sepsiszentgyörgyön, a Tamási Áron Irodalmi Kör Csíkszeredában, a temesvári Irodalmi Kör, amely 1951–1979 között Ady Endre, 1980-tól Franyó Zoltán nevét viselte stb. Ezek a körök az 50-es, 60-as években indultak, majd a 70-es években erősödtek meg. Az irodalmi körök munkájáról az *Utunk* *Körök hírei* rovata számolt be.¹⁹⁷ Az *irodalmi körök szerepe* című írásában Balogh

189 Jordáky Lajos: A romániai magyar nyelvű sajtó 1971-ben. *Korunk* 1971/3, 353–354., 358.

190 Balogh Edgár: Sajtótudományi feladataink. *Korunk* 1971/3, 328.

191 Uo., 329.

192 Uo., 330.

193 Kovács András: A kommunista sajtó napjára. *Utunk*, 1960. május 6., 1., 8.

194 Az új irodalom útján. *Utunk*, 1960. május 6., 2., 4.

195 Közérthetően – a közérthetőségről. Az *Utunk* és a *Tribuna* szerkesztőinek megbeszélése. *Utunk*, 1968. május 10., 2., 6.

196 Pomogáts 2009, 69.

197 „irodalmi kör” szócikk, in: Balogh Edgár (szerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, II. kötet G–Ke, Bukarest, Kriterion, 1991.

Edgár örömmel üdvözli a vidéki irodalmi köröket: „A lényeg mindenképpen: egészséges körforgás biztosítása fejlett irodalmi gócaink – folyóiratok, írószövetségi körök, színházak és más kísérleti műhelyek – és az irodalom vidéki barátai és ápolói között.”¹⁹⁸ A vers- és prózamondást jelöli meg igazi élményként a rádió és televízió ellenében; javasolja az irodalmi körök irodalmi színpaddá fejlesztését. Az irodalom mint „gondolkodtató eszköz” „akkor élő, ha kilép a papírból és beleöltözik hangba és mozgásba” – írja Balogh.¹⁹⁹

Az 1989-es forradalom kitörésekor 32 magyar, illetve kétnyelvű újság, folyóirat létezett Romániában, ezekből három gyermeklap volt: a *Napsugár*, a *Jóbarát* és *A haza sólymai*.²⁰⁰ Kétnyelvű volt a már említett *Echinox* és a *Napoca Universitară* kolozsvári diáklap, háromnyelvű (román, magyar, német) a temesvári *Forum studentesc*.²⁰¹ A napilapok nagy példányszámuk ellenére nem rendelkeztek olyan társadalomformáló erővel, mint a folyóiratok (*Utunk*, *Igaz Szó*, *Korunk*, *Új Élet*, *A Hét* és melléklete, a *Tett*), hisz a kommunista diktatúra miatti bezártság a magaskultúra felé terelte az olvasókat. A napilapok legolvasottabb része is a kulturális rovat volt, a pártról szóló hazugságok nem érdekelték az olvasókat.²⁰²

1990-től a szólásszabadság és az információra való kiéhezetség következtében, valamint a támogatásoknak és az új lendületnek köszönhetően robbanásszerűen megnőtt a romániai, köztük a magyar nyelvű sajtótermékek száma: 1989 és 1990 között majd ezer kiadvány látott napvilágot. A szocializmusban is létező újságoknak, folyóiratoknak csupán egyötöde szűnt meg, a többi címváltozással vagy anélkül tovább élt.²⁰³ A sajtótermékek létét immár nem a politikai önkény, a cenzúra határozta meg, hanem a kiadók gazdasági lehetőségei, valamint az új olvasói szokások, lehetőségek, a rádió, a televízió és a külföldi, elsősorban magyarországi sajtótermékek konkurenciája. (Itt jegyzem meg, hogy a magyar kultúrafogyasztók a román nyelvű sugárzott sajtót – rádió- és televízióadásokat – is követték, míg az írott sajtótermékek közül továbbra is a magyar nyelvűeket részesítették előnyben.) A mennyiségi növekedés helyenként a minőség rovására ment. A kulturális folyóiratok lassan elvesztették a közvélemény-alakításban eddig betöltött vezető szerepüket, ezt a napilapok vették át.²⁰⁴

Kuszálík Péter sajtóbibliográfus abban látja az 1989 utáni sajtókiadványok mennyiségi növekedésének hátrányát, hogy a kiadók, szerkesztők nem fektettek kellő hangsúlyt az igényességre. A mennyiség valójában ekkor a minőség rovására ment:

198 Balogh Edgár: Az irodalmi körök szerepe. *Utunk*, 1965. április 23., 6.

199 Uo.

200 Gál Mária: *Útkeresésben a romániai magyar írott sajtó*. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai magyar évkönyv 2000*. Kolozsvár–Temesvár, 2000, 142.

201 Uo.

202 Uo.

203 Bővebben itt: Gál, 143.

204 Uo.

Amilyen öröndetes a lapok szaporodása, éppolyan bosszantó a nyelvi igénytelenség, a formai és tartalmi szegénység, a számtalan felületes megoldás. Rengeteg – amúgy jó szándékú – amatőr fogott neki lapot csinálni, bízva a mesés nyereségben vagy a tisztességes megélhetésben. Ennek okán a kiadványok menthetetlenül magukon viselik az amatőrizmus jegyeit. Az újságíró egyesület nem tartja tisztjének, hogy a céhes hagyományok alapján eljárjon a kontárok, a szakma csúfolói ellen, a megyei iparkamarák sem foglalkoznak ezzel...²⁰⁵

1990-től az egykori pártlapok függetlenekké váltak, a szabadság és az önfenntartás minden előnyével és hátrányával. Biztonságot jelentett számukra, hogy átvehették a már meglévő szerkesztőségeket, a technikai és humántőkét. A kezdeti lendület után azonban az anyagi nehézségek határozták meg a létüket, az olvasótábor csökkenése, átpártolása az anyagilag elérhetőbb elektronikus médiákhoz.²⁰⁶

A cenzúra

A kisebbségi kultúra kontextusában szólnom kell a cenzúráról, amely szerves része volt a diktatúrában kibontakozó vagy kibontakozni akaró szellemi életnek, alkotásnak, publikálásnak. A Bakos Ferenc-féle *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára* szerint a cenzúra „a nyomtatásra szánt irodalmi, művészeti, film- stb. művek előzetes (néha utólagos) politikai szempontú felülvizsgálása; olykor postai küldeményeké is”.²⁰⁷

Petcu Marian definíciója szerint, amelyet Marin Radu Mocanu idéz a *Cenzura comunistă (Kommunista cenzúra)* című dokumentumgyűjteményében, a cenzúra: „bármely politikai, vallásos, katonai vagy adminisztratív egység arra irányuló cselekedete, hogy korlátozza információk, vélemények, ötletek kifejezését, terjesztését, tág értelemben véve intellektuális alkotások közzétételét, meghatározván, hogy a közönség mit ismerhet meg azon értékek függvényében, amelyeket ennek az egyezménynek adott esetben meg kell védenie”.²⁰⁸

A cenzúra a kommunista ideológia legfőbb támogató eszköze, sőt: benne foglalt, szerves velejárója. Leszek Kolakowski és Nicolae Manolescu cenzúráról szóló íásaikban egyformán a kommunizmus vezérgondolatának alapjaként nevezik meg a cenzúrát, amelynek célja a hírközlés és ezáltal a tudat uralása, amely a hatalom birtoklásának záloga.²⁰⁹ R. J. Lifton nyolc módszert sorol fel,

205 Uo., 147.

206 Uo.

207 „cenzúra”, in: Bakos, *i. m.*, 133. Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.

208 Marin Radu Mocanu: *Cenzura comunistă (Documente)*. București, Albatros, 2001, 11.

209 Leszek Kolakowski: A tájékoztatás hatalma. *Korunk*, 1992/7., 25–32.; Nicolae Manolescu:

amelyekkel a gondolkodás megváltozását lehet elérni az egyénnél. Az első *az emberi kommunikáció feletti uralom*, amely az emberi gondolkodás átformálásának alapeszköze. Piotr Wierbicki ezt két nagyon egyszerű kérdésre bontja le a totalitárius rendszerekre vonatkoztatva: *mit kell tudnia a népnek*, illetve *mit nem kell tudnia a népnek*.²¹⁰ A második agyalakító eszköz Lifton szerint a „misztikus manipulálás”, amely abban áll, hogy a vezető csoport köré titokzatos aurát von a rendszer, cselekedeteit, elveit nem mutatja be világosan, ködösíti. A harmadik a „tisztasági követelmény”: a totalitarista ideológiában nincs középút – aki nem velük van, az ellenük van. A „vallomás, a bevallás” fontossága azért alapvető tézis a gondolkodás megváltoztatásában, mert – mivel mindig büntetést von maga után – kerülendő. Az egyénben valóságos tudathasadás jön létre akkor, amikor vallania kell, hiszen valló, „színész” éneke tagad, hogy elkerülje a büntetést, hogy védje az „igazi ént”. A „szent tudomány” tiszteletben tartatása az ötödik módszer, amelyet Lifton említ, és abban áll, hogy a diktatórikus dogmák ideológiai alapját tilos megkérdőjelezni. A nyelvhasználat „megváltoztatása” szorosan kapcsolódik az előbbi módszerhez: az egyénnel addig ismételtetnek bizonyos egyszerű fogalmakat, szóbeli kliséket, amíg ezek a szent tudomány fogalmaiként beépülnek a tudatába. A „doktrinák mindenekfelettsége” a következő a sorban, és az a célja, hogy az emberek megtanulják, hogy az ideológiát nem lehet kétségbe vonni. Az utolsó módszer, a „társadalmi szétválasztás” a „tisztasági követelményhez” kapcsolódik: a rendszer nem számlál határozatlan tagokat, aki nem rendszerpárti, az a rendszerellenes táborba soroltatik.²¹¹ Mindezt a nyolc tudatmódosító technikát tökéletesen szolgálja a cenzúra, hisz egy a céljuk: bizonyos tartalmakat elhallgatni, másokat kihangsúlyozni vagy megmásítani.

A cenzúra lényeges eszköz a szociális félelem kialakításában, amely a totalitárius rendszerek fő célja a lakosság teljes elbizonytalanítása érdekében, amely az egyén teljes megsemmisítéséhez vezet.²¹² Egy diktatúra működési mechanizmusai – véli Gudrun Schuster – éppen azért átláthatatlanok sokszor a kívülállók számára, mert az irracionális és az abszurd rendszerimmanens tényezők.²¹³ A cenzúra abszurdításának és irracionalitásának szemléltetésére a következő példát említeném: az 1960-as évek végén még azokat a marxista-leninista publikációkat is cenzúrázták, amelyek nem feleltek meg az épp fennálló körülményeknek (a párt új, Ceaușescu által meghatározott nacionalista vonalának), így a *Scântea* központi pártlap régebbi számai is tiltottak voltak, csak az utolsó két év volt a könyvtárakban hozzáférhető.²¹⁴

Despre cenzura comunistă. *Tinerama*, 1997. aug. 26. – szept. 1., 3.

210 Bogdan Ficeac: *Tehnici de manipulare*. București, Editura Nemira, 1998, 66–67.

211 Uo., 66–84.

212 Lásd Gudrun Schuster: *Deutsche Sprache unter rumänischer Diktatur. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 18 (1995), Heft 1, 61.

213 Uo., 63.

214 Marino, 93.

A kommunista cenzúra kezdetei 1944-ig nyúlnak vissza, Romániának az Egyesült Nemzetekkel, azaz gyakorlatilag a Szovjetunióval kötött fegyverszüneti egyezményéig, amely meghatározta, hogy Romániában az összes periodikus és nem periodikus kiadvány nyomtatása, behozatala és terjesztése, illetve színielőadások és filmek bemutatása, posta- és telefonszolgálat működése csak a Felsőbb (szovjet) Szövetségi Parancsnokság (Ínaltul Comandament Aliat) jóváhagyásával történhet.²¹⁵

Ezt követően megalakult a Fegyverszünet Alkalmazását Felülvizsgáló Román Bizottság (Comisia Română pentru Aplicarea Armistițiului), amely elrendelte, hogy az újságoknak és folyóiratoknak megjelenésük előtt rendelkezniük kell a Sajtó Központi Cenzúrájának (Cenzura Centrală a Presei) engedélyével. Ennek kiállítását egy speciális bizottság ellenőrzése előzi meg, a Külügyminisztérium Sajtóegysége (Direcția Presei a Ministerului Afacerilor Străine) által.

Intézményesített, rendszeres kommunista cenzúráról 1949 májusától beszélhetünk, amikor létrejött a Sajtó- és Nyomdatermékek Általános Szerve (Direcția Generală a Presei și Tipăriturilor). Feladatkörébe tartozott a sajtótermékek megjelenéséhez szükséges engedélyek kiadása, plakátok és egyéb nyomdatermékek kinyomtatásának engedélyezése, filmek közvetítésének jóváhagyása, könyvesboltok, antikváriumok és könyvtárak működési feltételeinek meghatározása.²¹⁶ Ez a feladatkör az évek múlásával egyre bővült: kiegészült többek között az újságok, folyóiratok, könyvek, propagandaanyagok, rádió- és televízió-műsorok politikai tartalmának ellenőrzésével. 1952-ben hozzák létre a Művelődés és Művészet Szocialista Bizottságát, amelyet majd 1971-ben felvált a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács. 1964-ben alakul meg a Sajtó és a Nyomtatványok Főhivatala.²¹⁷ Ezen intézmények mellett a cenzúra törvényes kereteit az 1948-as, az 1952-es és az 1965-ös alkotmány biztosította. Ez utóbbi 29. cikkelye kijelentette, hogy a szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadságot nem szabad a szocialista társadalmi rend és a dolgozók érdekeinek ellenében használni.²¹⁸ 1969 októberében, a *Scânteia* országos kommunista napilap legális fennállásának 25. évfordulóján Ceaușescu újra hangsúlyozta ezt az elvet, miszerint semmilyen esetben nem megengedhető olyan dolgozatok vagy vélemények közlése, amelyek ellenkeznek a pártideológiával – bárkitől is származzanak.²¹⁹

Ezekkel az intézkedésekkel párhuzamosan a kommunista propaganda létrehozta saját sajtótermékeit, elsősorban megyei és üzemi pártlapokat. A cenzúra azonban kezdetekkor még nem működött tökéletesen, „professzionálisan”, a munkásosztály rétegéből származó cenzorok nem rendelkeztek kellő kulturális felkészültséggel ehhez a munkához, így sok hiba történt: pl. a kolozsvári *Fac-*

215 Mocanu, 12.

216 Uo., 13.

217 Adrian Marino: Cenzúra Romániában. *Korunk*, 2001/9., 89–94.

218 Marian Petcu: *Puterea și cultura. O istorie a cenzurii*. Iași, Polirom, 1999, 177.

219 Uo.

la újságban megjelenhetett egy olyan, a termelőszövetkezetekről szóló tudósítás, amelynek konklúziója, hogy Kolozsvár környékén a termelőszövetkezetek nincsenek jól ellátva, nem töltik be jól szerepüket, azaz a termelőszövetkezeti rendszer hibás.²²⁰

Az ötvenes években nehézségekbe ütközött a cenzúra a nemkívánatos hazai, illetve külföldi könyvek betiltása terén is: nem sikerült mindet idejében felfedeznie és megsemmisítenie. Ezek főleg antikváriumok által jutottak el az olvasókhoz.

Mindezek következménye volt, hogy a cenzúra lektoraitól megköveteltek bizonyos ideológiai, politikai és kulturális képzettségi szintet, hogy munkájukat alaposabban végezhesék. Feladatuk volt rendszeresen olvasni bizonyos kiadványokat: a *Scânteia*, a *Lupta de clasă*, a *Kommunist*, a *Probleme ale păcii și socialismului* címűeket.²²¹

1968-ban, amikor az ország területi-közigazgatási újrászervezése következtében minden megyeszékhelyen nyomda létesült és új lapok indultak, létrejött az ún. „decentralizált” cenzúra: minden újságnál általában két cenzor felelt azért, hogy a bukaresti rendeletek maradéktalanul be legyenek tartva.²²² Ez a leosztott felügyelet még nagyobb éberséget eredményezett a cenzorok részéről.²²³

1969 körül a nacionalista szocializmus nagyon megerősödött Romániában, és ki akart irtani minden ellenkező véleményt, gondolatot.²²⁴ Megkövetelte az irodalomtól és a művészetektől, hogy határozottan és következetesen képviselje a párt politikai eszméit.²²⁵

A szerkesztőségeket éjjel-nappal figyelték, mielőtt egy sajtóanyag megjelent volna, teljes egészében elő kellett azt terjeszteni jóváhagyás végett. Ez például a *Hermannstädter Zeitung* szebeni hetilap esetében úgy történt, hogy amíg a korrektúrával megbízott újságírók a nyomtatás napján helyesírási hibák után kutatva olvasták át a lapot, egy másik teremben a megyei cenzúrabizottság munkatársa azt ellenőrizte, hogy megfelelnek-e a tartalmak az előírásoknak. Csak az az oldal mehetett változtatás nélkül a nyomdába, amelyre a cenzor rátette pecsétjét. Kisebb kivetnivalókat helyben korrigálni lehetett, de ha ritkán egy-egy egész cikket kifogásolt a cenzor, azt helyettesíteni kellett, és erre az esetre a szerkesztőségnek előre készen álltak pótszövegei. A tiltott témákat eleve kerültkék az újságírók (pl. hit, kereszténység), viszont a tiltások nem mindig voltak érthetőek, logikusak, és gyakran változtak. Egy időben pl. az óvodákról nem volt szabad írni, senki nem értette, miért.²²⁶ A romániai német újságok esetében a szerkesztők jó viszonyban voltak a cenzorokkal, akik szintén a

220 Mocanu, 13.

221 Uo., 14.

222 Papp Z. Attila, 55.

223 Petcu, 177.

224 Mocanu, 75.

225 Uo., 75.

226 Galon, i. m., 41.

német kisebbség soraiból kerültek ki, tehát alapvetően nem uralkodott rossz munkahangulat a szerkesztőségekben. 1974-ben jelent meg az első, világháború utáni sajtótörvény, amelyet kettősség jellemzett. Bár sajtószabadságot hirdetett és anyanyelvhasználatot a médiában a kisebbségek számára is, a sajtót teljesen a Pártnak rendelte alá.²²⁷

Az állam- és pártpolitikával teljes egyetértésben az állampolgárok közötti valódi egyenlőség megvalósításának érdekében az együtt élő nemzetiségek munkásainak az anyanyelvi sajtószervek által is biztosítva van az informálódás és véleménykifejezés lehetősége.²²⁸ – idézi a törvényszövegből Eduard Eisenburger.

Az, hogy az említett törvény szövegrészlete idézet formájában is helyet kap Eisenburger írásában, nem meglepő: a szöveg megjelenési évében, 1977-ben természetes volt, hogy a létező törvényekkel egyet kell érteni, a rendszer határozatait támogatni kell és feltétel nélkül elfogadni. Így ebben az esetben az idézet mint forma nem arra utal, hogy a szerző különösebb fontosságot tulajdonítana az idézett tartalmaknak, hanem inkább egyfajta elhatárolódásról van szó: nem a szerző állítja, hogy a kisebbségek sajtószabadságot élveznek, hanem a törvény.

A sajtó fogalmába e törvény szerint nemcsak az írott sajtó, a rádió és a televízió tartozott, hanem a filmek is, és bármely nyomtatott anyag, hang- és képfelvétel, amely nyilvános véleménykifejező, tömeginformáló eszközként használatba került.²²⁹ Az újságírói hivatásról szólt a 39. cikkely, amely a szakmai képzettség mellett az újságírókkal szemben azt is követelményként állította fel, hogy a Román Kommunista Párt politikáját hirdessék, mind a magánéletükben, mind a munkájukban a szocialista etika normáit kövessék, a szocializmus és a kommunizmus ügyét odaadással szolgálják.²³⁰

1975-ben az államhatóságok bevezették, hogy az állami alkalmazottak, akik fontos közinformációkkal dolgoztak, mint például a könyvtárosok, esküdjenek fel a Román Kommunista Pártra. Az eskü szövegét hosszan idézi Marian Petcu *Puterea și cultura. O istorie a cenzurii* című könyvében.²³¹

Külső nyomás hatására (az emberi jogok védelmére hivatkozva), 1977 nyarán Romániában megszüntették a Sajtó- és Nyomdatermékek Általános Szervét, ezáltal eltörölték a hivatalos cenzúrát. Nem volt többé használatos a BT (=bun de tipar / ki lehet nyomtatni) cenzor-pecsét.²³² A szerkesztőségeket listákkal

227 „A sajtó a tevékenységét a Román Kommunista Párt vezetése alatt fejti ki.”. Galon, *i. m.*, 21. [Saját fordítás]

228 Eisenburger: *Aktiver Mitgestalter ...*, *i. m.*, 186. [Saját fordítás]

229 Galon, *i. m.*, 21.

230 Uo.

231 Petcu, 179.

232 Liviu Antonesei: Cenzura noastră cea de toate zilele. In: Adrian Neculau: *Viața cotidiană în comunism*. Iași, Polirom, 2004, 140.

látták el, hogy mit szabad publikálni és mit nem. Tilos volt azon szavak és kifejezések használata, amelyek bármilyen módon az életszínvonal romlására, a gazdasági és szociális nyomorra, éhségre, a lakásokban uralkodó hidegre, gyógyszerhiányra utaltak. Még a nyilvánvaló téli „hideg” emlegetése is gyanús lehetett vagy az „üvöltés, ordítás”, akkor is, ha állatra vonatkoztatva fordult elő a szövegben, hiszen a lázadással asszociálható.²³³

A hivatalos cenzúra eltörlése azonban nem szólásszabadsághoz, hanem ún. *öncenzúrához* és nagyobb pszichikai megterheléshez vezetett; a főszerkesztőnek és helyettesének még nagyobb felelősség nehezedett a vállára.

Az öncenzúrát Kolakowski *A tájékoztatás hatalma* című tanulmányában – amelyet 1988 májusában írt és először 1898 nyarán az *Encounter* folyóiratban jelentetett meg *A teljes ellenőrzésről és ellentmondásairól* címen – a kommunizmus nagy „cenzoriális vívmányának” nevezi, és kételkedik abban, hogy ez megszűnne, ha Albániában, Bulgáriában vagy Romániában eltörölnék a hivatalos állami cenzúrát.²³⁴ Érdemes felfigyelni arra, hogy Kolakowski ezt a gondolatot 1988-ban jegyezte le, amikor már Romániában elvileg 11 éve, 1977 óta nem létezett intézményesített cenzúra. Erre is utalhat a tanulmány eredeti címében használt „ellentmondások” szóhasználat, valamint az „új szocialista ember” személyére, amelyet a kommunista rendszer saját fennmaradása és működése érdekében akart kinevelni, vagyis azt az „idomíthatóan félművelt és bármikor befolyásolható, felhasználható és ellenőrizhető” munkaerőt,²³⁵ aki *nem teljesen tudatlan*, merthogy fogékonyak kell lennie a szocialista pedagógiára, viszont *kellően tudatlan ahhoz*, hogy ne tiltakozzon identitása megváltoztatása ellen: fogadja el kiszolgáltatott állapotát, amelyet a rendszer információtitkosítással, törtelemhamisítással, urbanizációval, a nép elszegényítésével igyekezett elérni.

Ezen körülmények között is a megyei Pártbizottság azért továbbra is örködött a kiadványok felett: minden lapszám előtt be kellett jelenteni a tervezett tartalmakat jóváhagyás végett. A sajtó ezen ellenőrzési formája 1989-ig fennmaradt. Néha azonban voltak enyhébb, kevésbé szigorú időszakok is. Annemarie Weber, a *Hermannstädter Zeitung* szerkesztője így emlékezik:

A nyolcvanas évek végén az volt az érzésem, hogy vagy nincsenek már cenzorok, vagy csendben egyetértettek azzal, hogy ha nem túl szembe-tűnő a kihágás, akkor mehet. Talán már nem is nagyon érdekelt senkit, hogy a németek mit írnak az újságjaikba. Úgyis eladják a német kisebbséget, ha egy kis szabadságot megengednek maguknak, ám legyen, úgysem számít már.²³⁶

233 Uo., 141.

234 Kolakowski, 26.

235 Uo., 30.

236 Galon, s. f.

Hasonlókat élt meg Hans Frank, az ADZ egyik főszerkesztő-helyettese is: „Mi nem voltunk a középpontban. A *Neuer Weg* nem hevert Ceaușescu asztalán. Nem tudták elolvasni.”²³⁷ Richard Wagner is csupán mellékszereplőnek tekinti a német írókat a cenzúra színpadán, úgy gondolja, nekik többet elnéztek, de ők merészebbek is voltak román társaiknál – ezzel szemben Georg Scherg és Gudrun Schuster, *A német nyelv a román diktatúrában* című tanulmány írója is inkább a nyelvi nehézségeket nevezi meg mint okot, amiért több kor- és társadalomkritikus német szöveg átmehetett a cenzúra szitáján, mint román vagy magyar.²³⁸

A német újságíróknak még az az előnyük is megvolt a magyarokkal vagy a többségekkel szemben, hogy a szerkesztőségeikben olvashatták Európa német nyelvű sajtóját.

A romániai cenzúrának volt egy sajátos formája, amelyet az egész szovjet szférában alkalmaztak: a közkönyvtárak Titkos Alapja, a Speciális Alap létrehozása. Ez a lista a betiltott kiadványok címét tartalmazta, „államtitok”, „szolgálati titok” ürügyén. A jegyzék állandóan bővült, és mindig változott a tiltás objektuma: eleinte csak a reakciós tartalmú könyveket tiltották be, 1955-ben már nemcsak a kommunizmus- és marxizmusellenes műveket, hanem a tömegirodalmat is (pl. bűnügyi regényeket). A kiselejtezés kritériumai mindig mások voltak a Román Kommunista Párt irányvonalától függően, a vezető szervektől, illetve a Szovjetunióval való kapcsolat változásától függően.²³⁹ Adrian Marino szerint ezek a könyvlisták jelzésértékűek voltak a kommunista cenzúra ideológiai dimenzióit illetően, és ez konkrétan megfigyelhető a Nicolae Manolescu által felvázolt cenzúrakorszakok mentén. Manolescu három korszakot különít el a romániai cenzúra történetében. Az első időszakot 1949 és 1954 közé teszi, erre *globális, politikai, negatív jellegű cenzúra* jellemző. Ekkor bizonyos művek kiselejtezésén volt a hangsúly, nem voltak még kidolgozott, szigorú ideológiai részletek. A második korszak, az *ideológiai cenzúra* korszaka 1954–1971 közé tehető, amikor a marxista-leninista dogma követése volt a fő kritérium, a cenzúra szelektív volt és kereste a szerzőkkel való együttműködést. A harmadik az 1971, illetve 1977 utáni periódus (Manolescu ezt a kettős behatárolást javasolja), a hivatalos cenzúra eltörlése, amikor a cenzúra rejtőzködni próbált, mert a Ceaușescu-féle pszeudodemokráciában nem volt helye efféle intézménynek. A cenzúra ekkor *globális politikai cenzúrává* vált, homályossá, több ellenőrző központtal, amelyek már nem tudták munkájukat kellő áttekinthetőséggel végezni, ezért következetlenség jellemezte ezt a korszakot, a hatékonyság csökkenése és önkényesség.²⁴⁰

A második, időben legkiterjedtebb cenzúrakorszakot Anneli Ute Gabanyi részletekre kiterjedő precizitással jellemzi az irodalmi, kulturális életet

237 Annett Müller: *Abschied in Raten: Vom Neuen Weg zur Allgemeinen Deutschen Zeitung für Rumänien*. Hermannstadt–Heidelberg, hora–Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde e. V., 2002, 218., 79.

238 Schuster, 75.

239 Marino, 93.

240 Nicolae Manolescu: Câte feluri de cenzură au existat? *Ținerama*, 1997. szept. 2–8., 3.

meghatározó és irányító párt döntések megvilágításában.²⁴¹ Az 1953-tól 1957-ig terjedő periódust „ideológiai nyugalomnak” nevezi, ezt követi egy rövid „jégkorszak” 1958–59-ben, majd a „kontrollált liberalizmus” szakasza 1960 és 1965 között, Ceaușescu színre lépéséig. Tekintettel kutatásom időbeli behatárolására, az ezt követő, 1974-ig tartó időszakot – Gabanyi felvetései mentén – alaposabban vizsgálom.

Az irodalomnak és a sajtóban publikált írásoknak egyaránt a marxista-leninista tanokat kellett tükrözniük ebben az időszakban, és ezt Ceaușescu különféle beszédei, illetve a pártelőírások szigorú követelményként pontosan meg is fogalmazták. 1965. május 19-én Ceaușescu először találkozott az ország művészeivel, és ekkor még szelíden, burkoltan fogalmazta meg elvárásait: nem lehet a művészeket arra kényszeríteni, hogy egy előírt módon alkossanak, de kérhetjük őket, hogy mindig az élet realitását fejezzék ki és szolgálják azt a népet, amelyhez tartoznak.²⁴² Ceaușescu gondosan vigyázott arra, hogy ne használja a „szocialista realizmus” kifejezést, de valójában ez maradt továbbra is a követendő cél. Ez a kettősség, az eltérés a kimondott elvek és a valós elvárások között rányomta bélyegét ezekre az évekre, Ceaușescunak az írókkal való találkozása és az általa 1971-es júliusi tézisek kihirdetése között érezhető volt a párt kinyilvánított céljai és az irodalmi gyakorlat között tátongó szakadék.²⁴³ Bár az Írószövetség (Uniunea Scriitorilor) 1968. november 14-e és 16-a között lezajlott kongresszusán Ceaușescu megengedő hangnemben beszélt a stílusok változosságáról és a művész individualitásának tiszteletéről, az is elhangzott, hogy ez a nézet nem zárja ki a művészet párt általi irányítását, mert mindenkoron ellenőrizni kell, hogy a művészet és az irodalom a szocializmust szolgálja.²⁴⁴

Bár sor került a sajtó decentralizálására, a kiadói rendszer újraszervezése és központosítottságának megszüntetése még váratott magára. Bár az 1968-as év több reformot szült (a területi felosztás, az iskolarendszer és a büntetőjogi törvénykezés terén), és bár Ceaușescu a Csehszlovák Kommunista Párttal kötött támogatási egyezség hatására látszólag liberalizálni kezdett, ez az év az összetűzések kezdetét jelentette a liberális gondolkodású írók és a párt között.²⁴⁵

Az 1971 és 1974 közötti időszakot úgy tartja számon a romániai történelem, mint Ceaușescu „kulturális forradalmát”. 1971. július 6-án a diktátor tizenhét tézisbe foglalva tárta a nép elé a párt elvárásait a művészetek, az irodalom célját illetően, amely nem volt más, mint a kommunista ideológiák követése és

241 Anneli Ute Gabanyi: *Literatura și politica în România după 1945*. București, Editura Fundației Culturale Române, 2001.

242 „Fără îndoială că nimeni nu poate fi forțat să aibă un anumit fel de a scrie, de a picta sau a compune, dar le putem cere creatorilor de artă să exprime mereu realitatea și adevărul vieții, să servească poporului căruia îi aparțin.” – idézi Gabanyi az 1965. május 20-i *Scân-teia* alapján. Gabanyi, 136–137.

243 Gabanyi: *Literatura... i. m.*, 184.

244 Uo., 179.

245 Uo., 164.

hirdetése. A Központi Bizottság Közgyűlésén 1971. november 3-a és 5-e között sok író nyíltan és kemény szavakkal lázadt a cenzúra ellen. Marin Sorescu a cenzorokat „bürokratáknak, a félelem foglyainak” nevezte, akik hisznek a szavak természetfeletti erejében; Fănuș Neagu egyenesen időrabló „idiótáknak” titulálta őket.²⁴⁶ A *Luceafărul* 1971. november 13-i száma közölte Eugen Jebeleanu cenzúraellenes pamfletjét, a *Doktor I. A.-t*, amelynek címe utalás volt Iosif Ardeleanu cenzúrafőnökre.²⁴⁷ Cseke Péter megfogalmazza azonban, hogy már 1971-ben is érezhetőek voltak az első jelzések arra vonatkozóan, hogy a diktatúra hosszú távú célja a kisebbségek teljes felszámolása.²⁴⁸

A cenzúratipológiai vizsgálatok több alfajt határoznak meg. Létezett *állami cenzúra*, amely a gazdasági, katonai és egyházi információkat korlátozta, *politikai cenzúra*, amely a Román Kommunista Párt előírásaira vonatkozott.²⁴⁹ Marian Petcut parafrázálva Cseke Péter meghatároz *előzetes* és *utólagos*, valamint *külső* és *belső* cenzúrát (öncenzúrát).²⁵⁰ Szembehelyezi az öncenzúrát (valaminek a gyávaságból fakadó le nem írását, ki nem mondását) az „igazi, szó szerinti” cenzúrával, amely alatt a fehér foltokat, nyomtatásban kihagyott szavakat érti. Továbbá hiányolja azt, hogy a romániai cenzúratipológiai vizsgálatok (Marian Petcu, Adrian Marino, Nicolae Manolescu, Kántor Lajos, Györffy Gábor, Bodor Pál idevágó kutatásai) nem foglalkoznak azzal a lényeges aspektussal, miszerint kisebbségi helyzetben a cenzúra ártalmasabb, mint többségi helyzetben.²⁵¹

A sajtószövegekre alkalmazott cenzúra többnyire ún. irodalmi cenzúra volt. Ennek hatását az irodalmi szövegekre Peter Motzan abban látja, hogy az egyéni és kollektív, történelmi és jelenkori események, történések, tapasztalatok nagy területe nem kerül említésre a publikált szövegekben, és a szerzők különös írásmódot, diskurzust fejlesztettek ki. A nyelv volt a cenzúra elleni leghatásosabb fegyver, a cél: a sorok között közölni a lényeget. Az újságírók tökélyre fejlesztették az áthallásos stílus technikáját, az olvasók megtanultak olvasni a sorok között. Gyakori volt a körülírás: pl. „szent épület” („sakraler Bau”) „templom” („Kirche”) helyett (az ateista Romániában vallásos témákat mellőzni kellett) vagy „város a Csibin lábánál” („die Stadt am Zibin”) „Nagyszében” („Hermannstadt”) helyett (hogy elkerüljék a román nevek használatát).²⁵²

Elterjedtek az epigrammaszerű és aforisztikus rövidítések, a pátoszmentes, egyszerű megfogalmazások, a paródia és az utalás, rejtett idézetek (pl. Brecht).²⁵³

246 Uo., 201.

247 Uo.

248 Cseke Péter: Egyetlen hatalmunk: a (sajtó)nyilvánosság. A kisebbségi sajtó önvédelmi és társadalomépítő ereje. In: Cseke Péter: *Metaforától az élet felé: Kisebbségi értelmiség-kisebbségi nyilvánosság*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 1997, 179.

249 Papp, 55.

250 Cseke Péter: A kisebbségi sajtónyilvánosság korlátozása Romániában (1919–1989). In: Cseke Péter: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések*. Kolozsvár, Kriterion, 2003, 235.

251 Uo., 236.

252 Müller, 42–43.

253 Schuster, 76.

Végezetül álljon itt Liviu Antonesei véleménye a cenzúra kimondhatatlannul romboló hatásáról: „Számomra a cenzúra, minden formájában, a szomorú emlékű kor legperverzebb, leghatékonyabb és leggyászosabb fegyverének tűnt.”²⁵⁴

1990-ben aztán megalakult a Romániai Újságírók Társasága, az összes sajtószakszervezet szövetsége, amelynek elsőként elfogadott dokumentuma a Szó-lásszabadság Chartája, amely elutasítja a cenzúra minden formáját.²⁵⁵

254 „[...] În toate formele sale, cenzura mi s-a părut cea mai perversă, mai eficace și mai sinistră armă a regimului de tristă memorie.” Antonesei, 144.

255 Petcu, 184.

A NEUE BANATER ZEITUNG²⁵⁶

1. **ábra.** A *Neue Banater Zeitung* munkatársai, *Neue Banater Zeitung*, 1982. április 11.

256 Ez a fejezet megjelent a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 2015/2-es számában magyar nyelven (Kommer Erika: *Kisebbségi helyzet, kommunikációformák*.

A *Neuer Weg* bukaresti központi német nyelvű napilap 1949-es alapítása után nyolc évvel határozta el a román vezetőség, hogy az új, 1952-es alkotmányhoz igazodva további német, területi sajtókiadványokkal árnyalja az „egyenjogú” romániai médiaéletet. Ekkor alakult meg 1957-ben Brassóban a *Volkszeitung*, Temesváron a *Die Wahrheit*.²⁵⁷

A *Karpatenrundschau* hetilapot 1968-ban alapította Eduard Eisenburger, a *Volkszeitung* folytatásaként. Eisenburger a *Karpatenrundschaunak* főszerkesztője lett, és mint a Román Kommunista Párt Központi Bizottságának és az Államtanácsnak a tagja, meglehetősen magas hatalmi pozíciónak örvendett a kommunista Romániában. Így lehetősége volt a számos, címlapon megjelentetett politikai cikk mellett a célközönségnek fontos témákat feldolgozó írásokat is publikálnia, a német közösség számára jelentőséggel bíró projekteket elindítania: irodalmi és kulturális rovatokat működtetett (pl. az *Eine halbe Stunde Gefühl?* lírai rovatot, a *Fundsachen* elnevezésű nyelvkritikai rovatot), létrehozta a *Die Silberdistel* irodalmi díjat, nagyszabású szerkesztői munkákra is vállalkozott a lap – egy romániai német irodalomtörténet, egy romániai német történelmi lexikon és egy néprajzi kötet kiadására (egyiket sem sikerült befejezni).²⁵⁸

A *Die Wahrheit* / *Az igazság* 1957 februárjában hetilapként indult a Román Munkáspárt Temesvári Tartományi Tanácsának és a Tartományi Néptanács (Temeswarer Regionskomitees der RAP und des Regionsvolksrates) szerveként, 1957. december 10-étől hetente háromszor jelent meg: kedden, csütörtökön és szombaton.²⁵⁹ Munkatársai főként egykori *Neuer Weg*-szerkesztők lettek. 1968. február 21-én,²⁶⁰ újabb közigazgatási változtatások hatására indult a *Neue Ba-*

-
- A Neue Banater Zeitung történetéből (1968–1990)* In: *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, LIX. Évfolyam, 2015/2, Bukarest: A Román Akadémia Kiadója, 159–172.), a *Deutsche Sprache und Kultur im Banat* című kötetben német nyelven (Kommer Erika, Nikolaus Berwanger und die Temeswarer Neue Banater Zeitung. Ein Überblick In: Wynfrid Kriegleder – Andrea Seidler – Jozef Tancer (Hrsg.): *Deutsche Sprache und Kultur im Banat. Studien zur Geschichte, Presse, Literatur und Theater, sprachlichen Verhältnissen, Wissenschafts-, Kultur- und Buchgeschichte, Kulturkontakten und Identitäten*, Reihe *Presse und Geschichte* – *Neue Beiträge*; Astrid Blome – Holger Böning – Michael Nagel (szerk.): Band 87, Bremen: edition lumière, 2015, 51–66.) és kissé módosítva a *Válság és kultúra* konferenciakötetben. (Kommer Erika: *A temesvári Neue Banater Zeitung Nikolaus Berwanger főszerkesztő idejében*. In: Bene Sándor – Dobos István (szerk.): *Válság és kultúra. A doktoriskolák IV. nemzetközi magyarságtudományi konferenciájának előadásai*, Budapest, 2013. augusztus 22–23, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest, 2015.)
- 257 Luzian Geier: *Die „Neue Banater Zeitung”. Aspekte der Berichterstattung und der kulturelle Auftrag*. In: Walter Engel – Walter Tonja (Hrsg.): *Banater Stadtkultur. Temeswar – das kulturelle Zentrum der Banater Deutschen (II). Zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts. Beiträge der 47. Kulturtagung in Sindelfingen – 19./20. November 2011*. Stuttgart, Landsmannschaft der Banater Schwaben, 2012, 84.
- 258 Annemarie Weber – Petra Josting – Norbert Hopster (Hrsg.): *Rumäniendeutsche Kinder- und Jugendliteratur 1944–1989. Eine Bibliographie*. Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 2004, 44–45.
- 259 Weber–Josting–Hopster (szerk.), 42–43.
- 260 Eduard Schneider: „Dauernder Wegweiser und Gefährte”. *Die „Neue Banater Zeitung” in den 25 Jahren ihres Bestehens / Eine Rückschau*. NBZ, 1982. április 11., 4–5.

nater Zeitung napilap, a Román Kommunista Párt Megyei Tanácsának és Temes Megye Néptanácsának sajtóorgánuma (Organ des Kreiskomitees der RKP und des Kreisvolksrates Temesch), amely tulajdonképpen a *Die Wahrheit* folytatása volt más név alatt, az egykori szerkesztőkkel, főszerkesztővel. Ekkor a főszerkesztő Rudolf Sandor volt, helyettese Hans Stein.²⁶¹ Az újság vezetősége a következőképpen változott az évek során: Willi Potocsnik (1968), Nikolaus Berwanger (1969–1984), Erwin Lessl (1985), Maria Stein (1985–1990), Anton Palfi (1990), Gerhard Binder (1990–1993).

A NBZ-nak az akkori társadalmi-politikai körülményeket meghazudtoló liberálisabb szemléletmódja és az általa biztosított nagyvonalú publikálási lehetőségek teremtették meg az *Aktionsgruppe Banat*²⁶² termőtalaját. Többek között a későbbi irodalmi Nobel-díjas Herta Müllertől is közölt írásokat, 1981-ben például *A sváb fürdő* címűt.

Nikolaus Berwanger és a formátumváltoztatás

Az 1935. július 5-én a Temesvár melletti Szabadfaluban (Freidorfbán), megrögzött szociáldemokrata apa és nagyapa leszármazottaként világra jött Berwanger építőtelepi, téglagyári és textilipari munkásként kezdte pályafutását. Többnyelvű proletár környezetben felnövekedvén nem volt abban semmi rendkívüli, hogy 1957-ben beiratkozott a Román Munkáspártba (a későbbi Román Kommunista Pártba – 1965). Újságírói karrierjét 17 évesen kezdte a bukaresti *Neuer Weg*nél, még középiskolás korában. 1958-ban került vissza Temesvárra, a *Neuer Weg* helyi tudósítójaként, közben német és román nyelvet hallgatott a Temesvári Egyetemen. 1969-ben lehetőséget kapott az újságírói fejlődésre: a Bánságban a megyei pártbizottság akkori sajtószerve, a *Die Wahrheit* olvasók híján haldoklott. Berwangert nevezték ki a megújítandó lap élére, de ennek a funkciónak az elfogadása, betöltése azt is jelentette Berwanger számára, hogy beáll a párt vezető tisztségviselőinek körébe. Ezeket a körülményeket elfogadva lehetett ő az az újságíró, aki akár feltételeket is szabhatott a Pártnak, és ezáltal úgy alakíthatta az újságot, a *Neue Banater Zeitung*ot, hogy az Románia „legjobb és legkedveltebb újságjává” vált.²⁶³ Ildico Achimescu temesvári újságírónak a *Ca sticla, zidul...*²⁶⁴ publicisztikai kötetében a Nikolaus Berwangerről szóló írásnak a következő idézet a címe: „*O lume străină, care sunt eu însumi*” / Egy idegen világ, amely én magam vagyok.²⁶⁵ Már ebből is kiviláglik, hogy az Achi-

261 Geier, 84.

262 1972-ben alapított, fiatalokból álló, kritikus és szolidáris irodalmi csoport, amelyet a Securitate figyelt és végül feloszlott. Tagjai kivándoroltak Németországba.

263 Anton Zollner: *Ein Schwimmer gegen den Strom*. 1995. március 27. <http://www.banater-aktualitaet.de/heim04.htm> [2013. augusztus 12.]

264 Ildico Achimescu: *Ca sticla, zidul...*, Timișoara, Augusta, 2004.

265 Ildico Achimescu: „O lume străină, care sunt eu însumi” In: uő: *Ca sticla, zidul...* Timișoara-

mescu-szöveg is a Berwanger-személyiség komplexitását ragadja meg, hangsúlyozva sajtótörténeti jelentőségű újságírói munkásságát: „Az NBZ a főszerkesztő erős, a hivatalosságok számára kényelmetlen személyiségének köszönhetően maradt meg a város (és nem csak a város) egyetlen valóságos lapjának, amely... olvasható volt.”²⁶⁶

Berwanger személyiségének összetettségére jól rávilágít Peter Pabisch, osztrák származású irodalomtörténész, író, egyetemi tanár, aki 1969-től 2004-ig az Egyesült Államokban élt és az Újmexikói Egyetemen dolgozott. 1980-ban meglátogatta a Berwanger családot Temesváron, majd ezt követően 1985-ben rövid tanulmányt közölt a *World Literature Today* hasábjain *Nikolaus Berwanger and the Contemporary Literary Scene in West Romania* címmel.²⁶⁷ Bár az írás elsősorban Berwanger irodalmi, költői érdemeire koncentrál, megemlíti azt a kompromisszumkész életmódot, amely képes volt ötvözni a rendszerhez való igazodást azzal az igyekezettel, hogy népét, a kisebbségi németeket segítse – főszerkesztőként –, és ezáltal egy magas fokú függetlenséget élvezzen személyes szerzői munkájában és a német közösséggel való kommunikálása terén.²⁶⁸

Rudolf Krauser is ezt az összetettséget ragadja meg Berwangerre emlékezően *Nikolaus Berwanger, in memoriam*²⁶⁹ írásában. Visszatekintő dicséretét Berwanger politikai bátorságára és szülőföld-szeretetére alapozza. Az elsőként említett érdemmel kapcsolatosan felvázolja Berwanger kettős megítéltségét népe körében: sokan árulónak és nem hozzájuk tartozónak ítélték meg magas politikai funkciója, elkötelezett kommunista volta és az ezekből következő kiváltságai miatt. Maga a cikk szerzője is bevallja, hogy eleinte ő sem tartotta az íróat bizalmi embernek. Több életkép bemutatásával magyarázza, hogy miért változott meg a véleménye, hogyan értette meg ő is ennek az útkereső embernek az életvégi kiábrándultságát. Krauser írása végén Berwanger-verseket idéz, többek között a következőt a *Schneewittchen, öffne deine Augen / Hófehérke, nyisd ki szemed*²⁷⁰ kötetből: „Auf der Suche / ich suche sie und suche sie die wahrheit / nicht irgendwo im weltall suche ich sie / hier und heute suche ich sie / vielleicht finde ich sie mal wirklich / und wenn nicht dann sucht eben ihr / nur wer sucht kann finden” – „Útkeresésben / keresem és keresem őt az igazságot / nem valahol a világűrben keresem / itt és most keresem én / talán meg is találom / és ha nem keressétek meg ti / csak aki keres az talál”.²⁷¹

ra, Augusta, 2004, 260–262. Az írónő nem jelöli meg, de a cím Berwanger-idézet kell hogy legyen. Saját fordítás.

266 „NBZ a rămas, datorită personalităţii puternice, incomodă pentru oficialităţi, a redactorului-şef, unica gazetă adevărată,... citibilă, a urbei şi nu doar.” Uo., 261.

267 Peter Pabisch: Nikolaus Berwanger and the Contemporary Literary Scene in West Romania. *World Literature Today*, 1985. 59/1., 30–34.

268 Uo., 30.

269 Rudolf Krauser: Nikolaus Berwanger, in memoriam. In: *Zeitbilder meines Lebens*, edition fischer, 195–199.

270 A Facla kiadónál 1980-ban megjelent kötete; saját fordítás.

271 Saját fordítás.

Ezzel szemben Eckhard Scheld visszaemlékezése a *Südostdeutscher Vierteljahresblätter* folyóiratban hangsúlyozottan a dialektusban író költőre összpontosít.²⁷²

A *Neue Banater Zeitung* elsősorban a német kisebbség kollektív öntudatát fejleszteni volt hivatott, és ehhez a Párt hozzájárulását megnyerni csak egy ilyen „életművész”²⁷³ lehetett képes, mint Berwanger. A mindig professzionálisra való törekvése és fáradhatatlansága, munkája iránti igényessége, az újsággal szembeni lojalitása az olvasóknak is nyilvánvaló volt: „Berwanger-Zeitung”-nak, azaz Berwanger-újságnak nevezték a NBZ-ot (néha ironikusan), majd a papírpórlási intézkedések következtében csökkentett terjedelmű lapot „Berwanger-Zettel”-nek, Berwanger cédulájának.²⁷⁴

Nikolaus Berwanger főszerkesztő idejében megváltozott a bánási lap formátuma²⁷⁵ és szellemisége. Az akkor 34 éves tősgyökeres bánási újságíró dinamizmusa ellenére politikai tevékenysége miatt megosztó személyiség volt az olvasók körében.²⁷⁶ Tizenöt évesen a Romániai Német Antifasiszta Bizottság (Comitetul Antifascist German – Antifa)²⁷⁷ tagja volt, ezen keresztül került 1952-ben újságíróként a *Neuer Weghez*. A Román Újságírói Tanács elnökhelyettese volt, a Román Írószövetség Vezetőtanácsának és temesvári fiókjának tagja, alapítótagja és vezetője az Adam Müller-Guttenbrunn irodalmi körnek. A Romániai Német Dolgozók Tanácsának alelnöke is volt és az együtt élő nemzetiségek Temes Megyei Tanácsának elnöke. Luzian Geier, aki Berwanger főszerkesztőségének ideje alatt (is) a *Neue Banater Zeitung* újságírója volt, pozitív képet fest egykori feletteséről. „Túlzás nélkül tekinthetjük [Berwangert] a bánási németek legjelentősebb politikai személyiségének az 1970–1984 közötti időszakban. Kétségtávol helytálló ez az állítás a háború utáni bánási német publicisztika területére vonatkoztatva is.”²⁷⁸ – írja róla Luzian Geier. Berwanger

272 Eckhard Scheld, „... auf der Suche nach Menschlichkeit”. Dem Andenken an Nikolaus Berwanger. *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 38. évf., München, 1989, [o. n.].

273 Zollner.

274 Geier, 95.

275 1969. november 1-jétől jelent meg kisformátumban.

276 Eduard Schneider: *Literatur und Literaturreflexion in der rumäniendeutschen Presse der Nachkriegszeit. Die Neue Banater Zeitung (Temeswar) und ihr Beitrag zur Förderung der literarischen Nachwuchsgeneration (1969-1975)*. In: Mira Miladinovi Zalaznik – Peter Motzan – Stefan Sienerth (Hrsg.): *Benachrichtigen und vermitteln. Deutschsprachige Presse und Literatur in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*. München, IKGS Verlag, 2007, 318–319.

277 A Német Antifasiszta Bizottság a Román Kommunista Párt eszköze volt. Célja és feladata a romániai német közösségek felügyelet alatt tartása, ellenőrzése és a román kommunizmus tanai alapján való átalakítása volt.

278 „Ohne Übertreibung dürfte er die bedeutendste politische Persönlichkeit der Banatdeutschen in der Zeit 1970-1984 gewesen sein. Ohne Zweifel gilt das auch im Bereich deutsche Publizistik im Banat der Nachkriegszeit.” Luzian Geier: *Dem Zwang der Parteipolitik ausgeliefert?! Für die Gemeinschaft etwas bewegen: Das Wirken von Nikolaus Berwanger als Chefredakteur der „Neuen Banater Zeitung“ 1969-1984*, 2007, [Kézirat].

közreműködött a csatádi²⁷⁹ német etnográfiai múzeum létrehozásában, a zombolyai²⁸⁰ Stefan Jäger-emlékház felavatásában, a temesgyarmati²⁸¹ falumúzeum és a temeshidegkúti²⁸² Adam Müller-Guttenbrunn-emlékház alapításában. Legfontosabb hozzájárulása a német kultúra megőrzéséhez azonban a német tannyelvű iskolák támogatása volt.²⁸³ Egy ilyen, Berwangernek köszönhető kezdeményezés volt például a Schubert-kórus létrehozása 1969. február 20-án a Lenau-líceum dísztermében. Berwanger a Német Nemzetiségű Dolgozók Megyei Tanácsának elnökeként tudta ezt a kezdeményezést támogatni.²⁸⁴

Nikolaus Berwanger, aki mindig a kivándorlás ellen voksolt, 1984 őszén látogatást tett a Német Szövetségi Köztársaságba és többé nem tért vissza. Talán a bánási svábok kilátástalan helyzete miatt érzett tehetetlenségében tette – de disszidens nem volt. „Én szocialista maradtam és ezt nyilvánosan ki is jelentettem. Számomra az NSzK soha nem volt egy Mekka, és saját múltam disszidense nem szeretnék lenni.”²⁸⁵ – vallotta egy 1988-as interjúban, amelynek az újságíró Volker Kaukoreit találóan a *Zwischen den Stühlen* (Két szék között) címet adta. Tette döbbenetet, értetlenséget és elutasítást váltott ki: „[...] a diktátortól kapott útlevelemmel úgy elment az országból, hogy bottal üthették a nyomát. »Elnyomott német kisebbségiként« menedéket kért Németországtól.”²⁸⁶ Berwanger Ludwigsburgban telepedett le és folytatta írói pályafutását. 1987 és 1989 között a marbach-i Schiller-múzeumban és a Német Irodalmi Levéltárban tevékenykedett. 1986–87-ben vendégtanárként előadásokat tartott egyesült államokbeli egyetemeken. 1989. április elsején halt meg Ludwigsburgban,²⁸⁷ nem érte meg a romániai rendszerváltást.

A külvilág Berwangerről alkotott képét nagyban befolyásolta az újságíró magyarokról alkotott véleménye is. Beke György *Bartók szülőföldjén* című munkájában elítélően így nyilatkozik: „[...] Nikolaus Berwanger költő és kisebbségi vezér sűrűn emlegette, hogy a svábok igazi ellenségei a magyarok voltak mindig, és ma is azok, mivel nem tűrnek meg maguk mellett más népet, más nyelvet.

279 Lenauheim.

280 Jimbolia, Hatzfeld.

281 Giarmata, Jahrmarkt.

282 Zăbrani, Guttenbrunn.

283 Berwanger, Nikolaus szócikk, in: Alexandru Ruja: *Dicționar al scriitorilor din Banat*. Timișoara, Ed. Universității de Vest, 2005.

284 Hans Fink: *Temeswar als kulturelles Zentrum der Banater Deutschen nach dem zweiten Weltkrieg. Ein Aide-Mémoire für meine Landsleute*. URL: <http://www.banater.de/german/content/temeswar-als-kulturelles-zentrum-der-banater-deutschen-nach-dem-zweiten-weltkrieg> [2015. március 28.]

285 „[...] ich bin Sozialist geblieben und habe das auch öffentlich erklärt. Für mich war die BRD nie ein Mekka, und ein Dissident meiner eigenen Vergangenheit möchte ich nicht sein.” Volker Kaukoreit: *Zwischen den Stühlen*. Ein Gespräch mit Nikolaus Berwanger über sich und deutschsprachige Literatur im rumänischen Banat. *Düsseldorfer Debatte* 88/2., 13.

286 Beke, 430.

287 Harlacher, 42.

[...] túllihegte Ceaușescu jelszavait, a román nacionalizmus vádjait a biztosabb érvényesülés érdekében. Nem találta elegendő biztosítéknak naponta ismételt ódait az új embert alakító, a világon páratlanul humánus romániai kommunista rendszerről.”²⁸⁸ Beke anekdotázva meséli el, hogy Berwanger kétszer is meghalt, először németként, majd emberként. Kitelepült sváb fordult ellene, amikor Németországban azt kezdte hangoztatni, hogy ő a diktatúra kiszolgálásával a svábokat védte – ez volt a természetes halálát megelőző első halála.²⁸⁹

Hogy miért volt a NBZ formátumának megváltoztatása lényeges? A kisebb formátumra (kb. A3-as lapméretre,²⁹⁰ az osztrák *Grazer Kleine Zeitung*hoz hasonlatos méretre²⁹¹) való áttéréssel Berwanger megelőzte korát. Úgy, ahogy a 21. században a szerkesztők, újságyártók tudatosították a napilap hanyatló helyzetét, és a nyomtatott változatok helyett vagy mellett online újságokat, e-paper kiadványokat, mobiltelefonos, notebookos változatokat, alkalmazásokat (is) kínálnak az olvasóknak, úgy érzett rá Berwanger is 1969-ben, hogy a formátumváltozás differenciálási lehetőségeket hordoz magában, amelyek kitágíthatják a lap hatósugarát, az új kínálat új olvasói csoportokat (is) vonzhat.²⁹² Ekként már ő is a „túlélés zálogának”²⁹³ tekinthette ezt a változtatást, és a történelem őt igazolta. Kultúrpolitikusként az akkori Romániában egy új német kulturális közeg kialakítására törekedett. Hitt abban, hogy képzés, irodalom, kultúra által valóban hatni lehet a mindennapi politikai életre.²⁹⁴

A mára kialakult publicisztikai gyakorlat szerint a kis formátum, a „tabloid” egyenlő a szenzációhajhászás fogalmával, a szórakoztatás- és olvasóközpon-
túújságírás eszköze. Ennek szinte ellentéte a nagy formátum, a „broad-

288 Beke, 429.

289 Uo., 432.

290 Weber–Josting–Hopster, 43.

291 Geier, 95.

292 Lásd Hans Jürgen Bucher – Peter Schumacher: Tabloid versus Broadsheet: Wie Zeitungsformate gelesen werden. *Media Perspektiven*, 2007/10., 514.

293 Neville Brody kifejezése, lásd: Bucher, 514.

294 „Ich habe bewusst Politik gemacht, unter nicht einfachen Bedingungen, mit dem Hauptziel, damals in Rumänien eine neue deutsche Kulturlandschaft zu gestalten. (...) Ich dachte, die tägliche Kleinarbeit wäre ein bescheidener Beitrag zu erhoffter Erneuerung im Land. Ich und meine Freunde dachten, man könne tatsächlich über Bildung, über Literatur, über Kultur als Ganzes auf den politischen Alltag wirklich Einfluss nehmen. Die *kleine* NBZ, mit einer täglichen Auflage von 20 000, konnte sich in der rumänischen Medienlandschaft zeigen, wurde allerdings zusehends »gefährlich«. Dabei hatten wir lediglich versucht, ein wenig Demokratie bzw. Pressefreiheit zu praktizieren, und keiner von uns war ein Held, wir haben nur viel später resigniert, als andere Personen oder Gruppen. (...) Ich fühlte mich für alle negativen Auswüchse des Sozialismus im damaligen Rumänien, für alle seine die Menschlichkeit verletzenden Erscheinungen mitverantwortlich; ich wollte verbessern, ich wartete auf die große Wende, ich wollte das für mich heilige Wort Demokratie vor das Wort Sozialismus setzen.” http://de.wikipedia.org/wiki/Nikolaus_Berwanger [2013. október 7.]. Az idézet forrásmegjelölés nélkül lelhető fel a megjelölt helyen, Anton Potche megjegyzése azonban rávilágít arra, hogy az idézett tartalmak Berwangernek egy kiadatlan kéziratából valók. (Anton Potche: *Symposium: Nikolaus Berwanger: Journalist, Kulturpolitiker, Schriftsteller*. URL: <http://www.poezie.ro/index.php/poetry/219506/email.html> [2015. március 8.]

sheet”, amely mai napig minőségjelző is egyben.²⁹⁵ Berwanger fő célja a német kisebbség támogatása volt minden lehetséges téren.²⁹⁶ Az általa létrehozott sok új, többnyire kulturális melléklet sikeres eszköze volt ennek. Létrehozta a *Pipatsch* tájszólás-, az *NBZ-Kulturbote* kulturális mellékletet, számtalan helyi különoldalt (Arad, a Bánsági Hegyvidék, Lugos, Zsombolya, Nagyszentmiklós számára), az ország szinten nem csak a német ajkú olvasóközönség körében szeretett sportrovatot és rengeteg diákoldalt. A megváltoztatott, kisebb formátumú, de gazdagabb tartalmú *Neue Banater Zeitung* tartalmilag és professzionálisan is magasabb szintre lépett, ezzel növelve az olvasók számát is, mintegy 15 000 előfizetőt számolva 1972-ben.²⁹⁷ Az újság 20 éves születésnapján a főszerkesztő elégtétellel emlékezik vissza ezekre a változásokra:

1969. november 1-jétől a lap új külsővel jelentkezik. A mindenkori temesvári sajtóra jellemző kis formátum (8 oldal) lehetővé teszi a teljes szerkesztői elv újragondolását. Öt év alatt a példányszámunk a napi 3500-ról 17 500-ra növekedett! 1974 óta a NBZ csak 4 oldalon jelentkezik, új fejléccel.²⁹⁸

Az is figyelemre méltó, ahogyan a formátum-, illetve koncepcióváltoztatást a lap az olvasók elé terjesztette: egy héttel a váltás előtt minden nap ott állt a kiadvány fejléce felett vagy mellett a figyelemfelkeltő reklám. Az első ilyen beharangozó, amely 1969. október 25-én olvasható, a formai és az ezzel járó tartalmi változásokat is jelzi: a „gazdagabb”, „sokoldalúbb” és „praktikusabb, barátságosabb, kényelmesebb” lap – a hirdetés szerint – ötvözni fogja a komoly publicisztika elvárásainak megfelelő témákat (mint helyi hírek, külföldi információk, sport) a bulvársajtó által kedvelt folytatásos történetekkel, krimivel, humorral.²⁹⁹

295 Bucher, 514–515.

296 „In seiner Funktion und mit seinem politischen Selbstverständnis versucht er grundsätzlich alles zu fördern, was die Fragen der deutschen Minderheit betrifft.” In: Thomas Krause: *Die Fremde rast durchs Gehirn, das Nichts...* . *Deutschlandbilder in den Texten der Banater Autorengruppe (1969–1991)*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 1998, 56. idézi: Cornelia Harlacher: *Nikolaus Berwanger – Leben und Schaffen eines Rumäniendeutschen*. Diplomarbeit an der Universität Wien. Wien, Mai 2008, 42. URL: http://othes.univie.ac.at/1017/1/2008-08-20_0100683.pdf

297 Franz Liebhard: Dreitausend. *NBZ*, 1972. február 1. (XVI)

298 Saját fordítás. „Vom 1. November 1969 an erscheint das Blatt in einem neuen Kleid. Das für die Temeswarer Presse seit eh und je kennzeichnende Kleinformat (8 Seiten) ermöglicht eine Neugestaltung der gesamten Konzeption. Fünf Jahre später war die Auflage von 3500 Exemplaren auf 17 500 täglich gestiegen! Seit 1974 erscheint die NBZ in nur 4 Seiten und mit einem neuen Zeitungskopf.” Nikolaus Berwanger: Keine hauseigene Feier. *Volk und Kultur*, 1977/2., 9.

299 „In Kürze /NBZ in neuem Kleid / Mit dem neuen Format befolgt unser Blatt eine Tradition der Banater deutschsprachigen Lokalpresse. / Die neue Form füllt neuer Inhalt. / **Ihre NBZ wird:** / reicher / vielseitiger / handlicher / **In jeder Ausgabe: Fortsetzungsgeschichte, Sport, Lokalnachrichten aus Stadt und Land / Auslandsinformation / Humor** / Beginnend mit ersten Nummer: unsere spannende Kriminalfolge »DER NÄCHSTE MORD IN

A formátumváltozás előnyeit tovább árnyalja az 1969. október 28-i reklám, amely ugyanakkora terjedelem mellett kétszer akkora változatosságot ígér, és bejelenti a majd havonta megjelenő *Pipatsch* tájszólás-mellékletet.³⁰⁰ A következő napi hirdetés a megújult kulturális rovatra hívja fel a figyelmet,³⁰¹ az október 30-i a kétszeres terjedelem melletti változatlan árat hangsúlyozza,³⁰² az utolsó régi, nagy formátumú kiadvány fejléce fölötti felhívás pedig újra kis-sé bulvárjellegű olvasócsalogató: könnyű, népszerű olvasmányokkal kecsegtet – a hétfélig rovattal, programajánlóval, és újra említést nyer a krimisorozat meg a sport is.³⁰³

Később, a már kis formátumú példányok első oldalán is fellelhető minden alkalommal egy-egy új rovat, melléklet beharangozása: például az 1969. november 14-i szám fejléc feletti kerete a *Wir über uns*, iskolások által szerkesztett oldalt reklámozza,³⁰⁴ a november 16-i fekete alapon nagy, fehér nyomtatott betűkkel a *NBZ-Universitas* egyetemistamellékletet,³⁰⁵ a december 24-i kék alapon nagy, fehér betűkkel a NBZ falinaptárát.³⁰⁶

A megrendelésre buzdítás hol vicces (a szabad eladásban hozzáférhető újságpéldányt szeretőhöz, a megrendeltet feleséghez hasonlítja a reklám),³⁰⁷ hol

47 MINUTEN« von dem bekannten Autor der »**Kriminalfälle ohne Beispiel**«, Günter Prodhöl. NBZ, 1969. október 25. (XIII), 1.

300 „**Sie blättern viermal um** / und werden achtmal angenehm überrascht sein / Bei selbem Umfang doppelt so mannigfaltig die / **NBZ im neuen Format** / Monatlich einmal das Mittelblatt in Sonderaufmachung als / »**Pipatsch**« / im Schwowische rausginn vum Bergwanger seim Niklos, vum Vetter Matz vum Hopsenitz, vum Schwarz Vetter Ludwig un vum Vorbergersch Jakob. / **Anfang November wird es so weit sein**“. NBZ, 1969. október 28. (XIII), 1.

301 „**Zeitung in der Zeitung** / Sonntag erscheint auch der / **NBZ-Kulturbote** / **in neuer Gestalt** / Auf 4 Seiten finden Sie: / **Gedichte und Prosa** / **von Banater Autoren** / **Kulturpolitische Beiträge** / **Heimatgeschichte** / **Theaternotizen**“. NBZ, 1969. október 29. (XIII), 1.

302 „Nur morgen noch so, und Samstag haben Sie das NBZ im neuen Format – 8 Seiten – zum selben Preis“. NBZ, 1969. október 30. (XIII), 1.

303 „Kleiner und doch größer! Ab morgen NBZ in 8 Seiten: Zum Wochenende, Programme, Krimi-Serie, Sport“. NBZ, 1969. október 31. (XIII), 1.

304 „Heute auf Seite 6: »**WIR ÜBER UNS**«. Zweite NBZ-Schülerredaktion kommt zu Wort. **KLEINREPORTER AUS GROSSSANKTNIKOLAUS** schreiben: »Im Schritt mit der Moderne«, »Bemerkenswerte Talente«, Lyrik“. NBZ, 1969. november 14. (XIII), 1.

305 „**HEUTE NBZ-UNIVERSITAS**“. NBZ, 1969. november 16. (XIII), 1.

306 „**HEUTE NBZ WANDKALENDER**“. NBZ, 1969. december 24. (XIII), 1.

307 „**EINE RAFFINIERTE GELIEBTE IST DIE NBZ! EINE RICHTIGE GELIEBTE!** Wir kennen uns gut: Sie schreibt täglich über mich – ich lese täglich in ihr. Und doch ist sie mir jeden Tag neu, jeden Tag überrascht sie mich und macht mir eine Freude. **SO EINE GELIEBTE MUSS MAN HEIRATEN!** – **ICH ABBONIERE DIE NBZ! ABBONEMENTS FÜR DIE »NEUE BANATER ZEITUNG«** nehmen Postämter, Briefträger und freiwillige Presseverteiler entgegen – **JETZT SCHON FÜR 1970.**“ NBZ, 1969. november 28., péntek, (XIII), 1.

„**AZ NBZ RAFINÁLT SZERETŐ! EGY VALÓDI KEDVES!** Jól ismerjük egymást: Ő naponta rólam ír – én naponta benne olvasok. És mégis minden nap új, minden nap meglep és örömet szerez. **EGY ILYEN KEDVEST FELESEGÜL KELL VENNI!** – **ELŐFIZETEK A NBZ-RA! ELŐFIZETNI A »NEUE BANATER ZEITUNG«-RA** postahivatalokban, postásoknál és önkéntes lapterjesztőknél lehet – **MÁR MOST 1970-RE.**“ NBZ, 1969. november 28., péntek, (XIII), 1. (saját fordítás).

tájszólásban van megfogalmazva,³⁰⁸ hol a mellékletek hangsúlyozásával kíván figyelmet kelteni.³⁰⁹

Az újság fennállásának 20. és 25. évfordulóján újra megfogalmazzák a kiadvány mindenkori két fő célkitűzését: közel lenni az olvasókhoz, illetve kordokumentumként funkcionálni – kiegészítve a kommunista cenzúra elvárásainak megfelelően azzal, hogy a párt megbízásából a bánság népességének írják a szocializmus érdekeit képviselve...³¹⁰

Végig arra törekedtünk ebben a negyedszázadban – így az 1982-es jubileumi cikk –, hogy az olvasót a lehető legközvetlenebb módon szólítsuk meg. [...] Az volt a célunk, írta Nikolaus Berwanger főszerkesztő öt évvel ezelőtti vezércikkében, hogy a *NBZ*-ot úgy szerkesszük meg, hogy az kordokumentumként megállja a helyét, és általa a jelenünk minden fény- és árnyoldalával együtt élethűen fennmaradjon...³¹¹

Ha az újságban közölt olvasói leveleknek hinni lehet – márpedig a legtöbb pozitív véleményt kiváltó cikk, rovat, az újság által szervezett esemény tárgyi-lagosan is bizonyítható –, akkor a kiadvány maximálisan teljesítette céljait. A *NBZ* nemcsak információközvetítő, hanem eseményszervező szerepet is betöltött (hagyományörző, kulturális és sporteseményeket rendezett) – így tudott valóban részese lenni az olvasók mindennapjainak. Dicsérik még helyi vonatkozású információbőségét és azt a következetességet, amellyel a felmerülő kérdések megoldására törekedett. Szülőföldjük megismerésének zálogát is látták benne az olvasók, szerették az újság által kiadott falinaptárakat és évkönyveket is. Sokat jelentett számukra az is, hogy a *NBZ* szerkesztősége mindig nyitott ajtókkal, segítőkészen, barátként várta őket – íme a valóban élő újság-olvasó kapcsolat! Értékelték, hogy újságjuk az volt, amit ígért: egy bánsági lap.³¹² Ez a

308 „LEIT OWACHTGIN! Zahlt im Dezember die NBZ aus, ann hatr e Jahr lang die »Pipatsch« im Haus!”, *NBZ*, 1969. december 17, szerda, (XIII), 1.

309 „JEDEN SONNTAG EINE BEILAGE: NBZ-PIPATSCH, NBZ-KULTURBOTE, NBZ-UNIVERSITAS! / Darum abonniere ich die »Neue Banater Zeitung«! / Abonnements für 1970 nehmen alle Postämter, Briefträger und freiwillige Presseverteiler entgegen!”, *NBZ*, 1969. december 11., csütörtök, 1.
„MINDEN VASÁRNAP EGY MELLÉKLET: NBZ-PIPATSCH, NBZ-KULTURBOTE, NBZ-UNIVERSITAS! / Ezért fizetek elő a »Neue Banater Zeitung«-ra! / Előfizetni a »Neue Banater Zeitung«-ra postahivatalokban, postásoknál és önkéntes lapterjesztőknél lehet!” *NBZ*, 1969. december 11., csütörtök, 1.

310 Nikolaus Berwanger: Moment, bitte! *NBZ*, 1977. február 1., 1. és Schneider, Eduard: „Dauernder Wegweiser und Gefährte”. Die „Neue Banater Zeitung” in den 25 Jahren ihres Bestehens / Eine Rückschau. *NBZ*, 1982. április 11., (XXVI) 4–5.

311 „Unser ständiges Bestreben in diesem Vierteljahrhundert war es, den Leser so unmittelbar wie möglich anzusprechen. [...] »Wir waren bemüht« schrieb Chefredakteur Nikolaus Berwanger im Leitartikel vor fünf Jahren, »die NBZ so zu gestalten, dass sie ein Zeugnis der Zeit bleibt, durch das unsere Gegenwart mit all ihren Licht- und Schattenseiten lebendig überliefert wird...«.” Schneider (1982), 4.

312 * Vierendeit vielseitig. Leserstimmen zum NBZ-Jubiläum. *NBZ*, 1982. április 11., (XXVI), 3.

sokoldalúság tette a NBZ-ot kimagaslóvá a romániai helyi lapok között és emelte „régio-újsággá”.

A *Pipatsch-Kulener* (1978), később a *NBZ Volkskalender* (1979–1989) címet viselő évkönyv mellett a *Neue Banater Zeitung* 1982-ben megjelentette a *Nussknacker* rejtvényújságot, és ugyancsak 1982-ben, májusban a temesvári Adam Müller-Guttenbrunn irodalmi kör *Pflasterscheine* című évkönyvét, a háború utáni Románia első ilyen jellegű német nyelvű kiadványát.³¹³

A NBZ rohamos fejlődésével komoly fejtörést okozott a romániai német-ség bukaresti központi lapjának, a *Neuer Weg* szerkesztőinek. Számos előnnyel rendelkezett az országos lappal szemben: helyi újság lévén területileg közelebb volt az olvasókhoz, kis formátumának köszönhetően arányokban mérve kevesebb helyet biztosított a politikailag megrendelt témáknak, éjjélkor került nyomdába az új szám, így frissebb híreket közölt, és reggel korábban került piacra, mint a vonattal érkező *Neuer Weg*.³¹⁴

Berwanger és újságja mindvégig arra törekedett, hogy közösségének érdekeit képviselje, és tudatosítsa az olvasókban a szülőföld fontosságát egy olyan korszakban, amelyben más történések és határozatok országszinten az elidegenedést, a gyökértelenséget érzését szorgalmazták és erősítették.³¹⁵

A *Neue Banater Zeitung* erényt kovácsolt a válságból. Hosszú távú sikerét mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy mai napig olvasható és megbízható dokumentuma egy kornak és egy tájnak, hiteles kulturális, gazdasági és politikai tükrök egy azóta már felbomlott közösségnek.

A társadalmi környezetre gyakorolt hatása annak volt köszönhető, hogy mindvégig kereste és ápolta a kapcsolatot olvasóival, kritizált, bírált, szervezkedett, aktív volt. Ennek a nem passzív álláspontnak a felvállalásában kulcsszerepe volt Nikolaus Berwangernek, akinek megosztó személyisége, társadalmi-politikai helyzete és funkciói, céljai az újság és a bányászati sváb közösség céljaival fonódtak össze.

A Pipatsch

A kommunista Romániában a sajtótermékek, így a NBZ is teljes mértékben alá voltak rendelve a párt előírásainak. A szerkesztőség struktúrája, az újság megjelenési formája, oldalszáma, az anyagi támogatás stb. mind a kiadóktól, azaz a párttól és az államtól függött. Ilyen körülmények között elképzelhetetlen volt a nyílt vagy legtöbb esetben akár a burkolt társadalomkritika gyakorlása.

313 * Im Dienste des Lesers. NBZ, 1982. december 24., (XXVI), 1., 3.

314 Hans Fink: Hinter den Kulissen des „Neuen Wegs”. Erinnerungen an eine Bukarester deutsche Tageszeitung. In: *Geschichte, Gegenwart und Kultur der Donauschwaben*. Sindelfingen, 1999, 179.

315 Geier 2007, 3. [Kézirat]

Az egyetlen kiutat a tartalmi súlypont eltolása jelentette a politikumról a kisebbségi kulturális élet (iskola, színház, könyvkiadás, irodalom, bánsági történelem és földrajz, szokások, nyelv) irányába.³¹⁶

Ezt a kiutat felhasználva indult útjára 1969. november 9-én a *Pipatsch* tájnyelven írt és szerkesztett melléklet, amely Nikolaus Berwangernek különösen szívügye volt. Ő volt a szerkesztője, nagy részben szerzője is („Sepp Zornich aus Umseck” illetve „m Berwanger sei Niklos” álnevek alatt) a mellékletnek, amely által az újság célkitűzései – a bánsági sváb kisebbség öntudatának, kultúrájának megtartása, illetve az olvasók és a lap közötti közvetlen kapcsolat ápolása – maradéktalanul megvalósíthatóak voltak. A már említett Peter Pabisch szerint a dialektus kettős szerepet töltött be Berwanger íásaiban: egyfajta álruha volt a hatóságokkal szemben, emellett pedig segítette a kulturális azonosulást az olvasókkal és az irodalmi hitelesség hordozója is volt, tekintettel arra, hogy a régióban szinte mindenki főként nyelvjárásban beszélt.³¹⁷

A *Pipatsch* elnevezés szimbolikáját már az első szám megmagyarázza: olyan mögöttes tartalmakat (is) kíván a melléklet továbbítani, amelyeket csak „virágnnyelven” lehet, illetve ahogy a pipacs sem a legszebb a virágok között, úgy várhatóan a közölt vélemények sem lesznek mindig a legkedveltebbek.³¹⁸

A cím magyarázatán kívül tartalmazza még az első *Pipatsch*-szám a szerkesztők nevét³¹⁹ (ez a további kiadványokban is mindig megjelenik), meghatározza a megjelenés gyakoriságát (havonta egyszer jelent meg a melléklet – ez aztán 1970 márciusától havi két négyoldalas, majd 1974-ben heti egy kétoldalas megjelenésre változott, a melléklet nagy sikerének eredményeképpen).³²⁰

Cornelia Harlacher szerint a *Pipatsch* nyelvjárásmellékletnek két feladata volt: a nyelvi kiegyenlítés és sajátos témák és tartalmak közvetítése a bánsági svábok életéből.³²¹ A dialektus használata révén a lap még inkább közel került a vidéki bánsági sváb családokhoz, és ezáltal is sok új olvasóra tehetett szert. A nyelvi kiegyenlítés fogalmának magyarázására Harlacher Thomas Krausét idézi, aki szerint a különböző nyelvjárások beszélői közötti eredményesebb kom-

316 Geier, 98–99.

317 Pabisch, 32.

318 „Un for was grad »Pipatsch«? Schaut: Die Pipatsch is a Blum; wann aach net grad die scheenschti, un wann se aach net dort wachse tut, wu de Blume ihre Platz is, so is se doch a Name, un for was selle mir net aach unser Meinung mol »dorch die Pipatsch« saan, wu die Herrischi des schun seit Menschegeedenke »durch die Blume« so mache.” NBZ, *Pipatsch*, 1. sz., 1969. november 9., (XIII), 3. Lásd: Harlacher, 48–49.

319 „Die Pipatsch werd rausgin un zamgestellt vum Sepp Zornich (m Berwanger sei Niklos). Sei Adjutande beim Zamstelle sin de Vetter Matz vum Hopsenitz (Hans Kehrer), de Michl Gradaus (Ludwig Schwarz) und de Jakschi aus Freidorf (Jakob Vorberger).” NBZ, *Pipatsch*, 1. sz., 1969. november 9., (XIII), 3.

320 Helmut Ritter: 35 Jahre „Pipatsch” (1969–2004). Über die Bedeutung der NBZ-Mundartbeilage für die Banater Schwaben (1). *Banater Post*, 22. sz., 2004. november 20., 5.

321 Harlacher, 49–53.

munikáció érdekében egyes elsődleges nyelvi jellemzőket háttérbe szorítanak, míg másodlagosakat kiemelnek.³²²

Tematikailag elsősorban szórakoztató műfajú szövegek lelhetőek fel a *Pipatsch* oldalain, anekdoták, versek, viccek, rejtvények, versenyfelhívások, de irodalmi szövegek is, amelyek társadalomkritikus hangja egyedülállóan merész volt a Ceaușescu-diktatúrában. A mellékletnek ezt a kritikai jellegét Helmut Ritter is többször hangsúlyozza négyrészes elemzésében: „A *Pipatsch*ban olyan dolgokat lehetett nyelvjárásba burkolva és vicces formában közölni, amelyek máskülönben nem jelenhettek volna meg egy szokásos újság hasábjain.”³²³ Maga Berwanger, aki saját verseit is közölte a melléklet hasábjain, így kritizál 1982 szilveszterén: „ich wünsche mir volle getreidespeicher statt landwirtschaftsgesetze.” / „tele silókat kívánok mezőgazdasági törvények helyett”.³²⁴

Összefoglalva: a dialektusban közölt szövegek az adott korban képileg (a központozás és a sztenderd nyelvváltozat helyesírási szabályainak figyelmen kívül hagyásával) és tartalmilag (a bánsági svábok mindennapjainak, örömeinek, bánatainak, szokásainak, ünnepeinek megörökítésével) is előnynek örvendtek: belopták magukat a bánsági családok intimitásába, olyan közel férkőztek az olvasókhoz, amilyen közel nyomtatott szövegnek csak lehetséges.

Ezt a rendkívül szoros kapcsolatot az olvasókkal az a sok rendezvény, felhívás is bizonyítja, amely a *Pipatsch*-szerkesztők kezdeményezésével indult és legtöbb esetben hagyománnyá nőtte ki magát. Ilyen volt a „Pipatsch-Brotworscht-Olympiade”, amely 1972-ben indult és abból állt, hogy bemutakoztak a vidék kolbászkészítői és a legjobbakat díjazták. Ez egy közösségteremtő és -megtartó indítványozás volt, amelyet mai napig(!) megszerveznek (most már természetesen a román lakosság aktív részvételével is).

1973-ban indult a „Pipatsch-Kuche-Wettbewerb” főzőverseny, 1976-ban zajlott a „Pipatsch-Witz-Olympiade” írott humorfesztivál. 1974-ben jelent meg az első keresztrejtvény (Wort-Kreiz-Rätsl): a helyes megoldásokat beküldők közül hetente egy versenyző nyert. Ugyancsak 1974-ben indult a *Pipatsch* oldalain a „Wer was weef, gewinnt” ki mit tud-verseny és a „Pipatsch-Pokal” kézilabda-bajnokság, amelyet nyaranta rendeztek meg egy-egy bánsági faluban. 1980 márciusában indult a „Moderni Kunscht in der Pipatsch” verseny: a melléklet minden héten közölt egy „modern” rajzot cím nélkül – ez utóbbit az olvasóknak kellett kitalálniuk; a legtalálóbbr elnevezések nyertek, eredményhirdetéskor a szerkesztők közölték az eredeti címet is. 1981 májusa és szeptembere között zajlott a következő nagyszabású projekt: „Welches ist die beliebteschti Musichkapell im ganze Banat?” – a legkedveltebb bánsági zenekart keresték; az első

322 Uo., 50.

323 „In der *Pipatsch* konnten, in Mundart getarnt und in Witzform verpackt, immerhin Sachen veröffentlicht werden, die sonst nie in den Spalten einer gewöhnlichen Zeitung hätten erscheinen können.”. 35 Jahre »Pipatsch« (1)

324 Uo.

öt helyezett a temesvári olimpiastadionban koncertezhetett októberben, a szavazatokat beküldő olvasók díjakat nyerhettek (lemezeket, NBZ-előfizetéseket, koncertjegyeket).

1983 a „Pipatsch-Kartenpartie” éve volt. Ebben a rovatban Berwanger a korabeli bánsági sváb falvak siralmas helyzetét mutatta be és kritizálta. A mellékes kártyázás és egyéb vidéki szórakozási lehetőségek taglalása mellett kemény társadalomkritika volt ez a javából. Helmut Ritter szerint ez a cikksorozat is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Berwanger egy év múlva elhagyta Romániát.³²⁵ A kisebbségi lét árnyoldalait szívén viselő szerkesztő felhívta a figyelmet az elhanyagolt épületekre, a zöldségkereskedés döccenőire, bírálta az élelmiszerellátást: „Alig tudom elhinni, hogy ott, ahol az emberek több mint 6000 kg gyümölcsöt szolgáltatnak be hektáronként, hetente csak háromszor juthatnak kenyérhez...”³²⁶

A szocialista Bánság életkörülményeinek kritizálását Anton Zollner is a *Pipatsch*-melléklet és természetesen Berwanger nagy érdemévé emeli ki:

A „Pipatsch” (pipacs) nyelvjárás-melléklet, amelynek alapítója Berwanger volt, rendszeresen kritizálta a szocialista Bánság körülményeinek visszasságát. Az újságban közölt versei politikailag annyira kétértelműek voltak, hogy sejteni kellett, a szerző disszidens. Berwanger azonban soha nem vallotta disszidensnek magát, még itt sem [Németországban – a szerző megjegyzése], ahol pedig egy ilyen kijelentés javára vált volna.³²⁷

Ez a társadalomkritika, a szocialista valóság, az életkörülmények bírálata az olvasók nézete is volt, ezen keresztül is magukénak érezhették tehát az újságot. „Az olvasókkal való kapcsolat nélkül nem lehet jó újságot csinálni és főleg nem olyant, mint a *Pipatsch*”³²⁸ – vallotta Berwanger, és véleményéhez hűen mindent megtett azért, hogy újságja valóban közel legyen az olvasókhoz. A nyelvjárás-mellékletet annyira magáénak érezte, hogy kivándorlása után Németországban is megpróbálta újjáéleszteni *Die neii Pipatsch* néven – ennek első

325 Helmut Ritter: 35 Jahre »Pipatsch« (1969-2004). Über die Bedeutung der NBZ-Mundartbeilage für die Banater Schwaben (3). *Banater Post*, 2. sz., 2005. január 20., 7.

326 „Es is mr net zum Glaawe kumm, dass mer do, wu die Leit iwer sehtausend Kilo Frucht vum Hektar gfeht han, nor dreimol in de Wuch Brot kriet...” („Pipatsch-Kartepartie in Grawatz” 1983. augusztus 20.). *35 Jahre »Pipatsch«* (4)

327 „Die Mundartbeilage »Pipatsch« (Klatschmohn), deren Gründer Berwanger war, kritisierte regelmäßig die Missstände in der sozialistischen Struktur des Banats. Seine in der Zeitung veröffentlichten Gedichte waren politisch so zweideutig, dass man vermuten musste, dass der Autor Dissident sei. Bergwanger bekannte sich aber niemals als solcher und tat dies nicht einmal hier, wo dies ihm viel Nutzen gebracht hätte.” Zollner, Anton: „Ein Schwimmer gegen den Strom”. 1995. március 27. <http://www.banater-aktualitaet.de/heim04.htm> [2013. augusztus 12.] [saját fordítás]

328 „Ohni Verbindung mit die Leser kann mer ke guti Zeitung mache un schun iwerhaupt ke solchi wie die *Pipatsch*”. *Pipatsch*, in NBZ, 326. sz., 1978. június 4. (XXII). [saját fordítás]

száma 1985. december 15-én jelent meg Sersheimban a *Donautal-Magazin* részeként, de nem volt hosszú életű.³²⁹

Az „eredeti” *Pipatsch* azonban túlélte Berwangert. Sikerének legfőbb bizonyítéka, hogy a melléklet mai napig megjelenik, bár fénykora már lejárt,³³⁰ és a *NBZ* már rég elveszítette függetlenségét és csupán az *Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien* napilap részeként jelenik meg, hetente egyszer.

A Kulturbote

Paul Schuster szerint 1970-ben három kulturális melléklete volt a *Neue Banater Zeitung*nak: a *NBZ-Kulturbote*/*NBZ-Kultúrkövet*, az *Universitas* és a *Wir über uns*/*Mi magunkról* elnevezésű.³³¹ Tekintettel arra, hogy utóbbi kettőnek egyetemisták és diákok a címzettjei, én csak a *Kulturbotét* sorolnám kimondottan a kulturális melléklet kategóriába, bár kétségkívül jelentek meg a diákoldalak hasábjain is irodalmi jellegű és színvonalú írások is. Sőt, a szerkesztőség maga úgy tekintett az *Universitas*ra és a diákoldalakra, mint a fiatal író-/költőgeneráció publikációs terére. Eva Marschangnak jelent meg erről cikke a *Kulturbote* keretén belül 1970. március 21-én *Experimentalpoesie der Jüngsten. Banater neue Lyrik kritisch betrachtet*³³² címmel. Az írás hangsúlyozza a *Neue Banater Zeitung* szerepét a fiatal tehetségek támogatásában.

A *NBZ-Kulturbote* négyoldalas, 1969 novemberétől 1970 júniusáig havonta, majd 1970 júliusától havonta kétszer megjelenő kulturális melléklet. Schuster felrója a szerkesztőknek, hogy a rovat túlságosan régies, azaz túlontúl a múltba tekint, a hagyományokat mutatja be, dialektusokat, szokásokat, elfeledett művészeket, és kevésbé fordul az aktuális(abb) kultúrpolitikai és művészeti témák felé.³³³ Cornelia Harlacher szerint a *Kulturbote* komolyabb hangvétellel foglalkozott mindazzal, amivel a *Pipatsch* derűsebben és hétköznapiabban, és bár a bánsági sváb kultúra szélesebb körben való megismertetését dicséretre méltó kezdeményezésnek tartja, ő is utal a Schuster által említett melléklétezőre, miszerint a mellékletet „nem kizárólag idősek írják, de úgy tűnik, mintha csak kizárólag időseknek íródna”.³³⁴

329 Ritter, (4), 6.

330 „auch wenn sie ihre beste Zeit längst hinter sich hat”. Lásd Ritter, Helmut: 35 Jahre »Pipatsch« (1969-2004). Über die Bedeutung der NBZ-Mundartbeilage für die Banater Schwaben (1). *Banater Post*, 22. sz., 2004. november 20., 5. [saját fordítás]

331 Schuster, 1970. szeptember, 110.

332 Eva Marschang: A legfiatalabbak kísérleti költészete. Az új bánsági líra kritikus szemmel [saját fordítás]. *NBZ-Kulturbote*, 4. sz., 1970. március 21., (XIV), 5.

333 Schuster, 1970. szeptember, 110.

334 „Der Kulturbote, zwar nicht ausschließlich von den Alten geschrieben, scheint doch fast ausschließlich für die Alten geschrieben zu sein.” Lásd uo. [saját fordítás]

Az 1989. december végi romániai forradalom után az újság is felszabadult a szocialista doktrínák és a cenzúra alól. A társadalmi változások azonban bizonytalansággal is jártak, a német kisebbség tömeges kivándorlása gyengítette az olvasóközöniséget; 1990-ben a lap sűrűn cikkezett a saját fennmaradásáról.³³⁵

335 Például Prof. Edith Guip-Cobilanschi: NBZ wir brauchen Dich! Entschiedene Antwort auf den Zeitungsartikel „Sperren wir ab... und was dann?“; *NBZ*, (XXXIV) 1990. február 3–4., 5.; * Da brennt die Sicherung durch (Aus „Der Spiegel“ – 1990. január 22.). *NBZ*, (XXXIV) 1990. február 17–18., 4–5.; Luzian Geier: Das Ende der deutschen Zeitung? *NBZ*, (XXXIV) 1990. július 10., 1.

A SZABAD SZÓ

2. ábra. *Albert Ferenc egyetemi tanár, a Szabad Szó főszerkesztő-helyettese, Koszta Gabriella, a Temesvári Állami Magyar Színház színésznője, Gherasim Emil főszerkesztő, Endre Károly költő, Erdélyi Izolda zenekritikus, nem azonosított személy, Sisak Ernő mérnök, tudományos kutató, a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Temes megyei szervezetének elnöke (a hetvenes évek elején)*

A *Szabad Szó* politikai napilap 1944. november elsején indult Temesváron a *Déli Hírlap* napilap raktáron megmaradt papírkészletével és lapengedélyével, a Magyar Dolgozók Szövetségének bánsági szervezetének irányításával.³³⁶ 1945-ig Kazinczy János festő- és grafikusművész volt a főszerkesztője, őt követte Lázár József közíró. 1949 és 1951 között Juhász Lajos, a Magyar Népi Szövetség orszá-

³³⁶ Szabad Szó szócikk, in: Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 5/2, Bukarest–Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Kriterion Könyvkiadó, 2010.

gos alelnöke volt a lap felelős szerkesztője. 1947-től Dimény István író, újságíró a főszerkesztő, bár ekkor az újságban már nincsenek feltüntetve a szerkesztői nevek.³³⁷ Őt követi Gáspár Tibor, Fori Mihály, illetve 1957-ben Derenețchi Hermína. 1968-tól 1984-ig Gherasim Emil költő, műfordító volt a főszerkesztő; amint már szó volt róla, ebben az időben a lap megújult, olvasótábora egyre növekedett.³³⁸ Már nem termelésből kiemelt személyek alkották a szerkesztőséget. Olyan nevek írtak a lapba ebben az időben, mint Pongrácz P. Mária, Szekernyés János, Bodó Barna, Mandics György, Imecs Jenő, Dőry Jolán, Sipos Erzsébet, Vajda Sándor, Graur János, Pataki Sándor. Igényes szépirodalmi írásokat, műfordításokat közölt Anavi Ádám, Bartis Ferenc, Bálint László, Behavetz Ottó, Endre Károly, Franyó Zoltán, Illés Mihály, Izsák Székely István, Kubán Endre, M. Kiss András, Tóth Mária.³³⁹ 1984-től az 1989. december 21-i utolsó számig Pongrácz P. Mária vezette a szerkesztőséget. Ez idő alatt a következő főszerkesztő-helyettesek követték egymást: Bakó Lajos, Gherasim Emil, Józsa Ödön.

1989. december 22-én nem jelentek meg újságok Temesváron – írja Graur János³⁴⁰ –, mert a Helicon Banat Nyomdát megszálló gépfegyveres Securitate-emberek ezt megakadályozták. A védelmi akció célja tulajdonképpen annak megakadályozása volt, hogy a tervezett *Forradalmi Kiáltvány* napvilágot lásson. Így a *Szabad Szó* folytatólagos utódja december 23-án jelenhetett meg, majd egy nap megszakítással, amely a szerkesztőség újjászervezéséhez szükségeltetett, kedden folytatódott a *Temesvári ÚJ SZÓ* kiadása. A publikáció anyagi nehézségekbe ütközött, ezért 1994 decemberétől az újság már csak hetilapként jelenhetett meg *Heti Új Szó* néven.

Pongrácz P. Mária

A székelyudvarhelyi születésű író a kolozsvári Babeș–Bolyai Tudományegyetemen végzett, magyar nyelv és irodalom szakon, 1964-ben. Rövid zombolyai tanárkodás után, 1965 elején került a *Szabad Szó* szerkesztőségébe az akkori főszerkesztő Derenețchi Hermína közbenjárására,³⁴¹ és ott rögtön a kulturális rovat felelőse lett, mivel épp akkor távozott Bukarestbe tanulmányi célokkal a rovat akkori vezetője.³⁴² 1981-ben szerzett doktori címet *Haladó eszmék a két világháború közötti nemzetiségi sajtóban* című dolgozatával a bukaresti Stefan Gheorghiu Pártakadémián.³⁴³ A *Szabad Szó* szerkesztőbizottságának tag-

337 Uo.

338 Uo.

339 Uo.

340 Graur, 180.

341 Levelezésem Pongrácz P. Máriával 2014 novemberében.

342 Ildico Achimescu: „Timișoara este unică!”. In: *Ca sticla, zidul...*, 179.

343 Pongrácz P. Mária szócikk, in Dávid Gyula (szerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, IV. kötet, N–R, Kolozsvár–Bukarest, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Kriterion, 2002. és Lu-

ja 1984-ig, majd főszerkesztője 1989-ig. A főszerkesztői pozícióra nem pályá-
zott, kinevezték, mert pártpolitika volt a kádercsere és a nők előléptetése.³⁴⁴
A rendszerváltás után az akkor induló *Temesvári Új Szó* munkatársa, 1991-től
a temesvári *Agenda* román nyelvű hetilap újságírója, 2002-től a *Nyugati Jelen*-
ben publikál,³⁴⁵ az *Irodalmi Jelen* munkatársa is lesz. 1971-től tagja a Romániai
Írószövetségnek, amely Temesvári Fiókjának vezetőtanácsi tagja 1984 és 1989
között, valamint 2001-től napjainkig.³⁴⁶

1976 januárjától vezette (rendszeresen) feltüntetett szerkesztőként a *Sza-
bad Szó Család és iskola* oldalát. Előtte, 1969–1975 között is olvashatóak már
írásai a rovat hasábjain. Saját bevallása szerint szívesen vállalta az iskolával
kapcsolatos rovatok vezetését, mivel az iskola nagyon közel állt a szívéhez.³⁴⁷
Az *Oktatás-nevelés* és a *Család és iskola* rovat váltakozott egymással. Meg-
figyelhető, hogy az egyik akkor jelent meg, amikor a másik hosszabb ideig
nem. Pongrácz P. Mária állítása szerint a szerkesztőség döntése volt, hogy
időnként változtat a rovatok címén – feltehetőleg a változatosság kedvéért –,
és ezt a szerkesztők elfogadták, annál is inkább, hiszen ezen belül a témavá-
lasztásban szabadon dönthettek, kezdeményezéseiket, újításait jó szemmel
nézték. Pongrácz P. Mária úgy gondolja, hogy a rovat legnagyobb érdeme a
kapcsolattartás volt:

Nemcsak látogattuk az iskolákat, hanem részt vettünk a tanórákon, szü-
lői értekezleteken, iskolai előadásokon. A magyar iskolák számára ve-
télkedőket, főleg szavalóversenyeket, népdal- és néptánc-előadásokat
szerveztünk, a Temesvári Magyar Színház (Sinka Károly színművész,
igazgató) támogatásával. Temesváron az Édes hazánk, Lugoson a József
Attila szavalóverseny esemény volt azokban az években. A magyar isko-
lák megmaradása, az anyanyelvű oktatás támogatása volt a fő célunk.³⁴⁸

Újságíróként temesvári és más Temes megyei iskolákat látogatott meg,
lelkészekkel, szülőkkel beszélgetett, folyamatos és állandó kapcsolatban volt
a körzet magyar diákjaival és tanáraival, valamint a megye magyar iskolákért
felelős tanfelügyelőjével, Tácsi Lászlóval.³⁴⁹ Nemcsak az iskolákkal ápolt szo-
ros viszonyt, hanem írókkal is, pl. Kányádi Sándorral vagy Fodor Sándorral,
akikkel együtt látogatta az iskolákat és előadásokat, találkozásokat szervezett.³⁵⁰

zian Geier: Das fortschrittliche Erbe unserer Presse ausgewertet. Lásd NBZ-Kulturbote.
NBZ, 1982. január 31., (XXVI), 2/3.

344 Levelezésem Pongrácz P. Máriával 2014 novemberében, 1.

345 Pongrácz Popescu Mária címszó, in: Alexandru Ruja: *Dicționar al Scriitorilor din Banat*.
Timișoara, Editura Universității de Vest, 2005.

346 Uo.

347 Levelezésem Pongrácz P. Máriával 2014 novemberében, 2.

348 Uo., 3.

349 Levelezésem Pongrácz P. Máriával 2014 novemberében.

350 Uo., 4.

Sajnos, miközben az újságnak a szocialista nevelés eredményeiről, „ragyogó megvalósításairól” kellett dicshimnuszokat zengenie, az 1970–1980-as években sorra szűntek meg Temes megye magyar tannyelvű tanintézetei.

Pongrácz P. Mária saját bevallása szerint fegyelmezett, törvénytisztelő ember volt, ezért nem félt a lehallgatásoktól sem: hitt benne, hogy ha nem tesz semmi törvénybe ütközőt, nyugodtan dolgozhat. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a párt sajtóosztálya által megrendelt, pártéletre, iparra, mezőgazdaságra vonatkozó témákon kívül ne írt volna kritikus hangvételű cikkeket is. Igazságérzete nyugton vállalta az esetleges konfliktust is az érintettekkel, megírta kévésbé hízelgő észrevételeit is egyes iskolákról, pedagógusokról, pl. a *Kérdezzék meg Dobroczy Judit tanítónőt és Dimperiu Margit tanítónőt is*³⁵¹ vagy a *Tanárok beszélnek*³⁵² című cikkében.

Interjú Pongrácz P. Máriával

Hogyan került a Szabad Szóhoz, és később hogyan lett főszerkesztő?

Kolozsváron, a Babeş–Bolyai egyetemen végeztem 1964-ben, a filológia fakultás magyar nyelv és irodalom szakán. Abban a szerencsés helyzetben voltam, hogy részt vehettem Balogh Edgár sajtókurzusán (választott tantárgy volt), aki nemcsak szakmai felkészítést adott, hanem elültette bennünk a hitet, hogy szükség van ránk a magyar sajtóban. Akkoriban már írogattam, többek között állandó munkatársa voltam az *Igazságnak*, a *Dolgozó Nőnek*. Gyakran felkerestem az *Utunk* szerkesztőségét is, ahol Bodor Pál és Veress Zoltán foglalkozott írásaimmal. Bodor Pálnak köszönhetem, hogy Temesvárra kerültem. Ebben a városban töltötte fiatalságát, sokat mesélt nekem Temesvárról, s régi ismerősei révén beajánlott a *Szabad Szó* szerkesztőségébe. Akkoriban minden végzőst kihelyeztek, és arra köteleztek, hogy három évig a tanügyben kell dolgoznia.

Én a zombolyai líceumot választottam, hogy minél közelebb legyek Temesvárhoz. Nem ismertem a várost, de nagy reményekkel indultam meghódítására. 1964 őszén az *Utunk* irodalmi találkozókat szervezett Nagyváradon és Temesváron. Bodor Pál engem is bevett a „csapatba”, és elhozott jövőendő munkahelyemre, ahol valóban vártak. Azonnal munkába fogtak (próbaidőre), amíg elintézik, hogy áthelyezzenek a tanügyből az újsághoz. Nem volt könnyű dolog, de ismét szerencsém volt, a főszerkesztőnő (Derenetchi Hermína), aki nem sokat értett az újságíráshoz, de jóindulatú, emberszerető asszony volt, érezte, hogy szüksége van a fiatalokra. Kitűnő összeköttetései voltak a helyi és központi pártvezetőséggel, és sikerült három hónap alatt elintéznie, hogy 1965 januárjától a szerkesztőség munkatársa legyek. Előbb a művelődési rovat-

351 Pongrácz P. Mária: *Kérdezzék meg Dobroczy Judit tanítónőt és Dimperiu Margit tanítónőt is. Család és iskola. Szabad Szó* (XXII), 1970. március 6., 3.

352 Pongrácz P. Mária: *Tanárok beszélnek. Család és iskola. Szabad Szó* (XXII), 1970. október 16., 3.

nál dolgoztam, aztán kineveztek osztályvezetőnek. Sokat dolgoztam, bejártam a megye városait és falvait, lassan barátokra és munkatársakra leltem.

1981-ben védtem meg doktorátusi értekezésemet (a két világháború közötti nemzetiségi sajtó a Bánságban), román nyelven, Bukarestben. Néhány évre rá kineveztek főszerkesztőnek, anélkül, hogy kértem volna, pártpolitika volt az úgynevezett kádercsere és a nők előléptetése. 1989-ben beállt a fordulat, a lapot egy háromtagú tanács vezette, új címmel (*Új Szó*) folytatta a tevékenységet. 1992-ig maradtam a szerkesztőségben, amikor elsősorban anyagi okokból, átmentem a román nyelvű *Agenda* hetilaphoz, ahol nyugdíjba menetelemig dolgoztam, később a *Nyugati Jelen* munkatársa és az *Irodalmi Jelen* szerkesztője lettem.

Meséljen, kérem, főszerkesztői munkájáról!

Nem különbözött sokban az eddigi újságírói, szerkesztői munkámtól. Továbbra is írtam, közöltem rendszeresen, és én szerkesztettem az irodalmi mellékletet. Nagyobb felelősséggel járt, de elmondhatom, hogy sok örömben is volt részem. A lap példányszáma növekedett, munkatársi körünk egyre bővült. Ha a szabályokat betartottuk, békében dolgozhattunk tovább. Nem üldöztek senkit. A Securitate hozzánk küldött embere (akkor tudtam meg, hogy minden újságért felel valaki) inkább figyelmeztetett, mint követett minket. Hivatalosan megszűnt a cenzúra, de ennél veszélyesebb volt az úgynevezett „posztcenzúra”. A lapban megjelent gyanús, a kiadónak nem tetsző cikkekre figyelt fel. Többször is beidézték a sajtóosztályra, hogy magyarázatot kérjenek és megrovásban részesítsenek.

Kinevezésem négy évre szólt, 1990 januárjában jöhetett volna az utódom, de a tervekbe beleszólt a történelem.

Miként vált az iskolai rovat szerkesztőjévé? Saját választás volt vagy kiosztott feladat?

A lap vezetősége döntötte el, hogy milyen rovatokat indít. Szívesen vállaltam, hiszen az iskola nagyon közel állt szívemhez. A magyar iskolák fennmaradásáért küzdenünk kellett, s ezt véleményem szerint a lap megtette.

Milyen rovatokat vezetett még?

A Művelődést és az Irodalom-művészetet.

Miért változott a rovatcím? Ki határozta meg a rovatok tartalmát?

A vezetőség időnként változtatott a rovatok címén, amit mi, szerkesztők elfogadtunk, különösen mert szabadon, saját belátásunk szerint határoztuk meg a témát, próbáltunk kezdeményezni, újítani. Pontos kimutatásunk volt a megyében működő magyar iskolákról és tagozatokról (ezt a tanfelügyelőségtől kaptuk), sorra minden iskolát felkerestünk. Őszi tanévkezdéskor magyar órarendet nyomtattunk és osztottunk ki minden tanulónak. A tanítók és tanárok személyes ismerőseim, munkatársaim lettek.

Idővel a tanulók és a szülők is hozzánk fordultak, levélben vagy telefonon kérték támogatásunkat, javasolták, hogy miről kellene még írniuk.

A Család és Iskolának állandó levelezőrovata volt. 1985-ben a Diákposta helyét a CS&I Postája vette át. Miért? Miért került a címbe egy angol jel, a cenzúra ezt nem nehezítette?

Időnként megpróbáltunk újítani a rovatokon belül. A Diákposta kissé erőltetett volt. A tanulókat biztatni kellett, a tanárok, tanítók ezt meg is tették, a CS&I Postája rovatba más írások is bekerülhettek. Ami az angol jelet illeti, a lap grafikusának kezdeményezése volt. Nem keltett különösebb feltűnést.

Hogyan kezelték az olvasói leveleket? Minek alapján válogatták ki a közölt írásokat?

Az olvasói levelekről pontos nyilvántartásuk volt. Sajnos ez eltűnt, több más dokumentummal együtt, 1990-ben. Annyit mondhatok, hogy minden levélre válaszoltunk. A rovatszerkesztők javasolták közlésre az érdekesebb, jobb írásokat.

Milyen volt a kapcsolattartás az olvasókkal (vetélkedők, iskolalátogatások, kapcsolattartás diákokkal, szülőkkel)?

Talán a legnagyobb érdeme ennek a rovatnak éppen a kapcsolattartás volt. Nemcsak látogattuk az iskolákat, hanem részt vettünk a tanórákon, szülői értekezleteken, iskolai előadásokon. A magyar iskolák számára vetélkedőket, főleg szavalóversenyeket, népdal- és néptáncelőadásokat szerveztünk, a Temesvári Magyar Színház (Sinka Károly színművész, igazgató) támogatásával. Temesváron az Édes hazánk, Lugoson a József Attila szavalóverseny esemény volt azokban az években.

A Család és iskola rovatcím komplex célcsoportra utal. Kik voltak az elsődleges megszólítottak: a gyerekek, szülők, tanárok? Talán a gyermekeknek szánt írások száma volt a legkisebb, mi volt ennek a magyarázata? Esetleg a Napsugár, A haza sólymai, a Jóbarát, az Ifjúmunkás létezése?

A magyar iskolák megmaradása, az anyanyelvű oktatás támogatása volt a fő célunk. Ebben voltak szövetségeseink a legtöbb iskolában a tanárok és tanítók. Velük együtt kerestük fel a szülőket, házról házra járva minden tanévkezdés előtt, és beszélgettünk velük a magyar iskolák fontosságáról. Falvakon felkerestük a templomokat is, a papoknak nagy szerepük volt kultúránk, anyanyelvünk ápolásában. Sajnos akkor róluk nem írhattunk a pártlapban. Megértették, és szívesen fogadtak mindenütt. Való igaz, hogy a gyerekeknek szánt írások száma kevés volt, ezt pótolta a *Napsugár*, a falusi iskolákban is szinte minden tanuló előfizetője volt a lapnak. A *Jóbarát* támogatott a versenyek megszervezésében is, díjakat osztott a legjobbaknak.

Mindkét szerkesztőséggel állandó kapcsolatunk volt. Hasonlóképpen az írókkal is. Kányádi Sándor (akinek versei nem hiányoztak egyetlen szavalóver-

senyről sem) többször is meglátogatta az iskolákat, és nem csak Temesváron. Emlékszem, hogy Végváron valóságos ünnep volt, a kultúrotthon terme zsúfolásig megtelt, a tanulók virággal és a költő verseinek előadásával köszöntöttek. Nagy sikere volt Fodor Sándornak, aki a temesvári gyárvárosi iskolában vehetett részt a *Csipike* bemutatásán, a gyermekek előadásában, még mielőtt műsorra került volna a színházban. Ilyenkor boldog voltam, mert éreztem, hogy a lapnak mozgósító ereje van, törekvéseink célba érnek.

Kritikus cikkeit miként fogadták az érintettek, az olvasók (pl. Kérdezzék meg Dobroczy Judit tanítónőt és Dimperiu Margit tanítónőt, a Tanárok beszélnek stb.)?

Kötelesek voltunk minden kritikus cikket elküldeni az érintetteknek (jelen esetben a megyei tanfelügyelőségnek, ahol Tácsi László foglalkozott a magyar iskolákkal). Az érintettek is kötelesek voltak válaszolni, ez nagyon jó volt. Legtöbbször igazat adtak nekünk és büntetéseket is kiszabtak. Tehát éreztünk, hogy „nem pusztába kiáltott szó”, amit mondani akarunk. Dobroczy Judit viszont megfenyegetett, hogy beperel, személyesen jött el a szerkesztőségbe, kiabált, sírt, valóságos cirkusz volt. Aztán, amikor a tanfelügyelőség nekem adott igazat, ő is lecsendesedett. Az olvasók, szülők, tanárok és tanítók viszont mellém álltak. Rendszeresen felkerestek, levélben vagy telefonon jelezték a problémákat, ők voltak, akik meghívtak az iskolákba. Például a tanulók egy csoportja írt levelet, és arra kért, hogy sürgősen látogassam meg őket a lugosi líceumban, mert valósággal „háborúznak” az osztályfőnökükkel. Egy teljes napot töltöttem az iskolában, tanárokkal, szülőkkel beszéltem, aztán az iskola igazgatójával, aki intézkedett és lecserélte az osztályfőnököt. Másik eset a szapáryfalvi óvodában történt: egyik szülő (apa) tetoválta gyermekei karját és nem értett egyet az óvónővel, mert ő azt tesz a gyermekeivel, amit akar. Nem volt törvénybe ütköző cselekedet, de a közvélemény, a falu elítélhette, erre volt szükség, és akkor megírtam az *Apajegy* cikkemet, amely valóban visszhangra talált.

Sok iskolát meglátogatott. Kérem, elevenítsen fel néhány pozitív vagy negatív élményt ezzel kapcsolatban. Hogyan állította fel a sorrendet, hogy melyik iskolát látogatja meg?

Nem volt Temesváron vagy a megyében olyan magyar tannyelvű iskola vagy óvoda, amelyet ne kerestem volna fel többször is. Mint említettem, a tanfelügyelőségtől megkaptuk minden évben a pontos nyilvántartást. A sorrendet a tanulók száma és a lap előfizetőinek száma határozta meg, de ezen menet közben, az események függvényében változtathattunk. Természetesen idővel nekem is voltak kedvenc iskoláim, például a végvári, igazfalvi, óteleki vidéki általános iskolák, vagy a temesvári gyárvárosi iskola és óvoda. Lelkes, kitűnő tanítók és tanárok dolgoztak ezekben az iskolákban, és a szülők mindenben segítettek a nevelőket. Egyik legkedvesebb élményem Dimperiu Margit facsádi

(facseti) tanítónőhöz fűződik. Neki köszönhető a magyar nyelvű oktatás fennmaradása a községben. A szegényebb gyermekeket saját otthonában látta vendégül, enni adott nekik és külön foglalkozott velük, hogy a tananyagot minél jobban elsajátítsák. És mindezt ingyen, pusztán lelkesedésből tette. Negatív élményem a zombolyai líceumhoz fűződik. Mindössze három hónapig tanítottam itt (szeptembertől decemberig, 1964-ben, ameddig elintézték, hogy kivegyenek a tanügyből). 23 éves voltam, újonc, de azonnal megtettek a végzős, XI. osztály osztályfőnökének. Okos, jó tanulói voltak, szinte várták az irodalomórákat, ezt látva irodalmi kört szerveztünk, hetente, órák után, ahol elbeszélgettünk az irodalomról, felolvasásokat tartottunk, vitatkoztunk a szó szoros értelmében. A diákoknak ezeken az összejöveteleken megengedtem, hogy tegezzenek és Marikának szólítsanak. A feljelentés nem késett, az iskola párttitkára fegyelmi gyűlést hívott össze, hogy elítéljenek, mert csorbítom a tanárok tekintélyét magatartásommal. Meg is szavazták a pártszankciót, de mivel akkor nem voltam párttag, nem tudták végrehajtani, így nem tehettek mást, mint hogy betiltották az irodalmi kört. Rövidesen véget ért a tanári pályám is.

1970-től a diákok által írt cikkeket is közölte a Család és iskola. Ezek a diákok saját kezdeményezésére születtek vagy a szerkesztők felkérésére? Milyen volt az együttműködés a diákokkal?

A diákokat buzdítani kellett, hogy írjanak. Sokat beszélgettem erről a tanárokkal. Elolvastam az iskolai dolgozatokat, az ún. fogalmazásokat és a tehetséges tanulókkal elbeszélgettem. Több iskolában volt irodalmi kör is, néha részt vettem ezeken is.

1980-ban miért váltja fel a Család és iskolát az Oktatás-nevelés, és miért nem Ön marad a szerkesztője?

Mint már említettem, a lap vezetősége időként változtatott a rovatokon. Engem egyre inkább lefoglalt az *Irodalom-művészet* melléklet szerkesztése. Graur János vette át a rovatot, és lelkesen, odaadással folytatta, amit elkezdtünk.

Hogyan hatott a cenzúra az Ön újságírói tevékenységére a Szabad Szónál? Voltak-e megrendelt tartalmak?

Fegyelmezett, törvénytisztelő ember voltam. Mindig olyan témákat választottam, amiben biztos voltam, hogy használni fog. A fontosabb témákat minden héten a párt sajtóosztálya rendelte meg, ezek általában a pártéletre, az iparra, a mezőgazdaságra vonatkoztak.

Volt-e problémája a Securitatével?

Nem. Ez nem jelenti azt, hogy nem figyelték, nem követtek minket. Nem féltem a lehallgatásoktól sem, azt mondtam, amíg nem szegem meg a törvényeket, addig nyugodtan dolgozhatok.

Ismerte-e a Neue Banater Zeitung munkatársait? Volt-e együttműködés a szerkesztőségek között?

A négy szerkesztőség egyazon épületben tevékenykedett. A román, német, szerb kollégákkal együttműködési, sőt többel baráti kapcsolatban voltam. Sokat köszönhetek a NBZ főszerkesztőjének, Nikolaus Berwanger írónak, aki véleményem szerint a legjobb napilapot szerkesztette. Tanácsai, kezdeményezései természetesen hatottak rám, ez meglátszik a *Család és Iskola* rovaton is. Nagyon érdekes iskolaoldala volt a szerb napilapnak is, tőlük is tanultam.

A román lapot jobban ellenőrizték, ez volt a mi szerencsénk.

Tudna-e mesélni egykori munkatársáról?

Most, hogy annyi idő eltelt, nem mondhatok csak annyit, hogy szorgalmas közösség volt, de igazán csak Graur Jánost ismertem. Olyanok voltunk, mint a testvérek, vele őszintén megbeszélhettem mindent.

Melyik volt a legkedvesebb, illetve legkellemetlenebb élménye a Szabad Szó szerkesztőjeként?

Sok kellemes élményben volt részem, de a legjobban annak örvendtem, ha soraim eljutottak az olvasóhoz. Éreztem, hogy becsülnek és szeretnek. Aztán egyre fogyott a magyar nyelvű iskolák száma. Nagy hagyományú, jó iskolák szűntek meg 1990 után, tehát kártyavárákat építettünk. Hasonló sors várt a magyar lapra is, rövidesen hetilappá változott, s csak Graur János áldozatos munkájának köszönhetően jelenik meg mind a mai napig.

Köszönöm szépen!

GYERMEK-, IFJÚSÁGI ÉS DIÁKOLDALAK

Dr. Manfred Marquardt céljaikat tekintve egyneműnek tekinti a gyermek-, illetve ifjúsági lapokat: mindkettőt a szórakoztatás, az ismeretközvetítés és a magatartás-irányítás hármasszándéka hozza létre. Mivel azonban mind tartalmilag-formailag, mind a célcsoportot illetően különböznek, külön tárgyalja őket.³⁵³ Meglepő módon csak a gyermekfolyóiratok megjelenési formáit tárgyalja, az ifjúsági folyóiratokéit nem, pedig az általa megadott három változat a 11–18 éves korosztályra is vonatkoztatható – éspedig: az önálló füzetként megjelenő lap, az ingyenes reklámfolyóiratok, a felnőtteknek szóló újságok és folyóiratok gyermekeknek (illetve ifjaknak) szóló oldalai. Ezek közül Marquardt csak az első csoportba tartozó sajtótermékekkel foglalkozik, mert – szerinte – ezek a legjelentősebbek a nevelők munkája szempontjából. (Marquardt könyve tulajdonképpen nevelő-, illetve szociálpedagógus-növendékek számára készült.) Attól eltekintve, hogy a németországi és a hazai újsághasználati, -fogyasztói szokások különbözhetnek, megkockáztatnám azt a véleményt, hogy a felnőtteknek írt újságok ifjúsági oldalai éppoly jelentős szerepet tölthetnek be a nevelő-pedagógiai tevékenységben, mint egészfüzetes társaik.³⁵⁴

A Günter Lange-féle gyermek- és ifjúsági irodalmi zsebkönyvben Bernhard Meier gyermek- és ifjúsági folyóiratokról szóló tanulmányában említést tesz a gyermek- és ifjúsági oldalak létezéséről, Hans Gärtnerre idézve, azaz közvetett módon.³⁵⁵ Hasonló módon Hans Heino Ewers megemlíti az újságok gyermek- és ifjúsági oldalait mint gyerekeknek és ifjaknak is írt termékeket, azonban nem tárgyalja őket részletesen.³⁵⁶

353 Dr. Manfred Marquardt: *Einführung in die Kinder- und Jugendliteratur*. Troisdorf, Bildungsverlag EINS-Stam, 198.

354 Marius Koity, a *Neue Banater Zeitung Treffpunkt* ifjúsági oldalának szerkesztője például beszámolt arról, hogy Nagyszentmiklóson még ma is felhasználnak a német tannyelvű osztályokban egykori *Raketenpost*-példányokat. (A *Raketenpost* a *Neuer Weg* országos napilap gyermekoldala volt.)

355 Bernhard Meier: *Zeitschriften für Kinder und Jugendliche*. In: Lange, Günter (Hrsg.): *Taschenbuch der Kinder- und Jugendliteratur*, 2. kötet, Baltmannsweiler, Schneider-Verlag-Hohengehren, 2000, 639., 637–656.

356 Hans-Heino Ewers: *Spezifische Kinder- und Jugendmedien*. In: *Literatur für Kinder und Jugendliche*. München, Wilhelm Fink, 2000, 28.

Gyermek-, ifjúsági és diákoldalak a Neue Banater Zeitungban³⁵⁷

A *Neue Banater Zeitung* megfogalmazott célja volt minden korosztályt megszólítani, az iskolásokat, egyetemistákat és más fiatalokat is.³⁵⁸

1968 és 1974 között a *Lernen, schaffen, fröhlich sein* című, hetente megjelenő rovat foglalkozott iskolásokat érintő témákkal. Diákoknak íródott 1, esetenként 2/3 oldalon, magát „pioníroldalnak” titulálta.³⁵⁹ Az első két évben nem volt feltüntetve felelős szerkesztője, 1970-től Rosl Fink nevét olvashatjuk. 1969-ben olvasható először a „Lieschen Überall” álnév cikk alatti aláírásként. Kedvelt rejtvényssorozata volt a *Preisrätsel für findige Köpfe* / „Nyereményjáték találgatónyáknak” 1971-ben. Ugyanebből az évből kapunk egy kis ízelítőt az oldal recepciójáról az „An die Pionierseite” cím alatt megjelenő olvasóilevél-részletekből. A tanulók beszámolójából az derül ki, hogy az illemszabályokról szóló cikk tetszett nekik, továbbá a természettudományos tárgyú írások, a vidám történetek és a keresztrejtvény.³⁶⁰ Egy újabb dicsérő visszajelzés 1972-ből a „NBZ-Guter Freund” olvasói írás, amelyben Magdalene Decker, a lippai líceum hetedik osztályos tanulója a következő rovatokért, írásokért mond köszönetet: az állampolgári nevelésről és a pályaválasztásról szólókért, a Deutsche Dichtung in Rumänien / *Német költészet Romániában* sorozatért, melynek darabjait sok tanulótársa is gyűjti, a gyógynövények gyűjtésére vonatkozó cikkekért, a felvételi vizsgákról való tájékoztatókért és a már említett *Für findige Köpfe* sorozat rejtvényeiért.³⁶¹

A *Lernen, schaffen, fröhlich sein* oldallal párhuzamosan létezett az egyetemisták havonta megjelenő különoldala, a *NBZ-Universitas* – 1974-ig, négy oldalon, Anton Palfi felelős szerkesztő irányítása alatt. Az 1969. november 16-i első számban (Thomas Krause tévesen jelöli meg az első kiadás dátumát 1969. szeptember 16-aként)³⁶² a szerkesztőbizottság fényképes bemutatása látható. Többek között Anton Palfi és Franz Thomas Schleich közölt verseket az *Universitas* oldalon.

357 Ennek az alfejezetnek rövid összefoglalása megjelent a *Válság és kultúra* című konferenciakötetben magyar nyelven (102–103. oldal) és a *Deutsche Sprache und Kultur im Banat* című kötetben német nyelven (Kommer Erika: *Nikolaus Berwanger und die Temeswarer Neue Banater Zeitung. Ein Überblick* In: Wynfrid Kriegleder – Andrea Seidler – Jozef Tancer (Hrsg.), *Deutsche Sprache und Kultur im Banat. Studien zur Geschichte, Presse, Literatur und Theater, sprachlichen Verhältnissen, Wissenschafts-, Kultur- und Buchgeschichte, Kulturkontakten und Identitäten, Reihe Presse und Geschichte – Neue Beiträge*, Hrsg. Astrid Blome – Holger Böning – Michael Nagel, Band 87, Bremen: edition lumière, 2015, 61–63.).

358 Schneider: *Dauernder.... NBZ*, 1982. április 11., (XXVI), 4–5.

359 Lieschen Überall: *Nicht mehr ins Kino gehen. Guter Rat teuer – aber nicht in Johannisfeld. Lernen, schaffen, fröhlich sein. NBZ*, 1970. november 25., (XIV).

360 * An die Pionierseite. *Lernen, schaffen, fröhlich sein. NBZ*, 1971. január 6., (XV), 6.

361 Magdalene Decker: *NBZ-Guter Freund. Lernen, schaffen, fröhlich sein. NBZ*, 1972. június 21., (XVI), 6.

362 Thomas Krause: *Die Fremde rast durchs Gehirn, das Nichts... Deutschlandbilder in den Texten der Banater Autorengruppe (1969-1991)*. Frankfurt/M., Peter Lang, 1998, 59.

A diákságnak mint célcsoportnak még differenciáltabb megszólítása következett azáltal, hogy 1969 végén, illetve 1970 elején számos bánsági líceumnak szentelt oldal (Temes, Arad és Krassó-Szörény megyéből) jelent meg a NBZ keretén belül *Wir über uns / Mi magunkról* fejléc alatt. Az iskolai különoldalak szerkesztőbizottságát NBZ-újságírók és diákképviselők együttesen alkották. A *Neue Banater Zeitung* részéről Rosl Fink³⁶³ volt rendszerint a felelős szerkesztő, a *Jugendtribüne*-ért Franz Thomas Schleich³⁶⁴ felelt.

Ezek a diákok által diákoknak írt oldalak céltudatosan támogatták az irodalmi tehetségeket azáltal, hogy publikációs lehetőséget biztosítottak nekik, emellett segítettek kitermelni a jövő újságíró-nemzedékét.³⁶⁵ A fiatalok támogatásának komolyságát az is bizonyítja, hogy a NBZ főoldalon cikkezett az első diákszerkesztőség megalakulásának tervezéséről,³⁶⁶ majd két hét múlva jelentette, hogy a temesvári 10-es számú Líceum diákjaiból megalakult az első ilyen jellegű szerkesztőség.³⁶⁷ A cikk közli a lap tervét is, hogy hasonló diákszerkesztőséget más német tagozattal rendelkező iskolában is létrehozson. Végül 1969. november 7-én, pénteken kerül ki a nyomdából az első *Zehnerlei über das 10er Lyzeum / Tízen a 10-es Líceumról* diákololdal, amely két kiadás után *Zehnerlei aus dem 10er Lyzeum / Tízen a 10-es Líceumból*-ra változtatja a nevét.³⁶⁸ Ennek a havonta egy oldal terjedelemben megjelenő diákmellékletnek nincs rendszeresen feltüntetve a szerkesztőbizottsága, viszont a már említett novemberi beharangozó cikk felsorolja a diákszerkesztőket, akiket Gerlinde Tomansky felelős szerkesztő, illetve a NBZ részéről Rosl Fink irányít. 1970. november 20-ától Christine Romak diákszerkesztő veszi át Tomansky helyét.

A *Wir über uns* időrendben másodikként megjelenő oldala a *Kleinreporter in Grosssanktnikolaus / Nagyszentmiklósi kisriporterek* volt, amelynek szerkesztésében az akkor még diák Marius Koity, a NBZ későbbi újságírója is részt vett. A szintén havonta megjelenő oldal szerkesztőbizottságát eleinte nem tüntetik fel, de az egyes cikkek szerzőit újságírói pontossággal. 1971 elején olvashatjuk először Harald Kyri nevét mint felelős szerkesztőét. Ugyanennek az évnek a végén, november 19-én új grafikai fejléccel jelentkezik az oldal.

363 Rosl Fink német–román szakon végzett a Temesvári Egyetemen 1966-ban. Két év Jánosföldön való némettanítás után a *Neue Banater Zeitung*hoz szerződött, ahol a nyolcvanas évek elejéig ifjúsági és oktatási problémákkal foglalkozott. Ma Németországban él. Lásd: Rosl Fink címszó, in: Dr. Anton Peter Petri: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschthums*. Marquartstein, Th. Breit Druck+Verlag GmbH, 1992.

364 Franz Thomas Schleich német szakon végzett Temesváron, 1972-től a *Neue Banater Zeitung* munkatársa. 1983 óta Németországban él, saját kiadója az Edition Schleich. Lásd: Franz Thomas Schleich címszó, in: Dr. Anton Peter Petri: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschthums*. Marquartstein, Th. Breit Druck+Verlag GmbH, 1992.

365 Uo.

366 * Erste NBZ-Schülerredaktion. NBZ, 1969. október 31., (XIII), 1.

367 * NBZ-Schülerredaktion gegründet. NBZ, 1970. november 1., (XIV), 4.

368 Pl. *Zehnerlei aus dem 10er Lyzeum*. NBZ, 1970. február 27., (XIV), 6.

A később ismertté váltak közül Anton Sterblingnek, Hans Lippetnek és Richard Wagnernek a verseit publikálta a *Kleinreporter in Grosssanktnikolaus*.

A következő iskolaoldal, a *Hier spricht Lyzeum Nr. 2 / Itt a 2-es Líceum* ismét temesvári diákéletet mutatott be. 1970. december 11-étől van feltüntetve a szerkesztőbizottság, a felelős diákszerkesztő Ingrid Heim. Többek között Gerhard Ortinau versei olvashatóak az oldal hasábjain.

A *Hatzfelder Schulecho / Zsombolyai Sulivisszhang* első száma 1969. november 28-án fényképpel és karikatúrával mutatja be szerkesztőit, köztük Gilde Reinhold Nikolaust, a kis csapat irányítóját. 1971. november 26-ától a címe már csak *Schulecho / Sulivisszhang*, felelős szerkesztője Wilhelmine Princzger.

A *Neu in Neuarad / Újdonságok Újaradról* elnevezésű oldal szerkesztőit szintén a diákok által látszólag kedvelt karikatúra formájában mutatja be az első szám 1970. február 24-én. Indulásakor Werner Söllner későbbi író volt a felelős szerkesztője, őt követte Hedwig Andree és Albert Bohn. Az oldal 1971. november 5-étől grafikailag megváltozott fejléccel jelent meg.

A lugosi C. Brediceanu Líceum oldala volt az *Aus der Schule an der Temesch / A Temes menti iskolából* című. A szerkesztőséget ábrázoló fénykép alatt az egyes diákok neve is fel van tüntetve az első, 1970. március 10-i számban. A felelős szerkesztő Hildegard Hornyatschek volt, a fejléctet 1970. november 12-én változtatták.

Resicabányáról jelentkezett az *Im Tale der Schlote / A kémények völgyében* Monika Wanja diákszerkesztő irányításával. A szerkesztők az oldal megjelenésekor, 1970. március 24-én fényképes összeállításban ismertetik magukat. Köztük van a későbbi író Rolf-Günt(h)er Bossert is (neve h-val és anélkül is megjelenik).

A *Wir über uns* sorozat 1971-ben még a *Lippa stellt sich vor / Lippa bemutatkozik*, illetve későbbi nevén *Noch einmal Lippa / Még egyszer Lippa* nevű oldallal gazdagodik. Első száma 1971. március 5-én lát napvilágot, amelyben a szerkesztőség tagjai fel vannak tüntetve fotó kíséretében, azonban a felelős szerkesztő nincs megnevezve.

1972. június 2-án jelentkezik a *Sanktannaer Extrablatt / Szentannai különoldal*.³⁶⁹

A havonta megjelenő négyoldalas *Jugendtribüne / Felszólalnak a fiatalok* elnevezésű oldal az aradi, nagyszentannai, lugosi, zsombolyai és resicabányai líceumok számára jelentkezett, 1972. október 26-ától ez a *Wir über uns* oldalak összevonása volt. Bár Eduard Schneider már említett 1982-es visszatekintője a NBZ egyes oldalaira, mellékleteire a *Jugendtribüne* utódaiként a *Treffpunkt / Találkozóhely* ifjúsági oldalt nevezi meg,³⁷⁰ amely 1981. december 30-án indult, én nem értek vele egyet. Az első kimondottan iskolához kötődik: az al-

369 Lásd még Schneider 2007, 346.

370 Schneider: *Dauernder...*, 4/5.

címében³⁷¹ megnevezett iskolák tevékenységéről szóló írásokat közöl, diákok tollából, míg a *Treffpunkt* „iskolamentes”, nem kapcsolódik iskolai rendezvényekhez, a cikkeket is főként a szerkesztő írja – természetesen ez nem zárja ki azt, hogy a fiatalok véleményét közölje, például olvasói levelek feldolgozásával, ezekre való reflektálással. A *Jugendtribüne* célcsoportja az alcímben megnevezett öt líceum diáksága, míg a *Treffpunkt* minden fiatalhoz szól, és nemcsak iskolásokhoz, hanem a már dolgozókhoz is. Bár a *Jugendtribüne* is megpróbálja összekovácsolni a különböző településekről származó szerkesztőket, illetve olvasókat – például az 1973. február elsején megjelent kerekasztal-beszélgetés által, a *Treffpunkt*nak ez állandó jellege. Véleményem szerint ez utóbbi akkora áttörést jelentett a többi hasonló oldal között, illetve után, hogy érdemes külön alfejezetben foglalkoznom vele.³⁷²

A temesvári Nikolaus Lenau Líceum tanulói a *Lenau-Schüler-Stimmen / Lenaus tanulók hangja* havi mellékletben hallatták hangjukat. A havonta megjelenő mellékletet Gertrud Grün diákszerkesztő vezette.

Az 1974-ben központilag bevezetett papírtakarékossági program eredményeként az újság már csak négy oldalon jelenhetett meg, a helyi mellékleteknek³⁷³ köszönhetően időnként nyolc oldalon. Az oldalszámcsökkentésnek az ifjúsági oldalak látták kárát: az egyetemisták oldala teljesen megszűnt, az egyes iskoláknak szánt oldalak is. Mindezek helyett havonta kétszer jelentkezett az *Unsere Schule / A mi iskolánk* diákoldal, amely tulajdonképpen a *Lernen, schaffen, fröhlich sein / Örömmel tanulunk, alkotunk* folytatása volt. Minden átmenet nélkül jelent meg, mindennemű beharangozó nélkül, amely metaszövegként felhívta volna a figyelmet a változtatásra. Kezdetben Rosl Fink szerkesztette, majd 1978-tól Helmut Menning, 1981-től Anneliese Laub. Az oldal – feltehetően a bizalmasság megőrzése érdekében, azért, hogy azt az érzést közvetítse az iskolás olvasók felé, igen, ez az én oldalam, ez már ismerős – átveszi a *Lernen, schaffen, fröhlich sein* oldaltól a Lieschen-figurát, és már az 1970. május 10-i számban felleljük az „Euer Lieschen” / „A ti Lieschenetek” aláírást.³⁷⁴ Rosl Fink szerkesztő (1968–1977) így emlékezik vissza erre:

Ha jól emlékszem, a „Lieschen Überall” [Lizácska Mindenhon, Minden-kori Lizácska – szerk. megj.] létezett már, amikor én a szerkesztőségbe kerültem. A név egyszerűen azt a szerkesztőt/szerkesztőnőt jelölte, aki mindenhol tudósított. A Bánságban elterjedt volt a „Lissi” keresztnév, a mai „Lisa, Elisabeth” megfelelője, és a „Lieschen” kicsinyítés talán arra szolgált, hogy a tanulók Lieschen személyét saját magukkal egyen-

371 *Monatliche NBZ-Sonderseiten für die Lyzeen in Arad, Grosssanktnikolaus, Lugosch, Jimbolia und Reschitza.*

372 Lásd a 7.1.1. A *Treffpunkt* című alfejezetet e dolgozatban.

373 *Arader Kurier, Heideblatt (Hatzfelder Anzeiger), Aranka Post (Großsanktnikolaus), Reschitzaer Nachrichten, Lugoscher Anzeiger.*

374 *Unter uns. NBZ, Unsere Schule*, 1974. május 10., (XVIII), 3.

rangúnak érezzék. Azt hiszem, én csak ügyesen átvettem, anélkül, hogy túl sokat gondolkodtam volna rajta.³⁷⁵

1979-ben egy gyermek- és ifjúsági sportrovatot is tartalmazott a *Neue Banater Zeitung*, a *Kinder- und Jugendsport*ot, amelyet felváltva többen szerkesztettek: Maria Endres, Theo Schweiger, Franz Demian, Balthasar Waitz, Horst Samson. Az oldal gyereksportolókat és sportoló ifjakat mutat be, a sporthírek és -beszámolók egyaránt megszólítják a felnőtteket – témájuknak köszönhetően, illetve a fiatalabb korosztályt – a cikkek szereplői által.

1981-ben az újság ismét megpróbál visszatérni a különféle iskolaoldalak szerkesztéséhez. Valójában ugyanazon iskolák diákjai szólalnak meg ismét, mint a hetvenes évek elején, csak a címek változtak kissé, és korántsem lehetséges már az a számszerű bőség ezen a téren, mint korábban. A lugosi iskolások oldala lesz a *Die Schule an der Temesch / A Temes-menti iskola*, a zombolyaiaké a *Die Schule in der Heidestadt / Iskola a pusztában*. Mindkettőt Anneliese Laub koordinálja a NBZ részéről; a diákszerkesztők fel vannak tüntetve, de nincs kiemelve egy felelős szerkesztő. A *Die Schule an der Aranka*, a nagyszentmiklósi diákok oldala Maria Endres és Horst Samson védőszárnya alatt jelenik meg.

A 80-as évek végén és 1990-ben az *Unsere Schule* és a *Treffpunkt* szólt a diákokhoz, fiatalokhoz. Grete Lambert 1990. február 15-i *Unter uns* felvezetője megfogalmazza az iskolai oldal célkitűzéseit:

Mit vártok ti az iskolától? Mit tesztek ti magatok azért, hogy a tanítás olyan legyen, amilyennek a 20. század végi civilizált világban lennie kell? Hogy alakul a tanár-diák kapcsolat? Milyennek szeretnétek ti? Milyen tankönyveket szeretnétek? Írjatok nekünk erről! Az iskolai oldalnak tényleg a diákélet tükrének kell lennie. Ez azonban csak a ti segítségetekkel lehetséges, a ti közreműködéseetekkel, véli a ti Lieschenetek.³⁷⁶

Effajta nyílt és konkrét feladatkitűzést eddig soha nem közölt az *Unsere Schule*. Említettem már, hogy az első szám átmenet nélkül követte a *Lernen, schaffen, fröhlich sein* oldalt. Megfigyelhető, hogy a konkrét feladatot – a diák-

375 „Wenn ich mich gut erinnere, gab es das »Lieschen Überall« schon, als ich in die Redaktion kam; sicher weiß ich es nicht mehr. Der Name stand einfach für den Redakteur/die Redakteurin, die von überall berichtete. Im Banat war der Vorname »Lissi« für heute »Lisa, Elisabeth« verbreitet, und die Verkleinerung »Lieschen« sollte vielleicht die Person den Schülern ebenbürtig machen. Ich glaube, ich habe ihn einfach brav übernommen, ohne viel über ihn nachzudenken.” A szerző levelezése Rosl Finkel, 2013 áprilisa és júliusa között.

376 „Was erwartet ihr nun von der Schule? Was tut ihr selber, damit der Unterricht so wird, wie er in der zivilisierten Welt des ausgehenden 20. Jahrhunderts sein muss? Wie gestaltet sich nun die Beziehung Lehrer-Schüler? Wie wünscht ihr sie euch? Wie wünscht ihr euch die Lehrbücher? Schreibt uns darüber! Die Schulseite soll nun wirklich das Schul- und Schülerleben widerspiegeln. Das kann sie aber nur mit eurer Hilfe, durch eure Mitarbeit, meint euer Lieschen.” NBZ, *Unsere Schule*, 1990. február 15. (XXXIV), 3. [Saját fordítás]

élet tükrének lenni – kérdések sokasága előzi meg. Ez a forma a bizonytalanság, a változások, az együtt gondolkodásra való ösztönzés kifejezője.

Tartalmilag ezt célozza meg Elvine Zaban szerkesztő felhívása is az első, forradalom utáni *Treffpunkt*-ban, formailag azonban teljesen másként. Megfigyelhető a kérdésforma nélkülözésével a mobilizáló hatás elmaradása:

Most azonban itt az ideje, hogy tegyünk valamit az itthon maradt fiatal-ságért. Nekünk, fiataloknak is sok problémánk van, amelyeket szívesen megbeszelnénk valakivel, de sokszor nem találjuk a megfelelő beszélgetőpartnert ehhez. [...] A „Treffpunkt” abban szeretne segíteni, hogy új barátokra találjatok, és – hogyha akarjátok – szórakoztató és beszélgető-esteket is szervezhetünk a DFDB ifjúsági bizottságával. Az ifjúsági bizottságnak van egy Mercedes busza és két kisbusza, úgyhogy kirándulásokat is szervezhetnénk.

Elsősorban azonban meg kell beszélnünk a problémáinkat.³⁷⁷

Megtévesztő lehet a magyar fordításban a többes szám első személyű ige-
ragok használata – ezt a német szöveg szenvedő szerkezettel vagy a „man” ál-
talanos alannal fejezi ki. Azért hívom fel a figyelmet erre a különbségre, mert
e változás által elvész az eredeti mondatok személytelensége, amelyre pedig
fontos rávilágítani. A cikk, az oldal segíteni szeretne, ezt hivatott kifejezni a be-
vezető szöveg, de valahogy mintha az egész tartalmi és formai felépítés éppen
ezt hátrítaná. Az „itthon maradt” fiatalokért tenni – úgy hangzik, mintha csupán
a maradékról, a selejtről volna szó. Nem az jut kifejezésre, hogy együtt tegyenek
valamit az újság és az olvasók, hanem egy „odavetett” segítség rajzolódik ki:
mi adjuk a kisbuszt, az újság felületét, de aztán ti is járuljatok hozzá valamivel.
De csak „hogyha akarjátok”. Valahol a szöveg közepén aztán feltűnik két oda-
vetett kérdés is azzal kapcsolatban, hogy mivel töltötték a fiatalok a szünidőt.
Az egyik így hangzik: „Van-e **esetleg** valami különleges élményetek, amelyet
megosztanátok velünk?”³⁷⁸ A felhívó szöveg a következőképpen zárul: „**Hogyha
mindez érdekel benneteket**, akkor írjatok, mert a Ti együttműködésetek nélkül
nem volna igazi a »Treffpunkt«.”³⁷⁹ Továbbá közli a szerkesztőség postacímét

377 „Jetzt ist es aber an der Zeit, dass wieder etwas für die hiergebliebene Jugend getan wird. Und wir Jugendliche haben auch viele Probleme, die wir gerne besprechen würden, doch haben wir oft nicht die richtigen Gesprächspartner dazu. [...] Der »Treffpunkt« will Euch helfen, Kontakte zu knüpfen, neue Freunde zu finden und – wenn Ihr wollt – auch Unterhaltung- und Diskussionsabende mit dem Jugendausschuss des DFDB zu organisieren. Dem Jugendausschuss stehen ein Mercedes-Reisebus und zwei Kleinbusse zur Verfügung, also könnte man auch Ausflüge unternehmen.

In erster Linie aber sollten wir unsere Probleme besprechen.” Eure Elvine: Hallo! NBZ, *Treffpunkt*, 1990. szeptember 11., (XXXIV), 3. [Saját fordítás]

378 „Habt Ihr uns nicht **vielleicht** ein besonderes Erlebnis mitzuteilen?” Uo. [Saját fordítás, saját kiemelés]

379 „**Wenn Ihr an all dem interessiert seid**, schreibt und, denn ohne Eure Mitarbeit wäre es ja

és jó együttműködést kíván. Ez a felelősségvárító stílus egyáltalán nem bír ösztönző jelleggel.

Térjünk most vissza egy kicsit a korábbi, hetvenes évekbeli diákoldalak recepciójához.

Paul Schuster 1970-ben háromrészes tanulmányt publikált a *Neue Literatur* hasábjain a *Neue Banater Zeitung* diákoknak és egyetemistáknak szóló különoldalairól.³⁸⁰ Bevezetőjében hiányolja a rendszerezett, szervezett, átlátható kultúrpolitikát az egyes romániai német publikációk esetében, amely lehetővé tenné a tényleges véleménycserét, kritikai szempontok egységes és következetes alkalmazását, új tehetségek támogatását, aktuális problémák alapos megvitatását. Megjegyzi, hogy szemmel láthatóan nő a publikált szerzők és a tárgyalt problémák száma, de sajnálja, hogy csak esetleges, elszórt jelenségekről van szó. Szerinte mindez alól két kiadvány képez kivételt: a *Volk und Kultur* havi lap és a *Neue Banater Zeitung*.³⁸¹

A *Neue Banater Zeitung* kultúrpolitikai szervezettségét dicséri, és már az elemzése elején találóan megfogalmazza az újság sikerének kulcsát: nem az általános értelemben vett olvasóhoz íródik. Rétegeket próbál megszólítani, elvetve az egyneműsítés fiktív létjogosultságát (figyelmet érdemlő újságpolitika a hetvenes-nyolcvanas években!), ezért alakít ki rengeteg különoldalt és mellékletet. Az objektív külvilágot természetesen egyneműen közelíti meg, mindenkire szólunk a realitást tükrözni próbáló hírek, riportok; de figyelembe veszi, hogy a szubjektív érdeklődés bizony differenciál és érdekcsoportok szerint próbálja a bánsági olvasóközönséget megszólítani. Schuster a *Kulturbote* kulturális rovat mellett az *Universitas* és *Wir über uns* diákoldalakat is vizsgálja, egészen pontosan azt, hogy miként sikerül a *Neue Banater Zeitung*nak a sokféle hangot egységbe szervezni, ütköztetni, valamiféle rendszerben láttatni.

Az eleve differenciált célcsoport mellett az is hozzájárul az említett diákoldalak sikerességéhez, hogy maguk a diákok írják őket. Schuster nem elfogult, a hiányosságokat is megemlíti: kifogásolja az esetenként iskolai fogalmazvány-szerű, minden eredetiséget nélkülöző írásokat, az anekdotázást, iskolaév-végi elegikus, konvencionális tanárdicsérő hangvételt stb., egyszerűval mindent, ami nem eredeti, nem véleménynyilvánítás, nem a tapasztalatcserét szolgálja, nem jár körbe metodikai vagy tapasztalatszerzési kérdéseket.³⁸²

kein richtiger »Treffpunkt«.” Uo. [Saját fordítás, saját kiemelés]

380 Paul Schuster: Nichtprovinzielles aus der Provinz. Zu den Beilagen der Neuen Banater Zeitung für Schüler und Studenten. *Neue Literatur*, 21. évf., 9. füzet, 1970. szeptember, 108–110.; Paul Schuster: Nichtprovinzielles aus der Provinz. Zu den Beilagen der NBZ für Schüler und Studenten – II. *Neue Literatur*, 21. évf., 10. füzet, 1970. október, 100–105.; Paul Schuster: Zur NBZ-Beilage „Universitas”. *Neue Literatur*, 21. évf., 11. füzet, 1970. november, 99–101.

381 Schuster 1970. szeptember, 108.

382 Schuster 1970. október, 100–101.

Schuster tanulmányát a saját diákoldalaikról maguk az iskolás szerkesztők is véleményezik az *Originell – das ist die Frage* című cikkben.³⁸³ Figyelemre méltó az a tudatosság, amellyel a diákszerkesztők a kérdést elemzik: amennyire lehetséges, objektivitásra törekednek, vannak esetek, amelyek kapcsán elfogadják a negatív kritikát, elismerik az általuk írt szövegek hiányosságát, viszont amivel kapcsolatban meg vannak győződve a maguk igazáról, amellet kitűnően érvelnek. Arra a kifogásra, hogy nem eredeti cikkeket is közölnek, egyik szerkesztő azzal felel, hogy ők még nem rendelkeznek kellő újságírói rutinnal ahhoz, hogy ezt elkerüljék, társa viszont egyetért Schusterrel abban, hogy valóban főleg művészeti és természettudományi témákról cikkezni, hisz ezek az információk lexikonokban is megtalálhatóak. Az iskolán kívüli tevékenységekről szóló beszámolókból Schuster azt kifogásolta, hogy nem szolgálják a tapasztalatcserét egyes diákcsoporthoz, líceumok között, azaz nem írnak például szervezési kérdésekről, csupán tömören tájékoztatnak arról, ami történt. Hedwig Schuch diákszerkesztő önvizsgálódva teszi fel a kérdést, hogy vajon mely témák és milyen közlési formák felelnének meg annak az elvárásnak, hogy valódi párbeszéd alakuljon ki az egyes diákoldalak között. Hertha Müller akkori diák száraz stílusban mond ellent Schusternek: a modern líra csak akkor érthető, ha az olvasónak van fantáziája és átgondolja, „megragja” a sorokat; illetve szerinte nem szabad általánosítani, hiszen az új lírai alkotások között is vannak értékesek és kevésbé értékesek is. Az anekdotázás idejétmúltságának vádjára azt válaszolja egy diák, hogy szerinte ezek az iskolai történetek bizony szoros velejárói a diákéletnek, ezért mindenképpen helyük van az effajta diákoldalakon. Christl Schulz Paul Schuster egy dicséretéből indul ki a spontán, valódi beszélgetéseket illetően, amelyek nem tanári elvárásra születnek. A diákszerkesztő felteszi a kérdést, hogy ők, a diákok miért nem használják ki gyakrabban ilyen értelemben a diákoldal adta lehetőségeket. Christl Fink szerint a különböző iskolák diákoldal-szerkesztői semmiképpen sem beszélnek el egymás mellett, hiszen a cikkeik által fokozatosan egyre jobban kirajzolódik egymás szemében az egyes iskolák milyensége, diákélete, így egyre jobban megismerik egymást. Christl Romak felelős szerkesztő szólal meg utolsóként: megköszöni Paul Schusternek az elgondolkodtató észrevételeit, és felkéri, hogy ezentúl rendszeresen illesse kritikával a NBZ diákoldalait.

383 * *Originell – das ist die Frage. Stellungnahme zu Paul Schusters Analyse der Schülerbeilagen. Zehnerlei über das 10er Lyzeum. NBZ, 1971. január 8. (XV), 6.*

A *Treffpunkt*³⁸⁴

A *Treffpunkt* ifjúsági oldalt kiemelném mint a legsikeresebbet, legolvashatóbbat ebben a kategóriában.

A *Treffpunkt* 1981. december 30-án indult Horst Samson kezdeményezésére (álneve Harry Simon), aki első szerkesztője is lett az oldálnak. Bár a költő-újságíró nem emlékszik arra, pontosan hogyan találta ki ezt a címet, ma is találonak és kellően programszerűnek tartja. (A *Treffpunkt* találkozóhelyet jelent.) Samson 1984-től a *Neue Literatur* folyóiratnál dolgozott, így a *Treffpunkt* egy ideig rendszertelenül jelent meg, nem havonta, mint addig. 1986 és 1989 között aztán Grete Lambert szerkesztette, 1989 és 1990 között Marius Koity, 1990. szeptember 11-étől Elvine Zaban.

Az oldal liberális(abb) hangvétele, témaválasztásai (zene, művészet, fiatalok mindennapi problémái), szinte teljes politikamentessége egyedülállóan olvashatóvá, életszerűvé és szórakoztatóvá tették. Samson szerint: „Hasonló oldal egyetlen más romániai újság hasábjain se lett volna megvalósítható [abban az időben].”³⁸⁵ A gyermekoldalakot, ifjúsági oldalakat amúgy sem sújtotta a cenzúra olyan mértékben, mint az újságok többi rovatát, de Nikolaus Berwanger és az őt főszerkesztőként hosszabb ideig követő Maria Stein különösképpen gondoskodott arról, hogy az újságírókat, szerkesztőket az ilyenfajta számonkérésektől megóvjá.

A *Treffpunkt* felépítéséről elmondható, hogy rendelkezett azokkal a majdnem minden számban visszatérő elemekkel, amelyek állandóságát és bizalmaságát biztosították, de volt annyira változatos a témaválasztása és -kidolgozása, hogy eredetiségét és érdekességét az olvasókörében fenntartsa.

Állandó elemei közé tartozott a *Hallo!* vezércikk, a *Brieffreunde* levelezőrovat, a *Jugendspruch* idézet-sarok és a lírai alkotásoknak szentelt rész. Ezen kívül rendszeresen közölt interjúkat, körkérdéseket és riportokat.

384 Ennek az alfejezetnek rövid összefoglalása megjelent a *Válság és kultúra* című konferenciakötetben magyar nyelven (103–105. oldal) és a *Deutsche Sprache und Kultur im Banat* című kötetben német nyelven (Erika Kommer: *Nikolaus Berwanger und die Temeswarer Neue Banater Zeitung. Ein Überblick* In: Wynfrid Kriegleder – Andrea Seidler – Jozef Tancer (Hrsg.): *Deutsche Sprache und Kultur im Banat. Studien zur Geschichte, Presse, Literatur und Theater, sprachlichen Verhältnissen, Wissenschafts-, Kultur- und Buchgeschichte, Kulturkontakten und Identitäten*, Reihe *Presse und Geschichte – Neue Beiträge*, Hrsg. Astrid Blome – Holger Böning – Michael Nagel, Band 87, Bremen: edition lumière, 2015, 63–64.).

385 A szerző interjúja Horst Samsonnal 2013 augusztusában.

[illegible]

A fiatalokat mozgósító *Hallo!* (az első számban *Hello!*) felvezetők életszerűek, aktuálisak és a fiatalokat érdeklő témákat dolgoznak fel. Eleinte nem is viselik mindig a *Hallo!* címet, hanem az aktuális témát jelölik meg címként – pl. a *Mädchen auf hohem Gaul* (1982. december 1.) című cikk a barátság témájában Eva Claudia Feisthammel olvasó levelét tárgyalja, aki arról kérdezett, régimódi-e egy lány, ha 18 évesen még nem volt kapcsolata fiúkkal. A szerkesztő a kérdésre beérkezett olvasói válaszokból is tallóz. Általában olvasói levelekre, az azokban felvetett problémákra, témákra reflektál az újságíró ezekben a felvezetőkben. Baráti aláírással köszön el – pl. Harry, Euer Harry, az írások személyes hangvételűek. Mivel a *Hallo!* vezércikk, felvezető adja meg az oldal alaphangját, illetve esetenként az olvasókkal való kapcsolattartás tükrének tekinthető, tartalmi és stilisztikai eltérései az egyes szerkesztők által felügyelt periódusokban sokatmondóak. Az olvasói levél szerepe a *Treffpunkt*ban vitathatatlan, a fiatal olvasókkal való kapcsolattartás alappillére.

A *Treffpunkt* nagy népszerűségnek örvendett célcsoportja körében: pezsgő, interaktív, a korszellemet meghazudtoló szellemi nyitottságú oldal volt, amelynek szerkezeti-tematikus vázát az olvasói levelek, illetve az olvasókkal való találkozások biztosították. A szerkesztőség tagjait is megdöbbenette az olvasói levelek sokasága, a sok pozitív visszajelzés.

Az olvasó folyamatos bevonása az oldal szerkesztésébe egyedi dinamikát kölcsönöz a *Treffpunkt*nak. A fiatalok minden felhíváshoz pozitívan, segítően, együttműködően viszonyulnak. Körkérdések és a rájuk adott válaszok látnak napvilágot – pl. a temesvári Lenau-iskola tizenkettedikesei között, az 1982. június 2-i számban: „Hogyan rendeznéd be / rendezted be a szobádat?”³⁸⁶ Ez folytatódik az 1982. június 30-i számban is.

A *Treffpunkt* – akárcsak a teljes *Neue Banater Zeitung* – együttműködésre szólít fel és olvasóinak megelégedi a bizalmat. Az első számból idézek:

Javaolok Neked egy találkozóhelyet. Ok? Beszélgethetünk egymással: szemtől szemben, levelezve vagy telefonon. Kinek nincs ma gondja, kérdem én. Írjál nekem a problémáidról – akár álnév alatt, ha szükségét érzed – vagy hívd az 1-53-17-es telefonszámot és mesélj. Ha nem találunk megoldást, talán segít a többi TREFFPUNKT-olvasó, akinek nem mindegy, hogy mi van Veled, Veled vagy Veled. Tényleg nem érdekel bennünket semmi, ahogy „néhány felnőtt” vagy „a másik generáció” állítja? Tegyük egy próbát. A Ti Harrytek³⁸⁷

386 „Wie würdest/hast Du Dein eigenes Zimmer einrichten/eingerichtet?”

387 „Ich schlage Dir einen Treffpunkt vor. Okay? Wir können, wir dürfen doch miteinander reden: Auge in Auge, durch Briefe oder über Telefon?! Probleme, wer hat heute keine, frag ich Dich. Schreibe mir über Deine – auch unter Decknamen, wenn Du meinst, dass das notwendig ist – oder ruf einfach 1-53-17 an, teile mir Deine Probleme mit. Finden wir keine Lösung, helfen uns vielleicht andere TREFFPUNKT-Leser, denen es nicht gleichgültig ist, was mit Dir und Dir oder Dir geschieht. Interessiert uns wirklich nichts,

"Was denken Sie von Salinger?"

nhz-jugendseite

treffpunkt

JUGEND-SPRUCH

Hallo!

Unfaire "Compact"

Wer schreibt ihnen?

Ausgabe Nr. 51

Rudolf Maris

Andrea Oprea

4. ábra. *Neue Banater Zeitung, Treffpunkt*, szerk. Marius Koity, 1989. január 13.

wie manche »Erwachsene« oder »die andere Generation« behaupten? Stellen wir uns alle mal auf die Probe! Euer Harry" (*Treffpunkt*, 1981. december 30.)

Interjú Horst Samsonnal

Hogyan lett szerkesztő a Neue Banater Zeitungnál? Milyen céljai voltak szerkesztőként és mennyiben tudta ezeket megvalósítani?

Fiatal tanárként Buziaschban/Buziasban/Buziásfürdön írtam egy bemutatót a bánsági német buziásfürdői festőről, Weigandról. Erre figyelt fel Nikolaus Berwanger, a NBZ főszerkesztője, akinek az Adam Müller Guttenbrunn irodalmi körben az akkori kultúrrovat vezetője, Eduard Schneider bemutatott, és alkalmazott. Ez a következőképpen történt: „Niki, itt van a fiatal tanár, aki Weigandról írt!” Erre Berwanger megkérdezett, hogy nem akarok-e inkább átmenni a NBZ-hoz. Igennel válaszoltam. Mire ő: Akkor várjuk önt következő hétfőn 8 órakor a szerkesztőségben. Ez lesz az első munkanapja újságíróként. Én ellenkeztem, hogy ez aligha kivitelezhető a tanév közepén, mert a tanfelügyelőség nem fog elengedni. Berwanger: Fiatalember, ezt bízsa csak rám. Ha az újsághoz akar jönni, találkozzunk hétfőn. Így hétfőn, ahelyett, hogy 5.30-kor Buziásfürdőre utaztam volna, 8 órakor a NBZ-hoz mentem. Fél óra múlva íróasztalom is volt. Ez 1977-ben történt. 1984 májusáig maradtam, ezután átmentem a *Neue Literatur*hoz, az Írószövetség lapjához.

Kinek az ötlete volt 1981. december 30-án a fiataloknak szóló Treffpunkt oldal elindítása?

Iskolai oldala mindig volt a NBZ-nak, javasoltam, hogy indítsunk egy fiataloknak szóló oldalt is. Berwanger az elképzeléseim felől érdeklődött és jóváhagyta az ötletet. *Treffpunkt*nak neveztük el.

Hogyan született a cím?

Már nem tudom pontosan, honnan jött nekem ez a név, de még ma is tökéletesnek és programszerűnek tartom.

Saját kezdeményezésre szerkesztette az oldalt, vagy kiosztott feladat volt? Saját kezdeményezésre.

Mit talált különösen szépnek, mit nehéznek ebben a munkában?

Akkoriban mindent szépnek találtam az oldallal kapcsolatosan. Az első alkotásom volt fiatal újságíróként. És szabad kezet kaptam az oldal tartalmi összeállításában. Még a közlendő versek kiválasztása miatt sem volt – meglepetésemre – sem harag, sem korlátozás. A *Treffpunkt* telitalálat volt. Zsurnalisztikailag és az akkori idő- és újságírói keretek között ideális állapot volt.

Voltak-e problémái a cenzúrával? Mennyiben korlátozta a cenzúra a munkáját? Elnézőbb volt a cenzúra gyermek- és ifjúsági oldalak esetében?

A cenzúrával sosem volt gondom. Erről Berwanger gondoskodott. Tartotta a hátát és ragaszkodott hozzám. Kedvelt költőként és emberként is. Barátok lettünk. Csak egyszer volt rám szörnyen dühös, amikor hátat fordítottam az NBZ-nek és átmentem a *Neue Literatur*hoz. Megértette, mégis haragudott, igaz, csak pár napig.

Hogyan magyarázza azt a liberális hangnemet, amelyen a Treffpunkt a fiatalokhoz szólhatott? Sokkal lazább és érdekesebb volt, mint a kor hasonló diákoldalai.

Fején találja a szöveget, találkozóhely, telitalálat! Időnként irigyeltek is a kolégáim a szabadságomért. Senki előtt nem maradt rejtve az a friss lendület, amelyet a lap hasábjain terjeszthettem. Lehetetlen lett volna bármelyik másik romániai újságnál ilyen oldalt szerkeszteni a fiataloknak.

Hogyan dolgozta fel a beérkezett olvasói leveleket? Válaszolt rájuk? Mindig az újságban vagy postán is? Megőrizte-e őket?

Erre sajnos nem tudok válaszolni, már nem emlékszem. Sajnos nem őriztem meg egy levelet sem, viszont a *Treffpunkt*-oldalakat a Ceaușescu-korszak utáni temesvári látogatásom alkalmával elhoztam. Egy barátnőm, egy németnárnő őrizte meg őket egy irattartóban versekkel és levelekkel együtt, az ágya alatt elrejtve.

Miért hagyta abba 1984-ben az oldal szerkesztését? 1985 első hónapjaiban nem volt Treffpunkt-oldal, először áprilisban újra, Luzian Geier úr szerkesztésében.

Verseim és nézeteim miatt vitában álltam a megye párttitkárával, Eugen Florescuval és a Securitatével. Napjaim a NBZ-nál meg voltak számlálva, mivel az újság – mint akkoriban az összes létező újság Romániában – a párté volt. Célpontjuk lettem, és félő volt, hogy eltalálnak. Azt reméltem, hogy a *Neue Literatur*nál, amely az Írószövetséghez tartozott, amelynek én is tagja voltam (különben 1981-től az Adam Müller Guttenbrunn irodalmi kör tagja is voltam, ahová Nobel-díjas írónőnk, Herta Müller is tartozott), sérülésmentesen megúszhatom a dolgot és ugyanakkor közel maradhatok az irodalomhoz. Ez aztán így is lett. Eleinte hiányzott a *Treffpunkt*, „újraélesztése” után azonban már nem.

Gyermek-, ifjúsági és diákoldalak a *Szabad Szóban*

A *Szabad Szó* gyermek-, ifjúsági és diákoldalai az általam vizsgált periódusban, 1968 és 1990 között nagy változatosságot mutatnak szerzők, szerkesztők, műfajok, illetve a megszólított célcsoport szempontjából, ezért indokolt a tárgyalt rovatok címének, struktúrájának alaposabb szemrevételezése, a fent említett kategóriák behatárolása vagy szükség esetén egybemosódásuk megvívágítása.

A *Család és iskola* nevű rovattal kezdeném, mivel ez átszövi mind a huszonkét évet, kisebb-nagyobb módosításokkal. 1969-ben a szerkesztő feltüntetése nélkül jelenik meg, a cikkeket az újság munkatársain kívül zömében tanárok írják.³⁸⁸ Október 3-ától az oldal keretén belül jelentkezik egy fotósorozat, amely éltanulókat kap lencsevégre „Fényképezőgéppel a legjobbak között” elnevezéssel. Egy másik alrovat a *Család és iskolán* belül a *Diákposta*, amelyben tanulók leveléből olvashatunk idézetet (idézőjel nélkül) és tudósításszerű híreket iskolai tevékenységekről, illetve iskolákat érintő egyéb eseményekről (például tanfelszerelés beszerzéséről).³⁸⁹

1970-ben hozzávetőlegesen ugyanaz marad a szerzői paletta, bővül viszont szülői írásokkal is, például *Szülők írják* cím alatt olvasói leveleket közöl a rovat.³⁹⁰ A *Diákposta* esetenként tanulók irodalmi próbálkozásait is közli (verseket, meséket).³⁹¹ Ezen kívül a *Család és iskola* megjelenteti diákszerzők cikkeket is: 1971. április 2-án például Horváth Marikának, a 10-es számú Líceum XII. osztályos tanulójának írását a végzős diák érettségi utáni dilemmáiról *S most pajtás, merre?* címmel.

Az 1970. szeptember 25-i *Család és iskola* vezércikke metaszöveggént is kezelhető a zsurnalisztikai elemző számára, hiszen fontos elemét boncolgatja a rovatnak: megnevezi igencsak összetett célközönségét:

Sok száz **tanuló** és **szülő** várta érdeklődéssel a pénteki lapszámban megjelenő féloldali rovatot, a *Család és iskolát*, talán egy-egy kérdésre feleletet kapnak benne, talán hozzájuk is szól valaki... Igyekeztünk munkára ösztönző, örömet szerző írásokkal megteremteni azt a kapcsolatot, amely **iskolához, családhöz** és magukhoz a **tanulókhoz** fűzhet.³⁹²

388 Pongrácz P. Mária, Dóry Jolán, Görgényi Endre (Gherasim Emil álneve), Joó Imre, Bakó Lajos, Csomós Imre tanár, Albert Ferenc, Fulda Pál tanár, Forray Mária tanárnő, Sánta Márton tanár, Kiss Péter tanár, K. Törék Ildikó stb.

389 *Család és iskola. Szabad Szó*, 1969. december 5. (XVI), 3.

390 *Család és iskola. Szabad Szó*, 1970. április 24. (XVII)

391 *Család és iskola. Szabad Szó*, 1970. március 26. (XVII), 3. és *Család és iskola. Szabad Szó*, 1970. április 17. (XVII), 3.

392 Vizsgálat. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1970. szeptember 25. (XVII), 3. (a dolgozat szerzőjének kiemelési)

A kulcsszó ez esetben a „kapcsolat”, pontosan kijelöli a rovat célját: élő dialógust teremteni diákok, szülők és tanárok között. Célcsoport tekintetében, úgy érzem, mégis a családon van a hangsúly, a gyerekeken és a szülőkön, az iskola másodlagos abban az értelemben, hogy csak olyan minőségében van jelen, amennyiben a diákok által hat a családra, amennyiben az iskola és szülők együttes összefogására van szükség a tanuló gyermek nevelése érdekében. Tanárokat megszólító cikk, szakírás nincs a rovatban, ez nem is célja a szerkesztőknek. Tanárok, tanítók vagy cikkíróként szerepelnek, vagy egyes cikkek tárgyaként, dicséző vagy éppen elmarasztaló szövegek környezetben.³⁹³

Az újságírók minden kritikus cikket kötelesek voltak elküldeni az érintetteknek (jelen esetben Tácsi László tanfelügyelőnek), és a bírált félnek is kötelessége volt válaszolni.³⁹⁴ Ezáltal a problémákkal valóban foglalkoztak, és a legtöbb gond orvoslásra is talált.

Az iskola mint gyermeknevelő intézmény nagy hangsúlyt kapott. Az idézett *Viszontlátás* című írásból azt is megtudjuk, hogy a rovat szerkesztői az elkövetkező tanévben is folytatni kívánják iskolalátogató körutakat, találkozásokat terveznek tanulókkal és oktatókkal, továbbra is nyitottak tanácsadásra, és megpróbálnak panaszokat közvetíteni, esetleg orvosolni is, hibákra felhívni az illetékesek figyelmét. Azaz célkitűzésük: valóságos, élő fórumként működni a diák-szülő-tanár célcsoport hármásában. Ezt sikerült is megvalósítani: az olvasók, a szülők, tanárok és tanítók a rovat mellett álltak, rendszeresen felkeresték a szerkesztőt, levélben vagy telefonon jelezték a problémákat, meghívták a szerkesztőt az iskolákba.³⁹⁵ (Az, hogy a környékbeli magyar templomokat és az ott szolgáló papokat is rendszerint felkeresték az újságírók tanévkezdés előtt, és velük karöltve, akár házról házra járva elbeszélgettek a szülőkkel a magyar iskola, az anyanyelvápolás fontosságáról, nem jelenhetett meg a pártlapban.)³⁹⁶

1971-ben nő a *Család és iskola*-ban a diákok által írt cikkek száma,³⁹⁷ és először tüntetik fel 1971. április 23-án külön keretben a szerkesztő nevét, aki ekkor Pongrácz P. Mária. Ez a feltüntetés a további kiadásokban rendszertelen: 1971. június 4-én nem jelenik meg, aztán június 11-én újra. Pongrácz P. Mária szerint a diákokat buzdítani kellett, hogy írjanak, de ebben (is) segítették munkáját a tanárok.³⁹⁸

A rovat célcsoportjának összetételére gyakorlatias válasz Tácsi Lászlónak a *Család és iskola*-ban belül megjelent *Tudás-osztályzat-érvek. Vélemények az ismeretek értékelésének objektív és szubjektív tényezőiről* című véleményösszegző írása.

393 Pongrácz P. Mária: Elfoglalt sorok egy tanítónőhöz. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1970. január 23. (XVII); Pongrácz P. Mária: Kérdezzék meg Dobroczy Judit tanítónőt és Dimperiu Margit tanítónőt is. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1970. március 6. (XVII).

394 Levelezésem Pongrácz P. Máriával 2014 novemberében.

395 Uo., 4.

396 Uo.

397 Pl. Toró Tibor: Ahol a munkáshősök éltek. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1971. április 2. (XVIII); Varga Erzsébet: Versenyünkről. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1971. április 2. (XVIII)

398 Levelezésem Pongrácz P. Máriával 2014 novemberében, 6.

A megszólítottak csoportjának sokrétűsége sejlik fel az alcímek olvasatakor: *Ahogy a szülő látja, A tanuló szemszögéből, Mit mond a nevelő?* Ehhez társul az összegzés, a kapcsolat, amelyet az újság, a rovat kíván biztosítani: *Kinek van igaza?* – teszi fel a kérdést az utolsó alcím, összegezve, kérdezve, elgondolkodtatva.³⁹⁹

Az 1972-es év *Család és iskola* kiadásai érdekes cikksorozatot közölnek *Vita* címen az osztályfőnöki órákról, az erkölcsi nevelésről. A *Vitazáróban* Pongrácz P. Mária kifogásolja, hogy egyetlenegy szülői levél érkezett a témában:

A tanári hivatásról, az iskola és a család sokoldalú és igen lényeges kapcsolatairól, az osztályfőnökök feladatairól, munkamódszereiről, tapasztalatairól folyt a véleménycseré a rovatunk hasábjain.

[...] nyilvános véleménycserénk nem korlátozódik a vita formában lezajló cikksorozat közlésére, hanem a gyakorlati munka során felmerülő kérdések, pozitív tapasztalatok és eredmények közlésével folytatódik.

[...] igen reméljük, hogy továbbra is sok érdekes nevelési kérdéssel foglalkozó cikk érkezik a ***Család és iskola*** rovatunk címére.⁴⁰⁰

A *Család és iskola* nyílt volt, aktív, felvállalta a vitás kérdések megbeszélését, nem hunyt szemet a problémák felett, támogatta a párbeszédet. Az előbbi idézet is hű tükre a rovat eszmeiségének, céljainak, egy olyan szerkesztőközösségnek, amelynek a kapcsolat fenntartása, éltetése a fontos a rovatcím által jelzett csoportok és azok tagjai között, illetve az újság és olvasói között. Bizonyosan ez a szerkesztői hozzáállás is hozzájárult ahhoz, hogy a szülők hangja erősödött. 1972-ben egyre több cikk jelent meg szülők tollából: *A szülői bizottság nevében*,⁴⁰¹ *A szülőket kerestem*,⁴⁰² *Egy osztály bizonyít*.⁴⁰³

A *Család és iskolának* érték volt a gyermek, a tanítás, a nevelés. Fontos volt jó tanulók fényképét megjelentetni, kirándulásokról, versenyekről, előadásokról tájékoztatni, a jó tanítóról szólni. Ezt az értékképviselő munkát egészíti ki 1972-ben a *Katedra* című, tanárokat bemutató cikk- és fényképsorozat,⁴⁰⁴ a *Tanulók könyvespolca* (esetenként *Könyvespolc*) elnevezésű könyvszemle⁴⁰⁵ vagy Tácsi Lászlónak *A gyermeknevelés kisszótára* című alrovara.⁴⁰⁶

399 Tácsi László: Tudás – osztályzat – érvek. *Vélemények az ismeretek értékelésének objektív és szubjektív tényezőiről*. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1971. január 15. (XVIII).

400 Pongrácz P. Mária: *Vitazáró*. A legérdekeltőbb fél még hozzászólhat. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1972. március 10. (XIV), 4.

401 Csiszér Erzsébet szülői bizottsági elnök: *A szülői bizottság nevében*. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1972. március 18. (XXIX)

402 Juhász Anna szülő: *A szülőket kerestem*. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1972. május 26. (XXIX)

403 Gáll Ildikó (A temesvári 1-es számú általános iskola IV. B. szülői bizottsága nevében): *Egy osztály bizonyít*. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1972. június 2. (XXIX), 4.

404 Pl. *Katedra*. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1972. január 21. (XXIX)

405 Pl. *Tanulók könyvespolca*. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1972. május 12. (XIX); *Könyvespolc*. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1972. június 2. (XXIX)

406 Pl. Tácsi László: *A gyermeknevelés kisszótára*. *Család és iskola, Szabad Szó*, 1972. októ-

1973-ban tovább él a *Család és iskolán* belül a *Diákposta*, *A gyermeknevelés kissozóára*, a *Tanulók könyvespolcára*, a *Szülők fóruma* (ez utóbbi az 1972-es év végén indult). Az 1973. január 19-i számban találkozunk először a *Kis alkotók* elnevezésű alrovattal, amelynek indoklását és célkitűzéseit Pongrácz P. Mária fogalmazza meg *Az alkotás műhelye* című cikkében:

Az iskolára gondolok. Arra az intézményre, ahol mint bimbóból a virág, úgy bomlik, teljesedik ki, nyer érvényt az emberi érték. Arra az iskolára gondolok, ahol az emberi képességbe vetett hit erős hőfokon él, ahol minden kisdíákban egy lehetőséget lát a nevelő. Arra az iskolára, amely meg tudja mondani, hogy az iskolapadban ülő „kisininból” felcseperedve milyen szakember lesz, melyek azok a területek, ahol tehetségét, társaitól megkülönböztető képességét a legjobban hasznosítani tudja. [...] Arra az iskolára, amely megmutatja, mit jelent a saját erőben, a cselekvő tettekben és célszerű gondolkodásban hinni, amely értelmet szab és követel időegység szerinti szigorral minden tevékenységtől. [...]

Alkotás műhelyének nevezném ezért az iskolát, ahol e nemes szenvedély kiteljesedéséhez szükséges anyagi és szellemi eszközök birtokában olyan dolgokat művelhetnek, mint: tudományos újítás, zenei szerzemény, irodalmi alkotás, képzőművészeti alkotás, sportteljesítmény stb., magas fokon. [...]

[...] Íme, miért indítjuk el a *Kis alkotók* sorozatunkat, miért szándékunk bemutatni Család és iskola rovatunkban azoknak a tanulóknak a munkáját, akik nevet és rangot harcoltak ki maguknak már az iskolapadban, akikre büszke az iskola, az osztálytársak.⁴⁰⁷

A felvezető szöveg felhívással zárul: tanárokat, tanítókat, diákokat kér fel arra, hogy a környezetünkben élő különösen tehetséges diákokról hírt adjanak. Azért tartottam fontosnak, hogy ilyen hosszasan idézzek a cikkből, mert a szerző felvázol egy (vágyott? létező?) iskolaképet, amelynek bemutatása során meszerien ötvözi a párt által elvárt propagandaszerű bikkfanyelvet (és a mögöttük húzódó irányelveket) a valóságos pedagógiai szándékokkal. A tanulókban „lehetőséget” lát a párt is, egy új egyedet, akit szocialista emberré kell formálni – és a pedagógus is, nyilván egészen más értelemben: megadni a diákban a sajátos, rá jellemző képességeket, és őt abba az irányba terelni, ahol ezen adottságait a legjobban kamatoztatni tudja. „A társaitól megkülönböztető” képességeket emlegetni nyilvános kiadványban 1973-ban merésznek számíthatott, hiszen leplezetlenül ellentmondott a szocialista uniformizáló elveknek. A „cselekvő tettek” megfogalmazás lehet ugyan a bikkfanyelv része is, emlékeztethet a kommunista

ber 6. (XXIX)

407 Pongrácz P. Mária: *Az alkotás műhelye. Szabad Szó, Család és iskola*, 1973. január 19. (XXX)

rendszer ideológiai buzdításaira, állandó munkára való ösztönzésére, de eszmei síkon kilépvén propaganda jellegű szövegekörnyezetéből (a *Szabad Szó* végtére is pártkiadvány volt) valóságos felhívás lehet a megszólított olvasói csoport felé: pedagógusok, diákok, hadd mutassuk fel értékeinket, hadd hallassuk a hangunkat. Annak az iskolának a képét rajzolja meg a szöveg, amely túl tud lépni a hangzatos szölamokon, és az alapoktól elrugaszkodott üres beszéd helyett konkrét dolgokat tud felmutatni. Az idézet utolsó előtti bekezdésében olvasható lebotás, a konkrét tevékenységek felsorolása ellentétben áll a gondolatindító „nemes szenvedéllyel”, végérvényesen ráébresztve az olvasót az egész szöveg kettősségére, amelyet már a cikkindító hasonlat is felvillantott. „Mint a bimbóból a virág”, úgy bontakozik ki az érték a körülírt iskolatípusban és magában a szövegben is.

Az 1974-es év fokozza a *Család és iskola* sokoldalúságát. A február 15-i kiadás ennek mesterpéldája: tükröződik benne a célközönség sokrétűsége, változatos nézőpontok megszólaltatása, az olvasókkal való kapcsolattartás változatossága. Pongrácz P. Mária rendezetlen családi háttérű tanulók problémájára hívja fel a figyelmet *A tanító lelkiismerete* című riportjában, a dumbravai levelező tagozatról ad hírt Szabó Rozália *Tanulnak a felnőttek* cikkében, Joó Imre *Óvodások szüleinek* ír, Kovács Zoltán *Három vélemény egy díjnyertes előadásról* írásában a felkészítő tanárnő, a főszereplő diák és a bemutatott darab szerzője nyilatkozik. Az oldal közli még a megszokott *Diákposta* alrovatot, felhívást intéz pionírokhoz alkotói versenyre, és képben ad hírt Kubán Endre író diákokkal való találkozásáról.⁴⁰⁸

Az 1975-ös *Család és iskola*-kiadásokra kezd túlnyomóan jellemzővé válni az ideologizáló hangnem, ami ront a rovat tartalmi színvonalán. Ez a jelenség a közelgő március 9-i választásokkal magyarázható. A február 20-i szám az oldal tetején keretben idéz a Szocialista Egységfront Kiáltványából, amely tanárokat, tanítókat buzdít még színvonalasabb nevelői munkára. Az alatta levő cikk is, amely *A kérők* című színműnek a temesvári Diákházban tartott előadásáról tudósít, ennek a politikai eseménynek a köntösébe burkolja mondanivalóját *Március kilencedike tiszteletére* címmel.⁴⁰⁹ A fényképgaléria ezúttal nem éltanulókat, hanem óvodás gyerekeket mutat be, tovább árnyalva ezzel a gyermek olvasói kategóriának az összetételét. Tácsi László *Pályaválasztási tanácsadója* a rovat tematikai palettáját bővíti.

A következő év néhány hónapig újra rendszert hoz a rovat szerkesztőjének feltüntetése szempontjából: 1976 első hónapjaiban Pongrácz P. Mária neve szerepel a *Család és iskola* szerkesztőjeként, március 4-étől Joó Imre földrajz szakos tanár veszi át ezt a tisztséget, aki Graur Jánosnak, egykori lapmunkatársnak és a mai *Heti Új Szó* főszerkesztőjének visszaemlékezése szerint „igyekezett – a kiadói elvárásokat is követve – tükrözni főleg a magyar tannyelvű oktatás helyeze-

408 *Család és iskola. Szabad Szó*, 1974. február 15. (XXXI), 5.

409 Szabó Rozália tanárnő: Március kilencedike tiszteletére. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1975. február 20. (XXXII), 2.

tét a Bánságban”.⁴¹⁰ Állandó cikksorozatok: *Diákposta*, *Sportkalauz*, *Az otthon*. Az 1976. március 18-i szám újra egy politikai eseményre kénytelen építeni, így *A politikai nevelés és a szocialista kultúra kongresszusára készülve*⁴¹¹ Ceaușescu-idézetrel indít, sőt az egész kiadásnak egy átfogó politikai összesítő alcímet ad: „Kommunista módon élni és dolgozni”.⁴¹² Ezeknek a napoknak a NBZ-kiadásait, ezen belül a diák-, ifjúsági és gyermekoldalakat átnézve megállapíthatjuk, hogy március 12-én és március 26-án került sor a minden második pénteken megjelenő, Rosl Fink által szerkesztett *Unsere Schule* iskolai tematikájú oldal közlésére, ezekben viszont nyoma sincs politikai tartalmú, jellegű cikkeknek. Ezen a példán jól látható tehát, hogy a német nyelvű napilap nem volt olyan mértékben ellenőrizve a cenzúra intézménye által, mint a magyar kiadvány.

A *Család és iskola* 1976-ban és 1977-ben is hűen kitart fő célja mellett, melyet a szülők és pedagógusok közötti párbeszéd biztosításában, szorgalmazásában, támogatásában lát a gyerekek nevelése érdekében. Ezt bizonyítja például a *Szülők és pedagógusok gyümölcsöző párbeszéde*⁴¹³ című szöveg Joó Imre tollából vagy a *Szülői nevelőmunka az osztályzat mérlegén*,⁴¹⁴ amely Csomós Imre tanár írása. Mindkét cím egyértelműen utal a rovat által megcélzott olvasói csoportokra, ami igencsak gyakori a *Család és iskola* cikkeit tekintve. Esetenként a célcsoport mellett a témát is röviden és világosan jelzi már a cím: például *Kamaszokról felnőtteknek*,⁴¹⁵ *Indulásról indulóknak* vagy *Matematikáról szülőknek*.⁴¹⁶

Sokoldalú tematikája és szerzői csoportja mellett talán a megszólított olvasótáborok sokasága, komplexitása teszi a leginkább nehezzé a *Család és iskola* oldal műfaji behatárolását. Egyszerre szól tanulókhöz, szülőkhöz és pedagógusokhoz, tehát nem gyermekoldal, s nem is diák- és nem ifjúsági oldal, hanem mindez egyben és még ennél is több. A rovatcím kitűnő: tökéletesen fedi a képviselt célokat és a közölt tartalmakat. Leginkább „iskolások köré épülő közösségi oldalként” határoznom meg a rovatot. Még egy tavaszi vakációra készült különkiadás sem téveszti szem elől a hármas célcsoportot és azok kapcsolatát: „Egy-egy vakáció egyúttal sajátos vizsga is – tanulónak, iskolának, szülői háznak: a megnövekedett szabad időnek mint öröm- és értékkorrásnak termékeny hasznosításáról adnak számot.”⁴¹⁷

410 Lásd levelezésem Graur Jánossal, 2014. július 11.

411 *Család és iskola. Szabad Szó*, 1976. március 18. (XXXIII), 2.

412 Uo.

413 * Szülők és pedagógusok gyümölcsöző párbeszéde. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1976. december 16. (XXXIII), 2.

414 * Szülői nevelőmunka az osztályzat mérlegén. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1977. január 13. (XXXIV), 2.

415 Joó Imre: Kamaszokról felnőtteknek. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1974. augusztus 8. (XXXI), 2; * Indulásról indulóknak. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1977. szeptember 1. (XXXIV)

416 Szűcs Ferenc tanár: Matematikáról szülőknek. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1979. január 4. (XXXVI), 2.

417 * Eredményes évharmad után. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1978. április 6. (XXXV), 2.

Fennáll annak kockázata, hogy a 70-es, 80-as évek *Szabad Szóját* nem ismerő mai modern olvasó teljesen más értelmet társíthat a „közösségi oldal” szókapcsolathoz, mint amit vele kifejezni szeretnék: az összetartó, egymással kapcsolatot tartó, a gyerek érdekében összefonódó otthon és iskolát, amely viszonyt tökéletesen illusztrálja a címbéli „és” kötőszó. Mindezek ellenére azért vettem fel mégis a *Család és iskola* rovatot az elemzendő oldalak sorába, mert lényegét tekintve részlegesen beleillik a gyermekoldal kategóriába. A hármas szándék, amelyről dr. Manfred Marquardt beszél gyermek- és ifjúsági oldalak esetében (és amelyről már szó esett az előbbieken), a szórakoztatás, az ismeretközvetítés és a magatartás-irányítás kétségkívül jellemző a *Család és iskola*ra is.

Az 1979-es év végétől a rovat hangvétele kezd egyre politikai színezetűbb lenni, egyre több a – nyilvánvalóan – a cenzúra által előírt tartalom: oldalindító Ceausescu-idézetek,⁴¹⁸ az RKP politikájának propagandaszerű dicsérete.⁴¹⁹ Az 1980. május 24-i kiadás után több mint öt évig meg is szűnik a rovat, helyét az *Oktatás-nevelés* veszi át. 1985. október 17-én tér vissza a *Család és iskola*, Graur János szerkesztésében, egy régi és két újonnan bevezetett alrovattal. Folytatódik az *Elindultak szeptemberben* fényképsorozat, amelyet Graur János kezdeményezett, és „amely évről évre, immár évtizedek óta tükrözi a magyar tannyelvű oktatásban résztvevők számának sajnálatos csökkenését”.⁴²⁰ A *Kollokvium* kerekén belül matematikai, fizikai, kémiai feladványokat közöltek, amelyekre megoldásokat lehet beküldeni, és elindul a *Fórum*, amelyben a gyermekkel kapcsolatos, feltehetően sokakat érdeklő kérdést boncolgató cikket olvashatunk, például a nagyszülők által nevelt gyerekekről,⁴²¹ tanulási módokról,⁴²² a tanári pályáról,⁴²³ az eszményképről⁴²⁴ stb. A legszembetűnőbb és a legtöbb kérdést kiváltó változás azonban a levelezőrovat mássága: az eddig megszokott *Diákposta* most *Cs.éI. Postája* néven jelentkezik. Érdekes módon – hiába kapja fel a fejét a kutató magyarázatokat keresve – e változtatás nem rejt semmiféle, kutatási szempontból lényeges háttér-információt:

A DIÁKPOSTA az állandó kapcsolatot jelentette nemcsak a lappal, hanem a megye különböző helységeiben működő iskolák magyar diákjai

418 Pl. az 1979. december 6-i kiadásban.

419 * Pionír-híradó. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1979. október 25. (XXXVI), 2.; Matlak Éva tanár, a temesvári 1-es számú általános iskola SZEFSzervezetének elnöke: A közéleti tevékenység tökéletesítésének szellemében. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1980. január 10. (XXXVII), 2.

420 Lásd levelezésem Graur Jánossal, 2014. július 11.

421 Vámos Margit: Nagymama-gyerek. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1985. október 17. (XLII), 2.

422 Gáll Ildikó tanárnő: Hogyan tanuljon a gyerek? *Szabad Szó, Család és iskola*, 1985. november 7. (XLII), 2.

423 Berkes Irén – Bugárszky Ildikó: Gondolatok a pályáról. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1985. november 21. (XLII), 2.

424 Makkai Teréz tanárnő: Az eszménykép. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1985. december 5. (XLII), 2.

között. Ezért – bár kívülről nem látszott – esetenként erőltettük az összeállítás megjelenését. Arra már nem is emlékszem, hogy miért, kinek a döntése alapján változott meg a címe, arra sem, hogy valaki nehezményezte volna a névváltoztatást.⁴²⁵

Pongrácz P. Mária visszaemlékezése szerint a *Diákposta* átváltoztatása *Cs&I Postájává* csupán az újtás kedvéért történt és azért, hogy más írások is bekerülhessenek a rovatba, ne csak a diákszerzők szövegei; az angol jel a lap grafikusának kezdeményezése volt és nem keltett feltűnést.⁴²⁶

Graur János a levelezői rovat egy fontos jellemzőjére, céljára hívja fel a figyelmet: ezeknek a levéltartalmaknak a közlése – mert helyszűke miatt csak levelekből való tallózásról, levelek tartalmának ismertetéséről volt szó – nemcsak az olvasó és az újság között volt kapocs, hanem az olvasótáboron belül az egyes egyének között is.

1988-ban többször változik a *Család és iskola* oldal fejlécének grafikai ábrázolása,⁴²⁷ tovább nő a politikai tartalmú írások száma a rovaton belül, az oldalnyitó Ceaușescu-idézetek rendszeressé válnak, feltűnően gyakori és kizárólagos a helységnevek román nyelvű használata (Timiș megye, Dumbrava, Gătaia, Moșnița Nouă, Cenad stb.). A beolvasztási, elrománosítási eljárások hűtükreként lepik el az oldalt a román tartalmak, román hatások – már egy megszokott iskolabemutató illusztrálásaként is egy román tanerő biológiaóráján készült fényképet közöl a rovat.⁴²⁸ Az újság mindvégig gerincesen ellensúlyozza ezeket a „kötelezettségeket”: az említett fénykép mellé egy magyarórát ábrázoló is került,⁴²⁹ és bár *Édes hazánk* cím alatt és a Pionír tanáccsal közösen, de minden tanévben megszervezi a rovat az irodalmi, rajz-, kézimunka- és (egy-egy évben) előadói versenyét, amellyel „az irodalom, a művészet és az anyanyelv iránti érdeklődés fokozásához” kíván hozzájárulni „a tanulók soraiban”.⁴³⁰ Ez a megrendelt tevékenység jó alkalmat szolgáltatott az anyanyelv és a néphagyományok ápolására a diákok körében.⁴³¹

A következő rovat, amely figyelmet érdemel, az *Oktatás-nevelés*, amelyet a *Család és iskola* helytartójának is nevezhetnénk, mert mindig akkor tűnik fel, amikor az említett rovatársa megszűnik megjelenni. 1968-ban a szerkesztő feltüntetése nélkül olvashatjuk; ezután 1980 és 1985 között jelentkezik újra rendszeresen. Tematikailag hírt ad iskolai rendezvényekről, iskolákat mutat be, tanárok és óvónők írnak nevelő munkájukról, esetleg tanácsokkal látják el a szülőket.

425 Lásd levelezésem Graur Jánossal, 2014. július 11.

426 Levelezésem Pongrácz P. Máriával 2014 novemberében, 3.

427 1988. január 21-én és 1988. február 4-én.

428 Graur János: Ahova szívesen járnék iskolába. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1989. január 5. (XLVI), 2.

429 Uo.

430 * ÉDES HAZÁNK. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1985. december 14. (XLII), 2.

431 Lásd levelezésem Graur Jánossal, 2014. július 11.

A cím olvasatakor ismét felmerül a jogos kérdés, hogy kikhez szól az oldal, kik a megszólítottak, kik olvassák vagy kik kellene hogy olvassák. A cikkek szülőknek és diákoknak szólnak, esetenként, például az óvodások nevelése tárgyúak csak szülőknek. A célcsoport tehát itt sem egyrétegű, ez az oldal sem sorolható be problémamentesen a diák-, gyermek- vagy ifjúsági oldal kategóriába. Az indok, amiért mégis vizsgálódás alá került, az, hogy célközönsége részlegesen diákokat foglal magába.

Az első egyértelműen diákoldal, amellyel az adott időszakban a *Szabad Szóban* találkozunk, a *Diákszó*, a Temesvári Politechnikai Intézet hallgatóinak különoldala: diákoknak szól, diákok írják. 1969. november 20-án jelentkezik először, két oldalon. A második, 1969. december 18-i szám máris felteszi a (kör)kérdést: „Hogyan látja a *Diákszó* oldalt és mit vár tőle a jövőben?”⁴³² A válaszok alapján betekinthetünk egy kicsit az olvasótáborba: dr. Sisak Ernő egyetemi előadótanár szerint hasznos lenne a szerkesztői munkába a többi főiskola hallgatóit is bevonni; a diákok kifejezik örömüket, „hiszen olyan kezdetről volt szó, amit már nagyon vártunk”.⁴³³ Mégis 1970-ben még csak néhány kiadása lát napvilágot, aztán hosszabb szünet következik. 1975. május 30-án indul újra, Vajda Sándor szerkesztésében. A párt elvárásainak eleget tevő beharangozó megfogalmazza azért az oldal célkitűzéseit is: az egyetemisták „sokrétű tevékenység[ének] tükrre kíván lenni”,⁴³⁴ és az „elért eredményekről”⁴³⁵ akar vallani.

1976-ban a diákszerkesztők újra megfogalmazzák céljaikat, visszatekintve „örökségükre”, indulásukra:

Van egy örökségünk... Talán ezekkel a szavakkal illethetnénk legtalálóbban a lényegét annak a két év előtti találkozóknak, amelyen a *Szabad Szó* szerkesztőivel közösen elhatároztuk: „lesz (ismét) *Diákszó!*” S az „örökség” vállainkra került. [...] igyekszünk képet alkotni önmagunkról, igyekszünk (másokkal is) megsejtenni azt, hogy a jövő értelmiségét sem csupán az alkalmi lelkesedés, a hosszú haj vagy a gyakran kihívó külső jellemzi, hanem mindenek előtt az alkotó jelenlét [...] ⁴³⁶

Ha visszatérünk vizsgálódásunk kiindulópontjához, a rovatcímhez, ezúttal egyértelmű válaszokhoz jutunk. A név magába foglalja a célcsoportot, amely a vállalt és kifejezett céloknek megfelelően hallatja a hangját. A folyamatot, a cselekvést látom hangsúlyosnak ennek az oldalnak az esetében, amely által nemcsak a tartalom változatos, hanem az olvasók és a munkatársak is változ-

432 * Hogyan látja a *Diákszó* oldalt és mit vár tőle a jövőben? *Szabad Szó, Család és iskola*, 1969. december 18. (XXVI), 3.

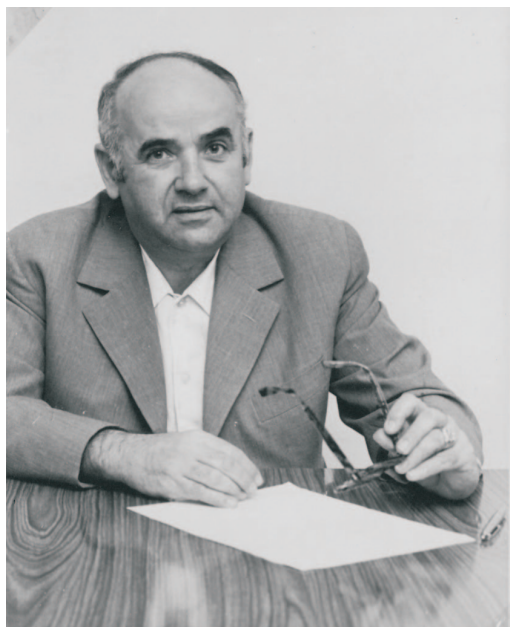
433 Uo.

434 * *Diákszó. Szabad Szó*, 1975. május 30. (XXXII), 2.

435 Uo.

436 Kovács István: *Örökségünk... Szabad Szó, Diákszó*, 1976. október 28. (XXXIII), 2.

nak, alakulnak, formálódnak.⁴³⁷ Figyelemre méltó az 1977-es év végén indult *Vita* cikksorozat, amelyben Nagy Márta egyetemisták házasságáról ír, a szerkesztőségi megjegyzés pedig hozzászólásokra buzdít.⁴³⁸ A témafelvetésre szülő-olvasótól érkezett *Visszhang* lekeresíti a párbeszédet.⁴³⁹ A fentebb említett folyamatot példázza ez a fajta kommunikáció is, valamint maguk a diákok közötti dialógus is. A *Diákszó* 1978. április 27-i kiadása a *Forum Studentesctől*, a Temesvári Egyetemi Központ, a KDESZ orgánumától vesz át írásokat „a megye fiataljai, valamint a Temesváron tanuló egyetemi hallgatók közötti tartós kapcsolatok példázata”-ként.⁴⁴⁰ Utolsó kiadása 1978. december 23-án jelentkezik.

5. ábra. Quittner László

A politikai hangvételű *KISZ-élet* mellett, amelyet elenyésző kivétellel Quittner László írt, megemlíthetjük még az 1968-as *Szülőknék – nevelésről* cikksorozatot és a Tácsi László által szerkesztett 1969-es *Válaszúton* pályaválasztási rovatot. Mindhárom cím egyértelműen utal a rovat tematikájára, a *Szülőknék – nevelésről* a célcsoportra is. Quittner és Tácsi írásainak elsősorban diákok a megszólítottjai, akik a KISZ-életben részt vettek, illetve pályaválasztás előtt álltak.

437 Uo.

438 Nagy Márta: A „boldogító igen”-ről. *Szabad Szó, Diákszó*, 1977. december 20. (XXXIV), 2.

439 Karoliny Margit: Elhatározásukhoz – szülői támogatásunkat. *Szabad Szó, Diákszó*, 1978. január 19. (XXXV), 2.

440 *Diákszó. Szabad Szó*, 1978. április 27. (XXXV), 2.

Három, hosszabb ideig rendszeresen megjelenő, egyértelműen ifjúsági oldal elnevezéséről, tartalmáról és olvasóközönségéről kell még szót ejtenem: a *Fiatalokról fiataloknak* (1971–1979), az *Ifjúság* (1980–1982) és a *Fiatalok* (1989) oldalakról van szó. Ezekhez adódik még a *Vétő*, a Temesvári Magyar Ifjúsági Szervezet Lapja, amely – lévén, hogy a rendszerváltás után született, 1990-ben – másfajta megközelítést igényel.

A *Fiatalokról fiataloknak* első száma 1971. január 21-én, csütörtökön került ki a nyomdából, Józsa Ödön szerkesztő feltüntetésével. Az oldal címe egyértelműen tükrözi a korosztályt, amelyhez szólni kíván, illetve jelzi a tartalmakat, amelyeket közölni tervez. A fiatalokról szóló írásokat egy vezércikk vezet be, amely a megszembélyesített rovat hangján szól az olvasókhoz:

Halló, lányok, halló, fiúk! Köszöntelek! Nevem: Fiatalokról – fiataloknak. Hogy kicsit hosszú és nem valami frappáns? Mit csináljak, erre keresztelt a szerkesztő – bizonyára nem tudott jobbat kisütni. De ha tetszik, szólíthattok csak röviden F. F.-nek is. [...] No, de mind mellébeszélék, s még nem mondtam semmit magamról. [...] Gondoltam, elvitáztatunk egy kicsit a magunk dolgairól, úgy, kertelés nélkül, őszintén – ahogy szoktuk. Persze, igazatok van, nemcsak vitatkozásból áll az élet, mert ugyebár dolgozni is kell valamit. Hát ami engem illet, becsülöm a munkát, tisztelem az alkotást; de azért szeretnék néha-néha szórakozni is [...] Szeretek nevetni és nem szégyenlek fintort vágni [...].⁴⁴¹

(Ön)ironikus monológ, amely szemantikai síkon zseniálisan kétértelmű. Az öniróniával leplezett irónia az első megfigyelhető kettősség a szövegben. A „mellébeszélék, s még nem mondtam semmit” nagyon emlékeztet a párt propagandaszövegeire, Ceaușescu beszédeire. Már az „őszinte, kertelés nélküli” vitáztatás olvasatán is gyanút fognánk, hogy itt bizony a sorok közé is nézni kell, de ott van még a megerősítés is a kijelentés végén: „ahogy szoktuk”. Azaz: ez az oldal tényleg és felvállaltan megpróbál olyan hangon megszólalni, amelyen bizony nem volt akkoriban (a megjelenésekor) szokás. A „munka” témája a következő kettős elem a szövegben. A „mert ugyebár dolgozni is kell valamit” a munka propagandaszövegekben sokat emlegetett, kiemelt fontosságára utal ironikusan egy olyan társadalomban, amelyben az iskolásokat is közmunkára vitték a mezőre, a szőlőbe, és amelyben a Ceaușescu által előírt, több évre előre meghatározott mezőgazdasági, termelési tervekkel kellett a lakosságnak megvalósítania. Ezt a témát egy fokozás emeli a bikkfanyelvi szint fölé (az „alkotás” szellemi síkra tereli a „munkát”, s innen már elindulhat az olvasói gondolkodás a sorok mögé való nézés szintjére), és egy ellentétes mellékmondat rántja el a kijelentést utolsó pillanatban attól, hogy korszakdicsőítő hangnembe torkoll-

441 F.F.: [c. n.]. *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1971. január 21. (XXVIII), 3.

[illegible]

6. ábra. Szabad Szó, *Fiatalokról fiataloknak*, 1974. február 8.

Az *F. F.* első kiadásában helyet kap még egy, a vezércikkhez hasonlóan az oldalból „kiszóló” írás. Bár se címe, se feltüntetett szerzője nincs, szövegimmanens elemek elárulják, hogy a szerkesztő véleményével állunk szemben – amolyan „kulisszatitkok feltárása”-jellegű a cikk:

Erre a helyre a szerkesztő valami érdekeset, épületeset szeretett volna írni a nemzedék-kérdésről. Amolyan bevezetőfélét, amelyben óvatosan érinti, „tálalja” a témát. De kapott egy írást és... hümmögni kezdett. Aztán kapott egy másikat is. Erre félretette az épületes cikket, azt mondta: üsse kő, vágjunk mindjárt a dolgok sűrűjébe... Bizonyára Neked is van véleményed a kérdésben!⁴⁴²

A szöveg – mind hangnemben, mind tematikában – remek párja a vezércikkek: elveti a nagyszabású, „épületes” tartalmakat és előnyben részesíti az életszagú, valóságos konkrét eseteket, nem mellékesen véleménynyilvánító álláspontra buzdít, amely nem fogadja el a tálcán felkínált, hangzatos tartalmakat mindennemű ítélkezés nélkül. Evvel a felvezetővel két cikk jelenik meg a generációk közötti különbségekről, eltérő látásmódokról. Az egyik Nagy Tóth István sofőr *Ilyenek vagytok...*⁴⁴³ írása, a másik Bodó Barna egyetemi hallgató *Ilyenek vagyunk...*⁴⁴⁴ cikke.

Szerkesszük közösen címmel tartalmaz még egy szerkesztői felhívást ez az első szám (igencsak lendületes indítás!), éspedig a megye neves fiatal alkotóit, sportolóit, művészeit szeretné a további kiadásokban bemutatni, az olvasók választása alapján:

Támadt egy ötletünk. S ugyebár, ha az embernek ötlete támad (sajnos, elég ritka pillanat), azt föltétlen el kell mondania. Arra gondoltunk, miért ne szólhatna bele az olvasó is az oldal szerkesztésébe?! Elhatároztuk például, hogy bemutatjuk megyénk egy-egy neves fiatal (csakis fiatal!) íróját, költőjét, képzőművészt, sportolóját, táncosát, színészét, könnyűzene-együttesét stb. Miért ne választhatnátok ki ti, hogy kiről írjunk? A dolog nagyon egyszerű: mi minden számunkban bejelentjük, melyik terület következik, *ti* pedig megmondjátok, ki legyen az FF vendége. [...]

Amellett, hogy ez a szöveg is tartalmaz iróniát és szemantikai kettősséget (gondolok itt az „ötletre”, illetve annak hiányára, amelytől függetlenül mégis születnek (nyilvános) beszédek abban a társadalomban, akkor is, ha nincs mon-

442 * [c. n.]. *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1971. január 21. (XXVIII), 3.

443 Nagy Tóth István sofőr: *Ilyenek vagytok...* *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1971. január 21. (XXVIII), 3.

444 Bodó Barna egyetemi hallgató: *Ilyenek vagyunk...* *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1971. január 21. (XXVIII), 3.

danivaló), retorikai kérdésekre épül. A szerkesztőség már meg„gondolta”, sőt „elhatározta”, hogy lesz egy ilyen művészeket bemutató sorozat, de szeretné az olvasókat is bevonni a munkafolyamatba, hogy érezzék, ez az ő oldaluk, van beszólásuk, ez itt életük terének egy olyan kis szelete, ahol valóban hallathatják a hangjukat. A többes szám első személyű és többes szám második személyű igék erre a felajánlott párbeszédre utalnak.

Mindezeket a merészségeket, azaz nem szokványos írásokat ellenpontozva jelen vannak az oldalon rendszerhű írások is. A nem aláírt *Jeles esztendő*⁴⁴⁵ a párt 50 éves évfordulóját vetíti elő, a szintén szerző nélküli *Övé a kristályserleg*⁴⁴⁶ egy román ajkú munkásnőt mutat be, Păun Elenát, aki az országos ifjúsági szövetség nyertese. *Tarka-barka* cím alatt vidám, könnyű híreket olvashatunk; az oldal két illusztrációja három diákot ábrázol egyenruhában *Osztálytársak* képaláírással, illetve Louis Armstrongot és feleségét otthonukban. Akkor rávetődik pillantásunk a központi elhelyezésű költeményre, Kiss András⁴⁴⁷ *Vers*⁴⁴⁸-ére, és megállapítjuk, hogy öt-kettő arányban mégis túlsúlyban vannak az oldalon a nem propagandajellegű szövegek.

A *Fiatalokról fiataloknak* az 1980-as évek elejéig jelenik meg: 1971 és 1974 között Józsa Ödön szerkesztésében, az 1975-ös kiadásoknak nincs feltüntetve a szerkesztője, míg 1976-tól három évig Joó Imre a rovat megjelölt szerkesztője. Az 1979-es számokat Vajda Sándor szignálja; az egyetlen 1980-as számnak újra nincs feltüntetve a szerkesztője.

1972-ben indul az *F. F.*-en belül a „Radar” elnevezésű hírsarok, amely fiatalokat érintő, többnyire politikai színezetű információkat közöl. Kutatói szemmel figyelemre méltó az 1974. február 28-i kiadásban megjelent *Szerkesszük együtt... Az FF, ahogy a diákolvasó látja*⁴⁴⁹ írás, amely tulajdonképpen egy metaszöveg a rovatról, annak recepciójáról:

Megszoktuk már, hogy a hónap negyedik csütörtökén a Szabad Szóban megjelenik egy oldal, amelyet nekünk szerkesztenek. Nem tudom, hogy más fiatalok miként fogadják ezt a rovatot, de mi, a temesvári 2-es számú magyar tannyelvű líceum III. H évének diákjai mindig izgalommal, érdeklődéssel várjuk. Elolvassuk cikkeit és rendszerint mindjárt vita is alakul a felvetett kérdések körül.⁴⁵⁰

445 * Jeles esztendő. *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1971. január 21. (XXVIII), 3.

446 * Övé a kristályserleg. *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1971. január 21. (XXVIII), 3.

447 Akkor egyetemista, ma költő, biológus, muzeológus Temesváron. Lásd. Paul Eugen Banciu – Aquilina Birăescu: *Timișoara literară. Dicționar biobibliografic al membrilor Uniunii Scriitorilor – Filiala Timișoara*. Timișoara, Editura Marineasa, 2007. és Aquilina Birăescu – Diana Zărie: *Scriitori și lingviști timișoreni (1945-1999). Dicționar bibliografic*. Timișoara, Editura Marineasa, 2000.

448 Kiss András: *Vers. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1971. január 21. (XXVIII), 3.

449 Kovács Zoltán: *Szerkesszük együtt... Az FF, ahogy a diákolvasó látja. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1974. március 28. (XXXI), 7.

450 Uo.

A diákszerző szövegének kulcsszavai egyértelműen a „megszoktuk”, „várjuk”, „vita” és „kérdések”. Az első kettő a rovat pozitívan fogadott állandóságára utal, az utolsó kettő pedig arra az élő kapcsolatra, amely szerkesztők és olvasók között kialakult. Azt, hogy a leírtak (nagyreszt) megfelelnek a célközönség érdeklődési körének és valóban befogadásra találnak, mi sem jelzi jobban, mint az előző szám teljes oldalas körkérdése és annak válaszai, amely tulajdonképpen diákolvasók kezdeményezésére született. A *Miért csak könyörgésre? Az iskolai összejövetelek ürügyén a családi kapcsolatról*⁴⁵¹ című cikkekre gondolok, amelynek születési körülményeiről a szerkesztő két ízben is beszámol, az írás bevezetőjében és zárógondolatok formájában. Középisikolás lányok keresték fel a szerkesztőt azzal a kéréssel, hogy vitát szeretnének kezdeményezni arról a témáról, hogy egyes fiatalokat miért nem engedik el a szülők iskolai rendezvényekre. Bár a szerkesztőnek nem tűnt a téma nagyon „falrengetőnek”, a beszélgetésre mégis sor került. És bár az anyag megjelentetését is szerkesztői dilemmák előzték meg, mégis nyilvánosságra hozatott a belőle kikerekedett írás azzal az indoklással, hogy „a tényeket hiába kerüljük meg, a kérdőjelek akkor is kérdőjelek maradnak, ha szemet hunyunk felettük”.⁴⁵² A dialogizáló, problémafeltáró szándékot grafikailag is jelzi az oldal, melynek illusztrációját szórakozó fiatalokat ábrázoló nagyméretű kérdőjel-formába tömörített fényképkollázs képezi. Az összeállítás zárómondata azt vetíti előre, hogy legközelebb a szülők véleményét fogja megkérdezni (és közölni) a témában a szerkesztőség – ezt sajnos nem sikerül megvalósítani.

1974 nyarán a *Fiatalokról fiataloknak* három alkalommal is – május 30-án, június 27-én és július 25-én – lerövidített formában jelenik meg, azaz fél oldalon, két flekk terjedelemben. Az újság nem szolgál az olvasóknak magyarázattal ez ügyben, és azzal kapcsolatosan sem, hogy a teljes lapterjedelem 1974. május 10-től nyolcoldalról négyoldalra csökken. Az okot csak néhány címdalra olvasható politikai-gazdasági cikk sugallja, mint például: *Az önköltség csökkentése ÁLLANDÓ FELADAT*⁴⁵³ vagy *Gazdaságosan, magasabb minőségi színvonalon*.⁴⁵⁴

Az 1975-ös *F. F.*-kiadások erős politikai tartalmú és propagandajellegű cikkek sokaságát tartalmazzák – talán ez is magyarázat lehet arra, hogy ebben az évben már nincs külön keretben feltüntetett, felvállalt szerkesztői név az oldal alján.

Például egy 1975. január 30-án megjelent cikk az ifjúság neveléséről⁴⁵⁵ azt szorgalmazza, hogy jó, működő kapcsolatot kell teremteni gyerek, iskola és szülők között a nevelés érdekében:

451 A rovarszerkesztő: *Miért csak könyörgésre? Az iskolai összejövetelek ürügyén a családi kapcsolatról. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1971. február 28. (XXVIII), 7.

452 Uo.

453 * *Az önköltség csökkentése ÁLLANDÓ FELADAT. Szabad Szó*, 1974. május 4. (XXXI), 1.

454 * *Gazdaságosan, magasabb minőségi színvonalon. Szabad Szó*, 1974. augusztus 8. (XXXI), 1.

455 Jó Imre: *Szövetségesek felelőssége. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1975. január 30. (XXXII), 2.

Napjainkban megváltozott és megnőtt az iskola szerepe az ifjúság nevelésében: növekszik az iskolába járó fiatalok száma, az iskolában eltöltött idő, a tanulóifjúság társadalmi súlya, s mindezzel, valamint a tudományos technikai forradalom kibontakozásával együtt nő az iskolát végzettekkel kapcsolatos elvárás is. [...]

[A szülők] Az ismeretek gyorsuló mennyiségi és minőségi növekedése miatt – mondják – egyre kevésbé tudják a tanuló ismeretszerzését segíteni és ellenőrizni. [...] Lemondjunk a családnak, e szoros érzelmi szálakkal átszőtt kisközösségnek, a gyermek személyiségének teljes kibontakoztatásában oly nagy hatású nevelési tényezőnek a szerepéről, nevelői ráhatásáról? Nem tehetjük. A család ellenére, vagy mellőzésével az iskola nemigen alakíthatja ki a gyermek szocialista személyiségjegyeit. [...]

[...] az iskola nevelő-partnernek tekinti az ifjúsági szervezeteket, amelyek a fiatalok közösségben való szocialista nevelésének kiapadhatatlan tartalékaival rendelkeznek.

Mit néz meg, mit hallgat meg, mit olvas el az ifjú?⁴⁵⁶

A lexikai síkon megfigyelhető, hogy az „ifjúság”, „ifjúsági” szavak a teljes szövegben kilencszer fordulnak elő, a „fiatalok” háromszor, a „gyermek” is háromszor. Hogy ez miért releváns? Tatiana Slama-Cazacu, a Bukaresti Egyetem professzora, aki hosszú éveken át kutatta a bikkfanyelvet⁴⁵⁷ mint jelenséget és ennek jellemzőit, összetevőit, megállapította, hogy a totalitarista rendszerek diskurzusaiban fontos szerepet játszott bizonyos szavak vég nélküli ismétlése, elcséplése azzal a céllal, hogy bekerüljenek a köztudatba és ezáltal automatizálódjanak a tömegek körében.⁴⁵⁸ Ezáltal kialakult egy „leszegényített”,⁴⁵⁹ kli-sékkal teli nyelv azzal a céllal, hogy kialakítson egy kívánt magatartásformát azokban, akik használják.⁴⁶⁰

Az idézett részletben megfigyelhető, hogy az „ifjúság” szó fordul elő a legtöbbször, amely a politikai propagandaszövegekre volt jellemző – gondoljunk csak magának az *Ifjúsági Szervezetnek* a nevére, a KISZ-re. A hosszú, feldíszített, ismétlésekkel tarkított, semmitmondó kijelentések teljesen rendszerhűek. „A család ellenére, vagy mellőzésével az iskola nemigen alakíthatja ki a gyermek szocialista személyiségjegyeit.” – olvassuk egy melléknevekkal dúsított problémafelvető kérdés után a letisztult kijelentést, és meglátjuk a mondat végén ki nem tett felkiáltójelet, amely a cikk megjelenési idejében oly megszótó

456 Uo.

457 A bikkfanyelv jelenségével „A nyelv mint manipulatív tényező” című fejezet foglalkozik.

458 Tatiana Slama-Cazacu: *Limba de lemn – sinteză retrospectivă și constatarea vitalității acestui parazit al limbii române*. In: Ilie Rad (ed.): *Limba de lemn în presă*. București, Tritonic, 2009, 13–75.

459 Uo.

460 Slama-Cazacu Orwellt idézi az általa „Newspeak”-nek nevezett nyelv meghatározása kapcsán. Lásd Uo., 34.

kérdéskörre asszociál: adják-e magyar szülők a gyermeküket magyar tannyelvű iskolába vagy inkább románba, mert azáltal jobban fog érvényesülni. Természetesen a magyar tagozatos osztályok sem voltak kivételek abban, hogy követniük kell a célt, miszerint a gyermekek szocialista személyiségjegyeit kell kifejleszteniük, de mégiscsak erősebb védelmet nyújthatott ez ellen az anyanyelvi kultúra megismerése, használata és ápolása. Hogy mennyire foglalkoztatta ez a kérdés akkoriban az érintett családokat és a közvéleményt, elárulja a lap új évfolyamának, a *Temesvári Új Szónak* 1990. január 10-i számában címdalra megjelent *Üzenet a magyar szülőkhez*⁴⁶¹ című írása Ugry Károly nyugdíjas tanár tollából, amelyben a magyar gyerekek iskoláztatásáról ír – felvázolva, hogy a magyar iskolahálózat elsorvadását segítették elő azok, akik eddig román tannyelvű osztályokba írták gyermekeiket, és felszólítja őket, hogy ezentúl csakis a magyar tagozatot válasszák a végre „szabad, demokratikus” hazában.

Visszatérve a melléknevekre, ismét Slama-Cazacu professzor asszony kutatásaira kell hivatkoznom, aki a bikkfanyelv jellemzőjeként említi a melléknevek halmazozott használatát és a hiperbolák jelenlétét a szövegben.⁴⁶² Joó Imre írása is nagy számban tartalmaz ilyen semmitmondó mellékneveket, mint: „alapvető” szocialista személyiségjegyek, „kiemelt” nevelési feladat, és felnagyítást is, mint: „kiapadhatatlan” tartalékok. Egy másik jellemző, a harcra való buzdítás, mozgósítás szándéka⁴⁶³ is fellelhető a szövegben: a cikk zárórésze „sürgető feladatként”⁴⁶⁴ emlegeti az iskolák és egyéb nevelő intézmények (művelődési otthonok, klubok, könyvtárak, sportegyesületek) közötti kapcsolat szorosabbá tételét, és kijelöli az ide vezető utat: „Szervezettebbé kell tenni közöttük a kapcsolatot [...]”.⁴⁶⁵

Az 1975. február 13-i és 27-i *Fiatalokról fiataloknak* a küszöbön álló március 9-i választások jegyében jelent meg. Ceaușescu erre vonatkozó idézete vezeti be az *Urnák előtt egykor és ma. Idősek és ifjak múltat, jelent, jövőt idéző gondolatai* címet viselő összeállítást.⁴⁶⁶ Az illusztrációk erőltetett képaláírása is ezt a tematikát kell hogy alátámassza. Két, biológialaborban dolgozó diákot ábrázoló fénykép alatt ez áll: „Érdekes, izgalmas minden feladat a biológiai szakkörben. Tervezni, kutatni, jövőt álmodni... ez ma az életre felkészülő tanulói ifjúság napi feladata. Emellett hitet tenni készül március 9-én sok ezer diákfiatal.”⁴⁶⁷ A másik, egy munkás fiatalembert ábrázoló kép szövege sem meggyőzőbb: „Az EMT – itthon és határainkon túl is ismert védjegy. Motorgyártó fiatal szakmunká-

461 Ugry Károly, nyugdíjas tanár: *Üzenet a magyar szülőkhez. Temesvári Új Szó*, 1990. január 10. (II), 1–2.

462 Slama-Cazacu, 30.

463 Uo., 47.

464 Joó Imre: Szövetségesek felelőssége. *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1975. január 30. (XXXII), 2.

465 Uo.

466 * *Urnák előtt egykor és ma. Idősek és ifjak múltat, jelent, jövőt idéző gondolatai. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1975. február 13. (XXXII), 2.

467 Uo.

sok népes gárdájának helytállását is fémjelzi, köztük azokét, akik március 9-én először lépnek majd az urnák elé, hogy termelési eredményeik mellé politikai hitvallásuk bizonyítékát is letétbe helyezték.”⁴⁶⁸ Amellett, hogy a szöveg túlságosan hosszú képaláírásnak, erőltetetten belemagyaráz a fényképbe olyasmiket is, amit az nem ábrázol, és egy olyan rövidítést használ, amely csak bennfentesek, azaz a megidézett korban élt emberek számára érthető. Slama-Cazacu azt írja az ilyen rövidítésekről, hogy az elfogadható, hogy helybeli korlátozottság indokolja használatukat, de ha magyarázat nélkül kerülnek a szövegbe, akkor klisévé válnak – az említett példa azért, mert csak egy bizonyos embercsoport számára érthető.⁴⁶⁹

Az 1975. február 27-i szám a Szocialista Egységfront Kiáltványából idéz felhívást a szavazásra.⁴⁷⁰ A Joó Imre által írt *Pályaválasztási szándékok térképét*⁴⁷¹ egyrészt azért tartom említésre méltónak, mert témája reprezentatív lehet az elemzett diák- és ifjúsági oldalak tematikáját tekintve (ez a leggyakrabban előforduló téma a vizsgált rovatok írásaiban), és mert megfogalmaz olyan megfigyeléseket, amelyek a mai kor helyzetére vonatkoztatva is megállnák helyüket. Az akkori megkérdezett fiatalok 63%-a tervezte, hogy egy felsőoktatási intézményben tanul tovább, és ezt az arányt a szerző nem tekinti „sem reálisnak, sem megvalósíthatónak”, mert nem veszi figyelembe a „társadalmi igényeket”, és a közepes felkészültségű tanulóknak a jók és jelesek mellett amúgy sincs esélyük, ami az önismeretre való nevelés hiányára mutathat. Azt viszont nem tartom indokoltnak, hogy a szerző csak egyetlen iskola, a temesvári 2-es számú Líceum diákjait kérdezte meg és ennek alapján általánosít: „Kérdőjelek sora vár továbbra is megválaszolásra – s véljük, hogy nemcsak az általunk felkeresett líceumban.”⁴⁷² A személytelen megfogalmazás – a „kérdőjelek” megszemélyesítése és a homályos jelentésű többes számú ige („várjuk”) ennek az általánosításnak az elemei. Figyelemre méltó a véleménykutatás eredményeit összefoglaló cikk közepén külön keretben elhelyezett írás, amely tartalmilag nagyjából megegyezik Joó Imre 1975. január 30-i idézett szövegével, amelyben a fiatalok neveléséről ír, annak fontosságáról, hogy ez ügyben az iskola, a család és az ifjúsági szervezetek fogjanak össze. A téma ily gyakori és redundáns megjelenítése azt sugallja, hogy itt politikai elvárásról van szó: a lapnak mint pártkiadványnak közvetítenie kellett a szocialista nevelés alapelveit.

1976-tól – ekkortól az oldalt Joó Imre szerkeszti, 1978-ig, és ez fel is van tüntetve – az oldal elkezd nagyon politizálni. Hangsúlyozottan arról szól minden írás, hogy a fiataloknak építeniük kell a szocialista társadalmat, részt kell

468 Uo.

469 Slama-Cazacu, 52.

470 * (A Szocialista Egységfront Kiáltványából). *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1975. február 27. (XXXII), 2.

471 Joó Imre: *Pályaválasztási szándékok térképe. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1975. február 27. (XXXII), 2.

472 Uo.

vállalniuk a párt által előírt ötéves gazdasági terv megvalósításában; az illusztrációk zömében fiatal munkásokat és munkásnőket ábrázolnak, az esetleges hírek is mind politikai jellegűek. Néhány cikk még Ceaușescu-idézetekkel is terhes. Mindezek közlése mellett, ha marad még szabad hely, olvashatunk egy-egy írást a pályaválasztásról vagy egy-egy valós, a fiatalokat érintő problémáról, mint a más városba szakadt egyetemisták honvágya vagy éppen felsőbbrendű magatartása. Nézzük például az 1976. február 12-i *F. F.*-oldalt. Már a címek is sokatmondóak. A nominális stílusban megfogalmazottak, amelyek mellőzik a ragozott igét, nem is igen nyújtanak mást, mint tartalom nélküli, üres, rendszerhű szöveget. Az *Együtt lépni a történelemmel*⁴⁷³ című írás az ifjúság szocialista nevelését taglalja újra, elcsépelésig meg a „szocialista építést” – nem is vár mást az olvasó a címbéli főnévi igenévtől és az aláírás hiányától. A *Pályavonal*,⁴⁷⁴ amelyet Friedmann Jenő szignál, a fiatal Csóka Erzsébet szakmunkásról szól, pozitív példaként mutatva be mint munkahelyének és a kommunista közösségnek aktív tagját. A *műszaki nevelés jogos igénye*⁴⁷⁵ cím magáért beszél; a *Beszédes adatok* hírösszefoglaló katonai kiadásokról, megművelhető területekről, a fejlődő országok éhező lakosairól és adósságairól, az itteni kis jövedelmekről stb. tudósít. Az a két írás, amelynek címe mellőzi a nominális stílust, máris felhívja az olvasó figyelmét. *Egyedi eset?*⁴⁷⁶ – teszi fel a kérdést Kovács Zoltán, a cikk szerzője azzal kapcsolatban, hogy volt osztálytársnője fölényesen beszélt vele találkozásukkor, csak azért, mert ő bejutott egyetemre. *Becsüld meg magad, fiam!*⁴⁷⁷ – szólítja fel az olvasót Joó Imre. A városiasodásról ír, arról, hogy a fiatalok miként töltik, illetve tölthetik szabadidejüket, és ennek következményeként az ifjúsági szervezetek nevelő szerepéről – még egy Ceaușescu-idézettel is alátámasztja szövegét. A két illusztráció közül az egyik Csóka Erzsébetet ábrázolja, az egyik cikkben bemutatott munkásnőt, a másik egy könyvtári felvétel meglehetősen kritikus képaláírással: „Böngésző, olvasó tanulókkal nap mint nap találkozunk a könyvtárban. Ők találnak olvasnivalót. Főleg gyermekirodalmat. A műszaki tudományok iránti érdeklődésüket azonban kevés kiadvány szolgálja.”⁴⁷⁸ Érdekes ez a félig-meddig ironikus megállapítás, akár mérésznek is tűnhet, de újabb olvasatra mégsem, hiszen olyasmit kritizál, amit lehetett: a rendszer önmagával szembeni elvárása volt, hogy jól képzett, szocialista munkaerőket képezzen a fiatalokból, ehhez pedig szakkönyvekre is szükség volt. A kép mellelleg a műszaki nevelésről szóló cikkhez tartozik, amelyben maguk a

473 * Együtt lépni a történelemmel. *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1976. február 12. (XXXIII), 2.

474 Friedmann Jenő: Pályavonal. *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1976. február 12. (XXXIII), 2.

475 Graur János: A műszaki nevelés jogos igénye. *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1976. február 12. (XXXIII), 1–2.

476 Kovács Zoltán: Egyedi eset? *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1976. február 12. (XXXIII), 2.

477 Joó Imre: Becsüld meg magad, fiam! *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1976. február 12. (XXXIII), 2.

478 Fiatalokról fiataloknak. *Szabad Szó*, 1976. február 12. (XXXIII), 2.

megszólaltatottak (a municípiumi KISZ-bizottság első titkára, a Szakszervezetek Művelődési Házának könyvtárosa, a Municípiumi Könyvtár igazgatója) is a műszaki szakkönyvek hiányáról nyilatkoznak lugosi szinten.

Egy másik idevágó példa az 1976. június 3-i *Fiatalokról fiataloknak*. Az előbb elemzett oldalhoz viszonyítva, amelyen öt-egy szövegarányban olvasható propaganda-, illetve politikamentes cikk, ezen három-kettő arányban olvashatunk propagandisztikus, rendszerhű és többé-kevésbé olvasható, esetleg az akkori és a mai olvasónak az érdeklődését is felkeltő írásokat. Azért „esetleg”, mert tulajdonképpen az egyetlen politikai gondolatoktól mentes szöveg Kovács Zoltánnak a honvágyról és a szülőváros szeretetéről szóló írása⁴⁷⁹ – azonban a témának akkoriban elcsépelet és politikai vonalon is hangoztatott volta miatt az erre irányuló érdeklődés is megkérdőjelezhető. A másik cikk a kettőből, amelyet szintén a nem propagandisztikus kategóriába soroltam, pályaválasztási témát dolgoz fel:⁴⁸⁰ felhívja a figyelmet arra, hogy nem zökkenőmentes a tíz osztályt végzett fiatalok további szakképesítése, mivel a gyárak nem a nekik alkalmas időpontokban szervezik meg a kiképző tanfolyamokat. Bár tematikailag ez az írás is rendszerhű, a több nézőpont megszólaltatásának és az újságírói kritikus hangvételnek köszönhetően nem sorolható a pártszövegek közé.

Ez a pártvonalhű, politikai elvárásokat tükröző stílus nem változott a következő néhány évben sem, amelyben még az *F. F.* megjelent. Ellenkezőleg, még alacsonyabbnak is kikiálthatjuk a színvonalat, ha azt nézzük: olyan szám is elhagyta a nyomdát, amely elejétől végéig csak rendszerhű, politikával átitatott szövegeket közölt. Íme az 1977. augusztus 18-i ifjúsági oldal címei: *Az önálló műszaki gondolkodás iskolái*,⁴⁸¹ *KISZ-szervezetek tevékenységéből*,⁴⁸² *A szakmaszeretet ösztönöz*⁴⁸³ és *A törvényesség megőrzése nemcsak a jogi szervek feladata*⁴⁸⁴. Az utolsóként említett cikk műfaja – kerekasztal-beszélgetés, ráadásul a szerkesztőségben – okozza talán a legnagyobb csalódást. A „segítő kezét a megtévedt fiataloknak” téma valami többeket érintő-érdeklő problémát vetít elő, valami olyat, ami sokakat önszántukból megmozgat(hat) – hát nem, itt újra csak pártelőírás alapján megfogalmazott problémáról van szó. Három KISZ-bizottsági titkárral (köztük kettő román ajkú) beszélget a szerkesztő arról, hogy a „legfelsőbb pártvezetés [...] határozata [alapján], [...] törvényellenes

479 Kovács Zoltán: A szülőváros hívása. *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1976. június 3. (XXXIII), 2.

480 * Szakmaválasztási lehetőségek és buktatók. *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1976. június 3. (XXXIII), 2.

481 Joó Imre: Az önálló műszaki gondolkodás iskolái. *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1977. augusztus 18. (XXXIV), 2.

482 * KISZ-szervezetek tevékenységéből. *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1977. augusztus 18. (XXXIV), 2.

483 Földi Domokos: A szakmaszeretet ösztönöz. *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1977. augusztus 18. (XXXIV), 2.

484 Joó Imre: Kerekasztal-beszélgetés a szerkesztőségben. A törvényesség megőrzése nemcsak a jogi szervek feladata. *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1977. augusztus 18. (XXXIV), 2.

cselekedetet elkövetett fiatalok büntetésüket a munkahelyen is letölthetik”.⁴⁸⁵ Ebben az *F. F.*-számban még külön fejléc nélkül olvasható a KISZ-tevékenységet bemutató cikk, ezzel szemben jelennek meg olyan kiadások is, amelynek szerkesztője tagja a „KISZ-élet” rovat.⁴⁸⁶

A kommunista propagandát szolgálva nemcsak a pártra és vezetőire, valamint az ők politikai elveire és terveire vonatkozó pozitív hangvételű cikkek jelentek meg, hanem elmarasztalások is a nyugati, nem kommunista országok lakóinak életviteléről, például a fiatalok munkanélküliségéről és drogfogyasztásáról a „tőkés országokban”.⁴⁸⁷

1980-ban nincs feltüntetett szerkesztő, és ebben az évben aztán tömény politikai oldalként el is hal az *F. F.* A fiataloknak szánt írások egyre érdektelenebbek tartalmilag és nyelviileg egyaránt, mivel szinte kizárólag a politikai propaganda lexikai és elvi apparátusát tükrözik, mindennemű kritika nélkül. A január 24-én jelentkező utolsó kiadás, amelynek nincs feltüntetett szerkesztője, hemzseg a bikkfanyelv elemeitől, úgymint „KISZ-bizottság”, „harcos forradalmi elkötelezettség”, „szocialista demokrácia”, „munka”, „feladatok”, „dolgozók”, „munkatermelékenység”, „növekedési célkitűzés”.⁴⁸⁸ Nyoma sincs már az induláskor Józsa Ödön által felvállalt kétértelműségnek, nincs már semmi a sorok mögött. Nincs kérdés, nincs kritika, mint volt még 1974-ben is például, amikor Vásárhelyi Ödön *Velük ki törődik?* cikkében egész konkrét és nyilvános társadalomkritikát fogalmazott meg azzal kapcsolatban, hogy képzett fiatalok nem találnak nekik megfelelő munkahelyet. Íme az akkor záporozó kérdések, pontokba szedve:

1. Ha nincs szükség központi fűtés-tervező technikusra, miért képezzük őket? [...]
2. Miért történhet meg, hogy egy vállalat áthágja a Munkatörvénykönyv előírásait a katonaviselt alkalmazottak visszafogadására vonatkozóan? [...]
3. [...] miért nincs akihez forduljanak egyes olyan fiatalok, akik akarnak dolgozni, csak pillanatnyilag nem tudják megtalálni a végzettségüknek, képességüknek megfelelő munkahelyet?!
⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ Uo.

⁴⁸⁶ Pl. *KISZ-élet. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1976. december 9. (XXXIII), 2., vagy *KISZ-élet. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1978. december 14. (XXXV), 2., vagy *KISZ-élet. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1979. április 12. (XXXVI), 2.

⁴⁸⁷ (f.d.): A „rózsaszín álmotól” a „fehér halál”ig”. *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1977. július 7. (XXXIV), 2.

⁴⁸⁸ Az 1980. január 24-i *Fiatalokról fiataloknak* cikkei: Ioan Rotărescu, a KISZ Temes megyei Bizottságának első titkára: *Harcos, forradalmi elkötelezettséggel összes tennivalóink teljesítéséért – a KISZ-szervezetek beszámoló és választási gyűléseire készülve; * Ha mindent előről lehetne kezdeni*; Manuela Gabriela Dancău egyetemi hallgató, a temesvári Orvostudományi Intézet KDESZ Tanácsának elnöke: *Életre szóló élményben volt részem*; Földi Domokos: *Munkánk minőségének döntő tényezője*.

⁴⁸⁹ Vásárhelyi Ödön: *Velük ki törődik?* *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1974. január 24. (XXXI), 7.

A szövegrészlet szervező elve a kérdésforma, amely három pontban rendszerezi a szerző kifogásait a vázolt esettel kapcsolatban. A három kérdés alanya különbözik egymástól: az elsőben *mi*, a közösség a cselekvő, amelynek a cikk írója is szerves része marad a többes szám első személyben ragozott ige által, nem akarja kivonni magát a kollektív felelősség alól (ez amúgy kicsit kommunista ízü álláspont); a másodiknak a vállalat (amely megint csak nem egy konkrét személy, hanem intézmény, tehát a vád kollektív); az utolsó alany a legkonkrétabb: a „fiatalok” problémájához vezet vissza.

Amíg voltak kérdések, amíg azokat valaki feltette, addig volt válaszkérés és kommunikáció, együtt gondolkodás az olvasóval. Az 1980-as év már csak teljesen elsilányult példányszámokat jelentett négy oldalon. A diákoldalak ritkultak, április havában például egyetlenegy sem jelent meg. Ennek gyakorlati oka az lehetett, hogy sok helyet foglalt az amúgy is terjedelemben rég megtépzott lapban a március 9-i szavazás utóélete. Március 11-én például kétoldalas összeállítás jelent meg (a négyből!) *Ünnepi hangulatban, honpolgári felelősségtudattal járult az urnák elé március 9-én megyénk lakossága*⁴⁹⁰ címmel. Ne felejtjük el, hogy 1980 májusában érte a *Család és iskola* oldal is utolsó kiadását.

Ilyen előzmények után jelentkezett a szintén politikai színezetű *Ifjúság* rovat. Mi volt itt a változás? Elnevezés szintjén az, amire már utaltam: az új szóválasztás jobban követte a politikai ideológiát. Amit ezen a címen tartalmilag közöltek, az már valószínűleg csak ezzel a névvel volt vállalható – előírt rovatváltoztatásról nincsenek lejegyzett adatok. A hozzávetőlegesen háromnegyed oldalnyi rovat szintén a fiatal korosztályt kívánja megszólítani, akárcsak elődje, viszont kimondottan *azt* az ifjú csoportot, akit a párt szeretne látni Romániában, egy *olyan* fiatal csoportot, amelyet az ő elvei alapján neveltek.

Az első számban, 1980. május 31-én egy libanoni orvostanhallgató levelét olvashatjuk, aki az országból való távozása előtt – rendszerhű hangnemben – búcsút vesz Romániától, „e szorgalmas, igazságszerető és barátságos nép”⁴⁹¹ országától, „amely Nicolae Ceaușescu elnök vezetésével nagy nemzetközi tekintélyt vívott ki magának”. A „munka évei”⁴⁹² után, amely idő alatt Charbel Joseph Elian megfigyelhette az „országépítő munka eredményeit”,⁴⁹³ azt üzeni a fiataloknak, hogy „minden tettük Románia további felvirágzását, nemzetközi tekintélyének növekedését szolgálja”.⁴⁹⁴ Érdekes volna egy-egy ilyen írás megjelenésének háttérét ismerni, merthogy konstruált szövegről van szó, az nyilvánvaló. Az nem természetes és magától értetődő, hogy egy külföldi diák nyilvánosan mond köszönetet diákéveiért a befogadó országnak és név szerint

490 * *Ünnepi hangulatban, honpolgári felelősségtudattal járult az urnák elé március 9-én megyénk lakossága. Szabad Szó*, 1980. március 11. (XXXVII), 2–3.

491 Charbel Joseph Elian, Libanon: Baráti üzenet. *Szabad Szó, Ifjúság*, 1980. május 31. (XXXVII), 2.

492 Uo.

493 Uo.

494 Uo.

annak vezetőjének, tökéletesen használva a kor ideológiai zsargonját. Ebben a hangnemben jelenik meg végig az *Ifjúság*, 1982-ben még inkább hangsúlyt fektetve a munkásokra. Az ebben az évben megjelenő *Életközelen*⁴⁹⁵ fényképes sorozat pályakezdő fiatalokat mutat be. Tematikailag ritka az olyan írás az *Ifjúság* hasábjain, amely valami mással is foglalkozna az „országépítésen” kívül – ilyen kivétel Az „M” Stúdió,⁴⁹⁶ amely a temesvári főiskolások vezetékes rádiódóóját mutatja be, vagy a Cristal barlangkutató kőről írt tudósítás⁴⁹⁷. Az *Ifjúság* megszűnése után hat éven át nem volt kimondottan fiataloknak szóló oldal a *Szabad Szóban*.

1989-ben indul Vajda Sándor szerkesztésében a *Fiatalok*, amely a korábbi évek *Fiatalokról fiataloknak* hagyományát próbálja folytatni. A cím nélküli, a szerkesztő által írt beharangozó szöveg egyben műfaji-formai meghatározás, megnevezi a célközönséget és a követendő célokat:

Útjára indítunk egy újabb tematikus oldalt. Nem hagyomány nélkül való, hiszen az elmúlt évek során szerkesztettünk mi már oldalt Fiatalokról fiataloknak, Diákszó-t, a főiskolásoknak, főiskolásokkal. [...] [...] Oldalunk nem kíván mindenáron újat mondani róluk. Csupán arra vállalkozik, hogy azonosítsa, felfedezze ezeket a fiatalokat, megismerje, tükrözze gondolkodásukat az élet, a munka, a tanulás, a szervezeti tevékenység különböző mozzanataiban.⁴⁹⁸

Már az a tény, hogy megírnak és megjelentetnek egy bevezetőt az első kiadásban, jelzésértékű: vannak célok, van konkrét mondanivaló. Bár a szöveg szóhasználata nem mellőzi teljesen a propagandaszövegek nyelvi apparátusát, szó esik „pártunk főtitkáráról”⁴⁹⁹ és a „munkásosztály gyarapodásáról”⁵⁰⁰ is, de ez végre megint egy olyan írás, amelyben van mit olvasni ezek mellett is, a propagandajellegű részeket simán ki lehet ollózni ahhoz, hogy létrehozzunk egy magvas szöveget – így jött létre például az idézett rész is.

Az oldal öndefinícióját megtaláljuk az ugyanekkor közölt *Mindig a legjobbat* című cikkben is, amely Doina Dembinschi textilmérnök munkájáról szól: „Készülő ifjúsági oldalunkhoz hírösszeállítást kívánunk szerkeszteni: fiatal szakemberek rendhagyó tetteiről.”⁵⁰¹ Az illusztráció Radu Vatu közelpé felvétele két fiatalról, egy lányról meg egy fiúról meglehetősen természetes képál-írással – semmi munkavívmánnyal kapcsolatos belemagyarázás vagy közelgő

495 Pl. Ifjúság. *Szabad Szó*, 1982. február 20. (XXXIX), 2. és 1982. április 17. (XXXIX), 2.

496 Boér Jenő: Az „M” Stúdió. *Szabad Szó, Ifjúság*, 1981. március 14. (XXXVIII), 2.

497 P. I.: * A barlangok kutatói. *Szabad Szó, Ifjúság*, 1981. május 23. (XXXVIII), 2.

498 * [c. n.]. *Szabad Szó, Fiatalok*, 1989. február 16. (XLVI), 2.

499 Uo.

500 Uo.

501 * Mindig a legjobbat. *Szabad Szó, Fiatalok*, 1989. február 16. (XLVI), 2.

politikai eseményre való utalás: *Ők ketten...*⁵⁰² Sajnálatos módon ezt az induló részleges politikamentességet nem tudja az oldal hosszú távon megtartani.

Nyáron, augusztus 23-a közeledtével az újság közlétesz egy teljes oldalas összeállítást *Brigádosok évszaka*⁵⁰³ címen Vajda Sándor aláírásával, aztán, augusztus 19-én megjelenik egy szerző nélküli írás *Augusztus ifjúsága* címmel:

Vannak az életnek évszakai, melyeket átél, átérez minden ember. Ekképpen az ifjúság is minden ember évszaka. A nyár is, mely maga az ifjúság. Legfőképpen az ifjúság ifjúsága. A forradalom évszaka. A több évezredes történelem ifjúsága.

Augusztus ifjúsága bennünk van, bennünk munkál. Mit szaporítsam a szót, tudod ezt te jól, ifjú olvasóm, hiszen részese, példaképe voltál, vagy és lesz a forradalomnak, az évezredekre szóló megvalósítások, a beteljesülő álmok társadalmában.⁵⁰⁴

Ez egy olyan szöveg, amelyet csak gondolkodás nélkül lehet elolvasni. Amint kérdéseket intézünk hozzá, nyomban szétesik darabjaira és elveszíti szöveg-voltát. Kezdjük mindjárt az első mondatl: Miért, a többi évszakot nem éli, érzi át mindenki? Tovább is faggatózhatunk értetlenül: Miért csak az ifjúság volna „minden ember évszaka”? A többi életszakasz miért nem? A személytelen általánosítás („ember”), a ködösítő, értelmetlen mondatindító töltelékszavak („ekképpen”, „legfőképpen” – ez még hiperbola is), a redundancia (három egymás után következő mondatban négyszer fordul elő az „ifjúság” szó) egyértelműen bikkfanyelvi elemek.⁵⁰⁵ Az indokolatlan ismétlések után azonban felkaphatjuk a fejünket: hirtelen kiszól a szerző, megszólít, és tudjuk, ez eddig tényleg „szószaporítás” volt. Figyelmezteti az olvasókat, hogy ne engedjék magukat csőbe húzni a szöveg által, hiszen ők is „részesei” ennek a társadalomnak, emlékezzenek csak rá, hogy mit kell elhinni és mit nem.

Ily módon felfedezhetünk ezeken a 89-es diákoldalakon is „olvasható” részeket. Legtöbb kiadáson már-már kézzel tapintható az erőlködés, hogy mégis, mégis legyen valami tartalmas is becsempészve a rovatba. Még olyan kiadásokban is, amelyekben – nyilván megrendelésre – Ceaușescu-idézetet kellett közölni, ott van egy-egy fiatal fényképes-szöveges bemutatója.⁵⁰⁶ Az eleinte felvállalt célokat szerintem teljesítették: fiatalokat mutattak be, akik a lap által hallathatták hangjukat, tudatosíthatták az újságolvasókban, anyanyelvi közösségükben létezésüket, fontosságukat, a magyar ajkú generációk folytonosságát.

502 Radu Vatu: *Ők ketten...* *Szabad Szó, Fiatalok*, 1989. február 16. (XLVI), 2.

503 Vajda Sándor: *Brigádosok évszaka*. *Szabad Szó, Fiatalok*, 1989. július 13. (XLVI), 2.

504 * Augusztus ifjúsága. *Szabad Szó, Fiatalok*, 1989. augusztus 19. (XLVI), 2.

505 Lásd: Slama-Cazacu.

506 Pl. * Diplomával a révnél. *Szabad Szó, Fiatalok*, 1989. szeptember 21. (XLVI), 2.

A *Szabad Szó* ifjúsági oldalainak sorából nem hagyható ki a meghatározott kutatási időszak keretén belül a négyoldalas *Vétó* (az újság újra áttért a nyolcoldalas terjedelembre), a Temesvári Magyar Ifjúsági Szervezet lapja, amely 1990-ben az újság mellékleteként, Borbély Zsolt Attila felelős szerkesztővel az élén jelent meg. Graur János úgy emlékszik vissza a *Vétóra*, mint „színvonalát tekintve kiemelt helyen” álló mellékletre.⁵⁰⁷ A „néhány lelkes és ígéretes képességű fiatal” Balintfi Ottó filozófiatanárnak, a lap akkori főszerkesztő-helyettesének az irányításával nagy önállóságnak örvendett.⁵⁰⁸

Mit is kellett itt megvétőzni? Az eddigi összes diák- és ifjúsági oldalt, amely nem íródhatott teljes szólásszabadságban. Az első számban, közvetlenül a cím után megfogalmazott lapkoncepció is elvet minden eddigi valóságot: „LAPKONCEPCIÓ: Véletlenszerűen talált gondolat magyarázkodásra. Lehetőleg eredeti, ellentmondásokkal teli és jól néz ki nyomtatásban.”⁵⁰⁹ A cím grafikai kivitelezése – két kéz, egyiken a hüvelykujj lefele mutat, másikon felfele – utalhat a társadalmi változásokra (a forradalom megdöntötte a szocializmust Romániában), vagy sugallhatja a véleménynyilvánítás szabadságát: szabad valamivel egyetérteni vagy valaminek ellentmondani. A célcsoportra és ezáltal a közlések tartalmára az alcím utal: TEMESVÁRI MAGYAR IFJÚSÁGI SZERVEZET LAPJA. A fejléc augusztus 18-án keltezéssel és számozással egészül ki,⁵¹⁰ december 4-én aztán ennek a számozásnak, dátumnak nyoma sincs, sőt már a cím is teljesen más grafikai köntösben olvasható: VÉTÓ nagy fehér, vastagított nyomtatott betűkkel (ellentétben az eddigi feketékkel), alatta alcím ugyanolyan betűkkel: „– IFJÚSÁGI KIADVÁNY –”⁵¹¹

A megjelent cikkek tematikai változatosságára a nyíltság, a mondanivalóval teli közlés jellemző. Olyan témákat tárnak a közönség elé, amely valóban érdekeltségre számíthat, és amelynek zöme a változásokból adódott vagy eddig tiltott volt: a még mindig feketén kapható külföldi árucikkekről írnak, mint a Vegeta vagy a fogamzásgátló,⁵¹² a romániai magyarságot ért nyilvános szeparatista vádokról,⁵¹³ vallásról,⁵¹⁴ a kivándorlás kérdéséről,⁵¹⁵ a bálványosfürdői nyári szabadegyetemről⁵¹⁶ stb.

Megfigyelhető, hogy az újság – a *Szabad Szó*, illetve a *Temesvári Új Szó* – szerkesztői okosan gazdálkodtak energiával, figyelemmel és publikálási felület-

507 Lásd levelezésem Graur Jánossal, 2014. július 11.

508 Uo.

509 Vétó. *Temesvári Új Szó*, 1990. február 17. (II), 3.

510 Vétó. *Temesvári Új Szó*, 1990. augusztus 18. (II), 1.

511 Vétó. *Temesvári Új Szó*, 1990. december 4. (II), 1.

512 F. P.: Újra? *Temesvári Új Szó*, Vétó, 1990. február 17. (II), 3.

513 Pápfy Endre: Vállalható-e a „szeparatizmus” vagy sem? *Temesvári Új Szó*, Vétó, 1990. február 17. (II), 3.

514 Borbély Zsolt-Attila: „Kell a kereszt”. *Temesvári Új Szó*, Vétó, 1990. február 17. (II), 5.

515 Borbély Zsolt-Attila: Kivándorlás. *Temesvári Új Szó*, Vétó, 1990. június 2. (II), 3.

516 Toró T. Tibor: Átmenet a diktatúrából a demokráciába. *Temesvári Új Szó*, Vétó, 1990. augusztus 18. (II), 5.

tel: mindig volt egy-két kiemelt gyermek-, diák-, ifjúsági, esetleg családi oldal, amely egy bizonyos korszakban dominált, amelyre hangsúlyt fektettek, amelyik rendszeresen megjelent. Eszerint a következő korszakokra osztható a *Szabad Szó* vizsgált oldalainak sokasága: 1968-tól 1979-ig, 1980-tól 1989-ig és az 1990-es év. Elsődleges magyarázatként álljon itt Toró T. Tibor egykori diákújságíró rövid összefoglalója a romániai szocialista sajtó publikálási körülményeiről:

Nemzedékem, akik az ötvenes évek vége felé születtünk, megéltünk egy tűrhetően liberális időszakot, eszmélésünk idején, amikor majd mindenről beszélhettünk, ha azt kellőképpen sikerült a sorok közé elrejtetni, és sok mindent megvalósíthattunk, ha sikerült a megfelelő formába önteni. A hetvenes évek időszaka volt ez, a viszonylagos gazdasági fellendülés és kisebbségi létünk (akkor úgy tűnt) jobbra-fordulásának kora.

Aztán megéltünk egy sötét évtizedet, a nyolcvanas éveket, amikor már nem tudtunk olyan formát találni, hogy az megfeleljen a magas, sokoldalúan fejlett szocialista elvárásoknak, és alig sikerült a sorok közé rejtetni azt a keveset, amit még ki mertünk mondani.⁵¹⁷

Az idézeteket alátámasztja egy gyors statisztikai összefoglaló a vizsgált gyermek-, diák- és ifjúsági oldalakról. 1968 és 1979 között három vagy négy fajta jelent meg ezekből az oldalakból párhuzamosan. 1980-ban három (a *Család és iskola*, a *KISZ-élet* és az *Ifjúság*), de rendszertelenül – amint említettem már, áprilisban például egyetlenegy gyermekeknek vagy fiataloknak szóló oldalt sem közöltek –, ezért ezt az évet átmeneti évnak tekinthetjük az első és második megnevezett korszak között. A nyolcvanas évekre, a második periódusra az ilyen jellegű oldalak számszerű csökkenése és tartalmi elsilányosodása jellemző: ekkor már csak két gyermekeket vagy ifjakat érintő oldal élt párhuzamosan, de voltak olyan hónapok is, amikor csak egyetlenegy, az *Oktatás-nevelés*, illetve a *Család és iskola*. Erre az időszakra tehető a rovatcímek megváltozása olyan elnevezésekre, amelyek az ideológiai elvárásoknak jobban megfeleltek: a meghittebb, életközeli *Család és iskola*t 1981-ben váltotta fel az *Oktatás-nevelés*, és az *Ifjúság* létezett a *Fiataloknak fiatalokról* helyett. A nyolcvanas évek közepén, 1985-ben visszaállították ugyan a *Család és iskola* elnevezést, a tartalmat azonban nem sikerült egy kicsit sem politikamentesíteni. 1989-ben megpróbált a szerkesztőség az újonnan elindított *Fiatalokkal* új hangnemet is csempészni a diákoknak, fiataloknak szóló írások palettájába, de láttuk, hogy egy év alatt mi maradt a sokat ígérő kezdetből.

1990 egyértelműen külön korszakot nyit, hiszen a *Vétó* egészen más társadalmi-politikai-sajtószabadsági körülmények között cikkezhetett.

517 Uo.

Interjú Józsa Ödönnel

Hogyan került agrármérnökként a Szabad Szó szerkesztőségébe?

A politikai széljárásnak köszönhetően. Az SzKP (Szovjetunió Kommunista Pártja) XX. kongresszusa után a „szocialista tábor” országaiban is enyhült a politikai légkör. Ennek eredményeként a sajtóban is a politikai lojalitás mellett egyre inkább hangsúlyosabbá vált a szakmaiság, igyekeztek a különböző területekre hozzáértő embereket szerezni. Így aztán a temesvári *Szabad Szó* szerkesztősége is agrármérnökök után nézett. Kapóra jött, hogy a mi évfolyamunk 1956 januárjában végzett: két embert „kértek” a minisztériumtól. Az egyikük én voltam.

Miért szakította meg újságírói pályáját 1962–1968 között? Utána miért tért vissza a Szabad Szóhoz?

Megint csak a politikai széljárásnak volt köszönhető. 1962-ben Romániában befejeződött a mezőgazdaság kollektivizálása, és a „párt” úgy határozott, hogy a városokban vagy a mezőgazdaságon kívül dolgozó agrármérnököket visszairányítja a termelésbe. Magyarán: egyszerűen kidobtak a szerkesztőségi munkahelyemről, és kihelyeztek Magyarországra a kollektív gazdaság mérnökének.

Visszatérésem oka: 1968-ban a közigazgatás átszervezésének (megyéskítés) időszakában lehetőség nyílt a visszatérésemre, és én örömmel mentem vissza, mert:

- a családom, feleségem és kislányom Temesváron maradt, és én (hetente) ingáztam Magyarországra;

- a fenti gazdaság földjei, elhelyezkedése és más anyagi lehetőségei következtében egyike volt a leggyengébbeknek a megyében, tehát a szakmai kudarc előre be volt „kódolva” számomra;

- Végül, de nem utolsósorban: jobb újságírónak, mint mérnöknek tartottam magam.

Milyen rovatokat vezetett az évek során? (Lányok, asszonyok, Fiatalokról fiataloknak...) Milyen más feladatai voltak? Ezek kiosztott munkák voltak vagy saját kezdeményezések?

Talán nem is tudom mind elsorolni, mert a szerkesztőség struktúráját gyakran átszervezték. Vezettem a mezőgazdaságit, a gazdaságit (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem együtt), információit (hírek, riportok), voltam önálló riporter. Leginkább riportsorozatokat írtam (útleírások, gazdasági, szociális problémák), valamint interjúkat készítettem a legkülönbözőbb témakörökben. Voltak saját sorozataim is. A témaköröket leginkább magam választottam, de számos ötletet kaptam Gherasim Emil főszerkesztőtől.

Meséljen, kérem, főszerkesztő-helyettesi munkájáról! (1987. szeptember 1-je és 1989. december 21-e között)

Újságírói pályám legrosszabb időszakának tartom. Csak kényszerből vállaltam a feladatot, és az első perctől az utolsóig rosszul éreztem magam a helyettesi székhelyben. Nem sok mondanivalóm van róla.

A Bagoly melléklap szerkesztését 1991-ben önként vállalta? Miért született ez a lap?

A *Bagoly* című folyóirat kifejezetten az én ötletem és „szívem csücske” volt. A diktatúra idején mindig az járt a fejemben, hogy mennyire szükség lenne az unalmas és sokszor olvashatatlanul rossz *Szabad Szó*ban egy kimondottan szórakoztató mellékletre. Ceaușescu bukása után a megvalósításnak már nem volt elvi akadálya, de megszerkesztése helyi termésből elképzelhetetlen volt. Így lett aztán ilyen hibrid válogatott olvasnivaló, rejtvények stb. gyűjteménye. Kifejezetten a terjesztés nehézségei miatt bukott meg. Azóta is sajnálom.

Hogyan hatott a cenzúra az Ön újságírói tevékenységére? Engedékenyek voltak-e a cenzorok az ifjúsági oldalakkal? Voltak-e megrendelt tartalmak?

Az ön-, illetve belső cenzúra annyira tökéletesen működött, hogy a hivatalos cenzúrának minimális befolyása volt a lapszerkesztésre, illetve az egyes írásokra. Már nem tudom, mikor, de egy idő után a hivatalos nyomdai cenzúrárt meg is szüntették, szerepkörét a főszerkesztő gyakorolta. A lapok, a rovatok, a cikkek nem a cenzúra miatt voltak rosszak.

Volt-e problémája a Securitatével?

Újságírói tevékenységemért soha. Magánemberként elég sokszor viaskodtam velük, mivel a kétvétenként a szocialista országokba érvényes vízumot soha nem akarták megadni. (Valami bejegyzés lehetett a doszáromban.) Csak hosszas kilincselés árán kaptam meg a pecsétet.

Ismerte-e a Neue Banater Zeitung munkatársait? Volt-e együttműködés a szerkesztőségek között? Igaz-e, hogy a magyar, német és román napilap szerkesztősége egy épületben volt? Ha igen, hol volt ez az épület?

Valóban, a négy szerkesztőség, a *Drapelul roșu* (román), a *Neue Banater Zeitung* (német), a *Szabad Szó* és a *Pravda* (szerb) egy épületben volt, az egykori Magyar Házban, amelyet a bánáti magyarok téglajegyekkel közadakozásból építettek. Így természetes, hogy mindenki mindenkit ismert. A *Banater Zeitung* szerkesztőivel nem volt különleges a kapcsolatunk. A „központ” a román lap szerkesztősége volt, mivel ők tartották a közvetlen kapcsolatot a tartományi, majd megyei pártbizottsággal. Minden hivatalos vagy politikailag fontosabb cikket a román szerkesztők írtak meg, a pártbizottságok ellenőrizték, és azután a magyar, német és szerb szerkesztőségek lefordították saját nyelvükre.

Volt-e kölcsönhatás a magyar és a német nyelvű lap írásai, rovatai között? Gondolok itt például a Fiatalokról fiataloknak és a Treffpunkt oldalak közötti párhuzamra. (Annak ellenére, hogy a német ifjúsági oldal tíz évvel később indult, mint a magyar, 1981-ben.)

A szerkesztőségek függetlenek voltak egymástól – ritkán voltak közös akcióink (akkor is csak a pártbizottság utasítására). Tehát a sorozatok között semiféle kölcsönhatás nem volt.

1971 januárjában indult a Fiatalokról fiataloknak oldal. Ki volt a címadója? Ki határozta meg a tartalmakat?

A *Fiatalokról fiataloknak* oldal címadója – ha jól emlékszem – én voltam. A tartalmakat mindig az oldal szerkesztője határozta meg.

Milyen volt a kapcsolattartás az olvasókkal?

Az olvasók – őszintén szólva – igen laza szálakkal fűződtek a rovathoz.

Hogyan kezelték az olvasói leveleket? Megőrizte-e őket a szerkesztőség vagy Ön?

Az olvasói leveleket nem őrizte meg senki. A szerkesztők általában nem tartottak meg olvasói leveleket. Azokat iktatták és dossziéba rakták.

Kik írtak még a rovatba? Ki volt Vásárhelyi Ödön, Pataki Sándor, Tóth Lajos? Milyen céljai voltak szerkesztőként és hogyan tudta ezeket megvalósítani?

A rovatba a szerkesztőség külső és belső munkatársai írtak. Az igazság az, hogy a *Fiatalokról fiataloknak* rovat mindig is mostohagyerek volt a *Szabad Szó* szerkesztőségében. Az ifjúsági problémák hivatalosan a pártélet osztály hatáskörébe tartoztak. A pártélet rovaton azonban olyan emberek dolgoztak, akiknek nem volt sem kedvük, sem tehetségük ifjúsági kérdésekkel foglalkozni.

Így aztán valaki – mint például egy időben én – elvállalta, hogy megcsinálja. Persze „balkézről”, rendes feladatai mellett. Így hát nem mondhatom, hogy különös céljaim lettek volna, azon kívül, hogy az átlagosnál valamivel tartalmasabb, olvasmányosabb cikkeket közöljek – bár tudom, ez nem mindig sikerült.

1971. február 8-án egy vita jellegű beszélgetést közölt a Fiatalokról fiataloknak Miért csak könyörgésre? Az iskolai összefügetések ürügyén a családi kapcsolatokról címmel. A cikk azzal zárul, hogy „Legközelebb a szülőkkel beszélget az F. F.” Ilyen jellegű beszélgetésre nem bukkantam a későbbi számokban, ezért feltételezem, hogy nem került sor rá. Miért?

Az 1971-es *Miért csak könyörgésre?* című beszélgetésre sajnos nem emlékszem. Arra sem, hogy a folytatásra miért nem került sor. Utána sem tudok nézni, mert nincs rá lehetőségem.

Az 1974. május 30-i kiadásban még szerepel a neve a Fiatalokról fiataloknak szerkesztőjeként. Ezt követően több személy (Sipos János, Sipos Erzsébet, Friedmann Jenő, Raffai György, Kovács József, Raffai Zoltán, Joó Imre, Graur János, Sinka László) cikkei alkotják az ifjúsági oldalt, nincs egyetlen szerkesztő feltüntetve, az Ön neve többet nem szerepel. Miért?

1974-től azért nem szerepel a nevem, mert ettől az időtől kezdve az összevont gazdasági osztály vezetője lettem, és már nem állt módomban akár „bal-kézről” is foglalkozni a sorozattal. A következő időszakban az ifjúsági rovat cikkei amúgy összedobtuk. A szereplők valamennyien a lap belső munkatársai valódi vagy álnéven. [...]

Tudna-e mesélni egykori munkatársakról? Gherasim Emilről, Joó Imréről, Tácsi Lászlóról (a Válaszúton rovatot vezette), Quittner Lászlóról (a Kisz-élet rovatot vezette), Dőry Jolánról, Pongrácz P. Máriáról, Vajda Sándorról, Sipos Erzsébetről?

Gherasim Emil a *Szabad Szó* Ön által kutatott időszakának legmeghatározóbb személyisége. Költő, műfordító, kb. 20 évig főszerkesztő, ötletgazda: legjelentősebb cikkeim, riportsorozataim megjelenését neki köszönhetem.

Joó Imre: A tanári pályáról váltott át újságírónak. Főleg nyomdai szerkesztő, emellett kiváló hírszerkesztő. Tudomásom szerint ma is dolgozik a lapnál.⁵¹⁸

Tácsi László: A magyar nyelvű iskolák tanfelügyelője – külső munkatárs.

Raffai György: A *Brassói Lapok* egykori főszerkesztője, az ipari rovat tagja, később szerkesztőségi titkár.

Graur János: A kulturális rovat tagja, eleinte külső munkatárs, jelenleg az *Új Szó* főszerkesztője.⁵¹⁹

Sinka László valójában Quittner László újságírói álneve.

Dőry Jolán: Az utóbbi években a lap olvasószerkesztője, színvonalas cikkek szerzője.

Pongrácz P. Mária: A kulturális rovat meghatározó személyisége, hosszú éveken át vezetője. Kiváló újságíró, Gherasim Emil leváltása után a lap főszerkesztője, neki voltam a helyettese.

Sipos Erzsébet: Tevékenysége egyike a legfigyelemreméltóbbaknak. A *Lányok-asszonyok*, valamint az idősekről szóló rovat lelkiismeretes szerkesztője. Ma is tevékeny, amennyiben ideje van, érdemes lenne őt is megkérdezni.

Melyik volt a legkedvesebb, illetve a legkellemetlenebb élménye a Szabad Szó szerkesztőjeként?

Legkedvesebb: Még az 1968 előtti időszakban cikksorozatot írtam az alkoholizmusról. A többi között szó volt benne arról, hogy a pohárba kitöltött tömény szeszestalt helyesebb „egy slukkra” leönteni, mint apránként „szopo-

518 Joó Imre 2018 márciusában elhunyt.

519 Graur János jelenleg a *Heti Új Szó* főszerkesztője.

gatni”. Nos, nem sokkal később színházban voltam, és már nem emlékszem a darab címére, az egyik jelenetben a szereplő egy pohár pálinkát tartott a kezében. Amikor szájához emelte a poharat, a nézőtérén felzúgott a közönség: „egy slukkra!”

Legkellemetlenebb: amikor megtudtam, hogy az ingázókról szóló cikksorozatamat a Szabad Európa Rádió magyar adása meglehetősen részletesen és pozitív előjellel ismertette. Hetekig féltem a következményektől, de ijedtségem fölösleges volt. Az „illetékes szervek” nem reagáltak. Csak később főszerkesztőm, Gherasim Emil alkalomadtán szó nélkül kacsintott. Ami azt jelentette: megúsztuk.

Mikor és miért költözött el Romániából? Mivel foglalkozott azután?

Egyetlen, orvosnő lányom 1990-ben Magyarországra költözött, Tatán vállalt állást, hasonlóképpen vejem is. 1993-ban úgy véltük, jobb lesz, ha mi is áttelepülünk. Így hát Tatabányán vettünk lakást azon okból, hogy itt olcsóbbak voltak a lakások. A sors iróniája, hogy mire mi elintéztük a formaságokat, ők már Ausztriában voltak. Ma is ott élnek.

Ami a tevékenységemet illeti: Ceaușescu bukásakor megfogadtam magamnak, hogy önszántamból kivonulok a közéletből, és ennek a fogadalmamnak eleget is tettem. Tatabányán a Vöröskeresztnél tevékenykedtem. 1999-től Újpes-ten élünk, közönséges „nyuggerként”.

AZ OLVASÓI LEVÉL MINT KOMMUNIKÁCIÓS ESZKÖZ

Hanns Braun 1960-as cikkében,⁵²⁰ amely a német *Publizistik* folyóiratban jelent meg, sokoldalúan közelíti meg az olvasói levelet mint az újság, folyóirat, periodika szerves részét. Két alcsoportot különböztet meg: a szerkesztői felhívásra adott, az újságban már tárgyalt témákkal kapcsolatos véleménynyilvánítást (amely lehet írott vagy szóbeli – a rádióadások hallgatói hozzászólásait is idetartozónak tekintti) és az önálló, az újság tartalmától független tanácskérést.

Az újság meghatározásakor Braun Aswerus 1954-es elméletéből indul ki, amely szerint annak eredendő jellemzője a „beszélgetés jellegű kommunikáció” (Kommunikation mit „Gesprächscharakter”),⁵²¹ ehhez pedig elengedhetetlenül szükséges az olvasó, mégpedig az alkotó, felelős társként elfogadott olvasó. Braun következtetése: az újság a társadalmi beszélgetések leképezése, ezen belül az olvasói levél ennek a beszélgetésnek a kivonata.⁵²²

Braun felteszi a kérdést, hogy az újság levelező rovata mennyiben járul hozzá a sajtótermék önreklámozásához, az olvasók körében való népszerűsítéséhez. Idevágóan azt is megemlíti, hogy éppen a levelezésnek mint reklámsegítő eljárásnak a felfedezése és az általa kínált illetén lehetőségek kihasználása indította el a levelezői rovatok sokasodását a sajtóban. Érdekes megfigyelési szempontokat nyújt konkrét levelezői rovatok elemzésére, illetve továbbgondolandó ötletekkel segít a vizsgált levelezői rovat kritikus megközelítésére: az újság alkotórésze-e csupán a rovat, vagy valóban olvasói szolgálatként működik, mobilizálja-e az olvasókat, erősíti-e az olvasói körhöz való tartozást. Kategorizálási szempontokat is nyújt: a levél szignáltsága, tartalma, állásfoglalása, szándéka, stílusa szerint, a szerző életkora és neme szerint, és felhívja a figyelmet a rovat szerkesztettségére, illetve az ebben rejlő manipuláló képességére.

520 Hanns Braun: Der Leserbrief im Lichte zeitungswissenschaftlicher Theorie. *Publizistik*, 1960, 5. évf., 10–20.

521 Uo., 10.

522 „(...) so gibt es jetzt und immer die gesprochene oder gedruckte Zeitung als Abbild und Vehikel des immer existenten menschengesellschaftlichen Zeitgesprächs, auch wenn keine isolierten Diskussionen im Textteil oder auf Leserbriefseiten es formal beglaubigen. Die Leserbriefseite ist nicht die Beglaubigung der Theorie, sondern nur ein winziger Ausschnitt, eine unvollkommene Veröffentlichung jenes Zeitgesprächs, das »Zeitung« im wissenschaftlichen Sinne »ist« und immerzu stattfindet.” Braun, 20.

Louis Bosshart, akinek idevágó 1974-es tanulmánya részben az említett Braun-cikkre alapoz, formaelemző szempontokat is felsorol: a szerkesztés, a tördelés, a hozzászólások vizuális elrendezése a lapon, a rovatcím betűi, nagysága, a szerkesztői megjegyzések mind árulkodó jelei lehetnek az adott sajtóorgánium szerkesztői programjának, elveinek.⁵²³

Bosshart állítása, miszerint az olvasói leveleket nem lehet feedbacknek (reagálásnak, visszacsatolásnak) tekinteni, megkérdőjelezhető. Ezt a megfigyelését arra alapozza, hogy az olvasói levél időben nem azonnal reagál egy bizonyos kijelentésre, illetve a benne kifejtett vélemények nincsenek hatással ugyanannak a közlőnek ugyanazon témával kapcsolatos további kijelentéseire. Ellenpéldaként említeném a *Neue Banater Zeitung Treffpunkt* elnevezésű ifjúsági oldalának 1989. szeptember 10-i (57.) számát, amelyben egy fiatal olvasó, Marianne utal az évekkel korábban, a 25. *Treffpunkt*-ban megjelent levelére, amelyben feltett kérdésére soha nem érkezett válasz a többi olvasó részéről, hát újra felteszi a kérdést.⁵²⁴ Levele újból megjelenik, a szerkesztő válasza, hozzáfűzése pedig kétségtelenül „beszélgetés jellegű kommunikációvá” szervezik az időben távol álló szövegeket. A beszélgetőpartnerek, a téma is ugyanaz és meggyőződésem, hogy ez a temporálisan elhúzódnó párbeszéd nem kivétel, és nem (vagy nem csupán) annak a több mint tíz évnek köszönhető, amely Bosshart megállapítása és az általam hozott példa megjelenése között fellelhető.

A Dieter Golombek és Hans-Joachim Schlüter által szerkesztett újságírói szakkönyv hatodik, 1990-es kiadása is hangsúlyozza az olvasói levelek feedback-jellegét: „A levél az olvasó majdnem egyetlen eszköze a véleménynyilvánításra.”⁵²⁵ Az újság és olvasója közti jó kommunikáció fontosságát K. Rüdiger Durth is kiemeli, helyi lapoknál erre alapozva a helyi kommunikáció működőképességét, nagy fontosságot tulajdonítva az olvasói leveleknek, melyek – szerinte – néha fontosabbak, mint a vezércikk.⁵²⁶

523 Louis Bosshart: Die Leserbriefe – ein ungelöstes Feedback-Problem. *Publizistik*, 1974, 19. évf., 45–52.

524 „Ich habe damals auch geschrieben und mein Brief wurde im »Treffpunkt« Nr. 25 veröffentlicht (...) In meinem Brief stellte ich unter anderem eine Frage an die »Männerwelt«, die damals nicht mehr beantwortet wurde... Wenn Du Lust hast, such in der NBZ-Kollektion nach – und wenn es geht, würde ich doch gerne eine Antwort haben. (...) Marianne wollte schliesslich von den Männern wissen, »wie die Mädchen sein sollen?«” *NBZ, Treffpunkt*, 1989. szeptember 10. (XXXIII), 3.

525 „Briefe sind für den Leser fast das einzige Mittel, sich direkt zu äußern.” Lásd: Dieter Golombek – Hans-Joachim Schlüter (Hrsg.): *ABZ des Journalismus*. München, Verlag Ölschlager, 1990, 235.

526 K. Rüdiger Durth: Leserbriefe: häufig ein Drahtseilakt. *Journalist* 1974/10., 23.

Interjú Marius Koityval

Hogyan lett a Neue Banater Zeitung, majd később a Karpatenrundschau szerkesztője? Milyen céljai voltak szerkesztőként és mennyiben tudta ezeket megvalósítani? Meséljen, kérem, a legjobb, illetve a legrosszabb szerkesztőként átélt élményéről!

Milyen nehézségekbe ütközött a Treffpunkt ifjúsági oldal összeállításakor?

A NBZ olvasóknak szóló eseményein legkésőbb 14 évesen már részt vettem. 16 évesen aztán kapcsolatba kerültem NBZ-szerkesztőkkel. 1982-ben, a sikeres kisérletségim (treapta a II-a de liceu) után a temesvári Nikolaus Lenau Líceumba kerültem, és tagja lettem a temesvári Adam Müller-Guttenbrunn irodalmi körnek. Kreatívan foglalkoztam lírával és egyre nagyobb érdeklődést mutattam az újságírói munka iránt. Az érettségire készülve „diplomamunkaként” a NBZ kultúrmellékletéről írtam monográfiát, ezáltal sok időt töltöttem a szerkesztőségben. A katonai szolgálatom után (amelyet részben Kolozsváron, Szamosfalván, részben a Zsil völgyében töltöttem le), 1986-tól külső munkatársa lettem a *Neue Banater Zeitung*nak, és már akkoriban foglalkoztam a *Treffpunkt*ban megjelenő anyagokkal. Közben megpályáztam az újság egy szerkesztői állását – ez egy hosszú történet vargabetűkkel, amely végül oda vezetett, hogy 1988. december elsejétől alkalmaztak. Tulajdonképpen „fotoripporterként” (még ma is megvan a szolgálati igazolvány), viszont 1990. január 31-ig szerkesztői munkakörben tevékenykedtem. Ekkor a NBZ szerkesztőségében zajló sajnálatos feszültségek miatt átmentem a *Karpatenrundschau*hoz temesvári tudósítónak. Ez a hely Richard Wagner (1984-es?) elbocsátása óta üresen állt. 1987-től külső munkatársa voltam a KR-nak, évente talán két cikket írtam az újságba. Később megtudtam, hogy a szerkesztőség már ebben az időszakban gondolkozott azon, hogyan alkalmazhatna temesvári tudósítóként. A *Karpatenrundschaum*ál 1992. október 31-ig tevékenykedtem.

A forradalom előtt az újságírói tevékenysége korlátozott volt, a *Treffpunkt* mégis nyújtott kikapukat, amelyektől szabadabbnak éreztem magam. Azt hiszem, egy Contact-interjú alkalmával történt, hogy az énekes elmesélt ezt-azt az együttesről, a zenéjükről és a rajongókkal való kapcsolatukról – és közben állandóan megjegyezte, hogy „Ezt úgysem fogják közölni”. Aztán minden, ami a beszélgetésből izgalmas, érdekes és koherens volt, ott állt nyomtatásban. Egy másik alkalommal, egy német fiatalokkal Hatzfeldben/Jimboliában/Zsombolyán szervezett kerekasztal-beszélgetés után, amely már önmagában is hallatlan esemény volt, a főszerkesztők jelentősen átírták a tudósításomat, habár én is odafigyeltem arra, hogy mit írok, hiszen akartam, hogy a cikkem meg is jelenjen... Emlékszem, hogy ebben a tudósításban idéztem egy hölgyet, aki a Neckermann-katalógus alapján varrt magának ruhákat, mivel a szocialista kereskedelembe nem lehetett divatos ruhákat kapni. Először a „Neckermann” szót húzták ki a cikkből... Ha jól emlékszem, három *Treffpunkt*-kerekasztal-beszélgetést szerveztem: Hatzfelden/Jimbolián/Zsombolyán kívül még Reschitzán/Reșițán/Resicabányán

és Wetschehausenben/Petroasa Marén/Vecseházán. Ez utóbbi helyen hirtelen megjelent a rendőr és tudni akarta, ki vagyok és mit csinállok. Szerencsére már elég gyakorlott voltam, és sikerült a kultúrházban tartandó „nem bejelentett összejövetelt” propagandarendezvényként feltüntetni és ezáltal a beszélgetőestet megmenteni. Azért a rendőr közölte velem, hogy ezt az eseményt jelenteni fogja, és felszólított, hogy a körzetében tett legközelebbi látogatásomkor először nála jelentkezzem. A következő ilyen alkalomra aztán már a forradalom után került sor, azt hiszem, mindenesetre soha nem jelentkeztem nála.

Ez egyike volt annak a két alkalomnak (csak kettőre emlékszem), amikor akaratomon kívül közvetlenül találkoztam rendőrrel a forradalom előtti évben újságírói, helyszínen végzett kutatómunkám kapcsán. A vecseházai történet után *16 évesen férjhez menni* címmel jelent meg egy cikk, és már a cím is szenzáció volt. Egy idősebb kollégám, aki Securitate-besúgónak számított, meg is kérdezte, hogy ezt jól átgondoltam-e...

Összegzőképpen: Egyrészt a főszerkesztők éppen a kerekasztal-beszélgetéseket követő *Treffpunkt*-tudósításaimba javítottak bele, ahol jónak látták, mivel ezek a társadalomkritikus írások több szempontból is kényesek voltak. Már a mindennemű politikai kíséret nélkül (pl. UTC) lezajló kerekasztal-beszélgetések is merészségnek számítottak. Másrészt olyan dolgokat közöltünk, amelyek ilyen formában nem szerepeltek egy román nyelvű újságban sem, és úgy gondolom, hogy 1989 előtt máshol sem nagyon voltak olvashatók, tehát elmondhatom, hogy a főszerkesztők által támogatva éreztem magam fiatalkori lendületemben, hogy valami mást csináljak. (Előttem a *Treffpunkt*ot egy jóval idősebb kolléganő szerkesztette.) Még egy szó Resicabányáról: A kerekasztal-beszélgetésre a Romániai Német Demokrata Fórum mai elnökének, Josef Erwin Tíglának a házában került sor [...], aki a beszélgetés után pár nappal képeslapon burkoltan értesített, hogy egyik beszélgetőpartnerem átszökött a Dunán túlra, így még időben eltávolíthattam a nevét a szövegből, a kijelentéseit azonban nem. A beszélgetés alkalmával készült fényképen a szélén állt, úgyhogy levágtuk – bátor voltam, de azért nem estem túlzásba...

Hm... Nem direkt módon válaszoltam a feltett kérdésekre, de remélem, hogy az elmesélt példák érzékeltetik az akkori körülményeket, konfliktushelyzeteket... [...]

Voltak-e akkoriban gyakornokok az újságnál? Dolgozott-e Ön együtt gyakornokokkal? Ha igen, milyen volt ez az együttműködés?

Mai értelemben vett gyakornokok nem voltak. „Gyakornokként” egy Oprea nevű diáklányt említenék, akinek a keresztnévére – anélkül, hogy utánanéznék – nem emlékszem, és aki felől 1990 tavasza óta nem hallottam. Egyszer a felkérésemre írt egy koncertről és segített kiértékelni a *Treffpunkt*-toplistába beérkezett javaslatokat, többé-kevésbé rendszeresen benézett a szerkesztőségbe (akárcsak én lenaus diákként), és gyakran beszélgettünk a diákoldal értelméről.

Hogyan született az oldal neve, a Treffpunkt?

Ezt nem tudom megmondani, valamikor a hetvenes években keletkezett.

Milyen szempontok szerint keresett témákat a Treffpunkt oldal számára? Mennyi volt a politikailag „megrendelt” anyag, mennyi a szabadon választott? A zene kedvelt téma volt: az olvasók ízlésének vagy az Ön személyes érdeklődésének köszönhetően?

Politikailag „megrendelt” anyag nem volt a tudósításaim között. Nem is hiszem, hogy voltak az én időmben ezen az oldalon olyan anyagok, amelyek politikailag megrendeltnek néztek ki. Ha mégis, akkor ezek a főszerkesztők döntése alapján kerültek az oldalra és a szemfényvesztést szolgálták a többi tartalom mellett. Ha jól emlékszem, a lap tartalmát egy nappal megjelenés előtt címszavakban közölték a kiadóval, illetve a megyei propaganda részleggel. Ilyenkor a népiesebb témákat burkoltan vagy propagandisztikus köntösben jelentették le. De természetesen voltak „politikailag megrendelt” szövegek is a lapban, és ezeket én se kerülhettem el. Ezek a rendelések irányomban a főszerkesztőtől és helyettesétől érkeztek, akik az utasításokat a megyei propaganda részlegtől kapták. Ezekre a megbízásokra a kollégák nagyon különböző módokon válaszoltak.

Mennyiben korlátozta munkáját a cenzúra? Elnézőbb volt a cenzúra gyermek- és ifjúsági oldalak esetében?

A cenzúrárt mint intézményt nem tapasztaltam. Alapjában véve a főszerkesztők idejében beavatókztak a cikkekbe, hogy elkerüljék a konfliktusokat, az újság érdekében és a munkatársak védelmében. [...]

Mennyiben foglalkozott a Treffpunkt gyermek- és ifjúsági irodalmi témákkal?

Hm, azt hiszem, egyáltalán. [...] Valahogy nem volt alkalom rá, hogy ifjúsági irodalmat közöljek. Csupán folytattam a kis versrovatot, ahol tudatosan megpróbáltam erotikus jellegű szerelmes verseket publikálni. Ehhez részben NDK-s költők könyveit vásároltam meg antikváriumban, legalább egy belőlük még ma is megvan. A verseket a szerzői jogra való tekintet nélkül közöltük, ez akkoriban így volt szokás.

Milyen volt a Treffpunkt fogadtatása? Voltak-e rendszeres visszajelzések az olvasók részéről (olvasói levelek, telefonhívások, találkozások)? A körkérdések sikeresnek bizonyultak.

Olvasói levél az én olvasatomban és a főszerkesztők szerint is meglepően sok volt, főként, mert az én időm előtt egyáltalán nem volt. Viszont a visszajelzés a különböző oldalakkal kapcsolatban meglehetősen eltérő volt, ezenkívül az volt az érzésem, hogy télen például több levelet kaptunk, mint nyáron. Egyszer írt nekünk egy fiatalember édesapja, aki nyert egy lemezt, viszont már átszökött

a határon túlra.... A találkozásokról fennebb beszéltem. Telefonbeszélgetések nem voltak – ilyesmire nem emlékszem, kinek volt akkoriban telefonja?...

Köszönöm a beszélgetést!

Az olvasói levél a *Treffpunkt* hasábjain

1986 és 1989 között Grete Lambert szerkesztésében jelent meg a *Treffpunkt* ifjúsági oldal – bár 1987-ben két kiadást Marius Koity szerkesztett, az októberit és a decemberit, az utána következő számokat újra Lambert szignálta, és csak 1989-ben vette át végleg Marius Koity ezt a feladatkört. Az oldal havi megjelenést ígér a fejlécben, 1986–87-ben mégis meglehetősen kihagyásokkal jelentkezik: az augusztus 5-i számot a következő év január 6-ai követi, aztán a február 20-ait a május 31-i. Ez a rendszertelenség 1988-ban is folytatódik, a november 15-i számban már nem is tüntetik fel a kiadás gyakoriságára utaló „megjelenik havonta” / „erscheint monatlich” címkét. A jelenség magyarázata egyrészt az, hogy a pártkongresszusok és egyéb politikai események miatt sokszor kellett elodáznai más témák, rovatok, cikkek megjelenését, így az ifjúsági oldalét is; másrészt: sűrűn változtak a munkatársak, sok újságíró kivándorolt, újabbak jöttek a helyükre. Marius Koity eleinte, 1986–1987-ben csak külső munkatársként dolgozott a *Neue Banater Zeitung*nál, ezért történt meg, hogy ezekben az években csak egy-két *Treffpunkt*-kiadást szerkesztett. Grete Lambert, egykori jászvásári főiskolai tanár a *Treffpunkt*nak a Fink-testvérek, Hans és Rosl Fink által megálmodott és megalapozott pedagógiai funkcióját, céljait próbálta, kissé mereven, továbbvinni. Ez a nevelő-didaktikai szándék jól talált az iskolásokhoz szóló *Unsere Schule / Iskolánk* elnevezésű oldalhoz, az idősebb korosztályt (egyetemistákat, fiatal dolgozókat is) megszólító oldalon azonban ez a hangvétel erőltetettnek tűnik.

Koity az, aki újra életet lehel az oldalba. Az ő ideje alatt (1988. december 1-jétől 1990. január 31-ig)⁵²⁷ a *Treffpunkt* nagy népszerűségnek örvendett célcsoportja körében: pezsgő, interaktív, a korszellemet meghazudtoló szellemi nyitottságú oldal volt, amelynek szerkezeti-tematikus vázát az olvasói levelek, illetve az olvasókkal való találkozások biztosították. A szerkesztőség tagjait is megdöbbenettette az olvasói levelek sokasága, a sok pozitív visszajelzés. Az aradi E. C. (olvasó) például a korábbi számokhoz viszonyítva dicsér: „Amióta Te szerkeszted az ifjúsági oldalt, sokkal érdekesebb és sokoldalúbb lett. Az oldal valóban megszólítja a fiatalokat, ami eddig csak ritkán történt meg. A szerelemről szóló cikk valóban a legjobb, ami belföldi sajtóban megjelent.”⁵²⁸ A. A.

⁵²⁷ A szerző Marius Koityval készített interjúja Nagyszebenben, 2012. november 3-án.

⁵²⁸ „Seit Du die Redaktion der Seite führst ist die Jugendseite viel interessanter und viel vielseitiger geworden. Die Seite spricht die Jugendlichen wirklich an was bis jetzt nur selten geschah. Der Artikel über die Liebe ist wirklich das Beste was in der inländischen Presse

A másik állandó eleme a *Treffpunkt*nak a *Jugend-Spruch / A hónap idézete* (saját fordítás). Időnként erotikus színezetű szerelmes verseket is közöl az oldal, a szerkesztő – bevallása szerint – antikváriumban vásárolt keletnémet antológiákból válogatta ezeket.⁵³¹

Koitynak a *Karpatenrundschau*hoz való átszerződése után⁵³² az 1990. szeptember 11-i számmal Elvine Zaban szerkesztő veszi fel újra a fonalat, és biztosítja a *Treffpunkt* havi megjelenését egészen az év végéig. A három szerkesztő tartalmilag rányomta bélyegét a *Treffpunkt* egyes számainak arculatára, annak ellenére, hogy az oldal formai felépítése az évek során nemigen változott.

Az 1990. szeptember 11-i *Treffpunkt* az első, amelyet Elvine Zaban szerkeszt: igyekszik továbbvinni Koity stílusát. A *Hallo!* beköszöntő utal a társadalmi változásokra, a svábok kivándorlására, a *NBZ* nehézségeire, és felkéri az olvasókat az együttműködésre, témákat, kapcsolattartási lehetőségeket (pl. kirándulásszervezést) felajánlva. A zene is említést nyer többek között, de a toplista összeállítására tett felhívás nem túl lelkes és meggyőző, és egyáltalán nem utal arra, hogy ez a réGINEK a folytatása lenne.⁵³³ Beküldési szabályokat, illetve határidőt sem említ Zaban. Beköszöntőjét Koity mintájára „Eure Elvine”-ként / „A Ti Elvinétek”-kel írja alá. Az oldal további három cikkéből egy zenei témájú, kettő viselkedésorientált, pszichológizáló – bókók fogadásáról, illetve társas kapcsolatokról szól.⁵³⁴

A Grete Lambert által összeállított oldalak nagyon eltérnek Koity, illetve Zaban munkáitól. A *Hallo!* felvezetők általánosan fogalmaznak, nélkülözik azt a fiatalokat mozgósító dinamikát, amelyet a további szerkesztők aztán célul tűztek ki és sikeresen meg is valósítottak. Az 1987. július 12-i *Treffpunkt Hallo!*-ja például csupán monologizáló elmélkedés általában a nyár kínálatáról. Nemcsak a tartalom személytelen, hanem a szövegszerkesztés is: a „man” általános alany, a „jeder” határozatlan névmás, illetve a „wer” vonatkozó névmás hálózza át a rövid szöveget – azaz „az ember”, „mindenki”, „aki”. A konkrét fiatal olvasót magát esetlegesen az utolsó mondat szólítja, szólíthatná meg, amely kitör ugyan a leíró jellegből, odafordul a címzettekhez, viszont ezt újra klisék béklyójában teszi: „Szép vakációt, jó pihenést, jó szórakozást kíván nektek a ti Hannétok.”⁵³⁵

Az említett júliusi szám első nagy cikkének témája a szülőhelyen való munkavállalás.⁵³⁶ Két fiatal dolgozót mutat be Lambert, akik tanulmányaik befejezté-

531 A szerzőnek Marius Koityval készített interjúja 2012 októberében.

532 A szerző Marius Koityval készített interjúja Nagyszebenben, 2012. november 3-án.

533 „Wenn Ihr an Musik interessiert seid, teilt uns Eure Lieblingssänger, -gruppen und -titel mit, um uns bei der Aufstellung eines In- und Auslandstops behilflich zu sein.” *NBZ, Treffpunkt*, 1990. szeptember 11. (XXXIV)

534 * „Beatles” feiern Doppeljubiläum; Wenn man einem Mädchen Komplimente macht; Partnerschaft und was man darüber wissen sollte. *NBZ, Treffpunkt*, 1990. szeptember 11. (XXXIV)

535 „Schöne Ferien, gute Erholung, viel Spaß wünscht euch nun Eure Hanne”. *NBZ, Treffpunkt*, 1987. július 12. (XXXI), 3.

536 * Es ist schön, daheim zu arbeiten. *NBZ, Treffpunkt*, 1987. július 12. (XXXI), 3.

vel visszatértek szülőfalujukba. A szöveg, amely egyes szám harmadik személyben íródott, idézetekkel tarkítva, nem hozza annyira olvasóközelbe bemutatott alanyait, mint tehetné ezt például interjú formájában. A szövegtestbe ékelt alcím, *A politikai nevelés és szocialista kultúra harmadik kongresszusa*⁵³⁷ is meglepő a Koity-féle *Treffpunkt*ok olvasása után. Meggyőződésem, hogy ezt a fajta különbséget a szerkesztők eltérő szemléletével, munkastílusával, cenzúrakezelésével, bevállaló képességével magyarázhatjuk, nem pedig a társadalmi-politikai élet esetleges ingadozásaival, ami a publikálásokra vonatkozó megszorításokat, politikailag enyhébb periódusokat illeti. Állításom igazolására vázolom a Koity által szerkesztett 1987. október 16-i (tehát ugyanazon évből származó) lapszám tartalmát: *Hallo!* (a szakításról, sok személyes névmás – du/te használatával, a *Treffpunkt*-olvasók közvetlen megszólításával); riport a nagyszebeni pedagógiai líceum 12 b osztályának Bánságban tett látogatásáról;⁵³⁸ Itt olvasható még Dieter Noll *In Liebe leben / Szerelemben élni* című verse; Helga Westphal *Was man so braucht / Amire az embernek szüksége van* című, anglicizmusokkal tarkított írása egy fiatal első önálló lakásáról; és a Fiatalok Utazási Irodájának ajánlatai is megjelennek a kiadványban. Ezzel szemben a vizsgált Grete Lambert-szám közli még Peter Hacks *Hochzeitslied / Esküvői dal* versét (másodszorra! – az 1987. február 20-i számban is megjelent ugyanez), egy üde ismeretterjesztő írást a szeplőkről, egy betűrejtvényt, valamint az előző számbeli feladvány megoldását.

Mivel a *Hallo!* vezércikk, felvezető adja meg az oldal alaphangját, illetve esetenként az olvasókkal való kapcsolattartás tükrének tekinthető, tartalmi és stilisztikai eltérései az egyes szerkesztők (összesen tehát három) által felügyelt periódusokban sokatmondóak.

A *Treffpunkt* rendszerint a *Hallo!* elnevezésű vezércikkszerű vitaindítóval nyit, amelyben Marius Koity egy-egy téma köré csoportosított olvasói levél-csokorra (esetenként csak egy levélre) reagál, kritikusan, beszélgetésszerűen, közvetlenül. Ez az életközeli újságírói hangnem jelentkezik a további cikkeiben is, hiszen témáit a fiatalok mindennapi problémáiból meríti: több alkalommal sor kerül egy-egy bánsági helységben egy kerekasztal-beszélgetésre helyi fiatalokkal. Például az 1989. február 24-i számban a zsombolyai beszélgetésről számol be a szerkesztő, olyan, a fiatalok által felvetett problémákat megnevezve, amelyek nyomtatásban való felsorolása igencsak merésznek tűnik az akkori cenzúra mellett – ilyen a lakásprobléma, kevés szórakozási lehetőség, szakönyvek hiánya, rossz tömegközlekedés, nem kielégítő gyakorlati képzés az egyetemeken, játszóterek hiánya.⁵³⁹ Egy Marius Koityval készített interjú során

537 * „III Kongress der politischen Erziehung und sozialistischen Kultur”. NBZ, *Treffpunkt*, 1987. július 12. (XXXI), 3.

538 * Zum dritten Mal im Banat. Die 12 b des pädagogischen Lyzeums in Hermannstadt besuchte Warjasch und Grosssanktnikolaus / Viel Beifall für den bunten Abend. NBZ, *Treffpunkt*, 1987. október 16. (XXXI), 3.

539 * „Die Jugendlichen fragt man zuletzt...” Treffpunkt-Rundtischgespräch in Jimbolia: Wohnen, Freizeit und Arbeiten in Heidestädtchen. NBZ, *Treffpunkt*, 1989. február 24.

értesültem arról, hogy minden látszat ellenére ezt a tudósítást is cenzúrázták, például törölték azt a megjegyzést, hogy az egyik beszélgetőpartner maga varrja saját kezűleg a ruháit Neckermann-katalógusok alapján, mert a szocialista üzletekben nem lehet divatos ruhákat vásárolni. Koity bevallása szerint az általa szerkesztőként megélt nyolcvanas években a főszerkesztők voltak azok, akik – úgymond – idejében belejavítottak a cikkekbe, nehogy konfliktusra kerüljön sor – az újság és alkalmazottak érdekében.⁵⁴⁰

Az olvasó folyamatos bevonása az oldal szerkesztésébe egyedi dinamikát kölcsönöz a *Treffpunkt*nak. A fiatalok minden felhíváshoz pozitívan, segítően, együttműködően viszonyulnak. Marius Koity elmondása szerint nagyon sok levél érkezett a szerkesztőségbe; ezek között olykor negatív tartalmú, bíráló, szidalmazó is, de ezek soha nem az újság vagy az ifjúsági oldal tartalmára vonatkoztak, hanem Koity elleni rosszindulatú megnyilvánulások voltak olyan fiatalok részéről, akik a szerkesztőt személyesen ismerték.⁵⁴¹

Koity meglehetősen újságírói precizitással és szakszerűséggel bánt a hozzá beérkező postával. Az 1989-es év első számát felhívással indítja: „*Mit szeretnél az NBZ ifjúsági oldalán olvasni? Mi foglalkoztat?*”⁵⁴² Együttműködésre szólít fel⁵⁴³ és olvasóinak megelőlegezi a bizalmat: „*Bizom bennetek és várlak!*”⁵⁴⁴ Az aláírás is baráti: „Euer Marius” – „a Ti Mariuszotok”. Ez az írás tulajdonképpen egy hosszú és részletes válasz olvasói véleményekre, elemzés, kiértékelés. A szerkesztő minden esetben helyén kezeli a leveleket, néhol ironikus, ítélkező, máshol párbeszédszerűen jelez vissza, mintha csak szemtől szemben együtt gondolkodna az olvasóval az oldal további sorsán és tartalmán, de mindvégig az építő kritika szándéka vezeti. Az ifjak javaslatait az újság egészébe (is) beágyazza: pl. javasolja, hogy sminkelési szabályokat a *Család, háztartás, hobbi* rovatban⁵⁴⁵ keressenek, egyéb szakirányú kéréseket – pl. természeti jelenségekről, állatvilágról, az emberi testről szóló cikkek iránti érdeklődésüket a megfelelő szakszerkesztőknek fogja továbbítani. Esetenként jelzi, hogy az olvasói kérésből mit tudna ő a *Treffpunkt* keretén belül megvalósítani – pl. ha egyik olvasó biológusokról, orvosokról olvasna szívesen, azt látja megvalósíthatónak, hogy érdekes orvostanhallgatókról tudósítson.

Hanns Braun olvasói levelekről szóló médiatudományi tanulmánya felsorol néhány szempontot, amelyek alapján az olvasói levelek megközelíthetőek, csoportosíthatóak, értelmezhetőek lehetnek: a szerző neve és kora, névmegjelölés (valódi név, álnév feltüntetése, névtelen levél), a levél témája, a levélírás

(XXXIII), 3.

540 A szerző Marius Koityval készített interjúja 2012 októberében.

541 A szerző Marius Koityval készített interjúja Nagyszebenben, 2012. november 3-án.

542 Marius Koity: „*Was willst du in der NBZ-Jugendseite lesen? Was beschäftigt Dich zurzeit besonders?*” *NBZ, Treffpunkt*, 1989. január 13. (XXXIII)

543 „Gespräch unter uns”. Uo.

544 „Ich vertraue und warte auf euch!” Uo.

545 „Familie, Haushalt, Hobby”.

oka (az újság felhívására született vagy saját kezdeményezéséből), a vitatott témához való hozzáállása (pro, kontra), stilisztikai jellemzők, a levélíró reakciója (tárgyilagos, emocionális, ironikus stb.). Ezt még kiegészíti Braun azzal az információval, hogy egyszeri vagy visszatérő levélíróról van-e szó, és javasolja az eredeti levél összehasonlítását a megjelent változattal. Ezeket a szempontokat érvényesítettem a következő táblázatok összeállítása során, tizennyolc *Treffpunkt*-nak írt levelet megvizsgálva.⁵⁴⁶ Egy eredeti levél és a publikált változat összehasonlítását kiemeltem a táblázatokból, külön tárgyalom. Szükségesnek láttam továbbá még egy szemponttal kiegészíteni a vizsgálódási kritériumokat, éspedig azzal, hogy milyen társadalomképet fest a levélíró.

Sor-szám	A levélíró neme és kora	Név, álnév, névtelen / dátum, hely	Téma, alkalom	A levélírás oka: Felhívás az újságban?	Hozzáállás (a témához, az oldalhoz)
1.	nő, kora ismeretlen	B. S. ⁵⁴⁷ 1989. 02. 06 Nagyszentmiklós	– zenei toplista – vélemény fiúkról, szerelemről	igen	pozitív
2.	nő, kora ismeretlen	E. E. 1989. 01. 30. Nagyszentmiklós (a levél írásának helye) Varjas (a levélíró származási helye)	vélemény a szerelemről, szakításról	igen	nem releváns ⁵⁴⁸
3.	férfi, 28 éves	E. C. 1989. 05. 27 Arad	– válasz a szerkesztőtől kapott személyes levélre – zenei toplista, az áprilisi szám kimaradása	részben	pozitív (dicséri a <i>Treffpunkt</i> -ot és Marius Koityt)
4.	férfi, 28 éves	E. C. 1989. 03. (?) 07. (?) (nem jól olvasható), Arad	– a <i>Treffpunkt</i> legutolsó számára reflektál – diszkók, fiatalok gondjai – a lemeznyerési lehetőségről kérdez (pontosan mikor vehető át a szerkesztőségben, mennyi ideig tárolják)	igen	pozitív (a <i>Treffpunkt</i> -ot és az utolsó számát illetően)
5.	férfi, 50-es éveiben	E. C. édesapja (olvashatatlan aláírás) 1989. 08. 20. Arad	– köszönet a lemezajándékért a fia nevében – a fia kivándorolt	nem	pozitív (a <i>Treffpunkt</i> -ot és Marius Koityt dicséri)

⁵⁴⁶ A levelek Marius Koity archívumából származnak (magántulajdon).

⁵⁴⁷ A személyi adatok védelme érdekében a levélírók nevét csak kezdőbetűikkel jelöltem.

⁵⁴⁸ Azokat a leveleket illettem „nem releváns” megjegyzéssel, amelyek nem foglalmaztak meg nyilvánvalóan pozitív vagy negatív véleményt, vagy olyan témához szóltak hozzá, amely nem követelt meg éles elhatárolódást, mellette-ellene álláspont választását.

Sor-szám	A levélíró neve és kora	Név, álnév, névtelen / dátum, hely	Téma, alkalom	A levélírás oka: Felhívás az újságban?	Hozzáállás (a témához, az oldalhoz)
6.	nő, kora ismeretlen	H. R. dátum és hely nincs feltüntetve	a szerelem – játék	igen	nem releváns
7.	nő, kora ismeretlen	H. R. dátum és hely nincs feltüntetve	zenei toplista	igen	nem releváns
8.	nő, házas	Há 1989. 09. 14. Temesvár	– szerelem – az általa 5-6 évvel korábban írt levél, amely megjelent a <i>Treffpunkt</i> -ban – válasz egy másik olvasónak	részben	negatív kritika egy korábbi szerkesztő, Harry részére
9.	nő, 18 éves és 9 hónapos	I. H. 1989. 02. 27. Zsombolya	– lemeznyeremény – zenei toplista	igen	–
10.	nő, 18 éves és 9 hónapos	I. H. 1989. 01. 13. Zsombolya	– preferenciái: divatról, kézimunkálásról szeretne olvasni – zenei toplista	igen	pozitív
11.	Nő	L. F. 1989. 07. ? (rosszul olvasható dátum borítékról) Temesvár	zenei toplista	igen	pozitív
12.	Nő, 17-21 év közötti (M. Koity szerint)	L. B. 1989. 02. 1. Nagyszentmiklós	– a szerelem mint játék – zenei toplista	igen	nem releváns
13.	Nő, nagymama, 40 éve házas	M. B. 1989. 09. 21. (borítékról leolvasva) hely: nincs feltüntetve	szerelem	igen	nem releváns
14.	nő, 17-21 év közötti (Koity szerint)	L. Sch. 1989. 09. 21. (borítékról) Nagyszentmiklós	a <i>Treffpunkt</i> -tal való elégedettsége	nem	pozitív
15.	férfi, 20 éves	A. A. 1989. 07. 6. Temesvár	ismerőséről, Karin Lidolt tanítónőről szeretne a <i>Treffpunkt</i> -ban olvasni	nem	pozitív
16.	férfi, 20 éves	A. A. 1989. 10. 2. Temesvár	– személyes dolgok – fiatalok szabadidős tevékenységei: hogyan, hol, mit?	nem	pozitív „bleibe treu dem <i>Treffpunkt</i> ” – „hú maradok a <i>Treffpunkt</i> -hoz”

Sor-szám	A levélíró neve és kora	Név, álnév, névtelen / dátum, hely	Téma, alkalom	A levélírás oka: Felhívás az újságban?	Hozzáállás (a témához, az oldalhoz)
17.	nő	H. R. 1989. 12. 10. Varjas	– személyes dolgok – témajavaslat: kerekasztal-beszélgetés férfiszakmában dolgozó lányokkal	nem	nem releváns
18.	?	Egy NBZ-olvasó 1990. 02. 05 Arad	– válságban az újság és a bánsági svábok közössége (kivándorlás, menni-maradni polémia)	nem	pozitív, negatív

8. ábra. A Treffpunktnek írt olvasói levelek.

Egy képeslap, két megcímezett boríték

Sor-szám	Stilisztikai jellemzők	A levélró reakciója	Egyszeri / visszatérő levélró	Társadalomrajz
1.	<ul style="list-style-type: none"> – gondozott – rendszerező (pl. fiútípusokat határoz meg), – irodalmi: pl. hasonlat használata „Diese Liebe gleicht eher einem Hupfenkastenspiel.” – „Ez a szerelem egy ugróiskolához hasonlítható.” 	emocionális	egyszeri –	
2.	<ul style="list-style-type: none"> – gondozott – irodalmi, pl. költői kérdés használata: „Was gibt es denn umfassennderes als dieses Wort »Mann«?” – „Létezik ennél átfogóbb szó: férfi?” 	nagyon emocionális	egyszeri –	
3.	<ul style="list-style-type: none"> gondozott 	<ul style="list-style-type: none"> – emocionális: amikor zenei ízléséről ír – tárgyilagos: a <i>Treffpunkt</i> megjelenésének gyakoriságáról 	visszatérő	„(ich weiß ja daß ich nur im Handel vorhandene Schallplatten gewinnen kann)” – „tudom, csak olyan lemezt kérhetek, amely a kereskedelemben kapható” – bedolgozásáért cserébe ajánlott fel neki a szerkesztő egy saját maga által választott lemezt
4.	<ul style="list-style-type: none"> gondozott 	<ul style="list-style-type: none"> tárgyilagos kritikus (pozitív értelemben) 	visszatérő	fiatalok problémái: lakás-, szabadság- és üdülőkártya-probléma, pénzügyi gondok
5.	<ul style="list-style-type: none"> – gondozott – udvarias 	hálás	egyszeri	kivándorlás – „nu se mai află în țară”
6.	<ul style="list-style-type: none"> – gondozott – logikusan felépített metaforikus: „die am Spiel beteiligten” sind „Falschspieler, Gewinner, Verlierer” – „A játékban részt vevők csalók, győztesek avagy vesztesek” „Für mich ist die Liebe die Suche eines Sängers nach einer Gittare, die mit seiner Stimme im Einklang steht.” – „Számomra a szerelem egy énekes gitár után való kutatása, amely összhangban van a saját hangjával.” 	elmélkedő	visszatérő –	

Sor- szám	Stilisztikai jellemzők	A levélró reakciója	Egyszeri / visszatérő levélró	Társadalomrajz
7.	gondozott	hálás	visszatérő	„Ich habe keine Ahnung, wie aktuell die ausländischen Titel eigentlich sind, da mein Radio schon monatelang betriebsunfähig ist.“ – „Sejtelmem sincs, hogy a külföldi számok valójában mennyire aktuálisak, mert a rádióm hónapok óta nem működik.“
8.	– kreatív megszólítás: „Hallo”, Marius! – logikusan, követhetően felépített szöveg	érvelő	egyszeri	–
9.	szükszavú	tárgylagos	visszatérő	–
10.	szükszavú	objektív	visszatérő	–
11.	szükszavú	emocionális	egyszeri	–
12.	– túl hétköznapi, pl. a megszólítás: „Hallo Du, hör mal zu!” – „Hé Te, figyelj ide!” – udvariatlan – nem gördülékeny	emocionális	egyszeri	–
13.	elbeszélő	emocionális	egyszeri	–
14.	gondozott	– emocionális – dicsérő	egyszeri	–
15.	közvetlen, néhol hétköznapi	mérsékeltlen emocionális	visszatérő	–
16.	hétköznapi	emocionális	visszatérő	–

Sor-szám	Stilisztikai jellemzők	A levélró reakciója	Egyszeri / visszatérő levélró	Társadalomrajz
17.	– gondozott – irodalmi	– emocionális, – személyes, – ironikus	visszatérő	<p>– a tömegközlekedés kritikája (a nagyszentmiklósi templomi búcsúról ír): „Nur schade, daß wir die Festlichkeit am Maibaum ver-säumt haben. Am Bahnhof war die Auswahl an Transportmitteln so groß, daß wir uns nicht entscheiden konnten und zu Fuß gingen.” – Nos, kár, hogy lenaradtunk a májusfa körüli ünneplésről. A pályaudvaron levő temérdek szállítási eszköz közül nem tudtunk választani, így gyalog mentünk.”</p> <p>– a fűtésrendszer kritikája: „Ich bin seit Mon-tag zu Hause. In der Schneiderei ist Mangel an Heizmaterial.” – Hétfő óta itthon vagyok. A sza-bóműhelyben nincs mivel fűteni.”</p>
18.	– néhol túl fellengzős – színpadias	– emocionális – ironikus	egyszeri	<p>– a NBZ, illetve Anton Palfi szerkesztő részére megfogalmazott kritikák taglalása</p> <p>– kérdés a kritikusokhoz: „Wo war euer Mut vor der Revolution? Ist euer Mut nach der Revolution gekommen, damit ihr in langen Schlangen vor dem Passant auch während den kalten Nächten stehen könnt?” – „Hol volt a bátorságotok a forradalom előtt? Csak a forradalom után jött meg a bátorságotok, hogy a hideg éjszakákon is sorba tudjatok állni az útlevelesztály előtt?”</p> <p>„Ist das, was man Familienzusammenführung nennt, etwa nicht das Gegenteil von dem was so hoch gepriesen wird? Lockt nicht vielmehr das Geld und läßt die einstige Ehrlichkeit und Rechtschaffenheit der Banater Schwaben verblas-sen wie die Sterne beim Sonnenaufgang?” Amit családgyesítésnek neveznek, nem éppen az ellentéte annak, amit annyira hangoztatnak? Nem inkább a pénz csalogat és halványítja el a bánási svábok egykori becsületességét, mint a csillago-kat a napkelte?”</p>

A levelek vizsgálata után az 1989. február 24-i *Treffpunkt*⁵⁴⁹ vetettem össze a kéziratokkal. A NBZ-ifjúsági oldal ezen száma reprezentatívnak tekinthető az olvasói levelek feldolgozása, a nyomtatott lapba való beemelése szempontjából. A *Die Suche eines Sängers nach einer Gitarre / Egy énekes gitárt keres* című cikk – amely már ezt a sorát is egy olvasójától, Helga Rosenzweigtől idézi – olvasók véleményét összegzi a korábbi számban felvetett témával, a szerelemmel kapcsolatban. A *Von uns – für uns / Tőlünk – nekünk* alcím utal arra, hogy bár ezúttal nem *Hallo!* megszólítás alatt, ez az írás is az olvasókkal dialogizál. Idézeteket olvashatunk L. B., H. R., E. E., B. S., E. C. leveléből, a szerkesztő kedves, szakszerű, odaforduló kommentárjaival. Az oldal másik írása a zenei toplista mellett a *Die Jugendlichen fragt man zuletzt... Treffpunkt-Rundtischgespräch in Jimbolia: Wohnen, Freizeit und Arbeiten im Heidestädtchen / A fiatalokat kérdezik meg utoljára... Treffpunkt kerekasztal-beszélgetés: lakhatás, szabadidő és munka a pusztai városcában*, amelyre egy aradi olvasó, E. C. reflektál az 1989. március (?) 6-i (?)⁵⁵⁰ levelében. (Érdekes megfigyelni Zsombolya német elnevezésének kerülését: megjelenik a román változat és a Heidestadt – pusztaváros körülírás.⁵⁵¹)

A levélkorpusz és a levélrészletek publikálásának megvizsgálása után figyelmet kíván a szerkesztői munka elemzése: hogyan működik Koity esetében az öncenzúra (mit nem jelentet meg, mit nem mer megjelentetni), illetve hogyan akarja befolyásolni az olvasóközönséget szövegválogatásaival, átfogalmazásaival.

Marius Koity huszonkét évesen lett a *Neue Banater Zeitung* szerkesztője, ekkor már verseivel felhívta magára az irodalomértők figyelmét: 1986-ban Adam-Müller-Guttenbrunn-díjjal tüntették ki Temesváron, 1987-ben Adam-Müller-Guttenbrunn irodalmi díjjal. Néhány publikált verséért üldözték a Securitate⁵⁵² emberei. Bár újságcikkeiben egyértelműbb jeleit fedezhették volna fel a rendszerre irányuló nemtetszése kifejezésének, az újságot mint „rendszerhű” közeget valószínűleg nem figyelték annyira alaposan.⁵⁵³ A *Mehrfachbelichtung – Rumänische Erkundung*⁵⁵⁴ / *Többszörös fényképezés – romániai felderítés* című antológiában Koity feleleveníti a Securitate embereivel való találkozásait, akiknek legkedveltebb eszköze a pszichológiai nyomás gyakorlása volt a kikérdezettre. Ahogy Marius Oprea tollából olvashatjuk, aki Jens Reich keletnémet disszidenst idézi: a Securitate, akárcsak a német Staatssicherheit, a félelem mechanizmusait kontrollálta, pusztá létezésével „kiváltotta az öncenzúra finom mechanizmusait”.

549 *Treffpunkt*. NBZ, 1989. február 24. (XXXIII), 3.

550 A kérdőjelek a keltezés nehéz olvashatósága miatti esetleges pontatlanságra utalnak.

551 1971-ben vezették be azt a határozatot, amely szerint a helységneveknek csak a román változatát lehetett használni a sajtóban.

552 Román titkosszolgálat 1948 és 1989 között, hivatalos nevén Departamentul Securităţii Statului al Ministerului Afacerilor Interne.

553 A szerző Marius Koityval készített interjúja Nagyszebenben, 2012. november 3-án.

554 Marius Koity: Keine Romanhelden. Meine alten Tagebücher und andere Papiere. In: *Mehrfachbelichtung – Rumänische Erkundung*. Lese-Zeichen e. V, o. O, 2011, 69–75.

it, a tudatnak alárendelve, amely reflexrendszerként működik és megsemmisít mindennemű kihágást, meggátolva a rendszerrel való összetűzést”.⁵⁵⁵ Ez az öncenzúra munkálkodott Koity szerkesztői munkája során is, amikor például a német fiatalokkal folytatott kerekasztal-beszélgetéseit megszervezte, levezette és a tartalmait írásban rögzítette. Bár a szociálkritikai megjegyzéseket is tartalmazó írásokat a főszerkesztő is rövidítette, ha szükségesnek találta, Koity már előre alkalmazta az öncenzúrát is, szerette volna ugyanis, ha írásai meg is jelennek, és habár bátornak vallotta magát, nem volt vakmerő.⁵⁵⁶ A manipuláció eme játékába sok író, újságíró bekapcsolódott a román kommunizmus éveiben, céljuk volt jól írni cenzúra alatt és a cenzúra ellenében, hogy írásaik publikálva legyenek.⁵⁵⁷

A *Treffpunkt* kerekasztal-beszélgetései mindenféle politikai kíséret nélkül zajlottak (nem a KISZ szervezésében például), ezért megtörtént, hogy Vecseházán a milicista felszólította Koityt, hogy legközelebb jelentse be neki az efféle összejöveteleket. A rescabányai találkozó után értesítést kapott, hogy az egyik részt vevő fiatal átszökött a határon, így idejében, még a cikk közzététele előtt kitörölthette az illető nevét a szövegből, levághatta az amúgy is szélén álló fiatalembert a megjelenés előtt álló csoportképről.⁵⁵⁸ Mindezek a mozzanatok jól illusztrálják az öncenzúrának mint védekező mechanizmusnak a tényleges létezését az újságírói munkában.

A szerkesztés általi manipuláció is óhatatlanul jelen van a *Treffpunkt* oldalain. Ha nem is tudatos vagy nem minden esetben tudatos egyes problémák kiemelése az olvasói levelekből, mások lerövidítése, esetleg teljes kihagyása, ez a szubjektív válogatás elkerülhetetlen, hiszen nagy szöveghalmazok kis területen való láttatásáról van szó egyetlen ember szelekciója alapján. Ezzel a kijelentéssel nem minimalizálni akarom a szerkesztő felelősségét, csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az újságírói munka megítélésekor nem lehet figyelmen kívül hagyni az „emberi” elemet: az újságíró személyiségét, merészségét vagy éppen bátortalanságát, egyéni ízlését, preferenciáit a megjelenésre szánt szövegek, információk kiválasztásakor.

Felsorolnék néhány példát szövegkreálás, szerepteremtés eseteire. A. A. (olvasó) 1989. július 6-i levelében egy ismerőst ajánlja bemutatásra a *Treffpunkt* hátsóbjain keresztül, Karin Lidolt tanárnőt. Ez az 1989. szeptember 10-i *Treffpunktban* úgy kerül említésre, hogy a szerkesztő érdekesnek nevezi az ötletet, jelzi, hogy eljutott hozzá, tudomásul vette, de semmire nem kötelezi el magát ez ügyben.⁵⁵⁹

555 Marius Oprea: Securitatea și moștenirea sa. In: Ruxandra Cesereanu (ed.): *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național*. Iași, Polirom, 2006, 29.

556 „... bei allem Mut war ich ja nicht übermütig...” A szerző Marius Koityval készített interjúja Nagyszebenben 2012. november 3-án.

557 Ioana Macrea-Toma: *Cenzura instituționalizată și încorporată. Regimul publicațiilor în România comunistă*. In: Ruxandra Cesereanu (ed.): *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național*. Iași, Polirom, 2006, 232.

558 A szerző Marius Koityval 2012 októberében készített interjúja alapján

559 Hallo! NBZ-*Treffpunkt*, 1989. szeptember 10. (XXXIII), 3.

A szerepteremtés fő eszköze az 1989. november 5-i *Hallo!*-ban a nyelvi ironia. Először a csupán keresztnévvel vagy kezdőbetűkkel aláírt leveleket marasztalja el Koity, felhíva a figyelmet arra, hogy mindenkinek vállalnia kellene a véleményét, és csak teljes névvel és lakcímmel ellátott irományokat vesz figyelembe és közöl a *Treffpunkt*, „fantomokat” nem.⁵⁶⁰ Ironikusan szól továbbá a férfi olvasókhoz, akik nem reagáltak egy korábbi *Treffpunkt*-ban nekik feltett kérdésre.⁵⁶¹ Ez az ironia mind arra irányul, hogy éreztesse azt a szerepet, viselkedésmódot, amelyet a szerkesztő olvasóitól és levélíróitól elvárna.

Az 1986 és 1990 között megjelent *Treffpunkt*-oldalak változatos, vibráló képet festenek a kor fiataljainak életéről. Ebben kétségkívül szerepet játszik a szerkesztők hozzáállása, munkája, de nem becsülhető le az újság és olvasói közötti kapcsolattartás sem, amely valóban élettel tölti meg a nyomdászágú paragrafusokat. Ennek módja az olvasói levelek felhasználása, figyelembevétel az ifjúsági oldal szerkesztésekor, illetve az 1989-ben szervezett találkozók, beszélgetések az olvasókkal, a felvetett körkérdések, amelyek mind egy-egy fiatalokat (is) érintő kérdésben segítenek eligazodni, véleményt formálni, mint például a *Treffpunkt* tartalma vagy a bánási svábok kivándorlása.

Az olvasói levelek befogadása, feldolgozása és közzététele inkább Marius Koity munkájára jellemző a vizsgált periódusra tekintve. Ő volt az, aki felkérte az olvasóit erre a közreműködésre, és ők bizalmat szavaztak neki. Szakszerűen és empátiával kezelte a hozzá beérkezett szövegeket, témájuk szerint csoportosította, majd elhelyezte ezeket a soron következő lapszámban, minden véleményt figyelembe véve. A névteleneket is feldolgozta, a *Hallo!* soraiba beágyazta, kommentálta. Úgy gondolom, ez a szakmai alázat (is) hozzájárult szerkesztői munkája sikeréhez, amellyel nemcsak fellendítette a *Neue Banater Zeitung* ifjúsági oldalát, hanem értékes társadalomrajzot mentett át az utókornak. Bár – Koity szerint – az újságíró mozgásterülete egyre csak szűkült az idő haladtával (az 1989-es forradalom felé közeledve), ő – észszerű keretek között – egy olvasható, élvezhető, propagandamentes oldalt tett le minden alkalommal olvasói elé.

Munkájával az olvasónak Braun által megfogalmazott szerepét képviselte: az olvasó számára munkatárs volt, a *Treffpunkt* egyenrangú ötletgazdája. Az olvasói levélnek mint az újság szerves alkotórészének az oldal szövegei közé való illesztésével maradéktalanul megvalósította a szintén Braun által megfogalmazott célt, követelményt, miszerint az olvasói levélnek mobilizálnia kell az olvasót, valamint erősítenie az újság olvasóközösségéhez való tartozását.⁵⁶² Elvine

560 *Hallo! NBZ-Treffpunkt*, 1989. november 5. (XXXIII), 3.

561 „Mariannes Frage an die »Männerwelt« ist unbeantwortet geblieben. Ob keine Jungen den »Treffpunkt« lesen? Ob sie wirklich so ideenarm und meinungslos sind? Hallo, Boys, schreibt ihr mir mal?” – „Marianne »férfivilággal« kapcsolatos kérdése válasz nélkül maradt. Vajon fiúk nem olvassák a »Treffpunkt«-ot? Vagy ők olyan vélemény- és ötletszegények lennének? Hahó, fiúk, írástok nekem?” *Hallo! Treffpunkt, NBZ*, 1989. november 5. (XXXIII), 3.

562 Braun, 10–20.

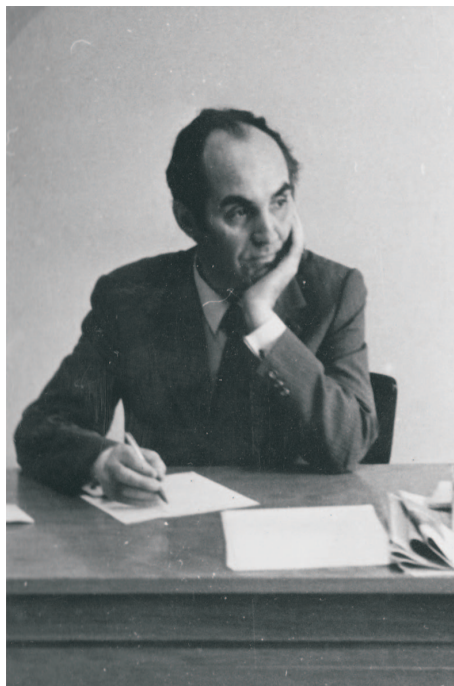
Zaban megpróbálta továbbvinni ezt a hagyományt, s ha néhol nem is sikerült neki maradéktalanul gördülékeny egységet kovácsolni a levelek megválaszolásából kikerekedő szövegből, azt nagy valószínűséggel – az 1990-es lapszámok esetében – a kezdő tapasztalatlanságával magyarázhatjuk.

Összességében elmondható, hogy a vizsgált perióduson belül az 1989-es esztendő *Treffpunkt*-számai mesterpéldát nyújtanak az olvasóval való együttműködés mikéntjére.

Interjú Graur Jánossal

Mikor és hogyan került a Szabad Szó szerkesztőségéhez?

A 70-es évek elején a temesvári *Szabad Szó* szerkesztősége, a korábbi időszakában még az úgynevezett „munka mezejéről” és a hadseregből toborzott munkás származású tudósítókából lett újságírók helyett, főiskolát, egyetemet végzett fiatalokkal igyekezett a temesvári újságírás hagyományait folytató, színvonalas újságírást visszaállítani. Ekkor került a laphoz Pongrácz Mária, Szekernyés János, Bodó Barna, de a gazdasági rovatokon is egyetemet végzett szakemberek, mint Józsa Ödön és Gergely Gergely agrármérnök, illetve korábban dr. Albert Ferenc.

9. ábra. Gergely Gergely, a mezőgazdasági rovat vezetője

1971-ben tanárnak készültem, a marosvásárhelyi Pedagógiai Intézet román–magyar nyelv és irodalom szakán. Jegyzetekkel, majd egy pályázat keretében riporttal jelentkeztem a lapnál, így kerültem az akkori Gherasim Emil főszerkesztésével kiadott *Szabad Szó*hoz. 1976-ig a Lugoson létesített fiókszerkesztőségben dolgoztam. Ennek megszüntetése után átkerültem Temesvárra, ahol közművelődési, oktatási rovatokon dolgoztam, egy ideig pedig a *Napról Napra* híroldalt szerkesztettem.

1983–1985 között az Oktatás-nevelés oldalt szerkesztette, 1985–1989 között a Család és iskolát. Ön hogyan látja, milyen viszonyban állt ez a két rovat egymással? Mi volt közöttük a különbség? Miért váltogatta őket a szerkesztőség? (Megfigyelhető, hogy az egyik akkor jelent meg, amikor a másik hosszabb ideig nem.)

Az 1980-as években többször előfordult, hogy a Család és iskola oldalon román anyanyelvű pedagógusokat, diákokat szólaltattak meg, a fényképes illusztráció román tannyelvű órát ábrázolt. Mindez előírás volt vagy csupán véletlen?

Az Oktatás-nevelés, majd Család és Iskola oldal szerkesztője előttem a tanügyből kiemelt Joó Imre földrajz szakos tanár volt, aki igyekezett – a kiadói elvárásokat is követve – tükrözni főleg a magyar tannyelvű oktatás helyzetét a Bánságban. A rovat elnevezését, időnkénti megváltoztatását a lap akkori vezetősége döntötte el, ennek – mint ahogyan annak okáról, hogy miért jelent meg román diákok, tanárok nyilatkozata is a rovat hasábjain ebből a korszakból, nincs tudomásom. Ismeretes, hogy 1989-ig a magyar tannyelvű oktatás jobbára román tannyelvű iskolák tagozataként működött. Az én időmben előfordult, hogy – valószínűleg feljelentés alapján – Pongrácz Mária főszerkesztőtől magyarázatot kért a lapért felelő Securitate embere, amiért az iskolai tantárgyversenyeken sikereket elért diákokról közzétett írásomban kizárólag magyar gyerekek nevei szerepeltek. Engem közvetlenül a „szervek” nem vontak felelősségre.

A Család és Iskola rovat, de a közművelődés területe is más rovatokhoz képest több szabadságot biztosított nemzeti értékeink ápolására és átörökítésére. A témaválasztásban meglehetősen függetlenül dönthettem. Így kezdeményeztem az *Elindultak szeptemberben* című fényképes sorozatot, amely évről évre, immár évtizedek óta tükrözi a magyar tannyelvű oktatásban résztvevők számának sajnálatos csökkenését. Ugyanakkor lehetőségem volt a pedagógusok portréjának közlésével ösztönözni munkájukat.

A Család és iskolának állandó levelezői rovata volt. 1985. október 17-étől a Diákposta elnevezés helyét a Cs.&I. Postája veszi át. Miért? Miért került a névbe egy angol jel; a cenzúra ezt nem nehezítette? Megőrizte-e a szerkesztőség vagy Ön az olvasói leveleket? Sok levél érkezett? Milyen kritériumok, milyen rendszer alapján válaszoltak?

A Diákposta az állandó kapcsolatot jelentette nemcsak a lappal, hanem a megye különböző helységeiben működő iskolák magyar diákjai között. Ezért

– bár kívülről nem látszott – esetenként erőltettük az összeállítás megjelenését. Arra már nem is emlékszem, hogy miért, kinek a döntése alapján változott meg a címe, arra sem, hogy valaki nehezményezte volna a névváltoztatást. Mellesleg cenzúráról ekkor már csak öncenzúraként beszélhetünk.

A Család és iskola, illetve az Oktatás-nevelés rovat diákoknak is szólt. A gyermek- és ifjúsági irodalom népszerűsítése láthatóan nem tartozott a ki-tűzött célok közé. 1960-ban még közöltek orosz, cseh stb. népmeséket fordít-ásban, később nem. Jól látom, hogy ennek oka elsősorban az volt, hogy erre létezett a színvonalas Napsugár és később A haza sólymai is?

Szép és sok elégtételt nyújtó munka volt az akkori viszonyok között az, hogy – hitem szerint – a „magyar szó által” hatással lehettem a megtévesztett szülők befolyásolására, a magyar tannyelvű oktatás életben tartása érdekében. A gyermek- és ifjúsági irodalom népszerűsítése tétélesen valóban nem szerepelt a lapban, az Ön helyes meglátása szerint is, erre szakavatott lapok léteztek.

Az olvasókkal való kapcsolattartásnak más módja is volt: kerekasztal-be-szélgetésekre, rendezvényekre (pl. író-olvasó találkozókra, Édes hazánk ver-senyre) is sor került. Ki kezdeményezte, ki szervezte ezeket?

A párt és vezérének dicsőítését szolgáló *Megéneklünk, Románia* fesztivál versenyei, *Édes hazánk* elnevezésétől eltekintve, alkalom volt arra, hogy a kö-telező műsorszámok mellett a magyar irodalom és népdalkincseink megismeré-sére ösztönözzük a diákokat. Ennek megszervezését pedagógusok bevonásával a lap részéről vállaltam. Talán ez a megrendelt tevékenység sorába tartozik, de a jó ügy érdekét is tudtuk szolgálni az ilyen rendezvényekkel.

Ismerte-e a Neue Banater Zeitung munkatársait? Volt-e együttműködés a szerkesztőségek között? Igaz-e, hogy a magyar, német és román napilap szer-kesztősége egy épületben volt? Ha igen, hol volt ez az épület?

Volt-e kölcsönhatás a magyar és a német nyelvű lap írásai, rovatai kö-zött? Gondolok például a Család és iskola, az Oktatás-nevelés, illetve az Unsere Schule oldalak között fellelhető hasonlóságokra.

A bánági román, magyar, szerb-horvát, így a *Banater Zeitung* nevű né-met lap szerkesztősége is a temesvári Magyar Házban (ma: Bl. Revoluției 8. sz.) működött, a szerkesztőkkel általában ismertük egymást, de lapszerkesz-tési együttműködésről nem tudok.

Milyen volt az együttműködés diákokkal, diákszerkesztőkkel? A forrada-lom után indult Vétó például, a Temesvári Magyar Ifjúsági Szervezet lapja, amelynek Borbély Zsolt Attila volt a felelős szerkesztője, igen ígéretes lendület-tel robbant be az újságba. A szerkesztőség keresett diákszerkesztőket, vagy ők maguk jelentkeztek? Mennyiben „javította” írásaikat a szerkesztőség?

A forradalom utáni útkeresés nehéz anyagi gondok elé állító időszakában több túlélési kísérlettel próbálkoztunk, a szegedi DÉLVILÁG-gal *Az vég Temesvárbán* című heti közös lapszámmal, a *Bagoly* nevű magazinnal, a *Vest info* elnevezésű reklámújsággal. Ezek között színvonalát tekintve kiemelt helyen említhetem a TEMISZ tagjai, élükön Toró T. Tibor elnökkel szerkesztett, rövid életű *Vétó* című mellékletet. A forradalom utáni lendületben néhány lelkes és ígéretes képességű fiatal próbálhatta ki újságírói tehetségét. Irányítójuk Bálintfy Ottó filozófianár, a lap akkori főszerkesztő-helyettese volt, aki nagy önállóságot engedélyezett a fiatal csapatnak.

Melyik volt a legkedvesebb, illetve a legkellemetlenebb élménye a Szabad Szó szerkesztőjeként?

Legkedvesebb élményt a *Szabad Szó* szerkesztőjeként talán nem is közvetlenül az újságírói munkám nyújtott, hanem egy önként vállalt melléktevékenység szervezése még a lugosi korszakomban, amikor *Szép Szó* névvel irodalmi és színjátszó csoportot szerveztem, amelynek keretében a József Attila szavalóversenyen sikerült megyei szintű seregszemlét létrehozni. Ez abban az időben nem volt mindennapos esemény.

Hogyan jellemezné felelős szerkesztői, majd főszerkesztői tevékenységét a Temesvári Új Szónál?

Ami a *Temesvári Új Szó*, majd napjainkig a *Heti Új Szó* főszerkesztői munkámat illeti, ezt aligha nekem kellene jellemeznem. Talán csupán annyit, hogy van némi közöm ahhoz, hogy 25 gyönyörűségesen gyötrelmes esztendő után még van Temesváron kiadott magyar nyelvű újság.

Köszönöm szépen válaszait!

LEVELEZŐROVATOK A SZABAD SZÓBAN

A *Szabad Szó*ban az általam vizsgált évek során a legtöbb gyermek-, családi és ifjúsági rovat rendelkezett levelezőrovattal. A *Tanulók postája* 1968-ban jelentkezett, ezt követte 1969-től a *Diákposta* a *Család és iskola* keretén belül. A *Diákposta* akkor is megőrizte a nevét, amikor az oldal elnevezését a szerkesztőség *Oktatás-nevelésre* változtatta.⁵⁶³ A *Diákposta* még a saját névváltoztatását is túlélte, amikor is 1985 második felétől *Cs&I Postája*⁵⁶⁴ néven jelent meg.

A *Válaszúton* elnevezésű, tanácsadói szerepet is betöltő pályaválasztási rovat komplexitásával vonzotta az olvasói leveleket. A szerkesztő, Tácsi László tanár az első kiadásban megfogalmazta a rovat célkitűzéseit:

[...] a közvetlenebb és konkrétabb útmutatás céljából, rovatunk keretében tanácsadó jelleggel válaszolni kívánunk azokra a pályaválasztással kapcsolatos kérdésekre, melyeket szülők, nevelők, tanulók intéznek szerkesztőségünkhöz.

Várjuk leveleiket abban a reményben, hogy kezdeményezésünk visszhangra talál és hozzájárul a pályaválasztási gondok enyhítéséhez.

A következő kiadástól kezdve, 1969. március 19-étől már a tanácsok is megjelennek keretben *Tanácsaink* címen, feltüntetve a kérdező nevét vagy jellegét.⁵⁶⁵ Néha közvetett módon a levél tartalmát is, azaz a kérdező problémáját is röviden ismertetik, máskor csak a javaslat olvasható.

A *Család és iskolának* volt még két kezdeményezése, ami az olvasókkal való levelezést illeti az ifjúsági, családi, valamint iskolai oldalakon, amelyek azonban nem találtak olyan kedvező visszhangra, mint a *Válaszúton* belüli tanácsadás. A *Szülők írnak*, amely nevéhez hűen a szülők hozzászólásait kívánta volna közzétenni, egyszeri kísérlet maradt.⁵⁶⁶ Ugyanígy a *Visszhang*, amelyben Radu Petru, a Temes megyei főtanfelügyelő és a dettai Városi Néptanács Végrehajtó Bizottsága reagál a korábban megjelent *Fegyelem – a munka ábécéje* című cikkekre.⁵⁶⁷ Létezett még a *Fiatalokról fiataloknak* című oldalon egy névtelen, de rendszeres, keretben megjelenő felhívás, amely olvasói véleményekre

563 Pl. *Diákposta. Szabad Szó, Oktatás-nevelés*, 1981. május 16. (XXXVIII), 2.

564 * *Cs&I Postája. Szabad Szó, Család és iskola*, 1985. október 17. (XLII), 2.

565 Tácsi László: *Válaszúton – A helyes iskola- és pályaválasztás szempontjai. Szabad Szó*, 1969. március 19. (XXVI).

566 * *Szülők írnak. Szabad Szó, Család és iskola*, 1970. április 24. (XXVII), 3.

567 * *Visszhang. Szabad Szó, Család és iskola*, 1970. október 30. (XXVII), 3.

várt azzal kapcsolatban, hogy ki legyen a rovat soron következő vendége. Bár az ifjúsági oldal csak a felhívást közölte, a témával kapcsolatos leveleket, javaslatokat nem, idesorolom ezt is a levelezőrovatok közé, hiszen egyértelmű, hogy levelek érkeztek a témában, mert az ifjúsági oldalnak minden hónapban volt meghívott vendége, aki a szerkesztőségbe is ellátogatott olvasótalálkozóra, és akiről az éppen aktuális kiadványban olvasni lehetett – pl. Mandics György volt a *Fiatalokról fiataloknak* a vendége 1971. május 27-én.⁵⁶⁸ (Tehát ez esetben nem a levelezés maga, hanem annak következménye olvasható.) Érdekesség, hogy éppen Mandics György lesz az, aki tizenhét év múlva a Vajda Sándor szerkesztette *Fiatalok* hasábjain *Levelet kaptunk, levelet várunk* fejléc alatt kezdő tollforgatók alkotásait véleményezi.⁵⁶⁹

Rendhagyó, nem rovatszerű az a két levél sem, amelyet a *Napsugár*, illetve a *Szivárvány* szerkesztősége közöl a *Szabad Szóban* és annak folytatásában, a *Temesvári Új Szóban*. Három, szülőkhöz és pedagógusokhoz intézett felhívásról van szó az előfizetések gyarapításának érdekében.⁵⁷⁰

Ezek a levelezőrovatok, illetve a bennük megjelenő írások főként tudósító jellegűek voltak. Egyik *Diákpostában* ez konkrétan meg is fogalmazódik: „[...] továbbra is várjuk a beszámolókat, a tudósító nevének feltüntetésével.”⁵⁷¹ Felmerül az igény ennek a jelenségnek az indoklására, hiszen az olvasói levél, mint olyan, dialogizáló jellegének köszönhetően rendszerint a kapcsolattartás szövegtípusa. Az Ulla Fix lipcsei nyelvész-kutató által idézett jogi meghatározás szerint az olvasói levél a nyilvános vita egyik eszköze, ezáltal járul hozzá a közvélemény alakításához.⁵⁷² Mivel az egysíkú szocialista politikai rendszerben ennek a funkciónak a betöltésére sem szükség, sem lehetőség nem volt, ez a szövegforma átalakult, hagyományos információ- és véleményformáló jellegét elvesztette, helyette értékközvetítő szerepet vállalt, így alkalmazkodva a társadalmi körülményekhez, az olvasók szükségleteihez.

Ulla Fix foglalkozott az olvasói levelek funkcióival, formáival és stratégiáival a totalitarista rendszereken belül, és azt állapította meg, hogy ez az értékkerjesztés ilyen esetben főként egy uralkodó instancia, legtöbbször a Párt szemszögéből valósul meg.⁵⁷³ A *Szabad Szó* dicséretére váljon, hogy ez róla nem mondható el.

568 * Az FF vendége: Mandics György. *Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1971. május 27. (XXVIII), 3.

569 * *Levelet kaptunk, levelet várunk. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak*, 1989. április 20. (XLVI), 2.

570 A Napsugár szerkesztősége: A Napsugár szerkesztőségének levele. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1971. december 17. (XXVIII), 6.; A Napsugár szerkesztősége: A Napsugár levele szülőkhöz és nevelőkhöz. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1973. december 14. (XXX), 4; Farkas János főszerkesztő: Kedves szülők, kedves pedagógus kollegák! *Temesvári Új Szó, Család és iskola*, 1990. június 22. (II), 2.

571 * Diákposta. *Szabad Szó, Oktatás-nevelés*, 1983. november 5. (XL), 2.

572 Ulla Fix: Leserbriefe. Öffentliche politische Debatte „im Kleinen”. In: uő: *Sprache, Sprachgebrauch und Diskurse in der DDR: Ausgewählte Aufsätze*. Berlin, Frank und Timme, 2014, 266.

573 Uo., 268.

Érvelhetünk azzal, hogy diákpostáról, ezen belül is kisebbségi diákpostáról van szó, esetleg mondhatjuk, hogy csak részben szól az olvasói levelek beiktatása a pártpropaganda terjesztéséről, hiszen ennek megvannak az egyéb sajátos formái a lapon belül (címlapon szereplő cikkek, kongresszusbeszámolók, különoldalak politikai évfordulókra, ifjúsági vonatkozásban is, pl. pioníroldalak formájában). Ami propaganda az olvasói levelekben a gyermek-, ifjúsági, iskolai oldalakon ezen felül megtalálható, az csak a cenzúra megtévesztésére szükségszerűen beiktatott, minimális adag kötelező jelenléte. A többi tartalom többnyire a magyar anyanyelvű iskolai eseményekről való beszámoló, annak hirdetője, hogy vannak magyar iskolák és magyar diákok, illetve diáktevékenységek – a magyar kultúra értékeinek példamutatás általi megőrzésének céljával.

Az értékközvetítő szerepen kívül van ezeknek a leveleknek még egy meghatározó sajátosságuk: identitásformáló, önigazoló szerepet is betöltenek. Fontosnak bizonyul a magyar nyelven tanuló gyerekek név szerinti megemlézése is, ezzel kiegészítve az *Akiket bemutatunk* és a későbbi *Elindultak szeptemberben* fényképes diákbemutató sorozatokat. Az *Oktatás-nevelés* 1983. március 12-i kiadásában például Papp Csaba, igazfalvi harmadik osztályos tanuló a Lugosi Népi Művészeti Iskola szülőfalujába kihelyezett hegedűosztályának tevékenységéről számol be, hangsúlyozva, hogy ez kiváló lehetőség arra – a hegedülni tanulás mellett –, „hogy sok szép magyar népdalt elsajátítsanak”.⁵⁷⁴ Vagy: *A Család és iskolában* megjelenő *Cs&I Postájában* Szabó Rozália tanárnő a Dumbraván, Nagy János tanító bácsi által meghonosított, immár hagyománnyá vált tízévesek ünnepéről tudósít. A levél felsorolja az ünnepelt tanulók és a köszöntésükre verset mondó diáktársaik nevét.⁵⁷⁵

Ezek a közlések legtöbbször nem szó szerinti idézetek. A társadalmi-politikai viszonyokból, a célcsoportból és a helytakarékossági elvből is következik, hogy a megjelenő levelek átestek egy szerkesztői válogatáson, alávették őket egy bizonyos rendezési elvnek, és szükség szerint átfogalmazták, lerövidítették őket. Ezt a jelenséget Ulla Fix az olvasói levelek „megrendezettsége” nevezi.⁵⁷⁶ Mégis, e konstruáltság ellenére is volt és van értéke ezeknek a szövegeknek, mert a kornak, ezen belül az újságnak az anyanyelv megőrzéséért folytatott küzdelmét vetítik elénk.

Amint a Marius Koity archívumában fennmaradt levelek vizsgálatakor láttuk, létezett ezeknek a leveleknek két, ún. párhuzamos élete: a tulajdonképpeni levélváltás(ok) az olvasók és a szerkesztő között, illetve a megjelent szövegek valósága. Érdekes lett volna egy ilyen párhuzamot kutatói szemmel a *Szabad Szó*-hoz beérkezett olvasói levelek kapcsán is megfigyelni, de sajnos sem a szerkesztőség adattárában, sem magántulajdonban nem maradtak fenn olvasói levelek a for-

574 Diákposta. *Szabad Szó, Oktatás-nevelés*, 1983. március 12. (XL), 2.

575 Szabó Rozália: Tízévesek ünnepe. *Diákposta. Szabad Szó, Család és iskola*, 1989. március 9. (XLVI), 2.

576 „Inszeniertheit der Leserbriefe”. Lásd Ulla Fix, 269.

radalom előtti időszakból. „Az olvasói levelekről pontos nyilvántartásunk volt. Sajnos ez eltűnt, több más dokumentummal együtt, 1990-ben. Annyit mondhatok, hogy minden levélre válaszoltunk. A rovatszerkesztők javasolták közlésre az érdekesebb, jobb írásokat.”⁵⁷⁷ – emlékszik vissza Pongrácz P. Mária. A Marius Koity jóvoltából fennmaradt, a *NBZ Treffpunkt* rovatának intézett olvasói levelek ma már valóságos kuriózumnak számítanak a tudományos kutatásban.

Ulla Fix osztályozási kritériumokat állít fel és ezek alapján foglalja össze az olvasói levelek tipológiáját.⁵⁷⁸ E szerint öt csoportba oszthatóak a levéltípusok, létezik: 1. kritikus, vádoló, egyetértő vagy önkifejező levél, 2. újságmegszólító, más olvasót megszólító, a nyilvánosságnak üzenő levél, 3. tárgyaló-vitatkozó, érvelő, leíró, elmesélő levél, 4. politikai, közösségi, sport, kulturális stb. témájú levelek, 5. újságcikkekre, más olvasói levélre, politikus nyilatkozatára reagáló, illetve semmilyen intertextuális hivatkozással nem rendelkező levél. Ulla Fix megjegyzi, hogy az elbeszélő, narratív olvasói levelek a legritkébbak,⁵⁷⁹ a *Szabad Szó* gyermek-, ifjúsági és iskolai oldalainak levelezőrovataiban azonban ezzel a típusú levéllel találkozunk leggyakrabban, a már említett identitás- és anyanyelvőrző okok miatt. A többi kategória levéltípusaiból a következők gyakoribbak a vizsgáltak között: az önkifejező, a nyilvánosságnak üzenő, kulturális tematikájú és intertextuális hivatkozásokkal nem rendelkező levelek.

577 Levelezésem Pongrácz P. Máriával 2014 novemberében, 3.

578 Fix, 271–272.

579 Fix, 272.

A NYELV MINT MANIPULATÍV TÉNYEZŐ

A Ceaușescu-korszak szocialista ideológiája a marxista-leninista tanokra alapozott, amelyek a kapitalizmus lerombolására törekedtek, tehát lényegileg romboló jellegűek voltak.⁵⁸⁰ A szocializmusnak ez a romboló ereje a társadalom minden szeletére kihatott: az ideológia védelmében a felső vezetőség mindent igyekezett felszámolni, megváltoztatni, ami nem a szocialista tanokat szolgálta, ellentmondott azoknak. Az ideológia fontossága abban a nagyméretű hazugságban mutatkozott meg leginkább, amelynek segítségével a kommunista Romániában uralkodó tényleges állapotokat nap mint nap, folytonosan egy pseudovalósággal helyettesítették. Bármilyen abszurdnak is hangzik, a rendszer egyik legfontosabb feladata volt annak a látszatnak a megteremtése és megőrzése, hogy az ideológiára felépített társadalom kitűnően működik, mint egy normális társadalom, és a benne élő ember még megőrizte politikai természetét, azaz létezik párbeszéd vezetők és alattvalóik között.⁵⁸¹ Nyilván mindennemű „dialógus”, mint a nagy hazugság része, csakis álságos lehetett.

Miként lehetett egy ilyen méretű, az egész országot érintő hazugságot megteremteni és fenntartani? Különböző intézmények és eszközök segítségével. A cenzúra és a milícia vigyázott arra, hogy nyilvánosan semmi ne veszélyeztessen az ideológiát. Dan Anghelescu író ebben a kérdésben Alain Besançon francia történészt idézi, aki megfogalmazza az ideológia által generált abszurd körforgást: az ideológia „informálja a szociális testet, és fordítva, a szociális test valójában nem létezik, csak azért, hogy alakot öltjön az ideológiának köszönhetően és annak testévé váljon”.⁵⁸² Ahhoz azonban, hogy a tanok hosszú távon megmaradjanak az emberek tudatában, nem volt elég a megfélemlítés: a gondolkodást kellett megváltoztatni, jobban mondvá eltörölni. A német nemzetiszocialista szlogen igazságára alapozva, mely szerint „Aki gondolkodik, kételkedik!” / „Wer denkt, zweifelt schon!”⁵⁸³ az elme teljes uralását tűzték ki célul. Ennek leghatékonyabb eszköze az a kreált nyelv lett, amelynek pontos megnevezése mai napig nem egységes a különböző nyelvű szakirodalmakban. Slama-Cazacu úgy véli, hogy eredete az orosz nyelvben keresendő, amelyben a 30-as években felbukkant a „dubovyi jazyk” elnevezés a nehézkes, darabos nyelvre. A román

580 Dan Anghelescu: *Limba de lemn și distrugerea morală* (La révolution introuvable). In: Ilie Rad (ed.): *Limba de lemn în presă*. București, Tritonic, 2009, 76–92.

581 Anghelescu, 82–83.

582 Uo., 79.

583 Uo., 88.

kutatóasszony ezt „limbă de stejar”-nak, azaz „tölgynyelvnek” fordítja.⁵⁸⁴ Patrick Sériot és a *Mots* folyóirat más íróinak kutatásaira hivatkozva elmondja, hogy 1957-ben újra oroszul bukkan fel egy megnevezés erre az ideológiát támogató nyelvezetre, mint „langue soviétique” / „szovjet nyelv”.⁵⁸⁵ Ugyancsak a francia kutatók tárták fel, hogy 1956-ban a lengyel nyelvben létezett a „tale quale” kifejezés („vorbire încremenită”,⁵⁸⁶ „merev beszéd”⁵⁸⁷), és valószínűleg ebből eredeztethető a francia „langue de bois” – szó szerint: „fanyelv”.⁵⁸⁸ Slama-Cazacu feltárja, hogy ezek a kifejezések a politikai nyelvre vonatkoztatva sok nyelvben nem honosodtak meg, nem találtak egy állandó, használatban levő fordításra: angol nyelvterületen az orwelli „Newspeak” terjedt el inkább, nem a Slama-Cazacu által javasolt „wooden language”, szinte egyáltalán nincs megfelelője olaszul, spanyolul és portugálul, a német nyelvben pedig voltak fordítási kísérletek – totalitäre Sprache, Betonsprache, hölzerne Sprache, Aparatsprache –, de egyik sem épült be a köztudatba.⁵⁸⁹

Más német(ül) kutatók az általánosabb „Sprache der Diktatur” kifejezést használják: a *Die Sprache der Diktaturen und Diktatoren. Beiträge zum Internationalen Symposium an der Universität Erlangen vom 19. bis 22. Juli 1993* tanulmánykötetben⁵⁹⁰ Klaus Steinkének *Anmerkungen eines Linguisten zum Thema „Sprache der Diktaturen und Diktatoren”*⁵⁹¹ címmel jelent meg írása, Ioana Vintilă-Rădulescu pedig a *Die Sprache der Diktatur und der Post-Diktatur in Rumänien* előadásával szerepelt. Erre a kifejezésre vonatkozóan a terminológiai hűség értelmében megszívlelendő Slama-Cazacu kutatóasszonynak a figyelmeztetése, miszerint az eddigi kutatások a „bikkfanyelv” előfordulási terét a kommunista rendszerre, tehát egy túlhaladott, múltbeli valóságra redukálták, esetleg kiterjesztették a diktatoriális vagy totalitárius rendszerekre, de nem tekintették univerzális jellegűnek, azaz nem számoltak azzal a képességével, hogy mint álcázó, befolyásoló, manipuláló eszköz veszélyeztetheti a kommunikációt és ezáltal a szabad viselkedésformákat bármilyen nyelvben és bármilyen történelmi ponton.⁵⁹²

A tudomásom szerinti első, a kelet-európai diktatúrák bukása utáni tényfeltáró kutatási beszámolók összefoglaló gyűjteménye ezzel a lingvisztikai jelenséggel kapcsolatosan az 1995-ben Bécsben kiadott kötet, a *Totalitäre Sprache*

584 Slama-Cazacu, 18.

585 Uo.

586 Slama-Cazacu fordítása.

587 Saját fordítás.

588 Saját fordítás.

589 Slama-Cazacu, 15–19.

590 Klaus Steinke (Hrsg.): *Die Sprache der Diktaturen und Diktatoren. Beiträge zum Internationalen Symposium an der Universität Erlangen vom 19. bis 22. Juli 1993*. Heidelberg, Winter, 1995, 359–367.

591 Klaus Steinke: *Anmerkungen eines Linguisten zum Thema „Sprache der Diktaturen und Diktatoren*. In: Klaus Steinke (Hrsg.): *Die Sprache der Diktaturen und Diktatoren. Beiträge zum Internationalen Symposium an der Universität Erlangen vom 19. bis 22. Juli 1993*. Heidelberg, Winter, 1995, 359–367.

592 Slama-Cazacu, 16.

– *Langue de bois*, amelyet Ruth Wodak és Fritz Peter Kirsch szerkesztett.⁵⁹³ Liviu Papadima, aki az angol nyelvű *La Langue de bois: An Epistemological Metaphor about Past and Future*⁵⁹⁴ tanulmányával van jelen a kötetben, formailag és tartalmilag bírálja a „Wooden Language” – „Limba de lemn” kifejezést. Metaforaként nem tudományos volta kifogásolandó, tartalmi szempontból három fő gondolat mentén: nem eldöntött a tudományos kutatásban, hogy kizárólag vagy főként jellemző totalitárius rendszerekre; az ideológiával való kapcsolata miatt (az ideológia nem volt térben és időben egységes) és az eddigi kutatók által kimutatott szerkezeti jellemzők felsorolása miatt, amelyben az alkategóriák változóak, a jellemzők eklektikusak és nem mindig specifikusak. Papadima három hipotézist fogalmaz meg, amelyek mentén a fanyelvet jelenséggént és nem nyelvészetileg vizsgálja. Az első hipotézise a „szociális elválás teóriája”, ami annyit jelent, hogy a vezetők és az alattvalók közötti távolság egyre nő. A második neve „Homo Duplex” és az embernek arra a tulajdonságára vonatkozik, hogy váltogatni képes és váltogatnia muszáj a természetes nyelvet a bikkfanyelvvel. A harmadik, a „Lenin széke”: a totalitárius ideológia a világot hite igazolásának tekinti, tehát még a szék meghatározásába is bele tudná vonni ideológiájának elemeit. (Pl. A szék az a bútordarab, amelyen Lenin ült, amikor filozófiai műveit írta.)⁵⁹⁵

A magyar nyelvben inkább a „bikkfanyelv”⁵⁹⁶ elnevezés használatos vagy az orwelli „newspeak”-re való utalások. Szilágyi Júlia irodalomkritikus *Nyelv – rítus – emlékezés az 1976-os Korunk-évkönyvben*⁵⁹⁷ című tanulmányában az „orwelli újbeszél” kifejezést használja. Alina Dinu a Bukaresti Egyetemen megvédett *A fanyelv a kommunista és posztkommunista időszakban*⁵⁹⁸ román nyelvű tézisének rezüméjében a „limba de lemn” magyar megfelelőjeként a „bukkfanyelv”-et adja meg (így, helytelenül írva), anélkül, hogy a terminus forrására hivatkozna.

Az elnevezések után tekintsünk meg egy átfogó meghatározást:

A fanyelv egy Nyelvnek egy alrendszere [megjegyzés: nem egyszerűen „stílus”], amely főként lexikai elemeket foglal magába, de mondattani egységeket is, *merev* kifejezésekkel, megkövesedett *klisékkel*, amelyek-

593 Ruth Wodak – Fritz Peter Kirsch: *Totalitäre Sprache – Langue de bois*. Wien, Passagen-Verlag, 1995.

594 Liviu Papadima: *La langue de bois: An Epistemological Metaphor about Past and Future*. In: Wodak–Kirsch: *Totalitäre Sprache – Langue de bois*. Wien, Passagen-Verlag, 1995, 41–56.

595 Papadima, 53.

596 Drd. Alina Dinu: *Limba de lemn în perioada comunistă și postcomunistă. Rezumatul tezei de doctorat*. URL: <http://www.unibuc.ro/studies/index.php?path=Doctorate2010Noiembrie%2FDinu+%28Davidica%29+Alina++Limba+de+Lemn+in+Perioada+Comunista+si+Postcomunista/>, 3. [2014. július 17.]

597 Szilágyi Júlia: *Nyelv – rítus – emlékezés az 1976-os Korunk-évkönyvben*. Holmi, 2007. november, 1427–1435. URL: holmi_2007_11_1427-1435.pdf [2018. december 9.]

598 Drd. Alina Dinu, 3.

nek egy bizonyos „hatóság” kontextusában meghatározott jelentésük van; nagymértékben *sztereotipikusan-dogmatikusan* használják őket, mint egy ideológiának a kifejezőjét (vagy olyan ideológiai, gazdasági, technológiai, politikai, kulturális stb. alrendszerek látszataként, amelyek hatalommal vagy tekintéllyel rendelkeznek); a politikai hatalom vagy más hasonló gondolkodással rendelkező csoportok vagy egyének által *utánczott és elvárt, megkövetelt* (akkor is, ha általában az ideológiai rendszer terjesztői és epigonjai nem ismerik mindig pontosan a szemantikai tartalmát); amely *ismétlés* és *gyakori* használat által terjed, különböző írott vagy szóbeli kommunikációs rendszerekben, megsemmisítve ezáltal a befogadó tömegek gondolkodását, amelyek egy kollektív javaslat alárendeltjeivé válhatnak; a valós szándék vagy legalábbis a kiváltott hatás általában a manipuláció, a tekintély kierőszakolása, vagy az ismert nyelvi kód titkos volta vagy hírneve által, vagy a technokrata ismeretek által, megakadályozván egy másfajta gondolkodásmódot és úgy általában elrejtve, álcázva az igazi valóságot, ha ez nem kedvező.⁵⁹⁹

Mindenekelőtt magyarázatra szorul, hogy én miért nem a „virágnyelv” vagy az „újbeszél” elnevezést használok. Az idézetben eredetileg szereplő „limba de lemn”-nek a „bikkfanyelv” majdnem szó szerinti fordítása, és ezen felül tökéletesen megragadja ennek a nyelvnek a meghatározásban bennefoglalt jellemzőit. Milyen is ez a nyelv? Ha csupán a szerző által dőlt betűkkel kiemelt szavakat nézzük, kirajzolódnak a lényeges vonások: merev (nem rugalmas, nem képlékeny), klisékkel teli (kizárja a fantáziát és a változatosságot), sztereotipikus-dogmatikus, utánczason alapul, a politikai hatalom által megkövetelt, ismétlésekkel teli és gyakori. Fontos továbbá, hogy egy ideológiának a kifejezője és terjesztője és nem mindig bír szemantikai jelentéssel. Hatása és/vagy szándéka a manipuláció, egy, az általa hirdetettől eltérő, másfajta gondolkodásmódot hivatott megakadályozni, ezért álcázza, ferdíti a valóságot. Visszatérve a névre: az élettelen fa (a román kifejezésben is „lemn” van, nem „copac”) is egyrészt me-

599 „Ll este un subsistem [comentariu: nu un simplu „stil”] al unei Limbi, desemnând mai ales elemente lexicale, dar și unități frazeologice, cu caracter de expresii fixe, de clișee încremenite, cu sens determinat în contextul unei anumite »autorități«, în mare măsură utilizate stereotip-dogmatic ca exprimare a unei ideologii (sau simulacru de subsisteme ideologice, economice, tehnologice, politice, culturale etc., care dețin o putere sau o autoritate), imitate dar și impuse de puterea politică sau de grupări ori indivizi cu asemenea veleități (chiar dacă, în genere, promotorii sau epigonii sistemului ideologic nu cunosc întotdeauna exact conținutul semantic), apoi difuzate prin repetare, prin utilizarea frecventă, în diversele mijloace de comunicare în masă, orale sau scrise, anihilându-se astfel gândirea maselor receptoare, care pot deveni supuse unei sugestii colective; intenția reală sau cel puțin efectul obținut sunt în genere de a manipula, de a se impune autoritatea, fie prin secretul ori prestigiului codului deținut, fie prin cunoștințele tehnocrate, împiedicându-se altă modalitate de gândire și, în genere, ascuzându-se, mascându-se adevărata realitate, dacă aceasta nu este favorabilă.” Slama-Cazacu, 31. [saját fordítás]

rev, nem hajlékony, másrészt még bármi készíthető belőle – vagyis tökéletesen felhasználható a kitűzött céloknek megfelelően, akár egy ideológia megszilárdítására; a kívánt valóság faragható belőle.

Azon is érdemes elgondolkodni, hogy Slama-Cazacu miért használja meghatározása elején a Nyelvet nagy betűvel. Úgy vélem, azért, hogy hangsúlyozza a nyelvnek egész, rendszerjellegű voltát, amelynek a fanyelv bennefoglalt része. A teljes tanulmányban nagybetűvel jelenik meg a „Limba de lemn”, és a rögtön az elején a terminussal bevezetett rövidítés is, így: „Ll”.⁶⁰⁰

A fanyelvi jellemzőkkel konkrét szemantikai, szótani, mondattani elemekre lebontva Tatiana Slama-Cazacun kívül a romániai kutatók közül még Nicolae Felecan, a Nagybányai Északi Egyetem professzora, Rodica Zafiu, a Bukaresti Egyetem professzor asszonya és Lavinia Betea, az aradi Aurel Vlaicu Egyetem professzor asszonya is foglalkozott. Bár 1989 előtt Romániában nem ismerték ezt a terminust, vagy csak nagyon kevesen a Szabad Európa Rádióból és esetleg francia tudományos munkákból, használni meg végképp nem lehetett akkoriban a cenzúra miatt⁶⁰¹ – a forradalom után nagy érdeklődéssel kutatták. Az Ilie Rad (a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Politikatudományok, Közigazgatási és Kommunikációs Karának professzora) által 2009 októberében megszervezett országos szimpozionon, amelynek témája *A fanyelv – tegnap és ma* volt, huszonegy, a szakmában elismert előadó vett részt, akiknek tanulmányai a *Limba de lemn în presă*⁶⁰² kötetben olvashatóak.

A magyar nyelvű szakirodalomban főként Györffy Gábor *Rituális elemek a romániai államszocialista sajtópropagandában*⁶⁰³ című írásában találtam idevágó megállapításokat, illetve Szilágyi Júlia már említett tanulmányában.

Ha az írások kategorizálásait – a fanyelv jellemzőit illetően – megpróbáljuk összegezni, a következőkre jutunk. Szavak szintjén Nicolae Felecan szófajok szerint csoportosítja észrevételeit.⁶⁰⁴ Jellemző a negatív töltettel rendelkező igék (tönkretesz, kizsákmányol, kötelez stb.),⁶⁰⁵ valamint a fokozás és irányítás jelentéskörébe tartozó igék (hozzájárul, növel, erősödik, megerősít stb.) használata. Elterjedt a „kell” ige – személytelenség vagy parancs, felszólítás kifejezésére. Formájuk szerint gyakran előfordulnak határozói igenevek, ugyancsak a személytelenség kifejezésének szándékával (pl. mutattván, bebizonyítva stb.).

A mellékneveket vizsgálva azt állapítja meg, hogy szemantikai síkon a fokozást és haladást kifejezőek fordulnak elő gyakran (fokozott, előrehaladott,

600 Slama-Cazacu, 13.

601 Uo.

602 Ilie Rad (ed.): *Limba de lemn în presă*. Bucureşti, Tritonic, 2009, 76–92.

603 Györffy Gábor: *Rituális elemek a romániai államszocialista sajtópropagandában*. URL: http://www.mediakutato.hu/cikk/2009_02_nyar/02_romania_ritualis_allamszocialista_sajtopropaganda/?q=Gy%C5%91rffy+G%C3%A1bor#Gy%C5%91rffy+G%C3%A1bor [2014. július 15.]

604 Nicolae Felecan: „Limba de lemn” în lucrări lexicografice. In: Ilie Rad (ed.): *Limba de lemn în presă*. Bucureşti, Tritonic, 2009, 93–100.

605 A megnevezett példák mind Nicolae Felecan példái.

forradalmi stb.) és azok, amelyek a misztika és a lealacsonyítás jelentéskörébe tartoznak (pl. tudományellenes, barbár, dekadens, idealista, misztikus stb.). Formai szempontból kiemeli a középfokban és felsőfokban használt mellékevek sokaságát (a legáltalánosabb, a legnagyobb stb.) – itt olyan példákra is bukkan, amelyeknek valójában nincsenek fokozott alakjai, mint „igazabb”.⁶⁰⁶

Főnevek szintjén kiemeli azokat, amelyek az új társadalmi rendre és annak megvalósításaira vonatkoznak (kommunizmus, kommunista, kombinát, szocializmus, finomító stb.) és azokat, amelyek – ezzel ellentétben – a kapitalista világ leképezői (polgárság, bojárság, diktatúra, tüntetés, luxus, kiváltságok, szegénység, munkanélküliség stb.). Ezt a dualizmust egyébként Lavinia Betea is a fanyelv jellemzőjeként többször megemlíti idevágó tanulmányában,⁶⁰⁷ nem csak a főneveket illetően, hanem a manicheizmust⁶⁰⁸ mint a bikkfanyelv apparátusának alapvető pillérét tárgyalja. A szövegek arra voltak hivatottak, hogy az ideológia alátámasztóiként mindvégig szítsák és illusztrálják ezt a kibékíthetetlen ellentétet szocializmus-kapitalizmus, jelen-múlt, proletárok-imperialisták között, természetesen az utóbbiak lealacsonyításával.⁶⁰⁹ A főnevek közül formai szempontból Felecan kiemeli a hosszú főnévi igenevek főnevesítését (elmélyítés, felemelés, összegyűjtés stb.). Mivel az idő, a szám és a személy ebben az esetben is homályban marad, újra a személytelenség egy kifejezőmódjával állunk szemben.

Lavinia Betea is lejegyez egy kategóriacsoportot, amely alapján egy bikkfanyelven írt szöveget elemezni lehet. A két részre, mondattani és szótani jellegre felosztott rácsot Françoise Thomtól veszi át, Alain Besançon tanítványától, akinek 1987-ben írt, Párizsban megjelent *La langue de bois*⁶¹⁰ kötete alapmű ebben a témában. A mondattani kategóriákon belül elsőként a főnevesítés szerepel mint az időtlenség kifejezője, az ige által kifejezhető pontosság kerülője; a második fontos, vizsgálandó tényező az egyéb személytelen, passzív szerkezetek jelenléte a szövegben. Ezt követheti a hasonlatok és a felszólító módú igék vizsgálata. A szókincs jellemzőiként elemezhetőek a már említett manicheizmus kifejező elemei; a használt szókincs szegénysége; a „szervezet”-metafora, amely a társadalmat szervezetnek tekinti, az egésznek alárendelt részekből álló struktúrával.⁶¹¹ Fontos jellemzője a fanyelven íródott szövegnek még – Thom szerint – a szervesség és önkéntesség, azaz a társadalom folytonos fejlődésének történelmi szükségessége, amelynek célja a kommunizmus építése.⁶¹² Ehhez

606 Felecan, 99.

607 Lavinia Betea: „Limba de lemn” – de la Ceaușescu la Ion Iliescu. In: Ilie Rad (ed.): *Limba de lemn în presă*. București, Tritonic, 2009, 179–187.

608 Antik vallás a perzsa irodalomban, amely a jó és a rossz dualizmusán alapszik; elnevezését Máni perzsa filozófusról (Kr. u. 216–277) kapta.

609 Betea, 186.

610 Román fordítása: Françoise Thom: *Limba de lemn*, ford. Mona Antohi. București, Humanitas, 2005.

611 Betea, 182.

612 Uo.

hozzáadódik még a „tükröződés és forma”⁶¹³ kérdése, azaz vizsgálható, hogy a szöveg mennyiben szorítkozik a politika, a párt és a vezető által képviselt ideológia tükrözésére.

Bár – definíció szerint – a bikkfanyelv nem stílus, hanem nyelvi alrendszer, rendelkezik meghatározó stílusjegyekkel. Slama-Cazacu a hiperbolákat és az eufemizmusokat emeli ki, az ismétléseket és a klisék használatát, melyek célja a valóság álcázása és ferdítése. Továbbá meghatározó stílusjegynek tekinti a szövegnek a harcra való felbujtó jellegét.⁶¹⁴ Rodica Zafiu tanulmánya ezt még a következőkkel egészíti ki: a fanyelvre a nominális stílus jellemző, szinonimák és díszítőjelzők használata, az utalások és a fellengzősség, dagályosság.⁶¹⁵ Lavinia Betea a bikkfanyelvet az elvont és redundáns tartalmak miatt homályosnak nevezi, a bikkfanyelvi stílust mindenkor, témától és szerzőtől függetlenül ugyanolyan-nak tartja megjelenésileg, hiszen ez a beszédmód mindig ugyanazt a megszokott rituálét követi. Betea megállapítja még a stílusjegyekkel kapcsolatosan, hogy az „én” személyes névmást teljesen kiszorítja a „mi” és az ehhez tartozó birtokos „miénk”, „mi”, illetve a kommunizmus ellenségeire vonatkozó „ők”⁶¹⁶ – íme a dualista világnézet újabb nyelvi kifejezője. A „mi” személyes névmás használatát mint a totalitárius nyelv meghatározó elemét alaposan körbejárja Balogh Magdolna *A totalitárius nyelv*⁶¹⁷ című tanulmányában. Mihail Weiskopf Sztálin-kutató megállapításai alapján elemzi a szó poliszémiáját, amely minden esetben valamiféle „kollektív szubjektum” létrejöttét eredményezi vagy legalábbis sugallja.

A bikkfanyelv stílusa szószátyár: hosszú, feldíszített, felfújt mondatok hálója alkotja a szöveget, és egy bekezdés legtöbbször egyetlen mondatot tartalmaz. Emellett ez a stílus „mentes a lényegtől”,⁶¹⁸ a szavak a végtelenségig újragenerálják magukat a saját mondanivaló nélküli, imperszonális terükben. Az említett kutatók közül egyedül Slama-Cazacu hangsúlyozza a rövidítések fontosságát a bikkfanyelvben, mert ezek magyarázat nélküli előfordulása a szövegben klisékké alakítja őket.⁶¹⁹ Homályos tartalomközvetítés által valóságálcázó funkciót töltenek be, illetve utalnak arra a zárt ideológiai közösségre, amely magyarázatok nélkül is érti ezt a nyelvet, és amelynek tagjaiban az együvé tartozás érzését hivatott erősíteni ez a nyelvi eljárás.

A bikkfanyelv funkcióit Slama-Cazacu kutatóasszony a következő felsorolásban sűríti: kozmetizáló funkció, szélhámosság, hazugság, becsapó, álcázó, manipuláló funkció.⁶²⁰ Dan Anghelescu mindezeket egy fontos megjegyzéssel egészíti

613 Uo.

614 Slama-Cazacu, 47–48.

615 Rodica Zafiu: Dincolo de monotonie: coduri de lectură ale limbii de lemn. In: Ilie Rad (ed.): *Limba de lemn în presă*. București, Tritonic, 2009, 151–163.

616 Betea, 181., 184.

617 Balogh Magdolna: *A totalitárius nyelv*. URL: http://www.jtpunion.org/spip/IMG/rtf/A_totalitarius_nyelv.rtf [2014. július 22.]

618 Betea, 184.

619 Slama-Cazacu, 52–54.

620 Slama-Cazacu, 67.

ki: „a szövegnek meg kell erősítenie az ideológiához való tartozását”.⁶²¹ Arra is felhívja a figyelmet, hogy a bikkfanyelven íródott szövegek nem szolgálják a kommunikációt. Ahogy Lavinia Betea is kiemeli (Roman Jakobson elmélete alapján), a bikkfanyelv elsődleges funkciója a metanyelvi, vagyis az üzenet a nyelvre irányul, a kódra.⁶²² Ennek illusztrálására említi Angheliescu Paul Joseph Goebbels német nemzetiszocialista politikus elhíresült mondását: „Mi nem azért beszélünk, hogy mondjunk valamit, hanem azért, hogy egy bizonyos hatást érzünk el.”⁶²³ Beteának a Jakobson alapján összefoglalt fanyelvi funkciókat tartalmazó felsorolásában olvashatjuk még a fatikus funkciót, amely a szöveg dagályos voltára utal és rituális fordulatok által valósul meg, valamint a bujtogató funkciót, amely teljesen elnyeli a referenciális funkciót.⁶²⁴ Ez utóbbinak, a nyelvi információátvitel elsődleges funkciójának a teljes hiánya fanyelvi szöveg esetén magától értetődő, hisz itt nem adott a kontextus, amelyre a szöveg irányulhatna, itt csak textus van: az ideológia és annak diskurzusa. A bujtogatást mint célt Györffy Gábor is a sajtópropaganda feladataként nevezi meg a hit tételeinek folyamatos alátámasztása mellett.⁶²⁵

A bikkfanyelv a gyakorlatban

A bikkfanyelvnek mint manipulatív tényezőnek fentebb vázolt elméleti bemutatása után nézzük meg ezeket a jellemzőket konkrét szövegeken. Vizsgálódásom tárgyául két újságcikket választottam, a dolgozat korpuszában megfelelően – egyet a *Szabad Szóból*, egyet pedig a *Neue Banater Zeitung*ból. Szándékosan olyan cikkeket kerestem, amelyek gyermek-, ifjúsági vagy diákoldalon jelentek meg, és első ránézésre is a fanyelvnek több elemét tartalmazzák. A nyolcvanas évek végén megjelent írások között kutakodtam először, tudván, hogy ideológiai elnyomás szempontjából ez az évtized meglehetősen nehéz volt. A *Szabad Szó*ban rögtön rá is bukkantam egy aláírás nélküli propagandaszövegre a *Fiatalok* 1989. szeptember 21-i kiadásában, amely a *Történelemformálók* címet viseli.⁶²⁶ A cikk egy küszöbön álló pártkongresszus apropóján született, ezért elkezdtem a *Neue Banater Zeitung* gyermek- és ifjúsági oldalainak ugyancsak szeptemberi számaiban ebből az alkalomból írt szövegeket keresni. Nem találtam. A 89-es *Treffpunkt*oknak Marius Koity lévén a szerkesztője, ezen nem is csodálkoztam. Ekkor a Grete Lambert által szerkesztett *Unsere Schule*ban kutakodtam. Itt sem találtam kimondottan „ütős” bikkfanyelven írt

621 „[...] textul trebuie să reconfirme »apartenența« la ideologie”. Angheliescu, 85. [Saját fordítás]

622 Betea, 181.

623 „Noi nu vorbim pentru a spune ceva, ci pentru a obține un anumit efect.” Angheliescu, 88. [Saját fordítás]

624 Betea, 181.

625 Györffy, 2.

626 * Történelemformálók. *Szabad Szó, Fiatalok*, 1989. szeptember 21. (XLVI), 2.

szövegeket, és a keresett kongresszusra sem találtam utalást, de volt azért néhány, amely – bár, ugye, fiatalabb korosztálynak szólt, mint a *Treffpunkt*-írások – tartalmaz propagandisztikus elemeket. Ezek közül – véletlenszerűen – *A materialista-tudományos nevelés kabinetje*⁶²⁷ címűre esett a választásom.

Vizsgáljuk meg először a címeket. Kemény Gábor *Címszavakban a sajtónyelvi címadásról* című tanulmányában Pléh Csaba és Terestényi Tamás fellelítése alapján négy újságcímfajtát sorol fel: a leíró, a tömör, a kérdésfeltevőt és a szenzációsat.⁶²⁸ Kemény megállapítja, hogy ezek között átfedés van, a paletta ennél árnyaltabb, és ezt követően még számos címfajtát felsorol és magyaráz, viszont nem következetes annak megjelölésében, hogy mit vett át a Pléh–Terestényi-féle kategorizálásból, és mi a saját javaslata.

Az elemzésünk esetében rögtön feltűnik a két cím közötti terjedelembeli különbség, és megállapíthatjuk, hogy míg *A materialista-tudományos nevelés kabinetje* hosszú, névszói alaptagú szerkezet, a *Történelemformálók* tömör, egyetlen összetett főnévből alkotott cím. Közös tehát bennük a nominális jelleg, amely – Kemény szerint – a témamegjelölő címek sajátossága.⁶²⁹ És bár az ilyen címek általában a puritán cím, illetve a protokoll cím kategóriába is beillenek, azaz nem ösztönöznek további olvasásra, nem keltik fel különösebben a figyelmet, mégis megkockáztatnám azt a kijelentést, hogy a *Történelemformálók*ra ezekből nem minden vonatkozik. Bár kétségkívül protokollcímnek szánták, puritán voltát megkérdőjelezném: tömörségével és annak tudatában, hogy a kommunista ideológia védelmében tett történelemátformálásnak milyen hagyománya volt a Ceaușescu-korszak Romániájában, kétértelművé válik és további olvasásra sarkall annak ellenőrzésére, hogy a szöveg majd megcáfolja-e a sorok-közt-még-lesz-valami gyanúját vagy sem.

A magyar szöveg felvonultatja a teljes fanyelvi eszköztárat. Keretes szerkezetű, zárt és merev, akárcsak nyelvi diskurzusa. Az első mondat szinte szó szerinti megismétlése a cikk végén remekül táplálja az ideológia éltetése által megkövetelt redundanciát, rituáléképzést: „Kongresszusra készül az ország.” – „Kongresszusra készülünk mindannyian.”⁶³⁰ Még az a kis, jelentéktelennek tűnő különbség is, ami a két mondat között észlelhető, a naiv olvasó képébe nevető árulás a szöveg részéről: nemhogy szó sincs arról az előlegezett bizalomról, amelyet a cím kapcsán feltételezni mertünk, hogy az írás esetleg mégis ki tud, ki akar törni propagandisztikus mélységeiből, de a többes szám, első személyű igerag a „készülünk” igében mégiscsak kevésbé személytelen, mint az első mondat egyes szám harmadik személye, bármennyire is ott van az általa-

627 (GJ): Kabinett für materialistisch-wissenschaftliche Erziehung. NBZ, *Unsere Schule*, 1989. március 30. (XXXIII), 3. [Saját fordítás]

628 Kemény Gábor: *Címszavakban a sajtónyelvi címadásról*. In: uő: *A nyelvtől a stílusig. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2010, 43–55. URL: http://www.c3.hu/~magyarnyelv/10-3/peterm_103.pdf [2015. március 28.]

629 Uo., 44.

630 * *Történelemformálók*.

nosító „mindannyian” is mellette. Ez a sejtetett közösség-érzés, amelyet a „mi” személyes névmás szemantikai körébe tartozó szavak sugallnak, végigkíséri az írást az olyan formák által, mint „mindannyiunknak”, „mindnyájunk munkáját”, „számunkra”, és ezen felül még háromszor előfordul a szövegtestbe ékelt Ceaușescu-idézetben: „alkossunk *mi*, találjunk fel *mi*, járuljunk hozzá *mi* [...]”⁶³¹

Mindezen elemekhez társul még a fanyelv munkára való felbujtó funkciója, amely az idézetben megfigyelhető igei személyragok mellett a „kell” ige erőteljességében csúcsozódik ki: „többet *kell* tanulnunk, többet *kell* dolgozunk [...]” gondolkodásunkat, magatartásunkat is forradalmi módon át *kell* formálnunk”.⁶³² Ebben az utolsó idézetben világosan kifejezésre jut az ideológiának az a szerepe, hogy új, szocialista embereket neveljen, akik hűek a rendszerhez és már-már saját hitből szolgálják a szocialista tanokat. Hogy milyen is részleteiben ez az új ember, arra a dolgozatban a későbbiekben kitérek.

A propagandaszavak halmozott jelenléte – „kongresszus”, „kommunista ifjúsági szervezeteink”, „munka”, „haza”, „nép”, „pártfőtitkár”, „kommunizmus”, „szocializmus” stb. – és a többnyire szinonimákat tartalmazó ismétlődő felsorolások – „ifjúsági szervezeteink egész tevékenysége, munkája”, „az ifjúnemzedék hozzáállása, cselekvése”, „sajátossá, egyedivé teszi”, „elképzelni, magunkévá tenni, megvalósítani” behálózák az egész cikket. A bikkfanyelvi elemek ezen szövedékéből már nem is tudna kitörni a szöveg, de szándék sincs erre. Szemantikai síkon túltengenek még a haladást, fejlődést kifejező szavak – a szocialista jövő közös építésének jegyében: „gazdasági megújító igyekezet”, „kiemelkedik”, „általános fejlesztésének”, „[...] a kultúra erőteljes fejlődése”, „építjük” stb., vagy metaforikus formában: „a folytonos haladás fákláját”. Ezeket a gondolatokat formailag a sokat használt felsőfok kitűnően képviseli: „sokoldalúan fejlett”, „legmagasabb vívmányaira”, „a tudomány egyre magasabb szintre való emeléséhez”, „a legmagasabb ismeretekkel rendelkező szakemberekre”.

Bár csak szavak szintjén idéztem a szövegből, jól észlelhető a nominális stílus, amely kitűnő eszköz egy meglehetősen valótlan valóság ábrázolására. A tartalom nélküli szószaporítást szolgálja főnévi és határozói igenevek használata is: pl. „hozzáállása”, „cselekvése”, „fejlesztése”, illetve „követően”, „megelőzően”. Az ige által kifejezett aktivitás ily módon való elkerülése egy kimerevített képhez, egy lefagyasztott, betanított gondolkodásmóddhoz vezet, amely nem képlékeny, nem változó, nincs folyamatban, hanem csak minden újabb mondattal a már belétáplált ideológiai elveket szilárdítja. A rituális beszédnek tulajdonképpen ez is a célja. De mi a célja az újságnak az ilyen jellegű szövegek közlésével? A Szilágyi Júlia által felvázolt lehetőségek nyomán keletkezhetnek óvatosság, elterelő hadmozdulat okán; a hivatalos elvárás terminológiai kielégítéseként, vagy lehetnek a megkettőzött tudat termékei.⁶³³

631 Uo. [Saját kiemelések]

632 Uo. [Saját kiemelések]

633 Szilágyi, 1431.

A normális kommunikáció szemszögéből túl hosszú mondatokból álló szöveget két rövidebb zárja: a már elemzett „Kongresszusra készülünk mind.” és „A történelemformálás éppen ezért (is) mindnyájunk napi teendője, élménye.”⁶³⁴ Belemagyarázhatnánk a sorok közé, hogy arról az elítélt történelemhamisításról van itt szó, amely a korszak jellemzője volt az ideológia jegyében, és hogy ez a szövegzárás felhívás is lehet(ne) az olvasó felé, hogy aktívan tegyen ez ellen – de a bikkfanyelvi elemekkel telezsúfolt mondatszerkesztés nem támasztja alá ezt a feltételezést.

A vizsgált német nyelvű írást csupán optikailag összevetve az elemzett magyarral rögtön feltűnik, hogy a német terjedelmileg jóval rövidebb. Anélkül, hogy spekulációkba bocsátkoznánk a publikációs lehetőségek korlátozott voltáról, azon azért elgondolkodhatunk, hogy ez az írás rövidebb, mint az ugyanazon az oldalon fellelhető – amúgy rendszeresen jelentkező – *Unter uns / Egymás között* beköszöntő, amelyhez hasonló a *Fiatalok* oldalon nincs. Olvasatomban ez azt sugallja, hogy talán mégiscsak lehetett a szerkesztőknek beleszólásuk a rovatukon belül a felületek tartalmi felosztásába. Természetesen a német nyelvű szöveg esetében is egy pártnyelvi dikcióba öltöztetett pseudokommunikatív írásról van szó, amely – az elemzett magyarhoz hasonlóan – általánosításra és sajátos propagandaszavakra épül. Passzív igeformák közé – „wurde eingerichtet” / létrehozták, „werden abgehalten / tartják”⁶³⁵ – szerveződik a szöveg, keretes szerkezetben, akár a magyar. A nyolcadik sorban, vagyis a cikknek az első felében feltűnő tiltott „Religion” (= vallás) szóra felkapja a fejét az olvasó, de aztán továbbolvasva ismét szertefoszlik az a remény, hogy valami többletjelentésre is számíthat az ideológiai szolgálat mellett. Az olyan szóösszetételek, mint „des materialistisch-atheistischen Denkens”, „des marxistischen Atheismus” vagy „Epoche Nicolae Ceaușescu”, egyértelmű jelzői az ideologikus beszédnek. Ennek része a szövegvégi rövidítés is a „VKJ-Tätigkeiten” (= KISZ-tevékenységek) összetett szóban, amely egy akkori intézmény nevének mindenki számára érthető, mindennapos használatban lévő rövid formája.

Bár ez az írás is egyértelműen ideológiatámogató, nem tartalmaz szó szerinti idézetet, valamivel rövidebb mondatokból áll, nem redundáns, és ami a legfontosabb megkülönböztető jegye: van rhematikus (újságoló)⁶³⁶ ereje is, míg a magyar nyelvűnek nincs. Egy materialista-tudományos nevelési iskolai laboratórium létrehozásáról ad hírt, amelynek már az elnevezése, léte és megnevezett céljai (többek között történelem- és filozófiaórák és KISZ-tevékenységek megtartása) is a propagandát szolgálják, mégis arra törekszik a szerző (az iniciálékkal megjelölt Grete Lambert, aki ezáltal is jelzetten távol marad a szövegtől), hogy minél tömörebben és tárgyilagosabban fejezze ki magát a megengedett keretek között. Természetesen csupán két szöveg összehasonlítása alapján nem

634 *Történelemformálók.

635 (GJ): Kabinett für materialistisch-wissenschaftliche Erziehung.

636 Kemény, 44.

lehet általánosítani, de már az a tény is sokat elmond a két újság pozíciójáról, lehetőségeiről, álláspontjáról, hogy míg a magyar nyelvűben egyből szemet szúrt a bikkfanyelvi szöveg, a németben keresni kellett. Emellett a német elemzett cikk jóval kevesebb és kevésbé hangsúlyos fanyelvi elemet tartalmaz, mint a magyar, és ezt nem lehet kizárólag a kisebb terjedelemnek tulajdonítani, hiszen például a „mi” szemantikai körébe tartozó szavakat, végződések nem hely(hiány) kérdése volt szám szerint egyre korlátozni („in *unserem* Lande” / „a mi országunkban”),⁶³⁷ valamint az ész és vég nélküli redundáns halmozásokat mellőzni. Mindezen különbségek okaként szerintem ismét csak azt a tényt nevezhetjük meg, hogy a német lapot valóban nem ellenőrizhették olyan mértékben, mint a magyart, ezért a *NBZ* munkatársai merészebb, ellenállóbb magatartással szerkeszthettek meg még egy esetleges megrendelt tartalmat is. A román vezetés a németeknek általában többet elnézett, mint a magyaroknak, Németországgal akkor sem ellenkeztek volna, ha nem értettek volna egyet vele.

637 (G): Kabinett für materialistisch-wissenschaftliche Erziehung. [Saját kiemelések]

NEVELÉSRE VONATKOZÓ TÉTELEK ÉS ISKOLAMODELL A KOMMUNISTA ROMÁNIÁBAN

Tudosoiu Silvia-Nicoleta, aki a kommunista Románia tanügyéről írt doktori disszertációt, a Román Népköztársaságban és a Románia Szocialista Köztársaságban három szakaszt különít el az iskola fejlődésére vonatkoztatva: az első az 1948–1960-as évekre tehető és a szovjet modell, illetve az osztályharc jellemzik; a második (1962–64 és 1978–79 között) viszonylagos normalitással jellemezhető; a harmadik szakaszban (1978–79 és 1989 között) erősödik a politikai-ideológiai erőszak.⁶³⁸

A jelen kutatás által vizsgált időszakban két oktatási törvény volt érvényben Romániában: az 1968. május 13./11-es, amely aznap a Románia Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönyének 62. számában⁶³⁹ jelent meg és az 1978. december 21./28-as, amelyet 1978. december 26-án publikáltak a Hivatalos Közlönyben.⁶⁴⁰ A tíz év különbséggel megjelent, tanügyre vonatkozó jogszabályok összehasonlításakor főként azt figyeltem, mennyire részletesen és hangsúlyosan van jelen a pártideológia propagálása, ezen belül az új szocialista ember kinevelése mint oktatási cél, illetve a kisebbségek jogainak megfogalmazása.

Az 1968-as törvény a tanügyet fő kultúra- és civilizációs tényezőként nevezi meg, amelynek elsődlegesen megnevezett feladata a szocialista nemzet felvirágzásához való hozzájárulás és csak másodsorban az emberi személyiség többsíkú fejlesztése.⁶⁴¹ Ezzel szemben az 1978-as oktatási törvény a tanügy meghatározásában három elemet vonultat fel: a kultúra és a civilizáció mellé „az

638 Drd. Tudosoiu Silvia-Nicoleta: *Educația în sistemul comunist din România (anii 1965-1989). Rezumatul tezei de doctorat, 2010*, 6–7. URL: [http://www.unibuc.ro/studies/Doctorate2011Februarie/Tudosoiu%20Silvia-Nicoleta%20-%20Educatia%20in%20sistemul%20comunism%20din%20Romania%20\(anii%201965-1989\)/Educatia%20in%20sistemul%20comunism%20din%20Romania%20\(anii%201965-1989\)%20Tudosoiu%20Silvia-Nicoleta.pdf](http://www.unibuc.ro/studies/Doctorate2011Februarie/Tudosoiu%20Silvia-Nicoleta%20-%20Educatia%20in%20sistemul%20comunism%20din%20Romania%20(anii%201965-1989)/Educatia%20in%20sistemul%20comunism%20din%20Romania%20(anii%201965-1989)%20Tudosoiu%20Silvia-Nicoleta.pdf) [2014. július 18.]

639 Legea nr. 11. privind învățământul în Republica Socialistă România. Publicată în Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România nr. 62 din 13 mai 1968. In: *Colecție de legi, decrete, hotărâri și alte acte normative*. 1968, 1. mai – 30. iunie. București, Editura Științifică, 1968, 39–88.

640 Legea Educației și Învățământului nr. 28 din 21 decembrie 1978. Publicată în B. Of. nr. 113 din 26 decembrie 1978. In: *Colecția de Legi și Decrete*, 1978, IV 1. octombrie – 31. decembrie. Consiliul de Stat, Sectorul Buletinului Oficial și al Publicațiilor Legislative, 1979, 72–126.

641 *Legea nr. 11....*, Art. 1., 39.

új ember nevelése” is társul.⁶⁴² A tanügy elsődleges célja a párt és az állam politikájának megvalósítása, ezután következik a fiatalság szocialista tudatának képzése és fejlesztése, a munkára és hazafiasságra való nevelés, a párt, a nép, a szocializmus és a kommunizmus ügye mellett való elkötelezettség kialakítása.⁶⁴³ Mindkét törvény hangsúlyozza, hogy az iskolát végzett fiatalnak a társadalom számára hasznos munkát kell tudni végezni. Ezért is állít fel az 1978-as dokumentum egy bizonyos hierarchiát a tantárgyak között: az első fejezet 10. cikkelye kimondja, hogy az oktatásnak alapos felkészülést kell biztosítania a fiatalok számára az alapvető egzakt tudományok terén, mint a matematika, fizika, kémia és a biológia; emellett kiemeli még a világról való forradalmi gondolkodás elsajátításának fontosságát, a haza történelmének és kultúrájának az ismeretét mint oktatási prioritást.⁶⁴⁴ A rendszer pillérei kölcsönösen kiegészítik és támogatják egymást – az egzakt tudományokra szükség van a termelésre képes munkaerő kinevelése érdekében; a román történelem és kultúra ápolása fontos a nemzeti identitás erősítésében; a forradalmi gondolkodás kialakítása a marxista-leninista ideológia automatikus elfogadásának és a szocializmus építésére irányuló vágynak a feltétele. Szó sincs például irodalomról, hiszen az még szabad gondolkodáshoz vezetne, ami veszélyes lenne a részleteiben jól kidolgozott új, szocialista ember kinevelését megcélzó rendszerben.

Mindkét törvény a román nyelvet jelöli meg a tanítás nyelveként, kiegészítve ezt azzal, hogy az „együtt élő nemzetiségeknek” biztosítva van az anyanyelven való tanulás. Ebben a témában a 78-as dokumentum fogalmaz pontosabban: „az együtt élő nemzeteknek biztosítva van a tanítás minden szintjén az anyanyelv szabad használata”.⁶⁴⁵ Ezzel szemben a 68-as csak megengedő szerkezetet használ: „[...]a tanítás minden foka anyanyelven *is* folyik”.⁶⁴⁶ Mindkét törvény 10 osztály elvégzését teszi kötelezővé.⁶⁴⁷

A 78-as dokumentum határozottan jobban hangsúlyozza a pártpolitika tükröződésének fontosságát a tanügyben, a tanítás minden szintjén. Az óvodai oktatás célja 1968-ban még csupán a három és hat év közötti gyermekek nevelése volt, ezzel szemben tíz év múlva már sokkal több elvárásnak kell eleget tennie az óvodának: a gyermeki gondolkodást és intelligenciát kell hogy fejlessze, hozzá kell járulnia a gyermekek harmonikus fizikai fejlődéséhez, őket *a haza-, a párt- és a nemzetszeretet szellemében* kell nevelnie, *munkára, rendre és fegyelemre*, bennük „*előrehaladott*” jellembeli és viselkedési vonásokat kifejlesztve.⁶⁴⁸ 1968-ban kifejezetten szabadon választható volt a kisgyerekek

642 Legea Educației..., Art. 1., 74.

643 Uo.

644 Uo., Art. 10., 75.

645 Uo., Art. 4., 74–75.

646 Legea nr. 11..., Art. 9., 40.

647 Uo., Art. 6., 40. és Legea Educației..., Art. 23., 79.

648 „Învățământul preșcolar are scopul de a contribui la stimularea gândirii și inteligenței copiilor, la dezvoltarea lor fizică și armonioasă, la însușirea unor cunoștințe necesare

óvodába való beíratása,⁶⁴⁹ 1978-ban nem írja elő a törvény kifejezetten azt sem, hogy kötelező volna avagy fakultatív, viszont hangsúlyozza, hogy a gyermekek óvodai tanításba való bevonása része az ország gazdasági-szociális nemzeti fejlesztési tervének.⁶⁵⁰

A 78-as törvény kifejezetten politikai jellege még kiegészül az „egység”, a „kollektív” szellemiség hangsúlyozásával,⁶⁵¹ illetve a tanügynek a munkával és a tudományos kutatással való összefonódási gondolatával.⁶⁵² Ezt a többrétegű fejlesztési programot már a törvény bevezető szövege is megfogalmazza – a tanügy a sokoldalú képzés elvén alapszik, a munka/termelés, a tanulás és a kutatás egységén, amely által kinevelhető az a bizonyos „új ember”, a szocialista társadalom tagjának prototípusa, aki a szocializmus és kommunizmus építésének céljával hagyja el az iskolapadot, a szocialista humanizmus jegyében, felelősséget vállalva az összes munkásért, a hazáért, a nemzetért. Tanulmányai befejeztével beilleszkedik a termelésbe, folytonosan tovább képezi magát a társadalom érdekében, és aktív harcosa a pártprogram betartásának.⁶⁵³

A 78-as törvény tartalmaz egy oldalnyi határozatot kimondottan a kisebbségek nyelvén való tanításról, és meglehetősen engedékeny ezen a téren – lehetőség van minden szinten anyanyelven tanulni; munkahelyen elhelyezkedni a társadalom gazdasági-szociális körülményeinek megfelelően; *biztosítva van* a kisebbségeknek a román nyelv elsajátítása, és *megengedett* a román nyelv és irodalom mellett más tantárgyak román nyelven való tanítása is; anyanyelvi tanárok és tankönyvek biztosítva vannak; lehetőség van anyanyelven felvételizni olyan tárgyakból, amelyeket anyanyelvén tanult a diák. A kisebbségi közösségekre a legnagyobb veszélyt jelentő rész ebben „Az együtt élő nemzetiségek nyelvén való tanítás” című harmadik fejezetben a 108. cikkely.⁶⁵⁴ Azt fogalmazza meg, hogy az együtt élő nemzetiségek diákjai, illetve ezek szülei választhatnak a román tannyelvű vagy az anyanyelvi oktatás között. Sőt, kérésre a román tagozatos kisebbségi tanulóknak az anyanyelvüket is bevezethetik a tanítási programba. Ennek a nagyvonalú csábításnak sok kisebbségi család nem tudott ellenállni, és siettetten ezáltal az anyanyelvi osztályok számának csökkenését, illetve egyes helyeken ezek teljes megszűnését.

Még egy feltűnő változás, amit észlelhetünk a két törvény összevetésekor, a tanügyi vezető ellenőrző szervekről szóló részek terjedelembeli különbsége. Míg a régebbi törvény csupán a tanügyminisztérium iskolai ellenőrző szerveit

pregătirii pentru școală, la educarea acestora în spiritul dragostei față de patrie, partid și popor, formarea unor deprinderi de muncă, de ordine și disciplină, a trăsăturilor de caracter și comportare înaintate.” Legea Educației..., Art. 24., 80. [Saját kiemelések]

649 Legea nr. 11..., Art. 18., 41.

650 Legea Educației..., Art. 27., 80.

651 Uo., Art. 12., 76.

652 Uo., Art. 11., 75.

653 Uo., 72–73.

654 Uo., Art. 108., 97.

és a megyei, illetve Bukarest municípiumi tanfelügyelőségeket említi, a 78-as közel nyolc oldalon tárgyalja az illetékes szerveket és azok feladatait: a tanügy és nevelés kongresszusát, a Tanügy és Oktatás Felső Tanácsát, a Tanügyi és Oktatási Minisztériumot, a minisztériumokat és további központi szerveket, a tanfelügyelőségeket, a tanügyi egységeket, szülőbizottságokat, az egy településen belüli tanegységek igazgatóinak irányító tanácsát, egyetemek esetében a rektori tanácsokat.⁶⁵⁵

A két ismertett tanügyi törvényről összegzőképpen elmondható, hogy a tanítás megszervezésekor, elveinek kidolgozásakor mindkettő előtérbe helyezte a társadalmi érdekeket, az egyén fejlődési szükségletei elé, viszont a 78-as dokumentum még kifejezettebben hirdette a párt és a haza érdekeinek szolgálatát. Tudosoiu Silvia-Nicoleta így foglalja össze a 70-es, 80-as évek iskolájának lényegét:

Az iskola főként képzett munkásokat és technikusokat nevelt, akiket [az iskola] befejezése után azonnal elhelyeztek a termelésben. A 70-es és 80-as évek román iskolarendszerének célja az volt, hogy középkádereket formáljon, hogy számottevő munkásosztályt biztosíthasson. Ennek a célnak a megvalósítása nélkül a romániai kommunista rendszer elveszíthette volna hitelességét, mert ő maga a tömegekkel azonosult.⁶⁵⁶

Következtetésekként elmondhatjuk tehát, hogy a romániai szocialista oktatásnak erősen társadalmi jellege volt. Az iskolában zajló tevékenységeknek is a szocialista forradalom társadalmi küldetése kellett hogy a fő célja legyen, a padban ülő tanulóban a jövőbeli munkást látta a rendszer. Dolgozni, termelni és a pártot, illetve a pártvezetőt dicsőíteni – ezek voltak a kitűzött célok.

Mindemellett teljes erőbedobással zajlott Ceaușescu homogenizációs terve, azaz a kisebbségek beolvasztása a román nemzeti többségbe. Ezt szolgálta a már említett megyerendszer bevezetése 1968-ban és Ceaușescu túlzó területrendezési elképzelése, amely szerint több ezer települést életképtelenség ürügyén fel kell számolni, az egységes gazdasági fejlesztés jegyében.⁶⁵⁷ A vizsgált oktatási törvényeken kívül más határozatok is módosították a tanügyi rendszert. Egy ilyen intézkedés volt például az 1973/273. számú törvényerejű rendelet, amelynek értelmében azokon a településeken, ahol a kisebbségek nyelven tanító iskolák működnek, román tagozatot is kell létesíteni, a tanulók számától függetlenül.⁶⁵⁸

655 *Capitolul X. Îndrumarea, controlul și coordonarea învățământului.* Uo., 115–123.

656 „Școala pregătea îndeosebi muncitori calificați și tehnicieni, repartizați în producție de îndată ce absolveau [...]. Scopul sistemului educațional românesc, în anii '70 și '80, era acela de a forma cadre medii, pentru a asigura o clasă muncitoare foarte numeroasă. Fără a pune în practică acest scop, sistemul comunist din România, putea să-și piardă credibilitatea pentru că regimul însuși se identifica cu masele.” Lásd: Tudosoiu, 14.

657 Egyed Emese: *Nemzetiségi iskolahálózat és irodalomoktatás Romániában*, 3. [Kézirat]

658 Uo., 10.

GYERMEKKÉP ÉS ISKOLAMODELL A SZABAD SZÓBAN ÉS A NEUE BANATER ZEITUNGBAN

Annak illusztrálására, hogy milyen volt ennek az iskola-, illetve tanulóképnak a megjelenítése a korpuszba foglalt diákoldalakon, szűrőpróbaszerűen januári kiadásokat vizsgáltam meg, 1979-től (az 1978-as tanügyi törvény megjelenése utáni első januártól) 1989-ig. Ezen kívül még az 1978. december 7-i *Család és iskola* egy cikkét, amely kifejezetten az oktatási törvénytervezettel foglalkozik⁶⁵⁹ és az *Unsere Schule / A mi iskolánk* 1978. szeptember 1-jei figyelmeltető-felhívó cikkeit.⁶⁶⁰ Minden esetben azokat az iskola-oktatás-diákság témával kapcsolatos cikkeket elemeztem, amelyeket valamilyen gondolati összefüggésbe tudtam hozni a szocialista oktatási elvekkel, az új ember nevelésével, esetleg az oktatási törvénnyel – ha volt ilyen az oldalon. Ez számszerűen végül 79 újságcikket jelent, amit már reprezentatívnak tekinthetünk. A megjelenítési mód kifejezésére három kategóriát alkottam, éspedig: 1. a *közvetlen* cikkek kategóriája, amelyek kifejezetten, explicit módon tartalmazznak oktatási elveket, tanokat; 2. a *közvetett* cikkek kategóriája, amelyek burkoltan, implicit módon képezik le az oktatási törvényeket, elveket; 3. *ellensúlyozó, gyengítő* cikkek, amelyek – ha burkoltan is – az új ember kiformálása ellen, a szocialista politikai nevelés, a nemzeti homogenizáció ellen szólnak.

Az említett 1978-as oktatási törvénytervezetről szóló cikk a temesvári 1-es és 15-ös és az újmosnicai iskola pedagógusainak javaslatait tartalmazza. Adminisztrációs jellegű megjegyzések mellett a közölt javaslatok a szülők felelősségének megerősítésére irányulnak a gyermek iskolai nevelését illetően. A NBZ-oldalon található két említett 1978. szeptemberi cikk egyike egy 1972-es tanügyi határozatot említ a közelgő iskolakezdés apropóján.⁶⁶¹ Felhívja a szülők figyelmét arra, hogy kérésükre olyan iskolákban, amelyekben német anyanyelvű tanulók román tagozaton tanulnak, kérhetik a német nyelvnek külön tantárgyként való bevezetését. Mint láttuk, ez a jog tovább él az 1978-as oktatási törvény 108-as cikkelye alapján.⁶⁶² Az új tankönyvek megjelenéséről szóló cikk

659 * A közvélemény vitafórumán: az oktatási törvény tervezete. Cselekvő szocialista demokrácia. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1978. december 7. (XXII), 2.

660 * Zusätzliches Studienfach Deutsch és * Neuerscheinungen für X. Klasse. NBZ, *Unsere Schule*, 1978. szeptember 1. (XXII), 3.

661 * Zusätzliches Studienfach Deutsch. NBZ, *Unsere Schule*, 1978. szeptember 1. (XXII), 3.

662 Legea Educației..., Art. 108., 97.

arról ad hírt, hogy „a szakoktatás kiterjesztésével összhangban” a technikai tankönyvekre nagy gondot fordítottak.⁶⁶³

Az 1979. január 5-i, első elemzendő *Unsere Schule* oldalon, amelyet Helmut Menning szerkesztett, máris egy ilyen ellensúlyozó cikket olvashatunk. *A Mindig jó barátságban. Egy tanárnő és tizenkét neveltje a knézi⁶⁶⁴ általános iskolában*⁶⁶⁵ című írás egyáltalán nem propagandajellegű. Az összevont német tannyelvű elemi osztályt mutatja be, hangsúlyozva a gyerekek jó eredményeit és összetartásukat iskolán kívül is, és csupán annyi leheletnyi nyomát találjuk a szocialista tanelvek leképzésének, hogy a sokoldalúságon van a hangsúly. A szöveg azonban határozottan a sváb kultúra, a német tagozat „reklámozója”. Azt, hogy a román tagozatos V–VIII. osztályokban is tanul húsz német anyanyelvű gyerek, aki szintén ennek a bemutatott tanítónőnek a diákja volt egykoron, érzelmi színezet és egyéb hozzáfűzött gondolatoktól mentesen közli a szöveg, a tény maga mégis jelzésértékű. Ha van húsz német ajkú iskolás gyerek, és a tanügyi törvény kimondja, hogy mindenkinek joga van anyanyelvén tanulni, akkor miért nincs német tagozat a település gimnáziumi osztályaiban?

Ugyanezen az oldalon az *Unter uns* beköszöntő semleges hangvételű, mondhatni már-már unalmas írás az olimpiászok és *Cîntarea României* verseny elcsépelet témájáról.⁶⁶⁶ A *Táviratok* hírrovat már inkább a kommunista tanügyi elvek szószólója: például országos szintű számadatokat közöl bentlakásokról, étkezdékről, tankönyvekről; a kedvenczi⁶⁶⁷ haza sólymainak és pionírjainak decemberi előadásáról; ócskavas-, üveg- és gyógynövénygyűjtésről.⁶⁶⁸ A *Mit tudunk: A kávéról*⁶⁶⁹ című írás tudományos ismeretterjesztő cikksorozat darabja. A sorozat első része (a kenyérről) 1978. október 18-án jelent meg,⁶⁷⁰ két hónappal az új, 1978-as tanügyi törvény életbe lépése előtt, tehát nem állíthatjuk, hogy kölcsönhatásban lett volna a két szöveg, az viszont tény, hogy a szocialista iskola kiemelt fontosságot tulajdonított a tudományoknak, főként a természettudományoknak és a technikai tudományoknak.⁶⁷¹ Ennek a háttérinformációnak a tudatában nem töprengünk azon, hogy – mondjuk – miért nem francia nyelvlecke sorozatot indított az oldal, hanem ismeretterjesztőt.

A Joó Imre által szerkesztett 1979. január 4-i *Család és iskola* rövid, aláírás nélküli cikket közöl az új, 1978-as oktatási törvény alapvető tételéről.

663 * Neuerscheinungen für X. Klasse. NBZ, *Unsere Schule*, 1978. szeptember 1. (XXII), 3.

664 Temeskenéz, Satchinez, Knees.

665 Helmut Menning: Jederzeit gute Kameradschaft. Eine Lehrerin und ihre zwölf Zöglinge in der Kneser Allgemeinschule. NBZ, *Unsere Schule*, 1979. január 5. (XXIII), 3.

666 Euer Lieschen: *Unter uns*. Uo.

667 Liebling.

668 * *Telegramme*. = Uo.

669 Julius Martin: Was wissen wir über: Den Kaffee. NBZ, *Unsere Schule*, 1979. január 5. (XXIII), 3.

670 Julius Martin: Was wissen wir über: Das Brot. NBZ, *Unsere Schule*, 1978. október 13. (XXII), 3.

671 Legea Educației..., Art. 111., 97.

A nagy, nyomtatott betűkkel szedett cím, *Az oktatásnak a tudományos kutatással és a termelőmunkával való összekapcsolását*⁶⁷² tulajdonképpen a jelentés első mondatának kezdete, és ezt lineárisan folytatja a szöveg. Hírt ad arról, hogy a gyakorlati órák a kezdődő tanévben új technikákon fognak alapulni; ezeket műhelyekben, vállalatokban, laboratóriumokban, mezőgazdasági farmokon stb. fogják tartani, és termékeket is elő fognak állítani. Az írás egyértelműen a közvetlen cikkek kategóriájába tartozik.

A hónap második *Unsere Schule*-kiadásában is a hírrovat árul el a legtöbbet a szocialista tanügyről: ismételten az iskola és a termelés egységéről van szó, pionír-kultúr csoportok fellépéséről, tanulók által mezőgazdasági munkával, illetve iskolakert-gondozással szerzett pénzről.⁶⁷³ A *Mit tudunk...* sorozat a dohány ismertetésével folytatódik.⁶⁷⁴ Az oldal alapcíkje a *Hófehérke matematikaórán. A Temes megyei némettanárok tapasztalatcseréje a temesgyarmati általános iskolában*⁶⁷⁵ című Horst Samson-írás. Egy szakköri beszámoló, amelyben nem volna semmi feltűnő, ha nem tartalmazna egy adott ponton kicsit sűrűn idézőjeleket anélkül, hogy a szövegben egyértelmű hivatkozás lenne arra, hogy valaki gondolatainak a tolmácsolása következne. „Az órát »változtatósan szervezte meg« és »a gyerekeknek lehetőséget adott arra, hogy játékosan tanuljanak«. »Különösen hatékonyak« bizonyult az, hogy ismert mesehősöket is bevont a matematikaoktatásba.”⁶⁷⁷ – így a szöveg. A szerző néhány mondattal előbb megfogalmazza a nyílt órán részt vevő tanárok megfigyeléseit, de nem használ idézőjeleket. Ha a későbbi idézőjelek azt jelzik csupán, hogy ismételten a jelenlévők gondolatainak a tükrözéséről van szó, a következtetés elve megkívánná, hogy a korábbi ilyen kijelentések is tartalmazzák a megfelelő írásjelet. Mindezek ahhoz a következtetéshez vezettek, hogy talán többről (is) van itt szó: például ironiáról, s az idézőjelek a figyelemfelkeltés eszközei ez esetben. Mindhárom mondatközépi idézett rész klisé a tanári szakzsargonból, gondoljunk óramegfigyelési protokollvázlatokra. Az utolsó lehet még a szocialista ideológia fanyelvi kliséje is; Slama-Cazacu éppen a „különösen” szócska üres, csak látszólag fokozó hatását emeli ki⁶⁷⁸ – az elemzett szöveggörnyezetben is semmitmondó: mihez képest volt különösen hatékony az óra? Az idézett vál-

672 *AZ OKTATÁSNAK A TUDOMÁNYOS KUTATÁSSAL ÉS A TERMELŐMUNKÁVAL VALÓ ÖSSZEKAPCSOLÁSÁT *Szabad Szó, Család és iskola*, 1979. január 4. (XXXVI), 2.

673 * Telegramme. NBZ, *Unsere Schule*, 1979. január 19. (XXIII), 3.

674 Julius Martin: Was wissen wir über: Den Tabak. NBZ, *Unsere Schule*, 1979. január 19. (XXIII), 3.

675 Giarmata, Jahrmarkt.

676 Horst Samson: Schneewittchen in der Rechenstunde. Erfahrungsaustausch der Temescher deutschen Lehrer in der Jahrmarkter Allgemeinschule. NBZ, *Unsere Schule*, 1979. január 19. (XXIII), 3.

677 „Sie hatte die Stunde »abwechslungsreich gestaltet« und »den Kindern die Möglichkeit geboten, spielend zu lernen«. Als »besonders wirksam« erwies sich zudem, dass sie bekannte Märchengestalten in den Matheunterricht miteinbezog.” = Uo. [Saját fordítás]

678 Slama-Cazacu, 36.

tozatosság pedig a szocialista iskola új emberre vonatkozó sokoldalú képzési szándékait elevenítheti fel, így Samson feltételezett ironiája irányulhat az iskolarendszer ellen is. A fanyelvi szövegek idézeteiről Szilágyi Júlia azt írja, hogy a „sugallatos beszédmód” részeként a „közvetett közlés, a kerülő úton érkező információ eszközei lehetnek”.⁶⁷⁹

Az 1980. január 10-i *Család és iskola* egyszerre két szocialista iskola-ideológiát leképező közvetlen cikket tartalmaz. Matlak Éva, a temesvári 1-es számú Általános Iskola tanára és SZEFSzervezetének elnöke mozgósítja a tagságát a Szocialista Egységfront megyei tanácsának közelgő konferenciája alkalmából – és ennek érdekében bravúrosan használja az ideológiai diskurzust:

[...] olyan ifjúságot kell nevelnünk, amely képes lesz hatékonyan érvényesíteni tehetségét a magasztos cél, az emberközpontú társadalom érdekében. [...] Nevelő munkánkban elsődlegesen arra összpontosítunk, hogy felébresszük tanulóinkban a képességeikbe vetett bizalmat, a tudásvágyukat, hogy sokoldalúan képzett, művelt állampolgárokként szolgálhassák szocialista hazánkat. Fokozni kívánjuk együttműködésünket a gyermek- és ifjúsági szervezetekkel az órákon és iskolán kívüli tevékenység nevelő hatásának tökéletesítése érdekében.⁶⁸⁰

Az általános szocialista nevelési elvek köntörfalazás nélküli gyakorlatba ültetésének célja átsüt a szövegen, s ha Matlak Éva tanár ezeket a gondolatokat pályáján meggyőződésből meg is valósította, nem vált ki szimpátiát a ma olvasójából (márpedig ha névvel vállalta ezt az írást, akkor erre következtethetünk).

A közvetlenül alatta elhelyezett másik, pártideológiát közvetítő írást egy tanulóval írták meg, Jójárt Borbálával, a temesvári 2-es számú Matematika–Fizika Líceum KISZ-bizottságának titkárával.⁶⁸¹ Amint a szövegből kiderül, a címbéli „tudati nevelés” a politikai nevelésre, a tanulók, a KISZ által megszervezett propagandatevékenységekre vonatkozik. Anélkül, hogy redundáns módon ismétlésekbe bocsátkoznék az ideológiai fanyelvet és az általa közvetített pszeidotartalmakat illetően, kiemelek a szövegből néhány részletet: „az új minőség érvényesülése a politikai nevelő munkában”, „az eddiginél intenzívebb munkába kezdeniük”, „milyen eredményeket hoz propagandamunkájuk a tanulásban”, a „propagandatevékenység [...] éltetője a tettekben megnyilvánuló hazaszeretetnek”.⁶⁸²

Az 1980. januári *NBZ Unsere Schule* oldalán ismét csak a hírrovatban találunk közvetett nyomokat a szocialista iskola elveinek a tanítási-oktatási életben

679 Szilágyi, 1434.

680 Matlak Éva tanár, a temesvári 1-es számú Általános Iskola SZEFSzervezetének elnöke: A közéleti tevékenység tökéletesítésének szellemében. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1980. január 10. (XXXVII), 2.

681 Jójárt Borbála tanuló, a temesvári 2-es számú Matematika–Fizika Líceum KISZ-bizottságának titkára: *A fiatalok tudati nevelése számunkra is kiemelt feladat*. Uo.

682 Uo.

való leképezésére – pionírok és haza sólymainak kerekasztal-beszélgetéséről, a kémiaoktatás gyakorlati oldalának hangsúlyozásáról, pionírvetélkedőkről és szaktáborokról olvashatunk.⁶⁸³

Az 1981. január 16-i *Unsere Schule* oldalon egy teljesen ideológiamentes szöveget olvashatunk az osztályfőnöki órákról és a tanulók neveléséről általában.⁶⁸⁴ Eva Wiener, a temesvári 5-ös számú Ipari Líceum tanára kertelés nélkül megfogalmazza: a nevelés fő célja mindenkoron a tanulókat hozzásegíteni ahhoz, hogy helyesen gondolkodó, rendes emberekké váljanak, akik majd később képesek magukat önneveléssel továbbfejleszteni. Ezt a gyengítő cikket veszik körül aztán politikahívebb információk is. A *Táviratok* hírrovat tanulók gyárlátogatásáról, CEC diák-takarékbetétekről, éltanulókról és pionírok részvételéről tudósít a *Cîntarea României* fesztiválon.⁶⁸⁵ Maria Endres *Richard népdalokat énekel*⁶⁸⁶ című cikkében a bencecki⁶⁸⁷ általános iskola hetedik osztályos éltanulóját mutatja be, aki a szocialista diák mintapéldája. Nemcsak hogy jól tanul, hanem segítőkész, megbízható, a mezőgazdasági gyakorlaton egyike a legbuzgóbbaknak, jó sportoló, emellett jól énekel, így már kétszer vett részt a *Cîntarea României* országos szakaszán. Egy rövid cikk pionírok herkulesfürdői látogatásáról ad hírt;⁶⁸⁸ az oldal illusztrációja, amely közvetlenül alatta helyezkedik el, a vízészdi⁶⁸⁹ általános iskola tizenkét tanulóját ábrázolja tanítójukkal, a 25 éve szolgáló Josef Haasszal.⁶⁹⁰ Mintha az egész oldal ellensúlyozó jellegű lenne: itt egy propaganda-hangvételűbb cikk, ott egy merészebb műfaj – pl. két állatmészt is olvashatunk tanulók tollából.⁶⁹¹ Az egyikben az éhes méhecske legyőzi a nagy, erős, jóllakott farkast (a kizsákmányolt nép – diktátor allegóriája), a másik az emberi butaságot, az észszerűtlenséget karikírozza.

A diákoldal ugyanazon évi január 30-i kiadása központi írásként egy közvetett ideológiai cikket hoz a tanulók gyakorlati neveléséről, a nagyősz⁶⁹² általános iskola példáján.⁶⁹³ Szó esik a mezőgazdasági gyakorlatról, az iskolai műhelymunkáról, a barkács-, fotó- és természetjáró körrel, a kultúrcsoportokról, amelyek részt vesznek a *Cîntarea României* versenyen stb. A szöveg második felében a pályaválasztásra tevődik a hangsúly, amelynek érdekében sokat tesz az iskola – a témát feldolgozó osztályfőnöki órák mellett számos üzemlátoga-

683 * *Telegramme*. NBZ, *Unsere Schule*, 1980. január 18. (XXIV), 3.

684 Eva Wiener, *Industrielyzeum* Nr. 5 Temeswar: Grundstein für Selbsterziehung. NBZ, *Unsere Schule*, 1981. január 16. (XXV), 3.

685 * *Telegramme*. Uo.

686 Maria Endres: *Richard singt Volkslieder*. Uo.

687 Bencecu de Sus, Bentschek.

688 Helene Kellner, daruvári általános iskola: *Pioniere in Herkulesbad*. Uo.

689 Vizejdia, Wiseschdia.

690 *Unsere Schule*. NBZ, 1981. január 16. (XXXVIII), 3.

691 Sieglinde Werth: *Die Biene und der Wolf* és Helga Staszni: *Die Schwalbe und die Ente*. Uo.

692 Tomnatic, Triebswetter.

693 * *Praxis nicht nur auf dem Papier*. BESUCH IN DER ALLGEMEINSCHULE VON TOMNATIK / BERUFSSWAHL KEIN NEBENFACH. NBZ, *Unsere Schule*, 1981. január 30. (XXXVIII), 3.

tást szerveztek. Ezt követik az iskola korábbi diákjai továbbtanulásának számszerű adatai, amelyből kiviláglik, hogy csupán két tanuló választotta a Lenau elméleti líceumot, mások mind ipari vagy mezőgazdasági iskolaegységekben tanulnak tovább. Az újság dicséretére váljon, hogy egy ilyen cikk nincs aláírva. Az *Unter uns* viszont – bár álneves a szerzője, Euer Lieschen / A ti Lizácskák – az oldal „hangja”, és mégis pionírok újrahasznosítható csomagolóanyaggyűjtési tevékenységéről ír, statisztikai adatokat is felvonultatva...⁶⁹⁴ Az oldal közepén, közvetlenül a fejléc alatt áll egy pionírdicsérő írás, ismét feltüntetett szerző nélkül.⁶⁹⁵

Az 1981. január 17-i *Oktatás-nevelés* egy közvetlen ideológiai nevelő cikkel kezdődik, *Az új évharmad kezdetén*⁶⁹⁶ cíművel, amely üres kliséket szajkóz az iskolai nevelő munkáról a szocialista haza építésének érdekében. Alatta a *Közös érdek*⁶⁹⁷ Pataki Sándor tollából a pályaválasztási tanácsadásról, amelyet nem lehet elég korán kezdeni. A téma gyakorisága a kor diákoldalain nem véletlen – a cikk magyarázata: „Oktatási rendszerünk ugyanis feltételezi, hogy a 13-14 éves gyermek már elhatározza: merre indul.”⁶⁹⁸ Az esetleges 5-10 év múlva bekövetkező pályamódosítás annak a következménye, hogy mégis a szülő vagy a pedagógus döntött a gyerek szakmai jövőjéről az iskolából való kilépéskor, és ez a váltás sem az egyén, sem a nemzetgazdaság szempontjából nem előnyös – így a cikk. A megkérdezett tanárnő hasznosnak tartja az üzemi és szaklíceum-látogatásokat. Figyelemre érdemes Magyar Etelka, bodófalvi általános iskolai tanárnő írása Feri bácsiról, akit az őszi termelőgyakorlaton ismert meg diákjaival mint szakmai irányítót.⁶⁹⁹ A szerző Tófalvi Ferencet rátermett pedagógiai érzékéért dicséri, aminek köszönhetően hatékonyan terelgette, nevelgette a gyerekeket a munka szeretetére. Ha arra gondolunk, hogy az ifjúság munkára nevelése a szocialista iskola egyik legfontosabb célkitűzése volt, ezt a cikket is nyomban a közvetett ideológiai cikkek kategóriájába sorolhatjuk. A mód azonban, ahogyan mindez le van írva, a fanyelv teljes mellőzése, az élet és a tényleges valóság szem előtt tartása, a pseudotartalmak teljes hiánya kiemeli a szöveget ebből a csoportból, és ezáltal jó példája lehet annak, miként volt lehetséges egy cenzúrának is tetszetős tartalmat propagandamentesen megfogalmazni.

A '81. január 31-i *Oktatás-nevelés*nek is a tanulóknak az osztályfőnöki órán való alakítása a központi témája. Bartal Éva tanár mintha csak a tanügyi törvényből idézne:

694 Euer Lieschen: *Unter uns*. NBZ, *Unsere Schule*, 1981. január 30. (XXXVIII), 3.

695 * Lob den Billeden Pionieren. NBZ, *Unsere Schule*, 1981. január 30. (XXXVIII), 3.

696 (Pászka): *Az új évharmad kezdetén*. *Szabad Szó, Oktatás-nevelés*, 1981. január 17. (XXXVIII), 2.

697 Pataki Sándor: *Közös érdek*. *Szabad Szó, Oktatás-nevelés*, 1981. január 17. (XXXVIII), 2.

698 Uo.

699 Magyar Etelka, a bodófalvi általános iskola tanárnője: Feri bácsi – a nevelő. *Szabad Szó, Oktatás-nevelés*, 1981. január 17. (XXXVIII), 2.

A legfontosabb cél, hogy [az osztálynevelői órák – saját megjegyzés] kialakítsák a tanulók erkölcsi fogalmait, fejlesszék a tanulók *politikai, társadalmi szemléletét* [...]. [...] Az osztályfőnök biztosítson megfelelő teret és helyet munkatervében az *ipari egységek, intézmények meglátogatásának, elmunkásokkal való találkozásának*. Mindezek az új típusú, szocializmust építő ember-eszmény kialakítását szolgálják. [...] Természetesen jelentősek azok a témák, amelyek a *pályaválasztást* hivatottak napirendre tűzni. A tanulóknak ki kell fejleszteni a *kutatómunka iránti vonzalmat*, s ez csak úgy lehetséges, ha állandóan és példásan *ötvözzük az elméleti és gyakorlati ismereteket*. Mindezek helyes, céltudatos és következetes alkalmazása nagy segítség a *tanulók későbbi szakmai alkatának* pozitív formálásában.⁷⁰⁰

Újra a munkára való nevelésről van szó – redundánsan és szájbarágóan. Emellett a tanárnő megfogalmazása néhol zavaros: a témák tűzik napirendre a pályaválasztást? Arra is gondolhat a sorok közötti olvasáshoz szokott olvasó, hogy a monoton szöveg folyamatosságában ez a diskurzust megtörő figyelemfelkeltő elem. Azonban nem következik semmi élőnyelvi kijelentés; a teljes szöveg – már a nominális címtől kezdődően – halálra van ítéelve mondanivaló nélkülisége által.

Radován István tanár könyvbemutatója a Gazda Klára által írt *Gyermekvilág Esztelneken* című néprajzi gyűjteményről valamelyest feloldja ezt a közvetlen ideológiai cikket.⁷⁰¹ A rövid ismertetőben a már a szocialista ideológiát nyelviileg leleplező elemekre szakosodott kutatónak is csupán annyi tűnik fel, hogy a „pályaválasztás” témáját a szerző kétszer is említi: egyszer mint a gyermeklét időbeni felső határát, utána megerősítésként újra, mint a gyermekkor egy szakaszát: a gyermek képéről van szó „a pályaválasztás izgalmi közepe”-re. Nehéz elképzelni, hogy kimondottan a pályaválasztáshoz kapcsolódó mondókákra, gyermekjátékokra vagy egyéb hagyományörző konkrét rítusokra utalna a recenzor.

A két 1982-es januári *Unsere Schule*-kiadás nem propagandisztikus.⁷⁰² Közvetett szöveget egyet sem találni; leginkább a „pionír” szó az, amelyik emlékeztet arra, hogy melyik korban is jelentek meg ezek az oldalak.⁷⁰³

Az 1982. január 12-i *Oktatás-nevelés*-ben végre egy igazán tartalmas cikk – Pongrácz P. Mária tollából a huszonöt éves *Napsugár*-ról.⁷⁰⁴ Az írás a mai sajtóban is megállná a helyét: a nemzeti hagyományörzés dicsérete. Bátor kiállást

700 Bartal Éva tanár: Az osztályfőnök felelőssége. *Szabad Szó, Oktatás-nevelés*, 1981. január 31. (XXXVIII), 2. [Saját kiemelések]

701 Radován István tanár: Élethűen a gyermekvilágról. *Szabad Szó, Oktatás-nevelés*, 1981. január 31. (XXXVIII), 2.

702 *Unsere Schule*. NBZ, 1982. január 7. (XXVI), 3.

703 Pl. * Telegramme. NBZ, *Unsere Schule*, 1982. január 7. (XXVI), 3.

704 (pongrác): A mi Napsugarunk. *Szabad Szó, Oktatás-nevelés*, 1982. január 12. (XXXIX), 2.

fejez ki, hogy a vastagon szedett idézet a lap szerkesztőitől átment az öncenzúra rostáján: „... arra törekszünk, hogy hűségesek maradjunk a lap nevéhez: hogy őrizzük a fény forrását, és még csikorgó hidegben is jókedvre, vidámságra, életörömrre hangoljunk benneteket.” Természetesen találunk e mellett a cikk mellett olyat is, amelyik az újmóscai általános iskola egyik tanulójának *Pionír vagyok* című zeneszerzeményét mutatja be⁷⁰⁵ vagy Turbók Hedvig tanítónő azon megállapítását tartalmazza, hogy a bélyeggyűjtés hozzájárul a politikai-hazafias neveléshez.⁷⁰⁶ És ott van még az ellensúlyozó kis szöveg az illusztráció mellett, amely a temesvári 26-os számú napközi otthon magyar tannyelvű óvodai tagozatától kapott gyerekeket ábrázoló csoportképet magyarázza. Vámos Margit óvónő „létszámban és értelemben egyre gyarapodó”⁷⁰⁷ tanítványai mint magyarságot, magyar oktatást tudatosító, -megtartó, emlékeztető hírnökök fontosak az újságnak és az olvasóknak.

1982. január 16-án megjelent egy, a KISZ-tevékenységekről és a *Megének-lünk, Románia* fesztiválról szóló *Ifjúság*, amely két közvetlen cikket is tartalmaz a fiatalok neveléséről.⁷⁰⁸ Az említett rendezvényen előtérbe került a hazafias tematika, „pártunk főtitkára”⁷⁰⁹ útmutatásait követve a még sikerebb szereplések érdekében „folyamatos, következetes eszmei-politikai munkára”⁷¹⁰ van szükség. Az oldal illusztrációja kitűnő összhangban van a leírt tartalmakkal, a munkásnő portréja és a fellengzős képaláírás – „Juhász Rozália varrónő, a Bega Ruhagyár dettai egységében pontos, jó minőségi munkájával érdemelte ki a közösség elismerését”⁷¹¹ – egész konkrétan kifejezi a kor, a pártvezetőség ifjú-példaképét.

Ezzel szemben az *Oktatás-nevelés* következő száma ismét gyengítő cikket közöl: Bugárszky Ildikó Karolina tanárnő a temesvári 2-es számú Matematika–Fizika líceum V. B. osztályos tanulóinak előkészületeiről ír, akik Weöres Sándor-gyermekverseket készülnek színpadra vinni.⁷¹² Tehát ismét a nemzeti identitás erősítését vállalja a lap – a cikk alatt elhelyezett fénykép is egy temesvári általános iskola magyar tagozatának diákjait ábrázolja tanítójukkal.⁷¹³

Az 1983. januári *Unsere Schule* oldalak is bravúrosan próbálják kikerülni a propagandisztikus tartalmakat. A főcikkek teljesen mellőzik a pártpolitika tükrözését az oktatásra vonatkozóan: az egyik diáklevelekből tallóz (vakációs te-

705 * Pionír vagyok. *Szabad Szó, Oktatás-nevelés*, 1982. január 12. (XXXIX), 2.

706 Turbók Hedvig tanítónő: A bélyeggyűjtés szépsége és haszna. Egy iskolai kör tapasztalataiból. *Szabad Szó, Oktatás-nevelés*, 1982. január 12. (XXXIX), 2.

707 * Szívből köszönjük. Uo.

708 Málnási Imre: Az előrelépés igényével. Beszélgetés Valentina Cădărean elvtársnővel, a KISZ Temes megyei Bizottságának titkárával. *Szabad Szó, Ifjúság*, 1982. január 16. (XXXIX), 2. és (p): A szakmai ismeretek gyarapításáért. Uo.

709 Uo.

710 Uo.

711 Ifjúság. *Szabad Szó*, 1982. január 16. (XXXIX), 2.

712 Bugárszky Ildikó Karolina tanárnő: Rímek és ritmusok – Előzetes egy előadáshoz. *Szabad Szó, Ifjúság*, 1982. január 28. (XXXIX), 2.

713 Ifjúság. *Szabad Szó*, 1982. január 28. (XXXIX), 2.

matikájú írások), a másik a karánsebesi⁷¹⁴ német oktatásról cikkez. Ez utóbbiban Luzian Geier olyan adatokat is merészen közöl, mint hogy 1857-ben Karánsebesben és Újkaránsebesben⁷¹⁵ 154 tanulóból 142 német tagozatos osztályba járt. A kisebbség történelmének nyilvános ismertetése is egyik módja volt a nemzeti öntudat éltetésének, illetve megerősítésének. Az egyetlen közvetlen cikk a január 6-i kiadásban a kurta *Mellékgazdaság Daruváron*,⁷¹⁶ amely tanulók mezőgazdasági és állattenyésztési munkájáról tudósít, de nem az ideológiai diskurzus nyelvén. A január 26-i még ideológiamentesebb; egyetlen cikk végén olvashatunk tanulókat földművelésben való tevékenységéről és állattenyésztéséről.⁷¹⁷

Az 1984-es év sem hoz semmi újat oktatási témában: pionírtevékenységekről, éltanulókról, tantárgyversenyekről olvashatunk. A január 12-i *Unsere Schule* különösen szelíd és derűs: az *Unter uns* a diákokat az oldal szerkesztésében való közreműködésre buzdítja;⁷¹⁸ megismerkedhetünk egy irodalomkedvelő hetedikessel;⁷¹⁹ vicceket olvashatunk, rejtvényt, levelezőtársat kereső címét és iskolai, illetve pionírhíreket. Egyedül a dettai⁷²⁰ általános iskola német tagozatát bemutató írásból kandikál ki egy, a szocialista iskola jellegét hangsúlyozó mondat – „A hazafias munka területén vállaltak a pionírok idő előtt teljesítették.”⁷²¹ –, amely a szöveg értelmének megcsonkítása nélkül kiemelhető a szövegből. Utána konkrét leírások következnek erről a munkáról: gyár- és műzeumlátogatásról, kirándulásról.

A '84. június 23-i *Szabad Szó*ban – a gyakorlati, szakmai oktatás fontosságának tanújaként – féloldalas bemutatást olvashatunk a temesvári Agráripári Líceumról, az iskola elérhetőségéről, a szakokról, az osztályok létszámáról, az iskola elvégzése után a szakmákban való elhelyezkedés lehetőségeiről.⁷²²

A tanulók, szülők és tanárok együttműködésének fontosságát hangsúlyozza az 1985. január 4-i *Unsere Schule* oldalon megjelent cikk a lugosi 6-os számú Általános Iskoláról.⁷²³ A szocialista diákvalóság természetes leképezése a temesvári negyedikesek újról a kíváncsiságából összeállított írás is – nem egy tanuló említi, hogy a papír- és üvegyűjtő („Papierkrieg” és „Borcaniada”) versenyeken első dí-

714 Caransebeș, Karansebesch.

715 Caransebeșu Nou, Neu-Karanebesch, Schwowedorf.

716 *Unsere Schule*. NBZ, 1983. január 6. (XXIII), 2.

717 * Ferien heißt nicht müßig sein. REGE TÄTIGKEIT IN WARJASCH UND VORHABEN FÜR DAS ZWEITE TRIMESTER NBZ, *Unsere Schule*, 1983. január 20. (XXIII), 3.

718 Euer Lieschen: Unter uns. NBZ, *Unsere Schule*, 1984. január 12. (XXVIII), 3.

719 * „Literatur – Mein Hobby”. HARALD KIERER, VII. E, IST VORBILD IN SEINER KLASSE NBZ, *Unsere Schule*, 1984. január 12. (XXVIII), 3.

720 Deta, Detta.

721 „Ihr Vorhaben im patriotischem Arbeitseinsatz haben die Pioniere vorfristig erfüllt.”

* Vielseitige Tätigkeit in Deta. NBZ, *Unsere Schule*, 1984. január 12. (XXVIII), 3. [Saját fordítás]

722 Kovács Zoltán: Pályaválasztás 1984-1985. Bemutatjuk a temesvári Agráripári Líceumot. *Szabad Szó*, 1984. június 23. (XLI), 3.

723 * Der Nachwuchs steht schon bereit. Gelungene Feier der Lugoscher Allgemeinschule Nr. 6. NBZ, *Unsere Schule*, 1985. január 4. (XXIX), 3.

jat szeretne nyerni osztályával.⁷²⁴ Az már egy kicsit erőltetettnek, szájbaadottnak tűnik egy kisdíák nyilatkozatában, hogy ő a világ összes gyerekének és felnőttjének békét kíván, hogy a szenvedés és ínség mindenhol szűnjön meg.

Ezekben az években (1979–1989) szinte mindenik diákoldal-kiadásra jellemző – mind a német, mind a magyar nyelvűekre – a folyamatos egyensúlykérés és a pártpropagandisztikus tartalmak és a körítés nélküli valóságot (pl. diákélet bemutatása a bikkfanyelv és az ideológiai adalékok mellőzésével) vagy a nemzeti kisebbségi értékeket megőrkítő cikkek között. Általában a *Táviratok* hírrovatban tudtak a leginkább kis terjedelemmel a vezetőségnek tetsző szövegeket közölni a pionírok és a haza sólymainak tevékenységéről. A '85. január 17-i, Anneliese Laub által szerkesztett *Unsere Schule* kivétel ebből a szempontból, ebben a rovatban erősíti azt, amit a cikkek mezőnyében elveszít – különböző német tannyelvű osztályok tanári karának összetételét és tanulóit sorolja fel név szerint.⁷²⁵ A fő cikk a steierdorfi 2-es számú Általános Iskola bemutatása.⁷²⁶ Belső tematikája leképezi a kommunista iskolamodell fontossági sorrendjét: a pioníregységet vezető tanuló és pionírmunkát vezető tanár nevével találkozunk először, ezt követi az éltanulók felsorolása. A pionírtevékenységek és a különféle gyűjtőakciókon való részvétel statisztikai mérlege után részletesebben esik szó egy szülőknak bemutatott iskolai kulturális műsorról, amelynek apropóján a szöveg született (erre utal a *Szülei est a klubteremben* cím). Az oldal címe alatt közzétett illusztráció és a hozzá tartozó szöveg újra ellensúlyozó: bogarosi hagyományörző német óvodásokról szól, akik népviseletben vettek részt a templomi búcsún.⁷²⁷

Ugyanígy egyensúlyoz a január 31-i német diákoldal is. Bár Anton Palfinak a temesvári 16-os óvodáról szóló cikke még elengedhetetlenül beszél propagandarészlegről és modern „technikai eszközökkel” felszerelt óvodáról, itt is az igazgatónő gyerekszeretén van a hangsúly.⁷²⁸ Maria Endres cikke arról, hogyan ne unatkozzanak a diákok a szünidőben, akár egy mai újság hasábjain is megállná a helyét.⁷²⁹ Nincs propaganda és bikkfanyelv, van viszont tartalom.

A Grete Lambert által szerkesztett 1986. január 16-i *Unsere Schule* különösen jól sikerült a szocialista ideológia hirdetésének mellézése szempontjából. Az ugyancsak Grete Lambert által jegyzett fő cikk a temesvári 6-os számú Áltá-

724 * Zusammenbleiben in der Fünften. Schüler der IV B-Klasse des Temeswarer Lernaulyzeums äussern ihre Wünsche für das neue Jahr. NBZ, *Unsere Schule*, 1985. január 4. (XXIX), 3.

725 * Telegramme. NBZ, *Unsere Schule*, 1985. január 17. (XXIX), 3.

726 Werner Basch: Elternabend im Klubraum. AUS DER REICHHALTIGEN TÄTIGKEIT DER STEIERDORFER ALLGEMEINSCHULE Nr. 2. NBZ, *Unsere Schule*, 1985. január 17. (XXIX), 3.

727 Német templomi ünnepség, Kerwei.; Anna DIAN, [c. n.]. NBZ, *Unsere Schule*, 1985. január 17. (XXIX), 3.

728 Anton Palfi: Jeder Tag ist eine Sondersituation. KINDERGÄRTNERIN ELISABETA GROZA SETZT ALLES DARAN, DEN RUF DER VORSCHULEINHEIT ZU MEHREN. NBZ, *Unsere Schule*, 1985. január 31. (XXIX), 3.

729 Maria Endres: Langeweile dürfte niemand kennen. NBZ, *Unsere Schule*, 1985. január 31. (XXIX), 3.

lános Iskola rajzköréről és a tagok szép eredményeiről számol be.⁷³⁰ Az *Unter uns* saját kezű farsangi ruhák varrására sarkall; a melllette elhelyezett írás Schiller munkamódszereit mutatja be.⁷³¹ Logikai játékok leírását, találós kérdéseket és rejtvényt sarkot közöl még az oldal.⁷³² Az ugyanazon évi január 30-i kiadást is nyugodtan propagandamentesnek nevezhetjük, mivel: 1. nem közöl közvetett cikkeket a pártideológia által szorgalmazott iskola- és diákmodell terjesztésére, 2. közvetett információ a kor nevelési tanairól és fontossági sorrendjéről minimális olvasható. (A Grete Lambert által írt tanárbemutatóban, amelyben Elfriede Frombach Daruváron tanító pedagógusról van szó, központi téma a pályaválasztás fontossága, az arra való felkészülés négy éven keresztül a gimnáziumban a megszokott gyárlátogatások és mezőgazdasági egységek megtekintése által,⁷³³ valamint a levelezőrovatban előfordul a „pionír” szó.⁷³⁴), 3. az olvasó-sarok,⁷³⁵ a szórakoztató rovat⁷³⁶ és a beköszöntő⁷³⁷ teljesen politikamentes.

Ugyanez nem mondható el az 1986. januári *Család és iskola* oldalakról. A január 6-i *Klubnapló* címen közli a dettai általános iskola szünetidőre tervezett tevékenységeit, amelyek között Nicolae Ceaușescu születésnapjának megünneplése is szerepel.⁷³⁸ Ha a német diákoldalakon ez a jelentős pártpolitikai esemény említést sem nyer, az ismét csak arra enged következtetni, hogy azt nem volt szükséges olyan mértékben öncenzúrázni, mint a magyart, mert a román hatóságok nem olvasták, illetve nem érdekelte őket annyira a tartalma.

A *Klubnapló* mellett aláírás nélküli írást olvashatunk, egy közvetett cikket arról a törvényerejű rendeletről, amely szerint nő a többgyermekes családok anyagi támogatása.⁷³⁹ Ez „beszédesen példázza pártunk és államunk messzemenő gondoskodását hazánk jövő nemzedéke, az új társadalom építői iránt”. Nyilván egy ilyen mondat nem az újság, hanem a párt hangja. A lap a cikket a levelezőrovat tartalmával igyekszik ellensúlyozni, amelyben többek között arról ad hírt, hogy a Franyó Zoltán Irodalmi Kör tagjai az Elektromotor Ipari Líceum diákjaival találkoztak.⁷⁴⁰ Ellensúlyoz még a *Kollokvium helyett*,⁷⁴¹ az *Elindultak szeptemberben*⁷⁴² és valamelyest az *Élmények két*

730 Grete Lambert: Mit Begabung und Begeisterung. Mehrfach Silber für die kleinen Künstler der Allgemeinschule Nr. 6 bei internationalen Zeichenwettbewerben und Ausstellungen. NBZ, *Unsere Schule*, 1986. január 16. (XXX), 3.

731 Euer Lieschen: *Unter uns*. Uo.

732 * *Logische Spiele* és * *Vergnügliches*. Uo.

733 Grete Lambert: Orientierungshilfe bei Berufswahl. Prof. Elfriede Frombach aus Darowa betreut ihre Klasse seit vier Jahren. NBZ, *Unsere Schule*, 1986. január 30. (XXX), 3.

734 * *Aus der Briefmappe*. Uo.

735 *Lese-Boutique*. Uo.

736 * *Vergnügliches*. Uo.

737 Euer Lieschen: *Unter uns*. Uo.

738 Joó Imre: Klubnapló. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1986. január 9. (XLIII), 2.

739 * A boldog gyermekkor alapkövei. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1986. január 9. (XLIII), 2.

740 Cs. & I. Postája. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1986. január 9. (XLIII), 2.

741 * *Kollokvium helyett*. Uo.

742 * *Elindultak szeptemberben*. Uo.

óvodából⁷⁴³ is, bár ez utóbbi már olyan óvodás-előadásról is beszámol, amelyen a kis óvodások haza sólymai-egyenruhában hazafias verseket és dalokat adtak elő, román nyelven is. Az effajta ellensúlyozás a második januári számban is szükséges, ugyanis ennek hasábjain közlésre kerül egy beszámoló a Tudomány és Oktatás első Kongresszusáról, amely közvetett módon továbbítja az általánosság és utalás ködébe burkolt semmitmondó pártelvárásokat.⁷⁴⁴ Pászka Imre iskoladorgáló cikke is sokat elmond a kor iskola iránt támasztott elvárásairól: elmarasztalja a rékási általános iskola szüneti tevékenységeinek megszervezését és kivitelezését.⁷⁴⁵ S hogy a pionírtevékenység, illetve a haza sólymainak aktivitásai kiemelkedő helyet foglaltak el a tanulók iskolai és iskolán kívüli életében, azt az *Egy téli délelőttön Lugoson a Pionírok és a Haza Sólymai Házában* című cikk is alátámasztja.⁷⁴⁶ Gál Ildikó tanárnő közvetlenül hirdeti az RKP nevelési elveit:

Köztudott, hogy a Román Kommunista Párt felfogásában az iskola, az egész oktatási hálózat olyan fontos művelődési és civilizációs tényező, amelynek fő küldetése, hogy a tanulókat alapos politikai, szakmai ismeretekkel ruhazza fel és mélyen hazafias és forradalmi szellemű erkölcsi és honpolgári nevelésben részesítse. [...] Nicolae Ceaușescu elvtárs, aki egész életét a 65 éve megalakult Román Kommunista Párt szolgálatába állította, példát jelent hazánk fiataljai számára. [...] Hazánk tanügyi káderei felelősségteljes munkájuk tudatában a jövőben is követik pártunk főtítkáranak példáját és útmutatásait, hogy minél teljesebb mértékben megfelelhessenek az elvárásoknak, és hogy a jövő nemzedék megfelelő szintű felkészítésével hozzájáruljanak szocialista hazánk felvirágoztatásához.⁷⁴⁷

A nominális cím (*Iskoláink a haladás útján*) által előrejelzett mondanivaló-nélküliségnek tökéletesen alárendeli magát a szöveg. A mindvégig megtartott általános jelleggel, melynek kifejezői az egyes szám, illetve többes szám harmadik személy („a Román Kommunista Párt felfogásában”, „Hazánk tanügyi káderei”), elhatárolódik a szerző az írástól. A Ceaușescu-kultusz, amelynek értelmében a pártvezető mindenben és mindenkinek a példaképe, nem hiányozhat a tökéletes oktatás víziójából sem. A „teljes mértékben” való megfelelés, a „megfelelő szintű” felkészítés emlegetése éppen arra jó, hogy a pártideológia híveit balzsamozza és óvatosan ne állítson semmit.

Ezen az oldalon olvashatunk még felhívást a Román Kommunista Párt megalakulásának 65. évfordulója alkalmából megrendezett *Édes hazánk* alko-

743 * *Élmények két óvodából*. Uo.

744 * Az oktatás országos fóruma jegyében kezdődik a második évharmad. *Szabad Szó, Csálád és iskola*, 1986. január 23. (XLIII), 2.

745 Pászka Imre: *Vakációs derengés*. Uo.

746 * *Egy téli délelőttön Lugoson a Pionírok és a Haza Sólymai Házában*. Uo.

747 Gál Ildikó tanárnő: *Iskoláink a haladás útján*. Uo.

tói pályázatra és kulturális rendezvénysorozatra.⁷⁴⁸ A cikket a közvetett írások kategóriájába kell sorolnunk, mivel szókincsével gazdagon emlékeztet arra, hogy a diákélet, az oktatás mögött egyértelműen a párt áll, viszont arra is, hogy az ilyen alkalmak, mint már említettem, jó alkalmat szolgáltatottak az anyanyelvi kulturális értékek ápolására.

Az iskolai tanulás komolyságát jelzi a *Kollokvium* rovat újabb kiadása, amelyben dr. Acél Ottó egyetemi előadótanár tizedikesek számára közzétett fizikafeladványa áll.⁷⁴⁹ Nem valószínű, hogy ma egy ilyen felhívás egy napilapban közérdekeltségre tarthatna számot.

Iskolai kulisszatitkokba enged bepillantást az a hirdetés is, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy líceumi tanulók számára felkészítő tanfolyamokat szerveznek egyetemi szaktanárok közreműködésével.⁷⁵⁰

Az *Egy ragyogó mosoly az olvasónak* című cikk nyitja az 1987. január 6-i *Treffpunkt* ifjúsági oldalt.⁷⁵¹ A cikk melletti fényképen négy népviseletbe öltözött fiatal látható, akik 1986 júniusában a temesvári Lenau-líceum hagyományos népviseleti ünnepségén vettek részt. Mit mond ez el az akkori kisebbségi oktatásról? Azt, hogy a nemzeti hagyományok ápolása megengedett vagy legalábbis eltűrt volt. Ha nem ismernénk tényeket arról, hogy más területein az oktatásnak bizony megszorításokkal és hátrányokkal járt a kisebbségi lét, akkor egy ilyen jellegű beszámoló pozitívan meglepetést is lehetne. Gondoljunk például a német anyanyelvű és később németül tanítani akaró pedagógusjelöltek képzési lehetőségére. Ortfried Kotzian, aki a Németországba kivándorolt német kisebbségekkel foglalkozott, leírja, hogy míg Szebenben működött német tannyelvű tanítóképző, a felsőoktatásban németül tanulni csak két esetben volt lehetőség: teológiát, illetve német nyelvet és irodalmat.⁷⁵² Ennek tükrében szemfényvesztésnek is tűnhet az a kis engedékenységgel, ami a néptáncfesztiválokat illeti.

Ugyanazon év ugyanazon hónapjának *Unsere Schule*-ja hasábjain egy terjedelmes (az oldal kétharmadát kitevő) beszámolót olvashatunk a temesvári Electromotor Líceumban megrendezett pionírtáborról.⁷⁵³ Florica Șerban táborvezető megfigyelése, miszerint a pionírok rendkívül fegyelmezettek voltak, összekapcsolási pontot képez – ha fordított módon is – az *Unter uns* szövegével, amely arról számol be, hogy egy temesvári villamoson tanuló lányok más utasokkal illetlenül viselkedtek. A két beszámoló alapján elmondhatjuk, hogy az

748 * ÉDES HAZÁNK. A SZABAD SZÓ hagyományos versenye. Uo.

749 * Kollokvium. Uo.

750 * A főiskolára felvételizők figyelmébe. Uo.

751 Grete Lambert: Ein strahlendes Lächeln dem Leser. DIE VIER VOM TITELBLATT DES NBZ-VOLKSKALENDERS 1987. NBZ, Treffpunkt, 1987. január 6. (XXXI), 3.

752 Ortfried Kotzian: Die Aussiedler und ihre Kinder. Eine Forschungsdokumentation über die Deutschen im Osten der Akademie für Lehrerfortbildung und des Bukowina-Instituts Augsburg, 2. Auflage. Dillingen/Donau, 1991, 306.

753 Grete Lambert: Kenntnisbereicherung und Erfahrungsaustausch. NBZ, Unsere Schule, 1987. január 15. (XXXI), 3.

akkori tanügy és a közvélemény is fontosnak tartotta a tanulók jó magaviseletét, fegyelmezettségét mind az iskolán belül, mind azon kívül.

A '87. január 29-i *Unsere Schule* is felvillant két szeletet a korabeli iskola-rendszerről és annak elvárásairól. A főcikkben bemutatott gyertyámosi⁷⁵⁴ általános iskola német tannyelvű összevont osztálya reprezentatív: vidéken a csekély gyermeklétszám miatt csak ilyen formában lehetett megoldani az anyanyelvi oktatást.⁷⁵⁵ Az ezekről való beszámolók a nemzeti öntudat erősítését szolgálták főleg a szülőkhöz, követendő példaként állítva eléjük gyermekük iskoláztatásának ezt az alternatíváját. Az oldal másik rovaton kívüli írása a szocialista iskola diákideálját jeleníti meg Helmine Hellberg, ötödik osztályos kiskomlósi⁷⁵⁶ éltanuló bemutatásával.⁷⁵⁷ Tízes általános osztályzata van különösebb erőfeszítések nélkül, a matematika (azaz egy reáltárgy) a kedvence, de sokoldalú, ezért szívesen ír fogalmazást, tanul verseket, olvas, kórusban énekel, az iskola néptánc-csoportjának is tagja és a pionírszervezetnek, természetesen. Az elitizmusnak ez a fajta propagálása – mint az eddigi példákön keresztül is láttuk – nagyon gyakori a diákoldalakon.

A „hasznos”, nevelő jellegű tevékenységek a szünidőben is folytatódtak, ez elvárás volt minden iskola felé, a felsőbb oktatási szervek részéről egészen biztosan (bizonyítják ezt az újságokban megjelent szünidei beszámolók), de valószínűleg a szülők is örültek, hogy gyermeküknek az utcán való céltalan csellengés mellett más alternatívája is akad. Hogy a gyermekek hogyan fogadták azt, hogy legtöbbször a vakációjukat is betáblázták, az újságcikkek alapján nem mérhetjük fel egyértelmű objektivitással. Az 1987. január 9-i *Család és iskola* a vakációs tevékenységek jegyében íródott. Bevezető cikke az egész oldal felvezetése: „Mai rovatunkat a vakációt tükröző eseményekből, élményekből állítottuk össze.”⁷⁵⁸ Amikor az újságíró ily módon „kiszól” a cikkéből, az mindig jót jelent egy kommunista napilapban: akkor feltételezhetjük, hogy nem megrendelt tartalmakat fogunk a továbbiakban olvasni, hanem valami életszagúbbat, valamit, aminek köze van a természetes emberi vágyakhoz, cselekvésekhez. Ezek között a szünidős rendezvények között is vannak olyanok, amelyek ma megmosolyogtatnak, de az akkori diákélet részei voltak – ilyen például a lugosi 5-ös számú Általános Iskola tanulóinak háromnyelvű (román, magyar, német) előadása a Textila Vállalat dolgozói számára⁷⁵⁹ vagy a temesvári 2-es⁷⁶⁰ számú Matematika–Fizika Líceum ötödikeseinek hasonló köszöntése a Gépkocsijávi-

754 Cărpiniș, Gertjanosch.

755 Grete Lambert: Eine Simultanklasse stellt sich vor. Die zwölf Schüler der 1-4 c von Gertjanosch und ihre junge Lehrerin Marianne Kottler nehmen ihre Pflichten sehr ernst. *NBZ, Unsere Schule*, 1987. január 29. (XXXI), 3.

756 Comloșu Mic, Kleinkomlosch.

757 (G. J.): Wenn man Freude am Lernen hat. HELMINE HELLBERG, 5. KLASSE, BEST-SCHÜLERIN DER ALLGEMEINSCHULE KLEINKOMLOSCH. Uo.

758 * Örömteli téli szünidő. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1987. január 9. (XLIV), 2.

759 Uo.

760 Uo.

tó Vállalatban. Olvashatunk még Télapó-köszöntésről, jelmezes ünnepségről, a dumbravai iskola vakációs klubjáról, a *Megéneklünk, Románia* fesztiválra való készülődésről, sítáborról, asztalitenisz- és sakkbajnokságról.⁷⁶¹ A pionír-egységparancsnokok kiképzésére egyhetes tábor működött Temesváron az Electromotor Líceumban – erről külön cikk számol be.⁷⁶² Az *Elindultak szeptemberben* ezúttal is hűen jelentkezik: az újmóscai elsősöket ábrázoló képpel.⁷⁶³

Az 1987. január 22-i *Család és iskola* kevésbé politikai jellegű. Tari Anna-Mária tizedikes tanuló versét leszámítva, amely szánalmas politikai köszöntő (ha a diákot erre felkérték, az szomorú, ha magától írta, még szomorúbb: az azt jelenti, hogy máris a jól működő szocialista „agymosó” oktatási rendszer áldozata lett), a többi írás nem politizál. Hacsak az *Édes Hazánk* versennyel kapcsolatos információkat nem tekintjük ideológiaközvetítő szövegnek. A *Lapunk kis barátai* arról tudósít, hogy a temesvári 1-es számú Általános Iskolának van két kis lapkézbesítője.⁷⁶⁴ A tanítónő irányításával máris újságolvasókká nevelődtek a gyerekek. A cikk bizonyítéka annak, hogy a korabeli magyar tannyelvű iskolákban minden eszközt megragadtak annak érdekében, hogy az anyanyelvet, az anyanyelven való olvasást elősegítsék, és ezáltal – mint az adott példában – a magyar nyelvű sajtót is támogassák.

A *Család és iskola* 1988. január 21-én megjelent számát Graur János szerkesztő teljes egészében a temesvári 2-es számú Matematika–Fizika Líceum bemutatásának szenteli.⁷⁶⁵ Az oldal gyönyörű példája annak a kettősségnek, amellyel az akkori újságírók írni, az olvasók meg olvasni tudtak. Mert felszínes ránézésre mit látunk: hogy a rovat Ceaușescu-idézzel kezdődik, és külön alcímek jelzik a szakképzésről és a(z) (kommunista) ifjúsági szervezetekről szóló részeket a szövegben. Azt is meg kell látni viszont, hogy *Az anyanyelv* alcím is van, és ezen belül Tácsi Erika magyar szakos tanárnő úgy beszél az új ember formálásáról, hogy a szocialista nevelési elvek általi értelmezéséből teljesen kiforgatja. Az „új, szellemében is gazdagabb, emberségesebb ember” formálásáról beszél nyilatkozata elején, végül így zárja mondandóját:

Felelősségteljes munka az irodalomtanáré: tanulmányai befejezése után is érdeklődő, értő, anyanyelvi műveltséggel rendelkező, közírást gyakorló, a kulturális élet országos áramkörébe bekapcsolódó ifjúság nevelése – a szép gondolat és a szép szó eszközeivel – szebb, jobb, emberségesebb ember formálása reményében.⁷⁶⁶

761 Uo.

762 * *Egységparancsnokok kiképzése*. Uo.

763 * *Elindultak szeptemberben*. Uo.

764 * *Lapunk kis barátai*. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1987. január 22. (XLV), 2.

765 Graur János: A szellem napvilágára kitért ablakok. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1988. január 21. (XLV), 2.

766 Uo.

Tulajdonképpen bikkfanyelvi elemek burkolják az igaz mondanivalót: a jelzőhalmaz, a felsorolás, a nominális stílus (még az állítmány is névszói), a határozói igenév (gerunziu), a melléknév felsőfokú alakjai. Nyoma sincs az elvárt tartalomnak, az ifjúság nevelésének célja nem a termelésbe való beilleszkedés, a szocialista társadalom építése, a pártprogram gyakorlatba ültetése,⁷⁶⁷ hanem ezzel ellenkezőleg az „értés”, a szuverén cselekvés alapja, amely nem elégszik meg a meg nem magyarázott, értelmetlen, felülről jövő célokkal. Feltevődik a kérdés újra, hogy ezek a mondatok mennyire a nyilatkozó megfogalmazásai és mennyire a szerkesztő módosításainak eredménye – bármelyik eset is állna fenn a cikk esetében, dicséretes megoldás.

Az új embernek többé-kevésbé szakszerű leírását hozza azonban az ugyanazon évi január 21-i *Unsere Schule*, amelyben az Electrotimiş Ipari Líceumban folyó tudományos és a gyakorlatra hangsúlyt fektető oktatásról olvashatunk.⁷⁶⁸ Az innen kirepülő diákok jó szakemberek, sokoldalúan képzett és felelősségteljes munkások, akik beilleszkednek a termelésbe, de nemcsak magas szakmai és technikai ismeretekkel rendelkeznek, hanem kiemelkedő forradalmi szellemmel is, akik képesek pozitívan hozzájárulni az ország szocialista fejlődési programjainak a megvalósításához.⁷⁶⁹ Ugyanezen az oldalon megjelent egy elslensúlyozó írás is, éspedig Hedi Hauser sváb írónőnek a *Die Gans Wurri-wurri* meséjének egy része, a szerkesztők által folytatást ígérve.⁷⁷⁰ A történet a címben megnevezett libáról szól, aki kitartóan gyakorol, mert meg szeretne tanulni repülni. Közössége nem nagyon támogatja, furcsának tartják vállalkozását, ám a liba egy napon valóban a levegőbe emelkedik. Bár maga sem tudja még a pontos úti célt, nagyon boldog, énekelne is, ha a libák énekelni tudnának. Nem nehéz felismerni a repülés kíváncsorságra, elvágódásra, esetleg a másságra (kisebbségre) utaló allegóriáját.

1989. január 5-én megjelent az *Unsere Schule* és a *Család és iskola* is. A NBZ-oldalon Grete Lambert cikke, a *Rájuk mindenben lehet számítani. Waldemar Welek és a Wick-ikrek, Heike és Heino, a carani-i általános iskola hetedikesei az éltanulók közé tartoznak*⁷⁷¹ című írás foglalkozik a szocialista oktatás mintapéldájaként szolgáló tanulók témájával. Az oktatás „sokoldalú képzettség” elvének megfelelően ezek a diákok nemcsak a tanulásban jeleskednek, hanem kifejezetten „sokoldalúak”.⁷⁷² Részletesen felsorolja a szerző iskolán kívüli elfoglaltságait: Waldemar szívesen ír fogalmazásokat, futballozik, tagja az is-

767 Lásd. *Legea Educației...*, 73.

768 * *Vielseitig ausgebildete Fachkräfte. Wissenschaftlich ausgerichteter und praxisbezogener Unterricht im Electrotimiş-Industrielyzeum. NBZ, Unsere Schule*, 1988. január 21. (XXXII), 3.

769 Uo.

770 Hedi Hauser: *Die Gans Wurri-wurri*. Uo.

771 Grete Lambert: *Auf sie ist in allem Verlass. WALDEMAR WELEK SOWIE DIE ZWILLINGE HEIKE UND HEINO WICK, 7. KLASSE, ALLGEMEINSCHULE CARANI, GEHÖREN ZU DEN BESTSCHÜLERN Unsere Schule. NBZ*, 1989. január 5. (XXXIII), 3.

772 „vielseitig”. Uo.

kolakórusnak, harmonikázik és dobol, és a közösségi életben is aktív szerepet vállal: táncestek szervezésekor ő a zenefelelős. Igazi szocialista új ember lesz belőle: már most nagyon érdeklődik a technika, főként az elektrotechnika iránt (saját kezűleg erősítőkészüléket barkácsolt magának), és már most tudja, hogy elektrotechnikai mérnök szeretne lenni. Emellett jó hazafi, már most szereti a pártot: a pioníregység helyettes parancsnoka és tehetséges abban, hogy másokat egy tevékenység esetén hatékonyan mozgósítson.

Heike, azon vallomásával, hogy számára nem léteznek fő- és melléktantárgyak, mert minden tárgyat szívesen tanul, kissé kilóg a tökéletes kommunista diákok sztereotip sorából, de más tulajdonságai és kedvtelései mégis érdemessé teszik az újságban való bemutatásra: ő is harmonikázik, gitározik, futballozik, szívesen varr gobleneket és a pioníregység parancsnokaként aktív pionír. Testvére, Heino is „bal lábbal” indít, hiszen kedvenc tantárgyai között nem valami praktikusát nevez meg, hanem a nyelveket – németet, románt, franciát –, de rögtön következik a rendszerhű ellensúlyozás: később valami technikai mesteriséget szeretne, azért a nyolcadik osztály befejezése után a temesvári 1-es számú Ipari Líceumba készül. És szabadidős tevékenységei is kellően gyakorlatiasak: szeret lombfűrészsel barkácsolni, gitározni és futballozni. Sportszeretetét a pionírosztig sporttevékenységekért való felelőseként kamatoztatja. Mindhárom tanuló várja az iskolakezdést. Az írást a közvetett cikkek kategóriájába sorolnám.

Az ugyanazon a napon megjelent *Család és iskola*-ban olvashatjuk Graur János intézménybemutatóját a Timișoara-i 26-os számú, Circumvalațiunii negyedben, a Timiș utcában található 26-os általános iskoláról.⁷⁷³ A cikket egy Ceaușescu-idézet előzi meg, amelyet oktatási vonatkozásai miatt érdemesnek tartom idézni:

A gyerekeket, hazánk ifjúságát a tisztesség, az emberségesség és a szocialista tulajdon – az egész nép tulajdona és a szövetkezeti tulajdon – és általában a közvagyon iránti tisztelet szellemében kell nevelni! Verjük vissza határozottan mindazt, ami idegen a világról és az életről alkotott felfogásunktól, a szocialista erkölctől és etikától... Ezzel egyidejűleg az egész népet és elsősorban az ifjúságot a forradalmi hazafiság, a haza, a nép és a párt ügye iránti hűség szellemében kell nevelnünk.⁷⁷⁴

Az egység, a kollektív szellem jegyében való gondolkodás egyértelműen kiviláglik a sorokból, „az egész nép tulajdona”, a „közvagyon” említése tökéletesen alátámasztja a '78-as tanügyi törvény 12. cikkelyének e) és f) alpontjában foglaltakat, vagyis azt, hogy előírás a fiatalokat a testvéri barátság és egység jegyében nevelni, emellett a kollektív, kölcsönös segítségen alapuló magatartást

773 Graur János: A hova szívesen járnék iskolába. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1989. január 5. (XLVI), 2.

774 Nicolae Ceaușescu: [c. n.]. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1989. január 5. (XLVI), 2.

is szorgalmazni kell, az igazságszeretetet, tisztességet, erkölcsi egyenességet, törvénytiszteletet.⁷⁷⁵

A sorokból süt a dominancia, az egyetlen igazság agressziója és az idézetnek a *Család és iskola* oldal fejléce alá helyezése egyértelműen illusztrálja az oktatás pártnak való alárendeltségét. Maga a szöveg kimondja lexikális szinten is, hogy „a párt ügye iránti hűség” elsődleges a nevelésben. A többes szám első személyű igeragok („verjük”, „nevelnünk”) és a szintén többes szám első személyű birtokos jel („felfogásunktól”) a már említett kollektív jellegnek és a párttal, hazával való szoros egybefonódásnak a megjelenítői.

Egy ilyen bevezető után következik Graur János teljes oldalas cikke, amely megszorításokkal teli és az öncenzúrán még átmenő lavírozásokkal van tele, ami az iskolának, a diákéletnek a pártdikcióba öltöztetett, illetve ettől lecsupaszított bemutatását illeti. Mintha a megszólaltatott szereplők (igazgatónő, tanárnő) is folytonosan e két pólus között inognának: miután elmondják, hogy van zenei szaktermük, rögtön hozzáteszik, hogy „de nem kevésbé tartjuk fontosnak a közelmúltban berendezett matematika szaktermünket”⁷⁷⁶ – hogy az egzakt tudományok se maradjanak ki. Az igazgatónő kiemeli még a román nyelv és irodalom-kabinetet, ezt követően a biológia-, fizika-, kémialaboratóriumokat is. Meggondolandó persze, hogy ezek a felsorolásbeli rangsorolások az interjúalanynak vagy a szerkesztőnek tulajdoníthatóak-e. Megtudjuk továbbá, hogy az iskola 5. helyen végzett megyeszinten a „szocialista versenyben”, a végzősök „kiváló” eredményekkel jutnak be szaklíceumokba. Az intézmény fontosnak tartja, hogy a tanulók minél jobban értesüljenek a „továbbtanulási és szakmaválasztási” lehetőségekről: üzemeket, szakiskolákat látogatnak meg, szakemberekkel találkoznak, filmeket vetítenek munkahelyekről, mezőgazdasági egységekbe, bányákhoz kirándulnak. Mindebben az tükröződik vissza, hogy a szakképzés még hangsúlyosabb formát öltött a '78-as oktatási törvény után, mint volt a '68-asban foglaltak alapján. Míg 1968-ban hat oktatási szint mentén szerveződött a tanítás – létezett elemi oktatás, kötelező általános műveltségi oktatás, líceumi, szak- és technikai oktatás, felsőoktatás és egyetem utáni oktatás –,⁷⁷⁷ 10 év múlva ez módosult és bővült: a kötelező, általános műveltségi oktatást felosztották két részre, elemi (I–IV. osztály) és gimnáziumi (V–VIII. osztály) oktatásra, a szak- és technikai oktatást átnevezték szak- és mesterképzéssé, és bevezettek továbbképző kurzusokat, illetve tömeges agrozootechnikai oktatást.⁷⁷⁸

Az iskola nagyra becsüli a család és iskola kapcsolatát erősítő tevékenységeket, amelynek fontossága szintén mindkét törvényben kimondatik.⁷⁷⁹ „Együtt van az iskola és a család a szó valós és átvitt értelmében [...]” – nyilatkozik Kovács

⁷⁷⁵ *Legea educației...*, Art. 12. e), f), 76.

⁷⁷⁶ Graur, 2.

⁷⁷⁷ *Legea nr. 11...*, Art. 5., 40.

⁷⁷⁸ „e) învățământul profesional și de maștri”, „cursurile de calificare și învățământul agrozootehnic de masă”. Lásd *Legea educației...*, Art. 23., 79.

⁷⁷⁹ *Legea nr. 11...*, Art. 15., 41. és *Legea educației...*, Art. 20., 78.

Irma matematika szakos tanárnő.⁷⁸⁰ A más iskolákkal együtt megszervezett sportversenyek a versenyszellem és a barátság erősítésének céljával születnek – ez is törvénybe foglalt kötelezettsége az oktatásnak.⁷⁸¹ Újabb lavírozás: a megkérdezett tanerő hangsúlyozza, hogy a magyar és román nyelvű tagozat között „kiváló légkörben”⁷⁸² folyik az együttműködés, aztán megemlíti, hogy a *Megéneklünk, Románia* fesztiválon a magyar tagozat kórusral és tánccal jól szerepelt – ami azért mégis egyfajta elhatárolódás, külön létezés kifejezése. A két fénykép, a cikk illusztrációi is ellenpontozások: az egyik a biológia szaktermet ábrázolja, a másik egy magyar irodalom órán készült. Osztályfőnöki órán az odalátogató újságíró „tudomány-népszerűsítő előadást” hall. A cikk bemutatja még Daniel Puiu román tagozatos egységparancsnok-pionírt, aki felsorolja a tanulók pionírversenyeken nyert díjait. Sor kerül a munkakultusz megjelenítésére is az írásban: szó esik a diákoknak a „társadalmi és hazafias tevékenységek keretében”⁷⁸³ végzett gyógynövény- és újrahasznosíthatóanyag-gyűjtéséről és a közlekedésirányításról.

Graur János írását is közvetett cikknek tekintem, ami az iskola- és tanulókép megjelenítését illeti. Közvetlen cikkekre is találunk példát a következő januári *Család és iskola* oldalon. A *Gondolatok a második évharmad kezdetén*,⁷⁸⁴ aláírás nélküli cikk direkt módon fogalmazza meg a pártnak és Nicolae Ceaușescunak az elvárásait a romániai oktatási rendszerrel szemben. A cím alatt közvetlenül egy idézet áll a pártvezetőtől, amolyan témabevezető szerepet töltve be: „Népünk jövőjét [...] döntő módon az oktatás és a tudományos kutatás színvonala határozza meg... [...]”.⁷⁸⁵ Az ezt követő szövegtest akár a tanügyi törvény parafrázálásának is tekinthető a bejelentett témáról, mindvégig hangsúlyozva, hogy a leírtak nem a szerkesztőség véleményét fejezik ki – ezt bizonyítja az is, hogy névvel egy munkatárs sem vállalta a szöveget –, hanem a pártpolitika szócsöve a cikk. Ez az álláspont indirekt idézetek halmozásában fejeződik ki: „amint azt pártunk főtitkára meghatározta”, „pártunk és államunk megkülönböztetett fontosságot tulajdonít”, „Nicolae Ceaușescu elvtársnak az RKP KB plénuma, a demokratikus szervek, a tömeg- és társadalmi szervezetek 1988. november 28-i együttes ülésén elhangzott expozéjában foglalt tézisekből, megállapításokból és orientációkból határozottan kitűnik” stb.⁷⁸⁶ És az így bevezetett tartalmak: a tudományos kutatás célja hozzájárulni az ország fejlődéséhez, a modern technika térhódításához, a gazdasági-társadalmi fejlesztéshez, a szocializmus megteremtéséhez.⁷⁸⁷ Ezen az alaptémán kívül a cikk második

780 Graur, 2.

781 *Legea educației...*, Art. 12. e), f), 76.

782 Graur, 2.

783 Uo.

784 * *Gondolatok a második évharmad kezdetén. Szabad Szó, Család és iskola*, 1989. január 19. (XLVI), 2.

785 Uo. [Saját kiemelések]

786 Uo.

787 Uo.

felében megjelennek egyéb „kötelező”, oktatásra vonatkozó tartalmak – valószínűleg „ártani nem árthat” – alapon –, mint a haza, a párt, a román nép iránti szeretet tanítása minden tantárgy keretén belül; az iskolának a szerepe az új ember kialakításában; a fiataloknak a testvériség, barátság és béke szellemében történő nevelése.

Az 1989. január 19-i *Unsere Schule* nem közöl ennyire propagandisztikus szöveget, sőt a fellelhető közvetett cikk is visszafogottan tartalmaz szocialista oktatási elvekre utaló leírásokat. Egy zombolyai iskola német tannyelvű osztályáról van szó a Grete Lambert által jegyzett *Komolyan és odaadással tanulni. A zombolyai Ipari Líceum 11 c osztálya az iskola legjobb osztályai közé tartozik* című írásban.⁷⁸⁸ Már a cím és alcím együttese mindent elmond. Az írás arra fekteti a hangsúlyt, hogy a legjobb tanulókat, illetve az őket nevelő tanárokat kiemelve, név szerint is megnevezze, az elért eredményeket felsorolja. Ipari tanegységről lévén szó, ezúttal is előtérbe kerülnek a technikai tevékenységek: a kötelező gyakorlat mesterek vezetésével az iskola műhelyében, az elektrotechnika-olimpiász, de szó esik a sváb táncsoportról, színjátszásról, az osztály énekeséről és sporttevékenységekről is. A szocialista sokoldalú nevelés elve, de a természetes, életközeli tevékenységek is helyet kapnak a szövegben.

Az oldal még két cikket közöl: az egyik egy tizenegyedikes diák hobbijait mutatja be,⁷⁸⁹ a másik az *Unter uns*, felvezető versenyek, olimpiászok tematikával.⁷⁹⁰ Ezekből annyi szűrhető le utalásként a szocialista iskola nevelési elveire, hogy tanulásra, munkára ösztönöznek, a sokoldalúságot támogatják, az iskola és az iskolán kívüli tevékenységek összefonódását a tanulók életében.

A *Család és iskola* oldal 1989. január 19-i kiadása is tartalmaz még két cikket és egy fényképes összeállítást – mindhárom az ellensúlyozó, gyengítő kategóriába tartozik. A Graur János által jegyzett *Tiszta szívvel* Gergely Ildikó nyugdíjas tanárnőt mutatja be, aki szívügyének tekintette „az anyanyelv tisztaságának ápolását”, és akinek a szerző – maga is egykori tanítványa lévén – megköszöni a „szép szót”.⁷⁹¹ A pedagógusportrék közlésének a szerző bevallottan ösztönző jelleget tulajdonít:⁷⁹² így lehetett felhívni a figyelmet a jó példákra, tudatosítani az anyanyelvi oktatás fontosságát, ezúton is támogatni a magyar pedagógusokat. Bár az életben lévő tanügyi törvények nem tiltották az anyanyelven való oktatást, jobb néven vette az államhatalom, ha a kisebbségi gyermekeket is főként a román nyelv, a román hagyományok ismeretére és szeretetére nevelik.

788 Grete Lambert: Ernst und konzentriert lernen. Die 11 c des Industrielyzeums aus Jimbolia gehört zu den besten Klassen der Schule. *NBZ, Unsere Schule*, 1989. január 19. (XXXIII), 3.

789 Grete Lambert: Alfred und seine Wimpelsammlung. *NBZ, Unsere Schule*, 1989. január 19. (XXXIII), 3.

790 Euer Lieschen: UNTER UNS. *NBZ, Unsere Schule*, 1989. január 19. (XXXIII), 3.

791 Graur János: Tiszta szívvel. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1989. január 19. (XLVI), 2.

792 Lásd levelezésem Graur Jánossal, 2014. július 11.

A *Fórum* rovat teljesen politikamentes, iskolai ragadványnevek kialakulásával foglalkozik.⁷⁹³ Az *Elindultak szeptemberben* fényképes sorozat, amelynek szerepéről a dolgozatban már beszéltünk, ezúttal a 25-ös számú Általános Iskola elsőseit ismerteti. Ez a rovat is ellenpontoszója az új ember kifformálásáért, a szocialista politikai nevelés érdekében tett és a nemzeti homogenizációért folyó törekvéseknek.

793 Gáll Ildikó tanárnő: Vizsgálódás az iskolai ragadványnevek születése körül. *Szabad Szó, Család és iskola*, 1989. január 19. (XLVI), 2.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KITEKINTÉS

Jelen könyv fő célkitűzése az volt, hogy összehasonlítsa két temesvári napilap, a német nyelvű *Neue Banater Zeitung* és a magyar nyelven írt *Szabad Szó* gyermekeknek és ifjaknak szóló rovatait. A témának, azaz a vizsgálandó korpusznak a behatárolása nem volt egyértelmű. Olyan rovatokra, oldalakra is bukkantam, amelyek nem vagy nem csak gyermekeknek íródtak, hanem szülőknek, pedagógusoknak (is), vagy olyan szövegekre, amelyeknek maguk az iskolások voltak a szerzői. Feltevődött a kérdés: mi a meghatározó? A célcsoport? A szerző? A téma? Végül minden olyan rovat vizsgálat tárgya lett, amely valamilyen módon a gyerekekre, a diákra reflektál: diák a szerzője, diákvéleményt közöl, a család és az iskola témakörében cikkez. Azért nem találtam szerencsésnek a vizsgálandó anyagmennyiséget ennél jobban leszűkíteni, mert a kutatás elején megfogalmazott kérdéseimre (Hogyan és milyen formában szólítják meg a gyermekeket, fiatalokat, diákokat a *Neue Banater Zeitung* és a *Szabad Szó* 1968 és 1990 közötti számai? Miért éppen úgy? Milyen felnőtteket akartak nevelni ezáltal? Hogyan tükrözték a gyermek-, ifjúsági és diákoldalak a pártpolitikát, a kommunista tanítási elveket? Milyen embereszmény körvonalazódott ebből a nevelő szándékú diskurzusból? Kik közvetítették a gyermekeknek szánt tartalmakat?) ily módon véltem hiteles válaszokat kapni.

Megállapításaim a következők.

Számszerűen bizonyítható, hogy a *Neue Banater Zeitung* gazdagabb gyermek-, diák- és ifjúságioldal-állományt tud felmutatni a vizsgált időszakban, mint a *Szabad Szó*. Húszféle ilyen különoldalt közölt 1968 és 1990 között, míg a magyar társlap tizenhatot. Bár a különbség nem számottevő, mégis sokatmondó, hogyha tekintetbe vesszük ezen oldalak célcsoportját. Míg a NBZ-ban talált oldalak majdnem mindenike (a *Lernen, schaffen, fröhlich sein* és az *Unsere Schule* kivételével, amelyek felnőtteknek szóló írásokat is tartalmaznak) kizárólag a gyerekeket, ifjakat, diákokat, egyetemistákat – tehát nem a felnőtteket – szólítja meg, addig a *Szabad Szó*-ban az ilyen jellegű rovatok aránya a kisebb. A *Diákszó*, a *Fiatalokról fiataloknak*, a *Fiatalok*, az *Ifjúság* és a *Vétó*, azaz az összes vizsgált oldal 31,25%-a szól kizárólag iskolásokhoz vagy fiatalokhoz, és csak gyerekeknek írt oldal egyáltalán nincs. Ennek magyarázata lehet az önálló német gyermek- és ifjúsági folyóirat hiánya, illetve a *Napsugár*, a *Jóbarát*, a *Haza Sólymai* és az *Ifjúmunkás* létezése.

Magyar nyelven 1957 januárjában indult a *Napsugár* iskolások, 1980-ban a *Haza Sólymai* óvodások számára, 1967-ben a *Jóbarát* című ifjúsági folyóirat, 1922-től az *Ifjúmunkás*. Német nyelvű, gyermekeknek szóló folyóirat nem létezett a kommunista Romániában annak ellenére, hogy Hedi Hauser, az 1969-ben a nemzeti kisebbségek irodalmi javainak kiadására létrehozott bukaresti, állami

Kriterion könyvkiadó munkatársa, aki a nem magyar, főként német műveket kiadó részleget vezette, megpróbálkozott egy ilyen jellegű sajtókiadvány létrehozásával. Még a Román Kommunista Pártba is beiratkozott, mégsem kapott engedélyt efféle lap indítására.⁷⁹⁴

A vizsgált periódusban, 1968 és 1990 között tehát a romániai német kisebbség szellemi körülményei jobbak voltak, mint a romániai magyar kisebbségéi. Nikolaus Berwanger hivatalos politikai funkcióinak védőpajzsa alatt több mindent megengedhetett magának szerkesztőként és újságíróinak is, mint a *Szabad Szó* munkatársai. A cenzúra is árgusabb szemekkel figyelte a magyar lapot, mint a németet. A román kommunista pártpolitika – az NSZK-val folytatott politikának köszönhetően – kedvezett a sváboknak és a szászoknak. A romániai magyar kisebbség mögött nem állt egy politikai és gazdasági nagyhatalom, velük nem bántak kesztyűs kézzel. Ezzel magyarázható az, hogy a *Neue Banater Zeitung* gyermekeknek, ifjaknak szánt rovataiban, oldalaiban több olvasható és élvezhető szöveg jelenhetett meg, mint a *Szabad Szóban*. A gyermek- és ifjúsági irodalom kevésbé, mondhatni szinte egyáltalán nem volt képviselve sem a vizsgált német, sem a magyar rovatokban.

A vizsgált napilapok gyermekeknek, ifjaknak, pedagógusoknak, szülőknek írt rovataiban olvasható cikkek többségének hangvétele ideológiatámogató és a bikkfanyelvet használja. Tehát a kommunista Romániában működő cenzúra és a szocialista tanítási-nevelési elvek hatottak a vizsgált napilapok gyermek-, diák- és ifjúsági oldalainak szerkesztésére, nyelvhasználatára is. Ez jól nyomon követhető volt az olvasói levelek és a publikált tartalmaik összevetésekor. Ehhez szorosan fűződik az az észrevétel, hogy az olvasókkal való kapcsolattartás nem csak az újság hasábjain keresztül valósult meg.

Az elvégzett sajtóvizsgálatok segíthetnek a vizsgált magyar kultúra korszakolásában is. Korszakokra osztható a *Szabad Szó* vizsgált oldalainak sokasága: 1968-tól 1979-ig, valamint 1980-tól 1989-ig. Az 1990-es év egy új korszak kezdete. Ez a felosztás valójában leképezi az akkori társadalmi élet árnyalatait, a cenzúra erősségi fokát, a kisebbségi lét rezdüléseit.

794 „Ich wollte eine deutsche Zeitschrift für Kinder gründen. Das gab es in Rumänien nicht. Man legte mir nahe, dafür müsste ich Parteimitglied werden. Mein Antrag 1957 wurde aber auf Bezirksebene nicht genehmigt. Begründung: Meine Eltern wären in der Deutschen Volksgruppe gewesen. Schließlich setzte es Anton Breitenhofer durch, dass man mich aufnahm. Die Zeitschrift wurde dennoch nicht genehmigt.” *Die deutsche Kultur im kommunistischen Rumänien gepflegt: Interview mit Hedi Hauser*, 2011. január 26. <https://www.siebenbuerger.de/zeitung/artikel/kultur/10771-die-deutsche-kultur-im-kommunistischen.html> [2018. február 18.]

„Alapítani akartam egy gyermekeknek szóló német folyóiratot. Ilyen nem volt Romániában. Tudomásomra hozták, hogy ehhez pártagnak kell lennem. Ez irányú kérésemet 1957-ben körzeti szinten elutasították. Indoklás: szüleim tagjai voltak a Német Nemzeti-ségi Csoportnak (a Deutsche Volksgruppénak). Végül Anton Breitenhofer közbenjárásával felvettek. A folyóiratot végül mégsem hagyták jóvá.” (saját fordítás)

Felvettem, hogy a német újság tevékenységével és hasonló sajtószövegeivel való összevetés azért válhat a magyar vonatkozású kutatás hasznára, mert párbeszéd tükröződhet a sajtószövegek mentén. Ez a feltételezésem nem igazolódott be: a vizsgált gyermek- és ifjúsági oldalakon nem találtam egymás kultúrtermékeiről és -eseményeiről való tudósítást.

Végezetül megállapítható, hogy jelen kutatás folytatásaként érdekes volna górcső alá venni a *Neue Banater Zeitung* és a *Szabad Szó* 1968 és 1990 között megjelent irodalmi-művészeti oldalait, rovatait, illetve ilyen témájú cikkeit, mint a kisebbségi létben való identitás- és anyanyelvmegőrzés eszközeit. Érdekes volna továbbá megvizsgálni, elemezni a *Drapelul Roșu* és a *Banatske Novine* temesvári újságok gyermekeknek, ifjaknak, nevelőknek és szülőknek szánt rovatait, oldalait is az elemzett időszakban, valamint a temesvári 2. számú Matematika–Fizika Líceum diáklapjának, a *Juventusnak* ugyanebben az időszakban megjelent számait is, számba venni, miként írtak ezek a lapok a *Szabad Szó* hasábjain is helyet kapott témákról, eseményekről.

MELLÉKLETEK

1. A Neue Banater Zeitung gyermek- és ifjúsági oldalai (1968–1990)

Sor-szám	Rovat-/ mellékletcím	Alcím	Megjelenési időszak	Terjedelem	A megjelenés periodicitása	Felelős szerkesztő	Megjegyzések
1.	Lernen, Schaffen, Fröhlich sein		1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974	1 oldal, 2/3 oldal	hetente	Szerkesztő: nincs feltüntetve) Rosl Fink 1970	Benne levelezőrovat: <i>Post von euch</i> és <i>Unsere Diskussion</i> . 1969-ben megjelenik a <i>Lieschen Überall</i> álnév aláírásban. 1970. november 25-én egyik cikkben „Pionierseite”-nak nevezi magát. Preisraetsel „Für findige Köpfe” 1971.
2	Wir über uns	Zehnerlei über das 10er Lyzeum (1969. november 7., 5. Dez. 1969) Zehnerlei aus dem 10er Lyzeum (27. Februar 1970 und weiterhin)	1969	1 oldal	havonta	Szerkesztőbizottság nincs feltüntetve, de a diákszerkesztők nevét a korábbi beharangozó cikkben megnevezték: felelős szerk. Gerlinde Tomansky (1969. november 1.), Christine Romak (feltüntetve 1970. november 20-án)	Herta Müller verse. 1970-ben minden valamirevaló Temes megyei iskolának volt diákoldala, ebben az évben jelent meg a legtöbb ilyen jellegű oldal. Szünidőben a „Wir über uns” oldalak szüneteltek.
	Kleinreporter in Grosssanktnikolaus		1969	1 oldal	havonta	Szerkesztőbizottság nincs feltüntetve, de minden cikk után a szerző igen. Harald Kyri (1971. január 3-án feltüntetve)	Anton Sterbling, Hans Lippert, Richard Wagner versei. Új fejléc: 1971. november 19.

Sor-szám	Rovat-/melléktételcím	Alcím	Megjelenési időszak	Terjedelem	A megjelenés periodicitása	Felelős szerkesztő	Megjegyzések
		<i>Hier spricht Iyzeum</i> Nr. 2	1969	1 oldal	havonta	Nincs feltüntetve, csak az egyes szerzők. Ingrid Heim (1970. december 11-étől feltüntetve)	Gerhard Ortinau első verseit közli.
		<i>Hatzfelder Schulecho</i>	1969	1 oldal		Gilde Reinhold Nikolaus	A diák-szerkesztőbizottságot karikatúra és vers formájában mutatják be.
		<i>Neu in Neutrad</i>	1970	1 oldal		Werner Söllner, Hedwig Andree, Albert Bohn (1971. november 5.)	Az első kiadásban a szerkesztőbizottságot (diákok) karikatúrák mutatják be. 1971. november 5. – új fejléc.
		<i>Aus der Schule an der Temesch</i>	1970. március 10-től	1 oldal		Hildegard Hornyatschek	Lugosi iskola oldala. A szerkesztőséget ábrázoló fénykép alatt a diászerkesztők neve is feltüntetve. Új fejléc: 1970. nov. 12.
		<i>Im Tale der Schlote</i>	1970. március 24-től	1 oldal		Monika Wanja	Szerkesztők az első számban képpel feltüntetve. Közöttük van Rolf-Günt(h)er Bossert is (h-val és anélkül is megjelenik a neve). 1970. november 13-án feltüntetve a szerkesztőség, a NBZ részéről Rosl Fink. 1971. december 3. új fejléc.
		<i>Lippa stellt sich vor Noch einmal Lippa</i> (1971. június 11.)					Első kiadás: 1971. március 5., amelyben a szerkesztőség tagjai fel vannak tüntetve fotó kíséretében, azonban a felelős szerkesztő nincs megnevezve.

Sor-szám	Rovat-/mellékletcím	Alcím	Megjelenési időszak	Terjedelem	A megjelenés periodicitása	Felelős szerkesztő	Megjegyzések
3	NBZ- <i>Universitas</i>		1969, 1970, 1971, 1972, 1973, 1974	4 oldal	havonta	Anton Palfi	Egész szerkesztőbizottság fényképpel együtt feltüntetve a 69. november 16-i első számban. Franz Thomas Schleich, Anton Palfi versei. 1974. május 7-én szűnt meg, amikor országszerte négyoldalasá zsugorodtak a napilapok. – Eduard Schneider írja 1982. április 11-i <i>Dauemder Wegweiser und Gefährte</i> cikkében.
4	<i>Lenau-Schüler-Stimmen</i>	<i>Monatliche NBZ-Sonderseiten für das Nikolaus-Lenau-Lyzeum</i>	1971, 1972, 1973	4 oldal	havonta	Gertrud Grün	Munkájuk kiértékelése: 1971. november 25.
5	<i>Schulecho</i>	<i>NBZ-Sonderseite für das Lyzeum in Jimbolia</i>	1971. november 26-ától	1 oldal		Wilhelmine Prinziger	
6	<i>Sanktannaer Extrablatt</i>		1972. június 2-ától	1 oldal		Nincs feltüntetve a szerkesztőség.	
7	<i>Jugendtribüne</i>	<i>Monatliche NBZ-Sonderseiten für die Lyzeen in Arad, Grosssanktnikolaus, Lugosch, Jimbolia und Reschitza</i>	1972, 1973, 1974	4 oldal	havonta	A diákszerkesztők fel vannak tüntetve, felelős szerkesztők közülük nem, a szerkesztőség részéről Franz Schleich.	

Sor- szám	Rovat-/ mellékletcím	Alcím	Megjelenési időszak	Terje- delem	A megjelenés periodicitása	Felelős szerkesztő	Megjegyzések
8	<i>Unsere Schule</i>		1974. május 10-étől, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989	1 oldal	kéthetente	Rosl Fink, Helmut Menning 1978, 1979, 1980 Anneliese Laub 1981, 82, 83, 84, 85 Anton Palfi 85. márc. 14., 28. Grete Lambert 85. június 6., 86, 87, 88, 89	
9	<i>Kinder- und Jugendспорт</i>		1979. március 10., május 5., május 12., május 26., június 16., 23.	2/3 oldal		Maria Endres, Theo Schweiger, Franz Demian, Balthasar Waltz, Horst Samson (felváltva)	
10	<i>Die Schule an der Temesch</i>	Sonderseite für Lugosch	1981. február 13., 1982, 1983	1 oldal		A diákszerkesztők csak fel vannak tüntetve, nincs kiemelve egy felelős szerkesztő. Anneliese Laub az NBZ-től	
11	<i>Die Schule in der Heidestadt</i>	Sonderseite für Jimbolia	1981. március 12.	1 oldal		A diákszerkesztők csak fel vannak tüntetve, nincs kiemelve egy felelős szerkesztő. Anneliese Laub az NBZ-től	

Sor- szám	Rovat-/ mellékletcím	Alcím	Megjelenési időszak	Terje- delem	A megjelenés periodicitása	Felelős szerkesztő	Megjegyzések
12	<i>Die Schule an der Aranka</i>	<i>Sonderseite für Grosssanktnikolaus</i>	1981. április 9.	1 oldal		A diákszerkesztők csak fel vannak tüntetve, nincs kiemelve egy felelős szerkesztő. Maria Endres, Horst Samson	
13	<i>Treffpunkt</i>	<i>NBZ-Jugendseite</i>	1981. december 30., 1982, 1983, 1984	1 oldal	havonta	Horst Samson 1981–1984. Luzian Geier 1985. április. Grete Lambert 1985. október 26., 1986, 1987. Marius Koity 1987. október 16., 1989. Elvine Zaban, 1990. szeptember 11.	

2. A Szabad Szó gyermek- és ifjúsági oldalai (1960–1990)

Sor-szám	Rovat-/mellekletcim	Alcim/Alrovat	Megjelenési időszak	Terjedelem ⁷⁹⁵	A megjelenés periodicitása	Felölősszerkesztő	Megjegyzések
1.	Család és iskola		1960–1989 (megszakítással, az Oktatás-neveléssel váltakozva; 1960-ban még egyidejűleg jelentek meg)	2/3 oldal (5 flekk/7) 1/2 oldal (1970-től) 1 oldal (1971-ben)	havonta	Szerkesztő: Pongrácz P. Mária (1971. április 23-ától feltüntetve)	Csomós Imre tanár – szerző, állandó munkatárs Sipos Erzsébet (1970-től)
		A gyermeknevelés korszótára	1971. október 15., 1972			Tácsi László	
		Diákposta	1970-től				
		Katedra	1971 januárjától				
	A szakiskolák és az ipari líceumok VÁRJÁK A TANULÓKAT						Egyszeri kiadvány: 1971. május 21. A felvezetőben: „CSALÁD ÉS ISKOLA rovatunk olvasóinak”
2.	Oktatás-nevelés		1960–1985	1 oldal vagy 2/3 oldal (5 flekk/7) – 1960 szeptemberétől	Havonta egyszer, 1960 szeptemberétől feltüntetve havonta kétszer	Graur János – 1984-től szerző Bakó Lajos Riport egy moszkvai iskoláról, fordításban közölve. 1960. november 24-én grafikailag más fejléc.	Csomós Imre tanár – szerző Bakó Lajos Riport egy moszkvai iskoláról, fordításban közölve. 1960. november 24-én grafikailag más fejléc.

⁷⁹⁵ Figyelembe kell venni ennél a vizsgálati kritériumnál, hogy a *Neue Banater Zeitung* formátuma 1969. november 1-jétől fele akkorára változott, terjedelme viszont 4 oldalról 8-ra.

Sor-szám	Rovat-/mellékletcím	Alcím/Alrovat	Megjelenési időszak	Terjedelem ⁷⁹⁵	A megjelenés periodicitása	Felélő szerkesztő	Megjegyzések
3.	Oktatás-nevelés	Gyermekeknek	1960	kb. 1/4 oldal	Havonta egyszer		Orosz népmese, cseh népmese
4.	Szüniidőben		1960	2/3 oldal (5 flekk/7)			
5.	A Gyermekek Napjára		1960	1 oldal		1971-ben: Gherasim Emil	
6.	Vizsgák után – vakáció idején		1960	1 oldal			
	Vakáció után, vizsgák előtt		1971. január 12.	kb. 1/2 oldal (két részletben: 1. és 3. oldalon)		Orbán Balázs orvostan-hallgató (felkérésre)	
7.	Az osztályfőnök naplójából		1960	kb. 1/2 oldal		Juhász Zoltán tanár	
8.	Tanévkezdet – 1960/61		1960	1 oldal			
9.	Kisz-élet		1968-1971	kb. 1/2 oldal		Quittner László	
10.							Pongrácz P. Mária, Joó Imre, Tácsi László tanár, Szekernyész János
11.	Szüilőknek – nevelésről		1968. november 7.	kb. 1/2 oldal		Joó Imre tanár, Egeressy Kata óvónő	
12.	Diákszó		1970. február 25-étől	1 oldal	havonta		
13.	Fiatalokról fiataloknak		1971–1979	1 oldal	havonta	Józsa Ödön	

Sor- szám	Rovat-/ mellékletcím	Alcím/Alrovat	Megjelenési időszak	Terjedelem ⁷⁹⁵	A megjelenés periodicitása	Felelős szerkesztő	Megjegyzések
14.	Érettségi, diákszemmel		1971. június 18.	1 oldal		Józsa Ödön	Egyszeri
15.	Gólya-közérzet					Józsa Ödön	Egyszeri
16.	Ifjúság	1980–1982					
17.	Vétó	Temesvári Magyar Ifjúsági Szervezet Lapja	1990	4 oldal	havonta egyszer	Borbély Zsolt Attila	

BIBLIOGRÁFIA

Rövidítések jegyzéke:

* = szerző nélküli szöveg

[c. n.] = cím nélkül

[o. n.] = oldalszám nélkül

NBZ = *Neue Banater Zeitung*

Az áttekintett újságcikkek, rovatok jegyzéke

A Szabad Szóban

Család és iskola. Szabad Szó, 1969. december 5. (XVI), 3.

* *Hogyan látja a Diákszó oldalt és mit vár tőle a jövőben?* Szabad Szó, Család és iskola, 1969. december 18. (XXVI), 3.

Család és iskola. Szabad Szó, 1970. március 26. (XVII), 3.

Család és iskola. Szabad Szó, 1970. április 17. (XVII), 3.

Család és iskola. Szabad Szó, 1970. április 24. (XVII).

* *Szülők írják.* Szabad Szó, Család és iskola, 1970. április 24. (XXVII), 3.

* *Viszontlátás.* Szabad Szó, Család és iskola, 1970. szeptember 25. (XVII), 3.

* *Visszhang.* Szabad Szó, Család és iskola, 1970. október 30. (XXVII), 3.

* [c. n.]. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1971. január 21. (XXVIII), 3.

* *Jeles esztendő.* Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1971. január 21. (XXVIII), 3.

* *Övé a kristályserleg.* Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1971. január 21. (XXVIII), 3.

* *Az FF vendége: Mandics György.* Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1971. május 27. (XXVIII), 3.

* *A Napsugár szerkesztősége, A Napsugár szerkesztőségének levele.* Szabad Szó, Család és iskola, 1971. december 17. (XXVIII), 6.

* *Katedra.* Szabad Szó, Család és iskola, 1972. január 21. (XXIX)

* *Tanulók könyvespolca.* Szabad Szó, Család és iskola, 1972. május 12. (XIX)

* *Könyvespolc.* Szabad Szó, Család és iskola, 1972. június 2. (XXIX)

* *A Napsugár szerkesztősége, A Napsugár levele szülőkhöz és nevelőkhöz.* Szabad Szó, Család és iskola. 1973. december 14 (XXX), 4.

Család és iskola. 1974. február 15. (XXXI), 5.

* *Az önköltség csökkentése ÁLLANDÓ FELADAT.* Szabad Szó, 1974. május 4. (XXXI), 1.

* *Gazdaságosan, magasabb minőségi színvonalon.* Szabad Szó, 1974. augusztus 8. (XXXI), 1.

- * A Szocialista Egységfront Kiáltványából). Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1975. február 27. (XXXII), 2.
- * *Diákszó*. Szabad Szó, 1975. május 30. (XXXII), 2.
- * *Együtt lépni a történelemmel*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1976. február 12. (XXXIII), 2.
- Fiatalokról fiataloknak*. Szabad Szó, 1976. február 12. (XXXIII), 2.
- Család és iskola*. Szabad Szó, 1976. március 18. (XXXIII), 2.
- * *Szakmaválasztási lehetőségek és buktatók*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1976. június 3. (XXXIII), 2.
- KISZ-élet*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1976. december 9. (XXXIII), 2.
- * *Szülők és pedagógusok gyümölcsöző párbeszéde*. Szabad Szó, Család és iskola, 1976. december 16. (XXXIII), 2.
- * *Szülői nevelőmunka az osztályzat mérlegén*. Szabad Szó, Család és iskola, 1977. január 13. (XXXIV), 2.
- * *KISZ-szervezetek tevékenységéből*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1977. augusztus 18. (XXXIV), 2.
- * *Indulásról indulóknak*. Szabad Szó, Család és iskola, 1977. szeptember 1. (XXXIV)
- * *Eredményes évharmad után*. Szabad Szó, Család és iskola, 1978. április 6. (XXXV), 2.
- Diákszó*. Szabad Szó, 1978. április 27. (XXXV), 2.
- * *A közvélemény vitafórumán: az oktatási törvény tervezete. Cselekvő szocialista demokrácia*. Szabad Szó, Család és iskola, 1978. december 7. (XXII), 2.
- KISZ-élet*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1978. december 14. (XXXV), 2.
- * *AZ OKTATÁSNAK A TUDOMÁNYOS KUTATÁSSAL ÉS A TERMELŐMUNKÁVAL VALÓ ÖSSZEKAPCSOLÁSÁT*. Szabad Szó, Család és iskola, 1979. január 4. (XXXVI), 2.
- KISZ-élet*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1979. április 12. (XXXVI), 2.
- * *Pionír-híradó*. Szabad Szó, Család és iskola, 1979. október 25. (XXXVI), 2.
- * *Telegramme. NBZ, Unsere Schule*, 1980. január 18. (XXIV), 3.
- * *Ha mindent előről lehetne kezdeni*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1980. január 24. (XXXVII).
- * *Ünnepi hangulatban, honpolgári felelősségtudattal járult az urnák elé március 9-én megyénk lakossága*. Szabad Szó, 1980. március 11. (XXXVII), 2–3.
- * *Diákposta*. Szabad Szó, Oktatás-nevelés, 1981. május 16. (XXXVIII), 2.
- * *A barlangok kutatói*. Szabad Szó, Ifjúság, 1981. május 23. (XXXVIII), 2.
- * *Pionír vagyok*. Szabad Szó, Oktatás-nevelés, 1982. január 12. (XXXIX), 2.
- * *Szívből köszönjük*. Szabad Szó, Oktatás-nevelés, 1982. január 12. (XXXIX), 2.
- Ifjúság*. Szabad Szó, 1982. január 16. (XXXIX), 2.
- Ifjúság*. Szabad Szó, 1982. január 28. (XXXIX), 2.
- Ifjúság*. Szabad Szó, 1982. február 20. (XXXIX), 2.
- Ifjúság*. Szabad Szó, 1982. április 17. (XXXIX), 2.

- * *Diákposta*. Szabad Szó, Oktatás-nevelés, 1983. március 12. (XL), 2.
- * *Diákposta*. Szabad Szó, Oktatás-nevelés, 1983. november 5. (XL), 2.
- * *Cs&I Postája*. Szabad Szó, Család és iskola, 1985. október 17. (XLII), 2.
- * *ÉDES HAZÁNK*. Szabad Szó, Család és iskola, 1985. december 14. (XLII), 2.
- * *Cs. & I. Postája*. Szabad Szó, Család és iskola, 1986. január 9. (XLIII), 2.
- * *Elindultak szeptemberben*. Szabad Szó, Család és iskola, 1986. január 9. (XLIII), 2.
- * *Élmények két óvodából*. Szabad Szó, Család és iskola, 1986. január 9. (XLIII), 2.
- * *Kollokvium helyett*. Szabad Szó, Család és iskola, 1986. január 9. (XLIII), 2.
- * *Az oktatás országos fóruma jegyében kezdődik a második évharmad*. Szabad Szó, Család és iskola, 1986. január 23. (XLIII), 2.
- * *Egy téli délelőttön Lugoson a Pionírok és a Haza Sólymai Házában*. Szabad Szó, Család és iskola, 1986. január 23. (XLIII), 2.
- * *A boldog gyermekkor alapkövei*. Szabad Szó, Család és iskola, 1986. január 9. (XLIII), 2.
- * *A főiskolára felvételizők figyelmébe*. Szabad Szó, Család és iskola, 1986. január 23. (XLIII), 2.
- * *ÉDES HAZÁNK. A SZABAD SZÓ hagyományos versenye*. Szabad Szó, Család és iskola, 1986. január 23. (XLIII), 2.
- * *Kollokvium*. Szabad Szó, Család és iskola, 1986. január 23. (XLIII), 2.
- * *Egységparancsnokok kiképzése*. Szabad Szó, Család és iskola, 1987. január 9. (XLIV), 2.
- * *Elindultak szeptemberben*. Szabad Szó, Család és iskola, 1987. január 9. (XLIV), 2.
- * *Örömteli téli szünidő*. Szabad Szó, Család és iskola, 1987. január 9. (XLIV), 2.
- * *Gondolatok a második évharmad kezdetén*. Szabad Szó, Család és iskola, 1989. január 19. (XLVI), 2.
- * *Lapunk kis barátai*. Szabad Szó, Család és iskola, 1987. január 22. (XLV), 2.
- * [c. n.] Szabad Szó, Fiatalok, 1989. február 16. (XLVI), 2.
- * *Mindig a legjobbat*. Szabad Szó, Fiatalok, 1989. február 16. (XLVI), 2.
- * *Levelet kaptunk, levelet várunk*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1989. április 20. (XLVI), 2.
- * *Augusztus ifjúsága*. Szabad Szó, Fiatalok, 1989. augusztus 19. (XLVI), 2.
- * *Diplomával a révnél*. Szabad Szó, Fiatalok, 1989. szeptember 21. (XLVI), 2.
- * *Történelemformálók*. Szabad Szó, Fiatalok, 1989. szeptember 21. (XLVI), 2.
- A rovatszerkesztő, *Miért csak könyörgésre? Az iskolai összefüggések ürügyén a családi kapcsolatról*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1971. február 28. (XXVIII), 7.
- Bartal Éva tanár: *Az osztályfőnök felelőssége*. Szabad Szó, Oktatás-nevelés, 1981. január 31. (XXXVIII), 2.
- Berkes Irén – Bugárszky Ildikó: *Gondolatok a pályáról*. Szabad Szó, Család és iskola, 1985. november 21. (XXXXII), 2.

- Bodó Barna egyetemi hallgató: *Ilyenek vagyunk....* Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1971. január 21. (XXVIII), 3.
- Boér Jenő: *Az „M” Stúdió.* Szabad Szó, Ifjúság, 1981. március 14. (XXXVIII), 2.
- Bugárszky Ildikó Karolina tanárnő: *Rímek és ritmusok – Előzetes egy előadás-hoz.* Szabad Szó, Ifjúság. 1982. január 28. (XXXIX), 2.
- Nicolae Ceaușescu, [c. n.], Szabad Szó, Család és iskola, 1989. január 5. (XLVI), 2.
- Csiszér Erzsébet szülői bizottsági elnök: *A szülői bizottság nevében.* Szabad Szó, Család és iskola, 1972. március 18. (XXIX)
- Dancău, Manuela Gabriela egyetemi hallgató, a temesvári Orvostudományi Intézet KDESZ Tanácsának elnöke, *Életre szóló élményben volt részem.* Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1980. január 24. (XXXVII).
- Elian, Charbel Joseph: *Libanon, Baráti üzenet.* Szabad Szó, Ifjúság, 1980. május 31. (XXXVII), 2.
- F. F, [c. n.]. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1971. január 21. (XXVIII), 3.
- Földi Domokos: *A szakmaszeretet ösztönöz.* Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1977. augusztus 18. (XXXIV), 2.
- Földi Domokos: *Munkánk minőségének döntő tényezője.* Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1980. január 24. (XXXVII).
- Friedmann Jenő: *Pályavonal.* Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1976. február 12. (XXXIII), 2.
- Gáll Ildikó (A temesvári 1-es számú Általános Iskola IV. B. szülői bizottsága nevében): *Egy osztály bizonyít.* Szabad Szó, Család és iskola, 1972. június 2. (XXIX), 4.
- Gáll Ildikó tanárnő: *Hogyan tanuljon a gyerek?* Szabad Szó, Család és iskola, 1985. november 7. (XLII), 2.
- Gáll Ildikó tanárnő: *Iskoláink a haladás útján.* Szabad Szó, Család és iskola, 1986. január 23. (XLIII), 2.
- Gáll Ildikó tanárnő: *Vizsgálódás az iskolai ragadványnevek születése körül.* Szabad Szó, Család és iskola, 1989. január 19. (XLVI), 2.
- Gaur János: *A műszaki nevelés jogos igénye.* Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1976. február 12. (XXXIII), 1–2.
- Gaur János: *A szellem napvilágára kitárt ablakok.* Szabad Szó, Család és iskola, 1988. január 21. (XLV), 2.
- Gaur János: *Ahova szívesen járnék iskolába.* Szabad Szó, Család és iskola, 1989. január 5. (XLVI), 2.
- Gaur János: *Tiszta szívvel.* Szabad Szó, Család és iskola, 1989. január 19. (XLVI), 2.
- Jójárt Borbála tanuló, a temesvári 2-es számú Matematika–Fizika Líceum KISZ-bizottságának titkára: *A fiatalok tudati nevelése számunkra is kiemelt feladat.* Szabad Szó, Család és iskola, 1980. január 10. (XXXVII), 2.
- Joó Imre: *Kamaszokról felnőtteknek.* Szabad Szó, Család és iskola, 1974. augusztus 8. (XXXI), 2.

- Joó Imre: *Pályaválasztási szándékok térképe*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1975. február 27. (XXXII), 2.
- Joó Imre: *Szövetségesek felelőssége*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1975. január 30. (XXXII), 2.
- Joó Imre: *Becsüld meg magad, fiam!* Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1976. február 12. (XXXIII), 2.
- Joó Imre: *Az önálló műszaki gondolkodás iskolái*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1977. augusztus 18. (XXXIV), 2.
- Joó Imre: *Kerekasztal-beszélgetés a szerkesztőségben. A törvényesség megőrzése nemcsak a jogi szervek feladata*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1977. augusztus 18. (XXXIV), 2.
- Joó Imre: *Klubnapló*. Szabad Szó, Család és iskola, 1986. január 9. (XLIII), 2.
- Juhász Anna szülő: *A szülőket kerestem*. Szabad Szó, Család és iskola, 1972. május 26. (XXIX)
- Karoliny Margit: *Elhatározásukhoz – szülői támogatásunkat*. Szabad Szó, Diákszó, 1978. január 19. (XXXV), 2.
- Kiss András: *Vers*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1971. január 21. (XXVIII), 3.
- Kovács Zoltán: *A szülőváros hívása*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1976. június 3. (XXXIII), 2.
- Kovács István: *Örökségünk...* Szabad Szó, Diákszó, 1976. október 28. (XXXIII), 2.
- Kovács Zoltán: *Szerkesszük együtt... Az FF, ahogy a diákolvasó látja*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1974. március 28. (XXXI), 7.
- Kovács Zoltán: *Egyedi eset?*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1976. február 12. (XXXIII), 2.
- Kovács Zoltán: *Pályaválasztás 1984–1985. Bemutatjuk a temesvári Agráripari Líceumot*. Szabad Szó, 1984. június 23. (XLI), 3.
- Magyar Etelka: a bodófalvi általános iskola tanárnője, *Feri bácsi – a nevelő*. Szabad Szó, Oktatás-nevelés, 1981. január 17. (XXXVIII), 2.
- Makkai Teréz tanárnő: *Az eszménykép*. Szabad Szó, Család és iskola, 1985. december 5. (XLII), 2.
- Matlak Éva tanár, a temesvári 1-es számú Általános Iskola SZEF-szervezetének elnöke: *A közéleti tevékenység tökéletesítésének szellemében*. Szabad Szó, Család és iskola, 1980. január 10. (XXXVII), 2.
- Málnási Imre: *Az előrelépés igényével. Beszélgetés Valentina Cădărean elvtársnővel, a KISZ Temes megyei Bizottságának titkárával*. Szabad Szó, Ifjúság, 1982. január 16. (XXXIX), 2.
- Nagy Márta: *A „boldogító igen”-ről*. Szabad Szó, Diákszó, 1977. december 20. (XXXIV), 2.
- Nagy Tóth István sofőr: *Ilyenek vagytok...* Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1971. január 21. (XXVIII), 3.

- (p), *A szakmai ismeretek gyarapításáért*. Szabad Szó, Ifjúság, 1982. január 16. (XXXIX), 2.
- Pataki Sándor: *Közös érdek*. Szabad Szó, Oktatás-nevelés, 1981. január 17. (XXXVIII), 2.
- (Pászka): *Az új évharmad kezdetén*. Szabad Szó, Oktatás-nevelés, 1981. január 17. (XXXVIII), 2.
- Pászka Imre: *Vakációs derengés*. Szabad Szó, Család és iskola, 1986. január 23. (XLIII), 2.
- Pongrácz P. Mária: *Elfogult sorok egy tanítónőhöz*. Szabad Szó, Család és iskola, 1970. január 23. (XXVII)
- Pongrácz P. Mária: *Kérdezzék meg Dobroczy Judit tanítónőt és Dimperiu Margit tanítónőt is*. Szabad Szó: Család és iskola, 1970. március 6. (XXVII), 3.
- Pongrácz P. Mária: *Tanárok beszélnek*. Szabad Szó, Család és iskola, 1970. október 16. (XXVII), 3.
- Pongrácz P. Mária: *Vitazáró. A legérdekeltebb fél még hozzászólhat*. Szabad Szó, Család és iskola, 1972. március 10. (XXIX), 4.
- Pongrácz P. Mária: *Az alkotás műhelye*. Szabad Szó, Család és iskola, 1973. január 19. (XXX)
- (pongrácz): *A mi Napsugarunk*. Szabad Szó, Oktatás-nevelés, 1982. január 12. (XXXIX), 2.
- Radován István tanár: *Élethűen a gyermekvilágról*. Szabad Szó, Oktatás-nevelés, 1981. január 31. (XXXVIII), 2.
- Rotărescu, Ioan, a KISZ Temes megyei Bizottságának első titkára: *Harcos, forradalmi elkötelezettséggel összes tennivalóink teljesítéséért – a KISZ-szervezetek beszámoló és választási gyűléseire készülve*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1980. január 24. (XXXVII)
- Szabó Rozália tanárnő: *Március kilencedike tiszteletére*. Szabad Szó, Család és iskola, 1975. február 20. (XXXII), 2.
- Szabó Rozália: *Tízévesek ünnepe*. Szabad Szó, Család és iskola, Diákposta, 1989. március 9. (XLVI), 2.
- Szűcs Ferenc tanár: *Matematikáról szülőknek*. Szabad Szó, Család és iskola, 1979. január 4. (XXXVI), 2.
- Tácsi László: *Válaszúton – A pályaválasztás – egyéni és társadalmi megvilágításban*. Szabad Szó, 1969. március 12. (XXVI)
- Tácsi László: *Válaszúton – A helyes iskola- és pályaválasztás szempontjai*. Szabad Szó, 1969. március 19. (XXVI)
- Tácsi László: *Tudás – osztályzat – érvék. Vélemények az ismeretek értékelésének objektív és szubjektív tényezőiről*. Szabad Szó, Család és iskola, 1971. január 15. (XVIII)
- Tácsi László: *A gyermeknevelés kissozóára*. Család és iskola, Szabad Szó, 1972. október 6. (XXIX)

- Toró Tibor: *Ahol a munkáshősök éltek*. Szabad Szó, Család és iskola, 1971. április 2. (XVIII)
- Turbók Hedvig tanítónő: *A bélyeggyűjtés szépsége és haszna. Egy iskolai kör tapasztalataiból*. Szabad Szó, Oktatás-nevelés, 1982. január 12. (XXXIX), 2.
- Vajda Sándor: *Brigádosok évszaka*. Szabad Szó, Fiatalok, 1989. július 13. (XLVI), 2.
- Varga Erzsébet: *Versenyüinkről*. Szabad Szó, Család és iskola, 1971. április 2. (XVIII)
- Vatcu, Radu: *Ők ketten...* Szabad Szó, Fiatalok, 1989. február 16. (XLVI), 2.
- Vámos Margit: *Nagymama-gyerek*. Szabad Szó, Család és iskola, 1985. október 17. (XLII), 2.
- Vásárhelyi Ödön: *Velük ki törődik?*. Szabad Szó, Fiatalokról fiataloknak, 1974. január 24 (XXXI), 7.

A Temesvári Új Szóban:

- Vétó. Temesvári Új Szó, 1990. február 17. (II), 3.
- Vétó. Temesvári Új Szó, 1990. augusztus 18. (II), 1.
- Vétó. Temesvári Új Szó, 1990. december 4. (II), 1.
- Borbély Zsolt-Attila: „*Kell a kereszt*”. Temesvári Új Szó, Vétó, 1990. február 17. (II), 5.
- Borbély Zsolt-Attila: *Kivándorlás*. Temesvári Új Szó, Vétó, 1990. június 2. (II), 3.
- Farkas János főszerkesztő: *Kedves szülők, kedves pedagógus kollegák!*. Temesvári Új Szó, Család és iskola, 1990. június 22. (II), 2.
- F. P., *Újra?*. Temesvári Új Szó, Vétó, 1990. február 17. (II), 3.
- Pápaffy Endre: *Vállalható-e a „szeparatizmus” vagy sem?* Temesvári Új Szó, Vétó, 1990. február 17. (II), 3.
- Toró T. Tibor: *Átmenet a diktatúrából a demokráciába*. Temesvári Új Szó, Vétó, 1990. augusztus 18. (II), 5.
- Ugry Károly nyugdíjas tanár: *Üzenet a magyar szülőkhöz*. Temesvári Új Szó, 1990. január 10. (II), 1–2.

A Neue Banater Zeitungban:

- * *Worte auf den Weg*. NBZ, 1968. február 21. (XII), 1.
- * *Erste NBZ-Schülerredaktion*. NBZ, 1969. október 31. (XIII), 1.
- Pipatsch*. NBZ, Nr. 1, 1969. november 9. (XIII), 3.
- * *NBZ-Schülerredaktion gegründet*. NBZ, 1970. november 1. (XIV), 4.
- Zehnerlei aus dem 10er Lyzeum*. NBZ, 1970. február 27. (XIV), 6.
- * *An die Pionierseite*. NBZ, *Lernen, schaffen, fröhlich sein*, 1971. január 6. (XV), 6.

- * *Originell – das ist die Frage. Stellungnahme zu Paul Schusters Analyse der Schülerbeilagen. Zehnerlei über das 10er Lyzeum.* NBZ, 1971. január 8. (XV), 6.
- Unter uns.* NBZ, *Unsere Schule*, 1974. május 10. (XVIII), 3.
- Pipatsch.* NBZ, Nr. 326., 1978. június 4. (XXII)
- * *Neuerscheinungen für X. Klasse.* NBZ, *Unsere Schule*, 1978. szeptember 1. (XXII), 3.
- * *Zusätzliches Studienfach Deutsch.* NBZ, *Unsere Schule*, 1978. szeptember 1. (XXII), 3.
- Euer Lieschen, Unter uns.* NBZ, *Unsere Schule*, 1979. január 5. (XXIII), 3.
- * *Telegramme.* NBZ, *Unsere Schule*, 1979. január 5. (XXIII), 3.
- Unsere Schule.* NBZ, 1981. január 16. (XXXVIII), 3.
- * *Telegramme.* NBZ, *Unsere Schule*, 1981. január 16. (XXV), 3.
- Euer Lieschen, Unter uns.* NBZ, *Unsere Schule*, 1981. január 30. (XXXVIII), 3.
- * *Lob den Billeden Pionieren.* NBZ, *Unsere Schule*, 1981. január 30. (XXXVIII), 3.
- * *Praxis nicht nur auf dem Papier. BESUCH IN DER ALLGEMEINSCHULE VON TOMNATIK / BERUFSWAHL KEIN NEBENFACH.* NBZ, *Unsere Schule*, 1981. január 30. (XXXVIII), 3.
- Treffpunkt.* NBZ, 1981. december 30. (XXV), 3.
- Unsere Schule.* NBZ, 1982. január 7. (XXVI), 3.
- * *Telegramme.* NBZ, *Unsere Schule*, 1982. január 7. (XXVI), 3.
- * „Die Jugendlichen fragt man zuletzt...” *Treffpunkt-Rundtischgespräch in Jimbolia: * Vierseitig vielseitig. Leserstimmen zum NBZ-Jubiläum.* NBZ, 1982. április 11. (XXVI), 3.
- * „Wie würdest/hast Du Dein eigenes Zimmer einrichten/eingerichtet?”. NBZ, 1982. június 2. (XXVI), 3.
- Treffpunkt.* NBZ, 1982. június 30. (XXVI), 3.
- * *Im Dienste des Lesers.* NBZ, 1982. december 24. (XXVI), 1, 3.
- Unsere Schule.* NBZ, 1983. január 6. (XXIII), 2.
- * *Ferien heißt nicht müssig sein. REGE TÄTIGKEIT IN WARJASCH UND VORHABEN FÜR DAS ZWEITE TRIMESTER.* NBZ, *Unsere Schule*, 1983. január 20. (XXIII), 3.
- * *Literatur – Mein Hobby. HARALD KIERER, VII. E, IST VORBILD IN SEINER KLASSE.* NBZ, *Unsere Schule*, 1984. január 12. (XXVIII), 3.
- * *Vielseitige Tätigkeit in Detta.* NBZ, *Unsere Schule*, 1984. január 12. (XXVIII), 3.
- * *Der Nachwuchs steht schon bereit. Gelungene Feier der Lugoscher Allgemeinschule Nr. 6.* NBZ, *Unsere Schule*, 1985. január 4. (XXIX), 3.
- * *Zusammenbleiben in der Fünften. Schüler der IV B-Klasse des Temeswarer Lenau-Lyzeums äussern ihre Wünsche für das neue Jahr.* NBZ, *Unsere Schule*, 1985. január 4. (XXIX), 3.
- * *Telegramme.* NBZ, *Unsere Schule*, 1985. január 17. (XXIX), 3.
- * *Logische Spiele.* NBZ, *Unsere Schule*, 1986. január 16. (XXX), 3.

- * *Vergnügliches*. NBZ, Unsere Schule, 1986. január 16. (XXX), 3.
- * *Aus der Briefmappe*. NBZ, Unsere Schule, 1986. január 30. (XXX), 3.
- Lese-Boutique*. NBZ, Unsere Schule, 1986. január 30. (XXX), 3.
- NBZ, Treffpunkt, 1987. július 12. (XXXI), 3.
- * „III Kongress der politischen Erziehung und sozialistischen Kultur”. NBZ, Treffpunkt, 1987. július 12. (XXXI), 3.
- * *Es ist schön, daheim zu arbeiten*. NBZ, Treffpunkt, 1987. július 12. (XXXI), 3.
- * *Zum dritten Mal im Banat. Die 12 b des pädagogischen Lyzeums in Hermannstadt besuchte Warjasch und Grosssanktnikolaus / Viel Beifall für den bunten Abend*. NBZ, Treffpunkt, 1987. október 16. (XXXI), 3.
- * *Vielseitig ausgebildete Fachkräfte. Wissenschaftlich ausgerichteter und praxisbezogener Unterricht im Electrotimiş-Industrielyzeum*. NBZ, Unsere Schule, 1988. január 21. (XXXII), 3.
- Treffpunkt*. NBZ, 1989. február 24. (XXXIII), 3.
- Wohnen, Freizeit und Arbeiten in Heidestädtchen*. NBZ, Treffpunkt, 1989. február 24. (XXXIII), 3.
- Treffpunkt*. NBZ, 1989. szeptember 10. (XXXIII), 3.
- Hallo!* NBZ-Treffpunkt, 1989. szeptember 10. (XXXIII), 3.
- Hallo!* NBZ-Treffpunkt, 1989. november 5. (XXXIII), 3.
- Unsere Schule*. NBZ, 1990. február 15. (XXXIV), 3.
- * *Da brennt die Sicherung durch* (Aus Der Spiegel – 22. Januar 1990). NBZ, 1990. február 17–18. (XXXIV), 4–5.
- NBZ, Treffpunkt, 1990. szeptember 11. (XXXIV)
- * „Beatles” feiern Doppeljubiläum; Wenn man einem Mädchen Komplimente macht; Partnerschaft und was man darüber wissen sollte. NBZ, Treffpunkt, 1990. szeptember 11. (XXXIV)
- Werner Basch: *Elternabend im Klubraum. AUS DER REICHHALTIGEN TÄTIGKEIT DER STEIERDORFER ALLGEMEINSCHULE NR. 2*. NBZ, Unsere Schule, 1985. január 17. (XXIX), 3.
- Nikolaus Berwanger: *Moment, bitte!*. NBZ, 1977. február 1. (XXI), 1.
- Magdalene Decker: *NBZ-Guter Freund*. NBZ, Lernen, schaffen, fröhlich sein, 1972. június 21. (XVI), 6.
- Anna Dian: [c. n.]. NBZ, Unsere Schule, 1985. január 17. (XXIX), 3.
- Maria Endres: *Richard singt Volkslieder*. NBZ, Unsere Schule, 1981. január 16. (XXV), 3.
- Maria Endres: *Langeweile dürfte niemand kennen*. NBZ, Unsere Schule, 1985. január 31. (XXIX), 3.
- Euer Lieschen: *Unter uns*. NBZ, Unsere Schule, 1984. január 12. (XXVIII), 3.
- Euer Lieschen: *Unter uns*. NBZ, Unsere Schule, 1986. január 16. (XXX), 3.
- Euer Lieschen: *Unter uns*. NBZ, Unsere Schule, 1986. január 30. (XXX), 3.
- Euer Lieschen: *UNTER UNS*. NBZ, Unsere Schule, 1989. január 19. (XXXIII), 3.
- Eure Elvine: *Hallo!* NBZ, Treffpunkt, 1990. szeptember 11. (XXXIV), 3.

- Luzian Geier: *Das fortschrittliche Erbe unserer Presse ausgewertet*. NBZ, NBZ-Kulturbote, 1982. január 31. (XXVI), 2/3.
- Luzian Geier: *Das Ende der deutschen Zeitung?* NBZ, 1990. július 10. (XXXIV), 1. (G)), *Kabinett für materialistisch-wissenschaftliche Erziehung*. NBZ, Unsere Schule, 1989. március 30. (XXXIII), 3.
- Golombek, Dieter – Schlüter, Hans-Joachim (hrsg.): *ABZ des Journalismus*. München, Verlag Ölschläger, 1990, 235.
- Prof. Guip-Cobilanschi, Edith: *NBZ wir brauchen Dich! Entschiedene Antwort auf den Zeitungsartikel „Sperren wir ab... und was dann?“* NBZ, 1990. február 3–4. (XXXIV) 5.
- Hauser, Hedi: *Die Gans Wurri-wurri*. NBZ, Unsere Schule, 1988. január 21. (XXXII), 3.
- Kellner, Helene, daruvári általános iskola: *Pioniere in Herkulesbad*. NBZ, Unsere Schule, 1981. január 16. (XXV), 3.
- Koity, Marius: „*Was willst du in der NBZ-Jugendseite lesen? Was beschäftigt Dich zurzeit besonders?*“ NBZ, Treffpunkt, 1989. január 13. (XXXIII).
- (G. J.): *Wenn man Freude am Lernen hat*. Helmine ELMINE HELLBERG, 5. KLASSE, BESTSCHÜLERIN DER ALLGEMEINSCHULE KLEINKOMLOSCH. NBZ, Unsere Schule, 1987. január 29. (XXXI), 3.
- Lambert, Grete: *Mit Begabung und Begeisterung*. Mehrfach Silber für die kleinen Künstler der Allgemeinschule Nr. 6 bei internationalen Zeichenwettbewerben und Ausstellungen. NBZ, Unsere Schule, 1986. január 16. (XXX), 3.
- Lambert, Grete: *Orientierungshilfe bei Berufswahl*. Prof. Elfriede Frombach aus Darowa betreut ihre Klasse seit vier Jahren. NBZ, Unsere Schule, 1986. január 30. (XXX), 3.
- Lambert, Grete: *Ein strahlendes Lächeln dem Leser*. DIE VIER VOM TITELBLATT DES NBZ-VOLKSKALENDERS 1987. NBZ, Treffpunkt, 1987. január 6. (XXXI), 3.
- Lambert, Grete: *Kenntnisbereicherung und Erfahrungsaustausch*. NBZ, Unsere Schule, 1987. január 15. (XXXI), 3.
- Lambert, Grete: *Eine Simultanklasse stellt sich vor*. Die zwölf Schüler der 1-4 c von Gertjanosch und ihre junge Lehrerin Marianne Kottler nehmen ihre Pflichten sehr ernst. NBZ, Unsere Schule, 1987. január 29. (XXXI), 3.
- Lambert, Grete: *Auf sie ist in allem Verlass*. WALDEMAR WELEK SOWIE DIE ZWILLINGE HEIKE UND HEINO WICK, 7. KLASSE, ALLGEMEINSCHULE CARANI, GEHÖREN ZU DEN BESTSCHÜLERN. Unsere Schule. NBZ, 1989. január 5. (XXXIII), 3.
- Lambert, Grete: *Alfred und seine Wimpelsammlung*. NBZ, Unsere Schule, 1989. január 19. (XXXIII), 3.
- Lambert, Grete: *Ernst und konzentriert lernen*. Die 11 c des Industrielyzeums aus Jimbolia gehört zu den besten Klassen der Schule. NBZ, Unsere Schule, 1989. január 19. (XXXIII), 3.

- Liebhard, Franz: *Dreitausend*. NBZ, 1972. február 1. (XVI), 1.
- Lieschen Überall, *Nicht mehr ins Kino gehen. Guter Rat teuer – aber nicht in Johannsfeld. Lernen, schaffen, fröhlich sein*. NBZ, 1970. november 25, (XIV).
- Marschang, Eva: *A legfiatalabbak kísérleti költészete. Az új bánsági líra kritikus szemmel* [saját fordítás]. NBZ, NBZ-Kulturbote, Nr. 4, 1970. március 21. (XIV), 5.
- Martin, Julius: *Was wissen wir über: Das Brot*. NBZ, Unsere Schule, 1978. október 13. (XXII), 3.
- Martin, Julius: *Was wissen wir über: Den Kaffee*. NBZ, Unsere Schule, 1979. január 5. (XXIII), 3.
- Martin, Julius: *Was wissen wir über: Den Tabak*. NBZ, Unsere Schule, 1979. január 19. (XXIII), 3.
- Menning, Helmut: *Jederzeit gute Kameradschaft. Eine Lehrerin und ihre zwölf Zöglinge in der Kneser Allgemeinschule*. NBZ, Unsere Schule, 1979. január 5. (XXIII), 3.
- Palfi, Anton: *Jeder Tag ist eine Sondersituation. KINDERGÄRTNERIN ELISABETA GROZA SETZT ALLES DARAN, DEN RUF DER VORSCHULEINHEIT ZU MEHREN*. NBZ, Unsere Schule, 1985. január 31. (XXIX), 3.
- Samson, Horst: *Schneewittchen in der Rechenstunde. Erfahrungsaustausch der Temescher deutschen Lehrer in der Jahrmärkter Allgemeinschule*. NBZ, Unsere Schule, 1979. január 19. (XXIII), 3.
- Schneider, Eduard: „Dauernder Wegweiser und Gefährte“. *Die „Neue Banater Zeitung“ in den 25 Jahren ihres Bestehens / Eine Rückschau*. NBZ, 1982. április 11. (XXVI), 4–5.
- Staszni, Helga: *Die Schwalbe und die Ente*. NBZ, 1981. január 16. (XXXVIII), 3.
- Werth, Sieglinde: *Die Biene und der Wolf*. NBZ, 1981. január 16. (XXXVIII), 3.
- Wiener, Eva: *Industrielyzeum Nr. 5 Temeswar: Grundstein für Selbsterziehung*. NBZ, Unsere Schule, 1981. január 16. (XXV), 3.

Más újságcikkek:

- Baier, Hannelore: Das Jahr 1968 und die deutsche Minderheit. *ADZ*, 2009. július 11. [Kézirat]
- Berwanger, Nikolaus: Keine hauseigene Feier. *Volk und Kultur*, 1977/2., 9.
- Leonhard, Rudolf-Walter: Pro/Contra Leserbrief. *Die Zeit*, 1984. aug. 10./33., 43.
- Manolescu, Nicolae: Despre cenzura comunistă. *Tinerama*, 1997. aug. 26. – szept. 1., 3.
- Manolescu, Nicolae: Câte feluri de cenzură au existat? *Tinerama*, 1997. szept. 2–8., 3.

Olvasói levelek Marius Koity archívumából:

- E. C., 1989 januárjában; 1989. 05. 27; 1989. 03(?). 07(?). (nem jól olvasható);
Arad
- E. E., 1989. 01. 30., Nagyszentmiklós
- L. B., 1989. 02. 01., Nagyszentmiklós
- B. B., 1989. 02. 06., Nagyszentmiklós
- I. H., 1989. 01. 13.; 1989. 02. 27., Zsombolya
- A. A., 1989. 07. 06.; 1989. 10. 02., Temesvár
- L. F., 1989. 07. (?). (rosszul olvasható keltezés borítékról, Temesvár)
- E. C. édesapja (olvashatatlan aláírás), 1989.08.20., Arad
- H., 1989. 09. 14., Temesvár
- M. B., 1989. 09. 21. (borítékról leolvasva), hely: nincs feltüntetve
- L. Sch., 1989. 09. 21., Nagyszentmiklós
- H. R. (dátum és hely nincs feltüntetve); 1989. 12. 10., Varjas
- Egy NBZ-olvasó, 1990. 02. 05., Arad

SZAKIRODALOM

- * *Az új irodalom útján.* Utunk, 1960. május 6., 2., 4.
- * *Közérthetően – a közérthetőségről: Az Utunk és a Tribuna szerkesztőinek megbeszélése.* Utunk, 1968. május 10., 2., 6.
- Révai Nagy Lexikona. Budapest, Babits Kiadó, 1995, 12. kötet.
- Achimescu, Ildico: *Ca sticla, zidul...* Timișoara, Augusta, 2004.
- Anghelescu, Dan: *Limba de lemn și distrugerea morală (La révolution introuvable).* In: Ilie Rad (ed.): *Limba de lemn în presă.* București, Tritonic, 2009, 76–92.
- Antal László: *A tartalomelemzés alapjai.* Budapest, Magvető, 1976.
- Antonesei, Liviu: *Cenzura noastră cea de toate zilele.* In: Adrian Neculau: *Vi-ața cotidiană în comunism.* Iași, Polirom, 2004, 138–144.
- Apró István – Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből.* Médiatudományi Intézet, 2014.
- Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések kézisztára.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1994.
- Balogh Edgár: *Az irodalmi körök szerepe.* Utunk, 1965. április 23.
- Balogh Edgár: *Sajtótudományi feladataink.* Korunk, 1971/3, 327–330.
- Balogh Edgár (szerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, II. kötet G–Ke., Bukarest, Kriterion, 1991.
- Banciu, Paul Eugen – Birăescu, Aquilina: *Timișoara literară. Dicționar bibliografic al membrilor Uniunii Scriitorilor – Filiala Timișoara.* Timișoara, Editura Marineasa, 2007.
- Barcan, Monica – Millitz, Adalbert: *Die deutsche Nationalität in Rumänien.* Bukarest, Kriterion, 1977.
- Beke György: *Bartók szülőföldjén.* Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2002.
- Beke György: Egy témáról két időben – epilógussal: Kérdez Beke György. In: Dávid Gyula: *Írók, művek, műhelyek Erdélyben.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2003, 264–290.
- Benkő Samu: Erdély magyar művelődésének sajátosságai. In: *Újrakezdések. Tanulmányok, előadások, beszélgetések, búcsúztatások 1990–1995.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 1996, 16–38.
- Betea, Lavinia: „*Limba de lemn*” – *de la Ceaușescu la Ion Iliescu.* In: Ilie Rad (ed.): *Limba de lemn în presă.* București, Tritonic, 2009, 179–187.
- Birăescu, Aquilina – Zărie, Diana: *Scriitori și lingviști timișoreni (1945-1999).* *Dicționar bibliografic.* Editura Marineasa, Timișoara, 2000.
- Bodor Pál: *Tévé-tevők és tévé-eszmék.* Korunk Évkönyv 1974, Kvár, 294–310.

- Boros Zoltán: *Rövid áttekintés a romániai magyar elektronikus médiáról. Újságíró Évkönyv 1995*. Kolozsvár–Marosvásárhely, Magyar Újságírók Romániai Egyesülete, 1995, 30–39.
- Bosshart, Louis: *Die Leserbriefe – ein ungelöstes Feedback-Problem*. *Publizistik*, 19. Jg./1974, 45–52.
- Bottesch, Martin: *Gânduri despre viitorul învățământului în limba germană din România. Istorie & Perspective. 15 ani Forumul Democrat al Germanilor din România*, Honterus, Sibiu, 99.
- Braun, Hanns: *Der Leserbrief im Lichte zeitungswissenschaftlicher Theorie*. *Publizistik*, 5. Jg./1960, 10–20.
- Bucher, Hans-Jürgen – Schumacher, Peter: *Tabloid versus Broadsheet: Wie Zeitungsformate gelesen werden*. *Media Perspektiven* 10/2007, 514–528.
- Cotârlea, Delia: *Zensur und Minderheiten in Rumänien. Literatursteuerung in der Zeitschrift Volk und Kultur (1965-1975)*. In: Burka, Alexander – Cotârlea, Delia – Olshevska, Anna – Ramm-Weber, Susanne – Stöckl, Kristina (Hrsg.): *Ost-West Perspektiven*. Eine Schriftenreihe des Promotionskollegs Ost-West. Institut für Deutschlandforschung. Bochum, Lotman Institut für russische und sowjetische Kultur, 2003, 87–96.
- Cseke Péter: *A kisebbségi sajtónyilvánosság korlátozása Romániában (1919–1989)*. In: Cseke Péter: *Paradigmaváltó erdélyi törekvések*. Kolozsvár, Kriterion, 2003, 234–255.
- Cseke Péter: Egyetlen hatalmunk: a (sajtó)nyilvánosság. A kisebbségi sajtó önvédelmi és társadalomépítő ereje. In: Cseke Péter: *Metaforától az élet felé: Kisebbségi értelmiség-kisebbségi nyilvánosság*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 1997, 170–182.
- Csép Sándor: *Táv-képes médiumunk 2000-ben*. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv 2000*, Kolozsvár–Temesvár, 2000, 152.
- Cziráki Zsuzsanna: *Az erdélyi szászok története. Erdélyi szász irodalomtörténet*. Kozármisleny, Imedias Kiadó, 2006.
- Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, III. kötet, Kh–M. Bukarest, Kriterion, 1994.
- Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, IV. kötet, N–R. Kolozsvár–Bukarest, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Kriterion, 2002.
- Dávid Gyula (főszerk.): *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, V/1. kötet. Bukarest–Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület–Kriterion Könyvkiadó, 2010.
- Diószegi László – R. Süle Andrea: *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Budapest, Magyarágkutató Intézet, 1990.
- Durth, K. Rüdiger: Leserbriefe: häufig ein Drahtseilakt. *Journalist* 1974/10, 23.
- Eisenburger, Eduard: Die Rumäniendeutschen. In: Eisenburger, Eduard: *Wegzeichen der Heimat. Bilder, Berichte, Zeitdokumente über die Rumänien-deutschen*. Cluj, Dacia, 1974, 145–188.

- Eisenburger, Eduard: *Aktiver Mitgestalter unseres Hier und Heute: Die rumäniendeutsche Presse in den Jahren des sozialistischen Aufbaus*. In: Eisenburger, Eduard – Kroner, Michael (Hrsg.): *Die Zeit in der Zeitung: Beiträge zur rumäniendeutschen politischen Publizistik*. Cluj-Napoca, Dacia 1977, 182–247.
- Eisenburger, Eduard – Kroner, Michael (Hrsg.): *Die Zeit in der Zeitung: Beiträge zur rumäniendeutschen politischen Publizistik*. Dacia, Cluj-Napoca, 1977.
- Egyed Emese: *Nemzetiségi iskolahálózat és irodalomoktatás Romániában*, 3. [Kézirat]
- Felecan, Nicolae: „Limba de lemn” în lucrări lexicografice. In: Rad, Ilie (ed.): *Limba de lemn în presă*. București, Tritonic, 2009, 93–100.
- Ficeac, Bogdan: *Tehnici de manipulare*. București, Editura Nemira, 1998.
- Fink, Hans: *Hinter den Kulissen des Neuen Wegs. Geschichte, Gegenwart und Kultur der Donauschwaben*. Sindelfingen, 1999, 175–204.
- Fix, Ulla: Leserbriefe. Öffentliche politische Debatte „im Kleinen”. In: Fix, Ulla: *Sprache, Sprachgebrauch und Diskurse in der DDR: Ausgewählte Aufsätze*. Berlin, Frank und Timme, 2014, 266.
- Frick, Hans: Deutschsprachige Medien in Rumänien. In: Olt, Reinhard (Hrsg.): *Der Riese erwacht: Osteuropa nach 1989. Facetten aus Gesellschaft, Politik, Medien*. Frankfurt a. M, IMK, 1995, 285–295.
- Fried István: Kétnyelvűség, többkulturáltság Kelet-Közép-Európa irodalmában. In: Kelemen Zoltán (főszerk.): *„Gagyog s ragyog”. Magyar irodalom közép-európai kontextusban*. Szeged, Universitas Szeged Kiadó, 2012, 21–34.
- Gabanyi, Annelie Ute: Bleiben, gehen, wiederkehren? Zur Lage der deutschen Minderheit in Rumänien. *Südost-Europa: Zeitschrift für Gegenwartsforschung*, Jg. 40 (1991), Heft 10, 493–517.
- Gabanyi, Annelie Ute: *Literatura și politică în România după 1945*. București, Editura Fundației Culturale Române, 2001.
- Galon, Anna: *Zwischen Pflicht und Kür. Die Hermannstädter Zeitung und die Siebenbürger Sachsen im kommunistischen Rumänien und nach der Wende*. Hermannstadt–Bonn, Schiller Verlag, 2008.
- Gál Mária: Útkeresésben a romániai magyar írott sajtó. In: *Romániai magyar évkönyv 2000*. Kolozsvár–Temesvár, 2000, 142–151.
- Gáspár Sándor: *Romániai magyar rádiózás*. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv 2000*, 155–161.
- Geier, Luzian: *Dem Zwang der Parteipolitik ausgeliefert?! Für die Gemeinschaft etwas bewegen: Das Wirken von Nikolaus Berwanger als Chefredakteur der „Neuen Banater Zeitung” 1969-1984*, 2007. [Kézirat.]
- Geier, Luzian: Die „Neue Banater Zeitung”. Aspekte der Berichterstattung und der kulturelle Auftrag. In: Engel, Walter – Tonța, Walter (Hrsg.): *Banater Stadtkultur. Temeswar – das kulturelle Zentrum der Banater Deutschen*

- (II). *Zweite Hälfte des 20. Jahrhunderts. Beiträge der 47. Kulturtagung in Sindelfingen – 19./20. November 2011.* Stuttgart, Landsmannschaft der Banater Schwaben, 2012, 83–108.
- Graur János: A magyar nyelvű lapkiadás 70 éve Temesváron. In: uő (főszerk.): *MINDENKI KALENDÁRIUMA*. Temesvár, Waldpress, 2014, 162–197.
- Hauser, Hedi: Die Nischen der Nischengesellschaft. Über die Tätigkeit im Verlagswesen. In: *Siebenbürgische Semesterblätter* 1996, Nr. 10, București, Kriterion, 28–35.
- Hochstrasser, Rosemarie: *Die siebenbürgisch-sächsische Gesellschaft in ihrem strukturellen Wandel. 1867-1992: Unter besonderer Berücksichtigung der Verhältnisse in Hermannstadt und Brenndorf.* Hermannstadt, hora, 2002.
- Jordáky Lajos: A romániai magyar nyelvű sajtó 1971-ben. *Korunk* 1971/3. 351–358.
- Jordáky Lajos: A romániai magyar sajtó történeti útja. In: *Korunk Évkönyv* 1974, Kolozsvár, 13–28.
- Kántor Lajos: Még egyszer irodalmunk meghatározásáról. In: Kántor Lajos: *Korváltás. Kritikák, tanulmányok.* Bukarest, Kriterion, 1979, 9–15.
- Kaukoreit, Volker: Zwischen den Stühlen. Ein Gespräch mit Nikolaus Berwanger über sich und deutschsprachige Literatur im rumänischen Banat. *Düsseldorf Debatte*, 88/2. 13–23.
- Koity, Marius: Keine Romanhelden. Meine alten Tagebücher und andere Papiere. Mehrfachbelichtung – Rumänische Erkundungen. In: *Lese-Zeichen* e. V, o. O, 2011, 69–75.
- Kolakowski, Leszek: A tájékoztatás hatalma. *Korunk*, 1992/7. 25–32.
- Kotzian, Ortfried: *Die Aussiedler und ihre Kinder. Eine Forschungsdokumentation über die Deutschen im Osten der Akademie für Lehrerfortbildung und des Bukowina-Instituts Augsburg*, 2. Auflage. Dillingen/Donau, 1991.
- Kovács András: A kommunista sajtó napjára. *Utunk*, 1960. május 6. 1., 8.
- Krause, Thomas: *Die Fremde rast durchs Gehirn, das Nichts Deutschlandbilder in den Texten der Banater Autorengruppe (1969-1991).* Frankfurt/M., Peter Lang, 1998.
- Krauser, Rudolf: *Nikolaus Berwanger, in memoriam. Zeitbilder meines Lebens.* Fischer, 195–199.
- Legea Educației și Învățământului nr. 28 din 21 decembrie 1978. Publicată în *B. Of. nr. 113 din 26 decembrie 1978*. Colecția de Legi și Decrete, 1978, IV 1. octombrie – 31. decembrie, Consiliul de Stat, Sectorul Buletinului Oficial și al Publicațiilor Legislative, 1979, 72–126.
- Legea nr. 11. privind învățământul în Republica Socialistă România. Publicată în *Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România nr. 62 din 13 mai 1968*. Colecție de legi, decrete, hotărâri și alte acte normative, 1968, 1. mai – 30. iunie, Editura Științifică, București, 1968, 39–88.

- Macrea-Toma, Ioana: *Cenzura instituționalizată și încorporată. Regimul publicațiilor în România comunistă*. Ruxandra Cesereanu, *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național*. Iași, Polirom, 2006, 232.
- Marhefka, Edmund: Presse, Leserbriefe und öffentliche Meinung. *Der Journalist*, 5. Jahrgang, 1955, H. 10. 19.
- Adrian, Marino: Cenzúra Romániában. *Korunk*, 2001/9. 89–94.
- Mocanu, Marin Radu: *Cenzura comunistă (Documente)*. București, Albatros, 2001.
- Myss, Walter (Hrsg.): *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*. Thaur bei Innsbruck, Wort und Welt, 1993.
- Oprea, Marius: Securitatea și moștenirea sa. In: Cesereanu, Ruxandra (ed.): *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național*. Iași, Polirom, 2006, 29.
- Pabisch, Peter: Nikolaus Berwanger and the Contemporary Literary Scene in West Romania. *World Literature Today*, 1985. 59/1. 30–34.
- Papadima, Liviu: *La langue de bois: An Epistemological Metaphor about Past and Future. Totalitäre Sprache. Langue de bois*. Wien, Passagen-Verlag, 1995, 41–56.
- Papp Z. Attila: Romániai magyar sajtóvilág a második világháború végétől 1989-ig. *Regio* 2004. 1. 45–63.
- Pecican, Ovidiu: A száz ember ára. Interjú Konrad Gündisch professzorról. Hadházy Zsuzsa fordítása. *Provincia*. Kulturális és politikai havilap, 2002. június–július, 10.
- Petcu, Marian: *Puterea și cultura. O istorie a cenzurii*. Iași, Polirom, 1999.
- Dr. Petri, Anton Peter: *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Marquartstein, Th. Breit Druck+Verlag GmbH, 1992.
- Philippi, Paul: *Weder Erbe noch Zukunft? Fragen rumäniendeutscher Gegenwart im 201. Jahrzent*. Sibiu/Hermannstadt, Honterus, 2010.
- Pomogáts Béla: *III. Magyar irodalom Erdélyben (1945–1968) IV. Irodalmi dokumentumok*. Csíkszereda, Pallas Akadémia Könyvkiadó, 2009.
- Pomogáts Béla: *V. Magyar irodalom Erdélyben (1968–1989) VI. Irodalmi dokumentumok*. Csíkszereda, Pallas Akadémia Könyvkiadó, 2010.
- Rad, Ilie (ed.): *Limba de lemn în presă*. București, Tritonic, 2009, 76–92.
- Ritter, Helmut: 35 Jahre »Pipatsch« (1969-2004). Über die Bedeutung der NBZ-Mundartbeilage für die Banater Schwaben (1). *Banater Post*, Nr. 22, 2004. november 20, 5.
- Ritter, Helmut: 35 Jahre »Pipatsch« (1969-2004). Über die Bedeutung der NBZ-Mundartbeilage für die Banater Schwaben (2). *Banater Post*, Nr. 23-24, 2004. december 10, 7.

- Ritter, Helmut: 35 Jahre »Pipatsch« (1969-2004). Über die Bedeutung der NBZ-Mundartbeilage für die Banater Schwaben (3). *Banater Post*, Nr. 2, 2005. január 20., 7.
- Ritter, Helmut: 35 Jahre »Pipatsch« (1969-2004). Über die Bedeutung der NBZ-Mundartbeilage für die Banater Schwaben (4). *Banater Post*, Nr. 4, 2005. február 5., 6.
- Dr. Roos, Martin: Biserica catolică și minoritatea germană din România. In: *Istorie & Perspective. 15 ani Forumul Democrat al Germanilor din România*. Sibiu, Honterus, 168.
- Ruja, Alexandru: *Dicționar al scriitorilor din Banat*. Timișoara, Ed. Universității de Vest, 2005.
- Slama-Cazacu, Tatiana: Limba de lemn – sinteză retrospectivă și constatarea vitalității acestui parazit al limbii române. In: Ilie Rad (ed.): *Limba de lemn în presă*. București, Tritonic, 2009, 13–75.
- Scheld Eckhard: „... auf der Suche nach Menschlichkeit”. Dem Andenken an Nikolaus Berwanger. *Südostdeutsche Vierteljahresblätter*, 38. évf., München, 1989, [o. n.].
- Schneider, Eduard: Literatur und Literaturreflexion in der rumäniendeutschen Presse der Nachkriegszeit. Die Neue Banater Zeitung (Temeswar) und ihr Beitrag zur Förderung der literarischen Nachwuchsgeneration (1969-1975). In: Miladinović Zalaznik, Mira – Motzan, Peter – Sienerth, Stefan (Hrsg.): *Benachrichtigen und vermitteln. Deutschsprachige Presse und Literatur in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*. München, IKGS Verlag, 2007, 315–345.
- Schuster, Gudrun: Deutsche Sprache unter rumänischer Diktatur. *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 1995. 18, Heft 1.
- Schuster, Paul: Nichtprovinzielles aus der Provinz. Zu den Beilagen der Neuen Banater Zeitung für Schüler und Studenten. *Neue Literatur*, 21. Jahrgang, Heft 9, September 1970, 108–110.
- Schuster, Paul: Nichtprovinzielles aus der Provinz. Zu den Beilagen der NBZ für Schüler und Studenten – II. *Neue Literatur*, 21. Jahrgang, Heft 10, Oktober 1970, 100–105.
- Schuster, Paul: Zur NBZ-Beilage „Universitas”. *Neue Literatur*, 21. Jahrgang, Heft 11, November 1970, 99–101.
- Steinke, Klaus: *Anmerkungen eines Linguisten zum Thema „Sprache der Diktaturen und Diktatoren”*. In: *Die Sprache der Diktaturen und Diktatoren. Beiträge zum internationalen Symposium an der Universität Erlangen vom 19. bis 22. Juli 1993*. Heidelberg, Winter, 1995, 359–367.
- Thom, Françoise: *Limba de lemn*, ford. Mona Antohi. București, Humanitas, 2005.

- Tismăneanu, Vladimir – Dobrin, Dobrin – Vasile, Cristian (ed.): *Comisia Prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste din România: Raport Final*. Humanitas, București, 2007, 332–354.
- Ungar-Țopescu, Christel: Posibilitățile actuale ale emisiunii TV a minorității germane din România. In: *Istorie & Perspective: 15 ani Forumul Democrat al Germanilor din România*. Sibiu, Honterus, 151–156.
- Weber, Annemarie: Rumäniendeutsche? Diskurse zur Gruppenidentität einer Minderheit (1944-1971). *Studia Transylvanica*, Band 40, Köln–Weimar–Wien, Böhlau, 2010.
- Weber, Annemarie – Josting, Petra – Hopster, Norbert (Hrsg.): *Rumänien-deutsche Kinder- und Jugendliteratur 1944-1989. Eine Bibliographie*. Köln–Weimar–Wien, Böhlau Verlag, 2004.
- Wodak, Ruth – Kirsch, Fritz Peter: *Totalitäre Sprache. Langue de bois*. Wien, Passagen-Verlag, 1995.
- Zafiu, Rodica: Dincolo de monotonie: coduri de lectură ale limbii de lemn. In: Rad, Ilie (ed.): *Limba de lemn în presă*. București, Tritonic, 2009, 151–163.

Interjúk:

Rosl Finkel
 Graur Jánossal
 Józsa Ödönnel
 Marius Koityval
 Pongrácz P. Máriával
 Horst Samsonnal

Internetes források:

- * *A nemzeti kisebbségek helyzete. A magyarok*. URL: http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=2008_02.htm [2018. december 9.]
 - * *Die deutsche Kultur im kommunistischen Rumänien gepflegt: Interview mit Hedi Hauser*, 2011. január 26. URL: <http://www.siebenbuerger.de/zeitung/artikel/kultur/10771-die-deutsche-kultur-im-kommunistischen.html> [2013. július 8.]
 - * Végeredmény vagy kiindulópont? Kerekasztal-beszélgetés a hungarológiaiáról. *Európai utas*, XVII. évf., 2006. 2–3. URL: <http://www.hhrf.org/europai-utas/6364/130-141.pdf> [2014. november 1.]
- Balogh Magdolna: *A totalitárius nyelv*. URL: http://www.jtpunion.org/spip/IMG/rtf/A_totalitarius_nyelv.rtf [2014. július 22.]

- Banciu, Paul Eugen – Birăescu, Aquilina: *Timișoara literară. Uniunea Scriitorilor din România – Filiala Timișoara. Dicționar biobibliografic, cu o postfață de Cornel Ungureanu*, Timișoara: Editura Marineasa, 2007. URL: http://www.bjt.ro/bv/ScritoriBanateni/BANCIU_Paul-Eugen/CD/dictionarPDF.pdf
- Loránd, Cziprián-Kovács RE: *Régióátszervezés. Románia jelenlegi területi felosztása és az abból adódó gondok*. URL: <http://reply.transindex.ro/?cikk=333> [2014. augusztus 22.]
- Drd. Dinu, Alina: *Limba de lemn în perioada comunistă și postcomunistă. Rezumatul tezei de doctorat*. URL: <http://www.unibuc.ro/studies/index.php?path=Doctorate2010Noiembrie%2FDinu+%28Davidica%29+Alina++Limba+de+Lemn+in+Perioada+Comunista+si+Postcomunista/>, 3. [2014. július 17.]
- Fink, Hans: *Temeswar als kulturelles Zentrum der Banater Deutschen nach dem zweiten Weltkrieg. Ein Aide-Mémoire für meine Landsleute*. URL: <http://www.banaterterra.eu/german/content/temeswar-als-kulturelles-zentrum-der-banater-deutschen-nach-dem-zweiten-weltkrieg> [2015. március 28.]
- Gulyás László: *A tartományi rendszer és a nemzeti kérdés Romániában 1950–1968 (Province-system and National-question in Romania 1950–1968)*. URL: http://epa.oszk.hu/02200/02251/00040/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom2664.pdf [2018. augusztus 23.]
- Győrfy Gábor: *Rituális elemek a romániai államszocialista sajtópropagandában*. URL: http://www.mediakutato.hu/cikk/2009_02_nyar/02_romania_ritualis_allamszocialista_sajtopropaganda/?q=Gy%C5%91rffy+G%C3%A1bor#Gy%C5%91rffy+G%C3%A1bor [2014. július 15.]
- Ittu, Gudrun-Liane: *Forschungen zur Volk- und Landeskunde, singura revistă a Academiei Române editată în limba germană, la 50 de ani (1959-2009)*. URL <http://www.scipio.ro/documents/201869/340202/printPDFFile.pdf>
- Harlacher, Cornelia: *Nikolaus Berwanger – Leben und Schaffen eines Rumäniendeutschen*, Diplomarbeit an der Universität Wien, Wien, Mai 2008, 42. URL: http://othes.univie.ac.at/1017/1/2008-08-20_0100683.pdf
- Kemény Gábor: *Címszavakban a sajtónyelvi címadásról*. In: Kemény Gábor: *A nyelvtől a stílusig. Válogatott tanulmányok, cikkek*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2010, 43–55. URL: http://www.tankonyvvar.hu/hu/tartalom/tinta/TAMOP-4_2_5-09_A_nyelvtol_a_stilusig/A_nyelvtol_a_stilusig.pdf
- Kiss Tamás: *A 2011-es romániai népszámlálás tanulságai és következményei*. URL: <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2012/ProMino12-3-02-Kiss.pdf> [2015. május 17.]
- Kuszálík Péter: *Erdélyi hírlapok és folyóiratok 1940–1989*. URL: <http://kuszalik1.adatbank.transindex.ro/index.php?action=bo&name=772> [2013. július 15.]

- Măgherușan (Precup), Angela-Daniela: *Memoria tiparului. Presa mureșeană în secolul XX – rezumat*. URL: http://www.upm.ro/scoala_doctorala/assets/pdf/rezumat/2013/Rezumat%20ROMANA_teza%20dr%20Angela%20Precup%20Magherusan.pdf [2014. november 1.]
- Michelbach, Dieter: *Facettenreiche Persönlichkeit: Berwanger-Seminar in München. Siebenbürgische Zeitung*, 2007. január 15, 7. URL: <http://www.siebenbuerger.de/zeitung/artikel/kultur/6053-facettenreiche-persoenlichkeit.html> [2013. július 24.]
- Novák Csaba Zoltán: *A romániai magyar értelmiségiek találkozója Nicolae Ceausescuval*. URL: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=22761> [2014. november 28.]
- Potche, Anton: *Symposium: Nikolaus Berwanger: Journalist, Kulturpolitiker, Schriftsteller*. URL: <http://www.poezie.ro/index.php/poetry/219506/email.html> [2015. március 8.]
- Precup, Angela: „*Steaua Roșie*” – *The Voice of the Communist Period in the Mureș County*. URL: <http://www.upm.ro/gidni/GIDNI-01/Jou/Jou%2001%2003.pdf> [2014. november 1.]
- Schuller, Horst: *Bücher und Publikationen in deutscher Sprache. Aus dem rumänischen Verlagsproduktion 1989-1999*. URL: <http://reviste.ulbsibiu.ro/gb/GB1718/Schuller.pdf> [2012. április 29.], 175.
- Szarka László: *Magyarország és a magyar kisebbségek helyzete 1945-ben*. URL: http://adatbank.transindex.ro/regio/kisebbssegkutatas/pdf/IV_fej_01_Szarka.pdf [2018. december 9.]
- Szegedy-Maszák Mihály: „Van, ami nincs”. *Magyarságtudomány: Elmélet vagy földadat? Európai utas*, XI. évf., 2000. 3. URL: <http://www.hhrf.org/europaiutas/20003/3.htm> [2014. november 1.]
- Szilágyi Júlia: *Nyelv – rítus – emlékezés az 1976-os Korunk-évkönyvben. Holmi*, 2007. november, 1427–1435. URL: [holmi_2007_11_1427-1435.pdf](http://www.holmi_2007_11_1427-1435.pdf) [2018. december 9.]
- Drd. Tudosoiu, Silvia-Nicoleta: *Educația în sistemul comunist din România (anii 1965-1989). Rezumatul tezei de doctorat*, 2010, 6–7. URL: [http://www.unibuc.ro/studies/Doctorate2011Februarie/Tudosoiu%20Silvia-Nicoleta%20-%20Educatia%20in%20sistemul%20comunist%20din%20Romania%20\(anii%201965-1989\)/Educatia%20in%20sistemul%20comunist%20din%20Romania%20\(anii%201965-1989\)%20Tudosoiu%20Silvia-Nicoleta.pdf](http://www.unibuc.ro/studies/Doctorate2011Februarie/Tudosoiu%20Silvia-Nicoleta%20-%20Educatia%20in%20sistemul%20comunist%20din%20Romania%20(anii%201965-1989)/Educatia%20in%20sistemul%20comunist%20din%20Romania%20(anii%201965-1989)%20Tudosoiu%20Silvia-Nicoleta.pdf) [2014. július 18.]
- Varga E. Árpád: *Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében, táblamellékletek nélkül*. In: Juhász Gyula (főszerk.): *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Intézet évkönyve*. Budapest, 1988, 37–65. Apróbb stiláris javításokkal. URL= <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erdmagy.htm> [2015. március 8.]

- Varga E. Árpád: Az 1992. évi romániai népszámlálás előzetes nemzetiségi adatközlése (Részlet a szerző *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén* címmel a *Regio* könyvek sorozatban megjelent munkájából) *Regio*. III. 1992. 3. sz. 74–79. URL: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/elozetes.htm> [2012. április 26.]
- Zollner, Anton: „*Ein Schwimmer gegen den Strom*”. 1995. március 27. <http://www.banater-aktualitaet.de/heim04.htm> [2013. augusztus 12.]
- <http://www.funkforum.net/index.php?page=REDAKTION&subpage=TEMESWAR>
- http://www.radiobukarest.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=56&lang=de&showall=1 [2012. április 24.]

REZUMAT

„Au pornit în septembrie...”

Educația tineretului oglindită în presa socialistă

minoritară: rubrici pentru copii și tineri ale

cotidienelor *Neue Banater Zeitung* și *Szabad Szó*

(1968–1990)

Cartea își propune compararea rubricilor destinate copiilor și tinerilor din două ziare pentru minorități, apărute la Timișoara, *Neue Banater Zeitung* (editat în limba germană) și *Szabad Szó* (în limba maghiară) între anii 1968-1990. Întrebarea principală a cercetării este: Cum și în ce formă li s-au adresat ziarele studiate copiilor, tinerilor, elevilor între anii 1968-1990? Căutând răspunsul, cartea schițează situația socio-politică din România în perioada menționată, amintind cele mai importante evenimente istorice și culturale ale minorității maghiare, respectiv germane. Cartea prezintă cotidianul *Neue Banater Zeitung* conturând imaginea redactorului-șef Nikolaus Berwanger și subliniind importanța rubricilor *Pipatsch* și *Kulturbote*. Prezentarea ziarului *Szabad Szó* este urmată de descrierea rubricilor destinate copiilor și tinerilor din cele două ziare. Un capitol este destinat limbajului acestor rubrici, limbii de lemn, ca metodă de manipulare, alt capitol teoriilor și modelului de educație din România comunistă. Cartea conține analize concrete de articole de ziare, precum și interviuri cu jurnaliștii Graur János, Horst Samson, Józsa Ödön, Marius Koity, Pongrácz P. Mária.

ABSTRACT

“They Started in September...” Youth Education in the Socialist Press of Minorities: Columns for Children and Youth in the Gazettes *Neue Banater Zeitung* and *Szabad Szó* (1968–1990)

This book is a comparative analysis of the articles appeared in the daily newspapers *Neue Banater Zeitung* (published in German) and *Szabad Szó* (written in Hungarian) edited in Timișoara between 1968 and 1990. The main question of the research is: How and in what ways are children and youth addressed by these newspapers? Looking for a response, the book firstly outlines the socio-political relations in Romania during the period under review, mentioning the most important historical and cultural events of the German and Hungarian minorities. Another chapter presents the *Neue Banater Zeitung*, highlighting the personality of Editor-in-Chief Nikolaus Berwanger and key columns such as *Pipatsch* and *Kulturbote*. This is followed by the presentation of *Szabad Szó* and then the children's, youth's, and student's pages and columns for correspondence of both newspapers. A separate chapter deals with the language of these columns, the “Newspeak” / “wooden language” as a tool of manipulation as well as the educational principles and the school model reflected in these newspapers of the communist Romania. The book also contains analysis of newspaper articles and interviews with journalists from the era: János Graur, Horst Samson, Ödön Józsa, Marius Koity, and Mária Pongrácz P.

A SZERZŐRŐL

Kommer Erika középiskolai tanulmányait a marosvásárhelyi Bolyai Farkas Elméleti Líceumban végezte. A kolozsvári *Babeş–Bolyai Tudományegyetem* Filológia Karán szerzett német- és angoltanári oklevelet 2003-ban. Ezzel párhuzamosan elvégezte a *BBTE* Politikatudományok és Közigazgatási Karának német nyelvű újságírói szakát, oklevelet 2004-ben szerzett. A 2002–2003-as tanév téli szemeszterében a németországi *Universität Rostock* Erasmus-ösztöndíjas diákja volt. Mesteri képzésben a *BBTE* Német Nyelv és Irodalomtudományi Tanszéken részesült 2006–2007-ben. 2015-ben doktorált. Jelenleg a marosvásárhelyi *Mihai Eminescu Pedagógiai Főgimnázium* némettanára.

Scientia Kiadó

400112 Kolozsvár (Cluj-Napoca)
Mátyás király (Matei Corvin) u. 4. sz.
Tel./fax: +40-364-401454
E-mail: scientia@kpi.sapientia.ro
www.scientiakiado.ro

Műszaki szerkesztés:

Dobos Piroska

Korrektúra:

Szenkovics Enikő

Tipográfia:

Könczey Elemér

Készült a kolozsvári Idea nyomdában

100 példányban
Igazgató: Nagy Péter

A *Szabad Szó* temesvári napilap, a *Temesvári Új Szó*, illetve a *Heti Új Szó* elődje 1944 és 1989 között jelent meg. Sokan emlékeznek még a *Család és iskola*, az *Oktatás-nevelés* vagy a *Fiatalokról fiataloknak* című rovatokra, azt azonban már valószínűleg kevesebben tudják, hogy 1960 és 1989 között ezeken kívül még tizenöt különféle gyermek-, ifjúsági és diákoldal jelent meg a *Szabad Szóban*. A könyv, amely a szerző doktori disszertációjának szerkesztett változata, ezeket az oldalakat vizsgálja, összevetve őket a Temes megyei német nyelvű társlapnak, a *Neue Banater Zeitung*nak a hasonló rovataival. Ez utóbbiak között volt a *Treffpunkt*, amely nagy népszerűségnek örvendett nyitottsága, mássága, merészsége miatt.

A vizsgált gyermek- és ifjúsági oldalakon megjelent cikkek elemzése, bemutatása nemcsak tartalmi, hanem formai elemeket is szemügyre vesz: külön fejezet foglalkozik az olvasói levéllel mint kommunikációs formával, illetve a cikkek nyelvi, stiláris jellemzőivel, különös tekintettel a bikkfanyelvre. A kötetben ugyanakkor helyet kaptak korabeli újságírókkal – Marius Koityval, Horst Samsonnal, Grur Jánossal, Józsa Ödönnel, Pongrácz P. Máriával – készített interjúk is.